

G. Călinescu —
portret în ulei de
Corneliu BABA,
aflat în Casa
memorială a ma-
relui critic (Str.
G. Călinescu nr.
53—București)

(Diapozitiv color
de Radu BRAUN —
Laboratorul foto al
C.P.C.S.)

Coperta și prezentarea artistică: VICTOR MAȘEK

În perioada în care lucra la *Eminescu*, în spiri-
tul criticului a încolțit ideea *Istoriei literaturii
române*. Prin corelare, aceste două fapte, începe-
rea activității de critic și istoric literar cu mono-
grafia consacrată celui mai mare poet român și
încununarea ei prin monumentală *Istorie*, dobân-
desc o semnificație pilduitoare, revelînd implicit
natura spiritului călinescian. Pentru întocmirea
acelei hărți a spiritualității românești (materiali-
zate în scrisul artistic) care este *Istoria* din 1941,
Călinescu avea nevoie de un punct de reper prin-
cipal, de un etalon la care să raporteze toate va-
loările naționale. Acela nu putea fi, evident, decît
Mihai Eminescu. Mihai Eminescu este nu numai
«Marele Alfa» al poeziei române moderne, dar
și poetul prin care s-a revelat chintesența puterii
creatoare românești, chintesența spiritualității
noastre. Pentru noi, românii, Eminescu este în-
săși imaginea permanenței, a veșniciei, a absolu-
tului. A raporta la el toate celelalte valori literare
înseamnă a le considera *sub specie aeternitatis*.
Iată criteriul judecăților de valoare călinesciene!
Întocmai ca în creația epică, unde finalitatea va-
riatelor domenii artistice nu este reflectarea ime-
diatului, a concretului istoric *tel quel*, producerea
de «documente omenești» accesibile abordării cu
mijloacele reportajului, ci revelarea unor con-
stante psihice, luminarea unor atribute perma-
nente ale naturii umane, tot astfel, și în istoria
literară, G. Călinescu semnalează ca vrednice de
înțeles acele zone, acele componente ale operelor
în care se realizează valoarea în sine, valoarea
absolută — sau în care pot fi identificate semne
ale năzuinței spre ea.

D. MICU

888-0-09

M 30

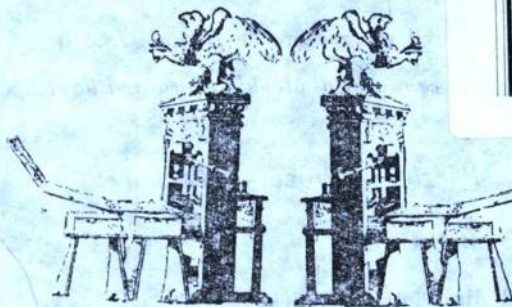
MANUSCRIPTUM

2/1988 € (71) ANUL XIX

REVISTĂ TRIMESTRIALĂ EDITATĂ DE MUZEUL LITERATURII ROMÂNE

DIRECTOR FONDATOR:
D. PANAITESCU-PERPESSICIUS

SALA
DE
LECTURĂ

283612 24

Biblioteca-Județeană
Hunedoara-Deva

Documentele, însoțite de fotocopii, se primesc pe adresa redacției,
str. Fundației nr. 4, sectorul I, București, telefon 50 20 96, cod 71116

Cititorii din străinătate se pot abona prin ROMPRESFILATELIA, Presă P.O. 12-201, telex 10376
psfir București, Calea Griviței nr. 64-66, Sectorul Export-Import

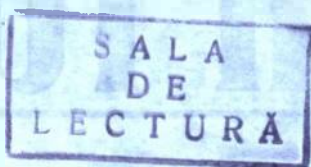

All rights reserved
Toate drepturile rezervate

Tiparul — Întreprinderea Poligrafică „13 Decembrie 1918”

283.612

SUMAR

5—7 **Nobila datorie** — editorial (*Fănuș BĂILEȘTEANU*)

« ...eternii noștri păzitori ai solului veșnic... »

M. EMINESCU

8—10 Ultima strofă a postumei *E împărțită omenirea* (Precizări documentare de *Oxana BUSUIOCEANU*)

Pagini germane

12—16 *Despre psihologia popoarelor*, XII (Transliterare și cuvânt înainte de *D. VATAMANIUC*; traducere de *G. PINTEA*)

Literatura și Revoluția

AL. CHRISTOFI

În corespondență cu Christian TELL

17—19 Memorial din exil (Prezentare de *Nicolae ISAR*)

19—27 « ...explicația ce a avut d. Magh[eru] cu d. Eliad... » — scrisoare din 1854

Poezie — Proză — Teatru

Nicolae LABIȘ

traducând din Piotr Pavlovici ERȘOV

28—40 *Călușul cocoșat*, basm în versuri — Partea I (Text îngrijit și prefață de *Nicolae CĂRLAN*)

Zaharia STANCU

41—50 *Plăpînda pasăre neagră* — fragment de roman (Preambul de *Diana CRISTEV*)

D. POPOVICI

51—62 *Regele din Propontide* — alte fragmente dramatice (prezentate de *Ioana Em. PETRESCU*)

SUMAR

Grădina lui Akademos

G. CĂLINESCU

în actualitate

63—76

Simpozion la Muzeul Literaturii Române. Participă: *Dumitru MICU*,
Cornelia ȘTEFĂNESCU, *Geo ȘERBAN*, *Paul CORNEA* și *Nicolae CIOBANU*

Pasiunea eseului

Tudor VIANU

77—80

[*Edmund Burke și epoca sa*] — introducere la un tratat de estetică (Cuvânt înainte de *Nicolae SCURTU*)

Pompiliu CONSTANTINESCU

81—86

Criticul ideal — considerații teoretice (Prefață de *Ecaterina VAUM*)

Dan BOTTA

87—96

Argument pentru traducerea *Troienelor* lui EURIPIDE (Transcriere și comentariu de *Claudia DIMIU*)

Dan și Emil BOTTA

hors texte

Fotografii de epocă — file de album

Oscar Walter CISEK

97—103

[*La moartea lui Rainer Maria RILKE*] — conferință (prezentată de *Simona CIOCULESCU*)

A. E. BACONSKY

104—111

Un decadent latin al Americii ; Două motive ale fantasticului medieval — studii (Introducere de *Mircea MARTIN*)

Mihai GAFIȚA

112—121

Prefață — la *Jurnalul* lui Liviu REBREANU (Cuvânt înainte de *Gabriel GAFIȚA*)

Centenar

Victor PAPILIAN

122—123

Memorialistul (*Al. OLARU*)

123—129

Registru de spectacole. Amintiri din teatru (1948), I

SUMAR

Jurnal

Ioan C. FILITTI

- 130—131 Un admirator al lui MAIORESCU (*Georgeta PENELEA* și *Florin CON-STANTINIU*)
131—135 « *Literat, filosof, profesor, Maiorescu... s-a dovedit diplomat deplin.* » —
fragmente dintr-un jurnal politic

Tudor TEODORESCU-BRANIȘTE

- 136—142 *Eugen Lovinescu* — schiță de portret (prezentată de *Constantin DARIE*)

Meridiane

Mircea ELIADE

- 143—157 *Pământul* — fragment din *Tratatul de Istorie a religiilor*
— text inițial (prefațat de *Mircea HANDOCA*)

Restituiri

Grigore TOCILESCU

- 158 alte documente despre CANTEMIR (*Ecaterina TARĂLUNGĂ*)
159—165 « *Am făcut cunoștință și cu celebrul istoric Soloviev...* » — scrisori către
Al. ODOBESCU
166—174 *Scrisori venețiene*

Scriitori români în arhive străine

Iosif VULCAN

- 175—177 « *...cu privire la traducerile din poezia populară românească...* » — docu-
mente budapestane (traduse și adnotate de *Eugen GLÜCK*)

Scriitori străini în arhive românești

Georges DUMÉZIL

- 178—182 în corespondență cu Mircea ELIADE (*M. HANDOCA*)

- 183—187 *Fișier bibliografic* ● *Iconografie*

- 188—191 *Sumar* (în limbile engleză, franceză, germană, rusă)

192

Memento: Șerban CIOCULESCU, Mihai BENIUC, George IVAȘCU

**«Să dezvoltăm puternic educația patriotică,
mândria față de cuceririle revoluționare,
să facem să crească răspunderea
și hotărîrea de a face totul
pentru a contribui
la dezvoltarea continuă a patriei,
la întărirea independenței și suveranității sale.»**

NICOLAE CEAUȘESCU

Nobila datorie

După cum este cunoscut, în ședința Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R. din 29 aprilie a.c., tovarășul Nicolae Ceaușescu, Secretarul general al Partidului Comunist Român, Președintele Republicii Socialiste România, a prezentat o amplă *Expunere — Cu privire la unele probleme ale conducerii activității economico-sociale, ale muncii ideologice și politico-educative și ale situației internaționale*. Această *Expunere* a fost aprobată în unanimitate de Comitetul Politic Executiv al C.C. al P.C.R., care a hotărât, totodată, ca ea să fie publicată și apreciată ca « teze ale viitoarei plenare a C.C. al P.C.R. », larg dezbătută în « organele și organizațiile de partid, în presă, în întregul partid ».

Pornind de la cunoașterea nemijlocită a realităților interne și internaționale, bazându-se pe liniile directoare ale *Programului Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, avînd în vedere obiectivele stabilite de Congresul al XIII-lea și Conferința națională ale Partidului, cu forța de cuprindere și generalizare a filosofiei materialiste, tovarășul Nicolae Ceaușescu a întreprins în această *Expunere* o amplă analiză a situației economice, sociale și politice, ideologice și educative a societății românești actuale, a stadiului ei de dezvoltare pe drumul socialismului, precum și a raporturilor de forțe

pe plan mondial, în cadrul căruia România este chemată să-și spună cuvîntul, în virtutea principiilor care îi călăuzesc politica externă, întru salvagardarea păcii și coexistenței pașnice între popoare.

Probleme ale conducerii și planificării economico-sociale, ale valorificării superioare a materiilor prime, a întregului potențial de care dispune societatea românească, ale disciplinei muncii, ale democrației muncitorești instaurate în țara noastră mai ales după Congresul al IX-lea al Partidului, ale activității ideologice, educative, de formare a omului nou, constructor conștient al socialismului, ale justiției, eticii și echității, ale politicii, ale umanismului revoluționar, probleme vizînd, practic, toate sferele vieții noastre sociale, toate locurile de muncă, toți concetățenii, au fost abordate sintetic de tovarășul Nicolae Ceaușescu în nota de gravitate a responsabilității, calității și eficienței ce incumbă fiecărui act creator din orice domeniu, din orice zonă a țării, de pe oricare treaptă a ierarhiei administrative. A răsunat și acum apelul de conștiință pe care Secretarul general al Partidului ni l-a adresat mereu, apel izvorît dintr-un fond etic, patriotic și umanist de ardentă vibrație: *« Este necesar — arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu — să fie bine înțelese hotărîrile Congresului al XIII-lea privind trecerea de la dezvoltarea extensivă la dezvoltarea intensivă, la realizarea unei noi calități în toate domeniile vieții economico-sociale »*. Și, mai departe, o apreciere de maximă rezonanță morală: *« Numai critica și autocritica nu sînt suficiente! — preciza tovarășul Nicolae Ceaușescu. Fără îndoială, critica și autocritica constituie factori importanți în conducerea democratică, în perfecționarea sistemului de conducere, dar autocritica își are valoare numai atunci cînd din ea s-au tras concluziile respective și se acționează pentru înlăturarea lipsurilor și, într-adevăr, se constată că s-au înlăturat lipsurile din munca fiecărui activist de partid sau de stat. Același lucru și în ce privește critica »*.

Meditînd la rolul determinant al științei în întreaga dezvoltare, la necesitatea prospectării de anvergură pentru ca noul să triumfe peste tot în fața formelor vechi, perimate, tovarășul Nicolae Ceaușescu a trasat, totodată, sarcini de extremă importanță pentru propășirea continuă a patriei pe drumul luminos al cunoașterii și civilizației: *« De asemenea, apare necesar ca Academia Republicii Socialiste România, academiile de specialitate și institutele centrale și, în general, institutele de cercetare, să participe mai efectiv la activitatea de conducere a ministerelor, a centralelor, a diferitelor unități economico-sociale, în așa fel încît, nu numai să afirmăm, dar să și punem în practică, în toate domeniile, implicarea activă a științei, a cercetării în întreaga dezvoltare — inclusiv la elaborarea și realizarea planurilor, a politicii generale de dezvoltare a patriei noastre »*. (Iată, așadar, un îndemn pe care și Muzeul Literaturii Române — editorul revistei noastre — l-a receptat ca atare. Pentru că, pe lîngă rolul său de lăcaș de cultură și de educație patriotică, unde cuvîntul românesc apare în toate culorile sale, Muzeul Literaturii Române a avut — și are — ambiția de a deveni un autentic institut de cercetare. Ediția națională a operei eminesciene, alte lucrări științifice sau de popularizare, însăși revista noastră se bazează tocmai pe această muncă de cercetare și de valorificare superioară a moștenirii rămase de la marii noștri scriitori.)

Un capitol aparte al *Expunerii* Secretarului general al Partidului îl constituie, cum se observă chiar și din titlul ei, «munca ideologică și politico-educativă», componentă fundamentală a vieții spirituale, indisolubil legată de structura materială și activitatea de producție a societății noastre socialiste — fapt subliniat în atîtea rînduri de tovarășul Nicolae Ceaușescu. Pentru că transformările revoluționare, prefacerile din temelii prin care trece țara, mai ales din 1965 încoace, făurirea de bunuri materiale — toate înfăptuite *de către popor și pentru popor* — nu se pot concepe fără o înaltă conștiință politică și profesională, etică și cetățenească, patriotică și umanistă. Nu se poate realiza transformarea societății fără însăși transformarea omului, a mentalității sale, fără formarea unui om de tip nou. (La vremuri noi — oameni noi! — cum ar spune cronicarul.)

După ce s-a referit la necesitatea continuării procesului de revoluționare a gîndirii oamenilor și a abordării «cu mai multă îndrăzneală» a problemelor ideologice noi

care apar (în politica națională a partidului și statului, contradicțiile care se manifestă în societatea socialistă, anumite rămășițe ale concepțiilor retrograde, condamnate de istorie etc.), după un nou indemn la dezvoltarea și mai puternică a educației patriotice, după, în fine, o succintă analiză a învățămîntului de partid și a muncii de propagandă, tovarășul Nicolae Ceaușescu s-a referit și la activitatea de creație artistică, arătînd:

« În întreaga activitate politico-educativă va trebui să angajăm cu și mai multă putere uniunile noastre de creație din domeniul literaturii, muzicii, artei plastice. Ele trebuie să participe activ, prin toate operele lor, la promovarea concepției revoluționare, a principiilor socialiste, a politicii partidului nostru, la ridicarea nivelului de cultură al maselor, al poporului ». Și, mai departe, tovarășul Nicolae Ceaușescu preciza: « Presa, radioul și televiziunea, cinematografia, teatrul, în general toate mijloacele noastre de informare și de educație trebuie să-și perfecționeze activitatea, să o azeze într-o măsură mai mare pe problemele generale ale dezvoltării patriei, ale activității politico-educative de ridicare a nivelului general de cultură al întregului popor ».

(Angrenată plinar, exact între acești parametri, în munca politică, științifică, literară, educativă, mai cu seamă pe linia valorificării moștenirii rămase de la ilustrii înaintași — obiectiv major al activității ideologice, spirituale, înscris la loc de cinste în *Programul Partidului* —, revista noastră are nobila datorie de a păstra vie — cum spunea întemeietorul ei, cărturarul Perpessiciu — « flacăra verbului românesc » — sursă inepuizabilă de frumusețe, de unitate și continuitate spirituală, de înțelepciune seculară și de sobră mîndrie patriotică. Scrisul românesc, de la originile-i și pînă în prezent, manuscrisele îngălbenite de vreme, rămase inedite, de la Eminescu și Alecsandri ori Coșbuc, de la Cantemir sau Gheorghe Șincai, de la Argezi ori Sadoveanu, de la toți slujitorii devotați și înzestrați cu har ai condeului, din toate etapele istoriei noastre culturale, trebuie să-și găsească locul și valorificarea cît mai înaltă în paginile revistei. Beneficiînd și de condiții grafice de excepție, de o bogată iconografie care, însoțind textele propriu-zise, le potențează semnificațiile, publicația noastră trebuie să devină, prin valorile perene pe care le cultivă, o tribună înaltă, o oglindă vie a spiritualității românești actuale, a patriotismului funciar al scriitorului român dintotdeauna — « suflet în suflet neamului » său — și — de ce nu? așa cum s-a dovedit în timp — chiar o ambasadoare a culturii naționale peste hotare.

În cei 19 ani de la apariție, în cele peste 70 de numere apărute pînă în prezent, s-au publicat mii de pagini antologice care au îmbogățit istoria literaturii române, care au intrat în edițiile de opere ale scriitorilor sau chiar în manualele școlare, contribuind, așadar, la lărgirea sferei de cunoaștere a patrimoniului național, la educarea patriotică și umanistă a tinerelor generații. Prestigiul pe care și l-a cîștigat revista într-un răstimp atît de scurt, atît în țară, cît și peste hotare, este de-acum un fapt binecunoscut.

Dar o analiză lucidă, în spiritul responsabilității, al dorinței și al îndemnurilor de « și mai bine » din *Expunerea* Secretarului general al Partidului, ne poate demonstra că nu totdeauna am depășit o anume rutină care se instalează, cu timpul, obiectiv, la orice loc de muncă. Sintem conștienți că nu totdeauna am valorificat cu maximum de fantezie și sensibilitate posibilitățile avute, că nu totdeauna am lucrat cu o exigență exemplară.

Iată doar cîteva sugestii care, prin reflexie, trebuie să ne dea de gîndit și să ne determine a acționa hotărit în spiritul înaltelor comandamente politice și morale desprinse din *Expunerea* Secretarului general al Partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu. Va fi — fără lipsă de modestie — spre binele culturii românești și, peste ani, spre mîndria noastră personală: că ne-am făcut cu cîinste datoria, că am slujit, cu dragoste și devotament, patria și poporul, cultura românească în mijlocul căroră trăim.)

«...ETERNII NOȘTRI PĂZITORI AI M. EMINESCU

Ultima strofă a postumei

*E împărțită
omenirea*

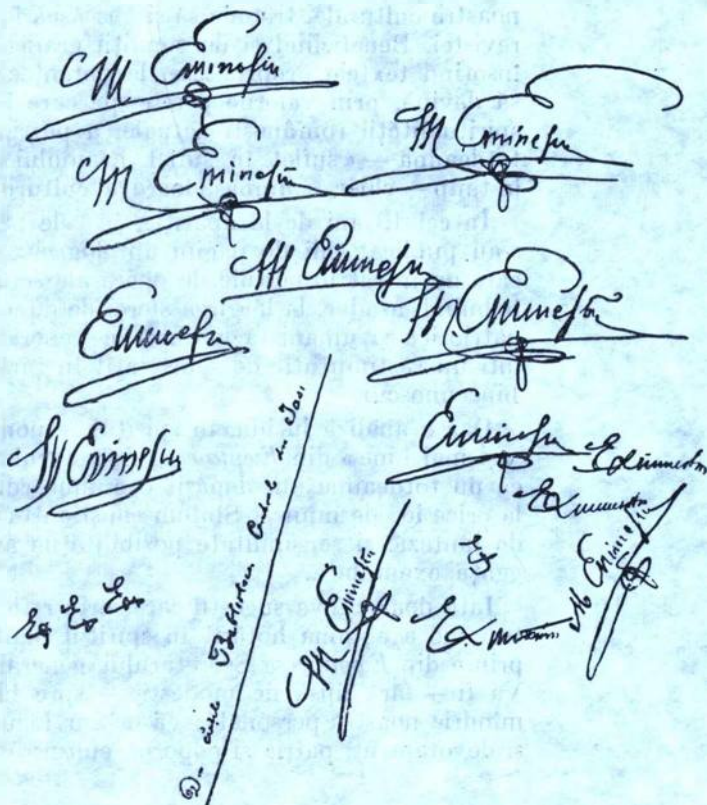
2254

TEXTUL PE CARE ÎL SUPUNEM ATENȚIEI cititorului este ultima strofă a postumei *E împărțită omenirea*, respectiv, versurile 41—48 ale acestei poezii. Prezintă, în forma ei incompletă, în edițiile *Poezii postume* [ediție Nerva Hodoș], 1902, *Poezii postume* [ediție Il. Chendi], 1905, *Opere complete*, 1914, *OPERE IV*, 1952 și *OPERE V*, 1958, ediția Perpessicius, apoi în alte ediții alcătuite fie de Perpessicius însuși, fie de selectatori ai edițiilor Perpessicius, poezia apare tot fără ultima strofă și la D. Murărașu, ultimul editor al poeziilor, care își atribuie, în prefețele la ediții (1970, 1972 și 1982), o bună cunoaștere a manuscriselor. În cazul postumei *E împărțită omenirea* această cunoaștere se vedește de două ori improbabilă: întâi, pentru că a ceastă ultimă strofă, perfect lizibilă, îi rămâne necunoscută, apoi, pentru că reeditează o lecțiune greșită a lui Perpessicius, pe care ar fi putut-o, ce-i drept, prelua și de la G. Călinescu (*Opere XII*, 1969, pp. 223, 224). În ceea ce îl privește pe Perpessicius, editorul atât de aplicat și onest, truditul răbdător căruia, fără îndoială, nu-i va fi scăpat necitită nici o pagină din manuscrisele eminesciene, absența acestor versuri și a altora mai puțin însemnate, dar nu a tuturor textelor de pe filele 179^{rv}—182^{rv}, ms. 2259, nu se poate explica decât prin prea omenească rătăcire a unor fișe de lucru.

Cronologia textelor de pe filele 175^{rv}—183^{rv} din manuscrisul miscelaneu 2259 face probabilă apartenența acestora la ms. 2268, caiet cuprinzând în exclusivitate texte ieșene. Cernelurile, neagră și violetă, scrisul, calitatea hirtiei confirmă cronologia și, implicit, apartenența. Dar regimul acestor pagini ce nu va fi fost în între-

181 r Urmind a cărților străveche
Statornic, nemișcat învăț,
E surdă azi a lor ureche
Privindu-ți firea cu dispreț;
Legată-n lanț e a lor minte
Și rodul minții e sălbatec,
Se plac în mistice cuvinte
Și-esplcă totul enigmatic.

Foale cu semnături
și însemnări (fondul
Muzeului Literaturii
din Iași).

SOLULUI VEȘNIC...»

Interiorul camerei în care a locuit Eminescu în perioada cîi a fost internat la sanatoriul Ober-Döbling din Viena (1883).

gime același, impune unele nuanțări între care o minimă rezervă în privința apartenenței unora din ele. Filele 175^{rv}—177^{rv}, mijloc de fasciculă cu un cuprins unitar, versiunea A din *Rime alegorice*, au fost extrase dintr-un caiet, împărțite în patru, probabil purtate prin buzunar, în vederea unei lecturi (?), a publicării (?) (inițial ele par să fi cuprins o redactare/copie cursivă a poeziei, apoi apar intervenții de labo-

rator cu aceeași cerneală, însă cu un scris mai precipitat), iar fila 183^{rv} apare fără perechea ei din fasciculă și este de dimensiuni mai reduse față de oglinda paginii caietului — 14,8/22 cm față de 16,5/22 cm. Să fi fost ruptă cu grija ca marginea de peste 1 cm rămasă în caiet să nu permită desprinderea filei pereche din fasciculă? De poet? De altcineva, întrucît pe pagină apare un text foarte intim pe care Perpessicius îl rezerva «jurnalului» (*OPERE V*, p. 597)? Cu deplină siguranță în privința provenienței, ne putem pronunța numai asupra filelor 178^{rv}—182^{rv}. Și aici lipsește perechea unei pagini, probabil perechea paginii 178^{rv}, dar cum pe 178^{rv} și 179^{rv} avem un continuum textual (*OPERE V*, p. 249), pagina 178^{rv} este solidară cu celelalte. Filele 179^{rv}—182^{rv} aparțin mai ales prin conținut primei fascicule a caietului 2263, dar limpede ne este numai locul filei 181^{rv} care era de bună seamă a treia pagină a caietului fiindcă conține ultima strofă a poeziei *E împărțită omenirea*, ale cărei prime cinci strofe se află pe filele 1^r și 2^r. Filele 3^{rv}—10^{rv} sînt afectate travaliului la versiunea C a poemului *Gemenii* și între ele trebuie să se înseși roază și 180^r („*Manuscriptum*“, nr. 1/1988) și 182^{rv} aparținînd, ultima numai, printr-un vers răzleț, corpusului *Gemenilor*. Dar cum vor fi fost scoase cele două perechi de file ale unei fascicule nu din mijlocul acesteia, ci din interiorul ei? Probabil prin desfacerea ei integrală, cum o probează semnele unei legături anterioare celei prezente, detectabile la mijlocul fasciculei, care are oricum cu 6 pagini mai puțin decît ar trebui să aibă, cum mai puține pagini are și fascicula a doua, a treia și a patra pîrînd complete și numărînd cîte 18 pagini.

După această prea lungă dizertație tehnică, să redăm circulației ultima strofă din *E împărțită omenirea*, însoțind-o de următoarele corecțiuni, completări și precizări privind ansamblul textului:

1. Versul 20 se va citi:

Naintea sa să-ndreptățească

și nu:

Naintea ta să-ndreptățească

Nu există în grafia din manuscris nici o îndoială în privința aceasta, de aceea faptul că editorii au citit consecvent *ta* în loc de *sa* se cere desușit. Lectura defectuoasă a fost generată de presiunea pronumelui de pers. a II-a, prezență

exclusivă și marcată în toată poezia și totodată de... citirea neatență a textului. Această octavă, cu cezură obligatorie de sens între primele patru versuri și următoarele patru, propune următorul binom de antiteze: *Al răului geniu = sa/ Pantocratorul sau Isus = ta și a îndreptăți patemi/ a se rușina de abateri* care implică sinonimia ce pare să fi tulburat lectura corectă *patemi = abateri*.

2. Am completat versul 29 prin croșete de editor:

Minînd cu anii[-n] colbul școlii

în loc de:

Minînd cu anii colbul școlii

pe de o parte pentru că sintagma *în colbul școlii* este recurentă în opera lui Eminescu, pe de alta pentru că verbul *a rămîne* — chiar sub forma *minînd* sau *mîind* (ambele lecțiuni sînt posibile) — cere un complement de loc în pereche firească cu cel de timp și nu un complement direct care atrage din partea cititorului mai puțin avizat greșita înțelegere a verbului (*a mîna* în loc de *a rămîne*). Completarea noastră este validată și de varianta de redactare a textului, și ea incompletă, dar cu un verb mai transparent ca lecțiune:

Ei șed cu anii[-n] colbul școlii

3. Aducem notelor din *OPERE V*, p. 209 următoarele îndreptări: 1. *E împărșitîă a ta lume* > *E împărșitîă omenirea* și nu *E împărșitîă a ta lume*, întrucît semnul [>] semnifică trecerea de la o variantă la alta de redactare prin anularea întregului vers anterior sau secvenței comune celor două versuri. 8. Nota trebuia însoțită de specificarea faptului că poetul nu optează pentru nici una din variantele versului,

deci repartizarea lor — una în text, *Ceialți gîndirei o supun*, cealaltă în note, *Ceialți în cumpănă o pun* — aparține editorului. 36. *Ei nici nu știu, nimic nu pot* > *Nimic nu știu, nimic nu pot* și nu *Ei nici nu știu* > *Nimic nu știu, nimic nu pot*, nota desemnînd, în acest ultim caz, că prima variantă de redactare a versului ar fi fost incompletă, ceea ce e inexact.

4. O ultimă, dar foarte importantă problemă pe care o ridică editarea acestui text este dacă *Ahas[verus]* trebuie să apară în text între strofele trei și patru, așa cum apare în manuscris sau trebuie menționat numai în notă, dacă este titlul poeziei, dacă este personaj, caz în care textul capătă statut de dialog, sau dacă este o notație răzleață. Ultima supoziție se exclude de la bun început, cuvîntul este scris aidoma cu ansamblul textului, cu aceeași cernelă și chiar în locul în care ar putea fi notat numele unui personaj care intră în scenă, și mai puțin titlul poeziei. În privința includerii sau excluderii numelui din text, Călinescu adoptă prima soluție (*Opera lui Mihai Eminescu III. Descrierea operei*, 1935, p. 160 și *Opere XII*, 1969, pp. 223, 224) fără a preciza dacă îl consideră titlu sau personaj. Perpessicius adoptă a doua soluție (*OPERE IV*, pp. 249, 250 și *OPERE V*, p. 209) și consideră că se află în fața unui titlu.

În ceea ce ne privește, considerăm textul un dialog, pe Ahasverus unul dintre personajele acestuia și ca atare ne apare indispensabilă unei bune înțelegeri a textului introducerea numelui între strofele 3 și 4. Dar despre statutul de dialog al textului, cit și despre exegeza, puțină, ce s-a făcut pe marginea lui, ne rezervăm plăcerea de a vorbi cu altă ocazie.

Oxana BUSUIOCEANU

Chronograf din sec. al XVII-lea, care a aparținut poetului (existent în Casa Dossofiei din Iași); în el se află menționată și legenda Cum a căzut un luceafăr din ceriu.

PAGINI

GERMANE

Textul de față ilustrează această situație. Eminescu operează o suită de extrase din recenzia lui H. Steinthal, *Carl Philipp Moritz* « *Ueber die unpersonlichen Zeitwörter* », tipărită în primul volum al revistei germane.¹

Karl Philipp Moritz (1757—1793) este autor de romane în care descrie viața sa aventuroasă, de studii de poetică și estetică, *Versuch einer deutschen Prosodie* (1786), *Vorlesungen über den Styl* (1791—1793), teoretician al ornamentelor artei italiene, *Theorie der Ornamente* (1795)² și al unor studii de gramatică, mai puțin impor-

H. Steinhăl reproduce în recenzie sa citate ample din lucrarea lui Moritz pe care le comentează. Eminescu extrage tezele generale privind limba ca parte integrantă a « psihologiei popoarelor », noua disciplină științifică fondată de cei doi învățați germani. Poetului nu putea să-i scape definiția care se dă limbii: « cea mai mare capodoperă » a omului.

Confruntarea transcrierii lui Eminescu cu originalul german ne-a permis să sectionăm textul din manuscrise în fragmentele componente și să trecem în note intervențiile poetului în textul german. Marcăm cu [...] fragmentele omise.

D. VATAMANIUC

Darmstadt Spect: 72.

Eu hăa amestei garanții bine-volet,
 Vi rog. Domnule Prefect: a'ni elibera un
 pasport.

Primiti. Domnule Prefect. asigurarea
prospereții meu respect.

Protoparce 8th March 9 Dille

М. Г. Ермолицъ

¹ „Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft“, Erster Band, Erster Heft, Berlin, 1860, pp. 73, 74, 75, 76, 83, 84, 85, 86, 87.

² Karl Philipp Moritz, *Schriften zur Ästhetik und Poetik*. Kritische Ausgabe. Herausgegeben Hans Joachim Scrimpf, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1962. Se tipăresc aici principalele lucrări ale lui Moritz în aceste domenii.

EINLEITENDE GEDANKEN ÜBER VÖLKER PSYCHOLOGIE

[XII]

2285

.46r°

Dass die Sprachwissenschaft eine psychologische Disziplin¹ sei, würde gewiss längst erkannt worden sein — wenn nur eine Psychologie vorhanden gewesen wäre. Diese ist aber die jüngste Wissenschaft, wie sie denn nach der Natur des menschlichen Erkennens u[nd] Forschens u[nd] ihrem eigenen Wesen nicht anders als zuletzt entstehen konnte. Ist es Denker erst nach wiederholtem Ringen gelungen, den Geist von der Natur, Unkörperliches von Körperlichen, die Subjektivität vom Objekt, zu unterscheiden, so war es noch ungleich schwieriger, im Geiste selbst eine gesetzliche Natur² zu erkennen. Die Grammatik ist aber dem Kreise von Erkenntnissen, dem sie angehört, vorangeeilt. Sie ist im Dienste der Logik u[nd] Dialektik entstanden u[nd] ist in diesen Stiefverhältnisse³ bis heute geblieben. [...] Der wichtigste u[nd] inhaltvollste Gedankenkeim bleibt völlig unfruchtbar, wenn es nicht einen historisch gründlich durchfurchten Boden findet.⁴ [...]

So liegt in tiefern Geistern, auch wo sie irren, eine Ahnung des Wahren. [...]

Es bedarf keines Beweises, dass es nützlich ist, die Sprache auch in dieser Rücksicht zu studieren⁵. Da sie selbst ein Abdruck der menschlichen Seele ist, von welcher sie uns in ihren Fugen u[nd] geheimen Verbindungen ein getreues Gemälde darstellt. [...]

16 v°

Jede Sache ist in so mannigfacher Hinsicht zu betrachten als sie wesentliche Theile od[er] Seiten hat, deren jede in sich u[nd] im Zusammenhange mit dem Ganzen erforscht sein will; u[nd] die Hinsichten werden dem Forscher durch das Wesen der Sache selbst bestimmt, während die Rücksichten frei vom Beschauer gewählt werden. [...] Unser Auge umfasst wie ein Ganzes mit einem Blicke, u[nd] wesentliche Dinge, so sehr sie ein Ganzes bilden, sind mannigfach zusammengesetzt, u[nd] jedes wesentliche Element verlangt einen Blick unseres Auges für sich. [...]⁶

Die Sprache ist das grösste Kunstwerk des menschlichen Instin[k]tes⁷ — ein Kunstwerk in der doppelten Rücksicht, dass sie einem materiellen Stoffe ein ideales Innere einbildet, u[nd] dass dieses Innere⁸, die idealisirte Wirklichkeit darstellt, eine Belebung u[nd] Personifizierung⁹ alles Geschehens mit kaum bemerkbarer Rücksicht auf das Mechanische. Darum geht jeder irre, der in der Sprache Wahrheit sucht, oder in sie hinein trägt, sei es metaphysische oder logische, oder auch psychologische.¹⁰ Die Grammatik ist weder das System der Logik und Metaphysik, noch das der Psychologie. Darum aber auch ist dennoch in der Sprache eine nie völlig zu ergründende Schöpferkraft u[nd] Harmonie u[nd] insofern eine¹¹ Vernunft. Auch im Baume u[nd] im Planetensystem ist solche Vernunft; aber Niemand will vom Baume od[er] von der Erde Metaphysik od[er] Psychologie lernen; eben so wenig soll man es von der Sprache wollen.

47 r°

Denn die Formen der psychologischen Prozesse unseres Bewusstseins übertragen sich nicht unmittelbar in den Laut u[nd] bilden grammatische Formen; die Sprache ist nicht das unmittelbare Erzeugniss des Bewusstseins in seiner mechanischen Verbindung mit den Lautorganen; sondern sie ist das erste Aufflammen des Selbstbewusstseins; sie¹² ist nicht reines Werden im Geiste, sondern die erste That des Geistes || und darum ist ihr alles Äussere und alles Innere, sinnliche Empfindungen, wie das logische u[nd] psychologische, blosser Stoff, an dem sie — u[nd] in ihr der Geist zum ersten Male — ihre formende Kraft ve[r]sucht. Formen aber heisst: sich aneignen, appercipiren. In der Sprache liegt nichts Metaphysisches, nichts Psychologisches, aber sie ist eine künstliche, freilich instinktbare¹³ Apperception alles Seins u[nd] Werdens in Natur u[nd] Geist. Darum lehrt die Sprache so wenig Psychologie, wie Physik; wer sie erforscht sieht

¹ In original: Disziplin

² Subliniereea lui Eminescu

³ In original: Stief-Verhältnisse

⁴ In original: « ...nämlich, wie selbst der richtigste und inhaltvollste Gedankenkeim völlig unfruchtbar bleibt wenn er nicht einen historisch gründlich durchfurchten Boden findet ».

⁵ In original: « Dass es nützlich sei, die Sprache auch in dieser Rücksicht zu studiren, bedarf wohl keines Beweises... ».

⁶ In original, acest fragment inaintea celui precedent.

⁷ In original: Instincts.

⁸ Eminescu repetă: « u[nd] dass dieses Innere ».

⁹ In original: « Personificirung ».

¹⁰ In original: « psychologische »; y este folosit și în cuvîntul « System », « Physik ».

¹¹ In original urmează: « tiefe ».

¹² Subliniereea lui Eminescu.

¹³ In original: « instinctive ».

DESPRE PSIHOLOGIA POPOARELOR [XII]

2285

S-ar fi recunoscut desigur de mult că filologia e o disciplină psihologică — dacă ar fi existat o psihologie. Aceasta e însă știința cea mai recentă, căci, după natura cunoștințelor umane, nici nu putea lua naștere altfel decît mai în urmă. Dacă gînditorilor le-a reușit doar după repetate opintiri să diferențieze spiritul de natură, necorporalul de corporal, subiectivitatea de obiect, apoi incomparabil mai greu a fost să se recunoască în spirit o *natură legică*. Dar gramatica a anticipat cercul cunoștințelor, cărora le aparține. Ea a apărut în serviciul logicii și dialecticii, rămîind pînă astăzi în aceste condiții vitrege. Simburele cel mai important și mai plin de conținut al ideii gîndirii rămîne însă complet neroditor, dacă nu găsește un teren temeinic fertilizat istoricește.

În acest fel rezidă în spiritele mai profunde o bănuială a ceea ce e adevărat, chiar dacă se înșeală.

Nu e nevoie de nici o dovadă că e util să se studieze limba și din acest punct de vedere. Deoarece ea însăși este copie a sufletului uman, despre care ne redă, în articulațiile și în legăturile tainice ale ei, o imagine fidelă.

Fiecare lucru trebuie tratat în atît de variate privințe cite părți sau laturi esențiale are, fiecare dintre ele vrînd să fie cercetată în sine și în corelațiile cu întregul; iar privințele sînt determinate pentru cititor prin esența însăși a lucrului, în timp ce punctele din care e considerat sînt alese de privitor... Ochiul nostru cuprinde ca un întreg cu o privire doar lucruri pline de substanță în timp ce formează un întreg, au o compoziție variată și fiecare element esențial pretinde o privire a ochiului nostru pentru el însuși.

Limba e cea mai mare capodoperă a instinctului uman — o capodoperă în două privințe, împrejurarea că îi atribuie unei substanțe materiale un interior ideal și că acest interior reprezintă realitatea idealizată, o înanimare și personificare a oricărei împliniri, cu considerarea abia observabilă a mecanicului. De aceea greșește cine caută adevărul în limbă, sau îi imprimă adevărul, fie el metafizic sau logic ori chiar și psihologic. Gramatica nu este nici sistemul logicii și metafizicii, nici al psihologiei. De aceea și exista însă în limbă o artă creatoare și armonii ce nu pot fi deplin fundamentate și ca urmare o rațiune. Astfel de rațiune există și în arbore și în sistemul planetar; nimeni nu vrea să învețe însă metafizică sau psihologie de la arbore sau de la pămînt; la fel de puțin ar trebui să vrei să le înveți de la limbă.

Căci formele proceselor psihologice ale conștiinței noastre nu se transpun direct în sunet și nu formează forme gramaticale, limba nu e uncăltă directă a conștiinței în legătura sa mecanică cu organele vorbirii; ci ea este prima răbufnire a *conștiinței de sine*; nu e pură devenire în spirit, ci primul act al spiritului și de aceea întregul exterior, întregul interior, senzațiile, actele logice și psihologice sînt doar materialul (brut) în care spiritul își încearcă — și pentru înțîia dată — forța sa alcătuitoare. A da formă înseamnă însă a-și însuși, a apercepe. Nu există nimic metafizic, nimic psihologic în limbă, ea este însă o apercepție artistică, firește instinctivă a oricărei ființe și deveniri din Natură și spirit. De aceea limba propune la fel de puțină psihologie ca și fizică; cine o studiază nu vede niciodată cum concepe ea viața naturală și pe cea sufletească. Motivele pentru care ea face asta așa sau altfel nu se pot înțelege însă decît prin psihologie, așa cum tot psihologic tratăm și ideile și străduințele individuale.

nie, wie sie das natürliche u[nd] das seelische Leben auffasst. Die Gründe aber, warum sie dies so oder anders thut, lassen sich nur durch die Psychologie¹⁴ begreifen, wie wir auch die Gedanken u[nd] Bestrebungen der einzelnen psychologisch betrachten. [...]

Ein Zeitwort, welches unpersönlich wäre, ist unmöglich, ist ein Widerspruch in sich, da die persönliche Beziehung das eigentlich constitutive Merkmal des Verbums ist. [...] Sind Person u[nd] Subjekt für unsere gebildete Betrachtung eigentlich nicht verfunden, so sind sie es wenigstens für das sprachliche Denken¹⁵ oder für die innere Sprachform¹⁶, und um sie zu suchen, müssen wir uns in die naive Denk- und Anschauungsweise der Sprache¹⁷ versetzen.

Wie sehr in der ursprünglichen Auffassung des kindlichen Menschen alles personifiziert wird, wie ihr jede Veränderung, jedes Geschehen u[nd] Werden als energische Handlung einer Person erscheint: das zeigt nicht bloss die Mythologie, das zeigen auch Redensarten wie «die Nacht kommt herein, der Tag bricht an». Was ist hier gegeben? ein gewisses Verhältniss unserer Erde zur Sonne u[nd] gewisse darauf erfolgende physikalische Wirkungen, welche auch dem Gemüthe nicht gleichgültig sind. Wie wäre es wohl möglich, jene Redensarten auf diese Verhältnisse u[nd] Wirkungen so zu beziehen, dass beide nur eine¹⁸ Analyse ihrer Elemente ergäben oder zwei congruente Analisen¹⁹. Vielmehr erkennen wir, dass von der Sprache die sinnlichen Wahrnehmungen u[nd] die Gefühle, welche die Drehung der Erde um ihre Achse²⁰, bei²¹ ihrem Verhältnisse zur Sonne, veranlasst, gar nicht wie von der Physik als Erfolge natürlicher Bedingungen u[nd] Ursächlichkeiten, sondern als || Handlungen von Personen apperzipirt werden²², u[nd] als solche in Form kleiner Geschichten erzählt worden: die Frau Nacht, der Herr Tag kommen und besuchen uns. [...]

Sollte die Sprache²³ uns psychologische od[er] phisiologische Weisheit verkünden? Sie sollte in einem Ausdrücke für eine Empfindung, eine tiefe Theorie der Empfindung anhalten? sie sollte wissen von organischen Zusammenhängen, von Vorstellungsreihen u[nd] gedanklichen Massen²⁴, u[nd] den daraus entstehenden Wirkungen? Nein, sie weiss auch hier nichts von Ursache und Bedingung; sie dichtet auch hier²⁵. «Staunen ergreift mich, Kälte schüttelt mich», so erzählt sie uns «Das Wetter» — und das ist ein ganz entschiedenes Wesen, wenn es auch nicht die Klarheit einer griechischen Göttergestalt hat — «das Wetter hellt sich auf». Für die seelischen Vorgänge aber hat ja wohl die Sprache kaum in irgend einem Falle ein eigentliches u[nd] ursprüngliches Wort. Abgesehen aber hiervon ist es allemal die Person, als untheilbare Einheit, als Ganzes, das Ich, Du oder Er, noch ohne Unterscheidung von Leib u[nd] Seele, welches an oder

14

M. Eminescu

¹⁴ În manuscris urmează un cuvânt şters.

^{15—17} Sublinierile lui Eminescu.

¹⁸ Sublinierea în original.

¹⁹ În original: «oder zwei congruente Analysen ergaben!». Sublinierea lui Eminescu,

²⁰ În original: «eigene Are».

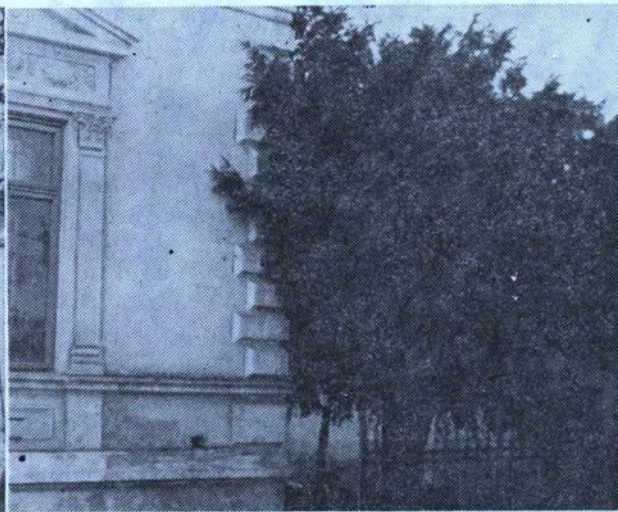
²¹ În manuscris urmează: «welche die», şters.

²² În original: «Personen aufgesetzt».

²³ În original: urmează: «die sich so ganz und gar nicht um Physik bekammert, nichts von ihre versteht, sie sollte uns plötzlich».

²⁴ În original urmează: «von dem Zusammentreffen solchen Reihen und Massen».

²⁵ Sublinierea lui Eminescu.

Un verb care să fie impersonal e imposibil. E o contradicție în sine, deoarece raportul personal este caracteristica constitutivă propriu-zisă a verbului. Dacă persoana și subiectul nu sînt inventate pentru tratarea noastră intelectuală, ele sînt însă utilizate cel puțin pentru gîndirea prin limbaj sau pentru forma interioară a limbii, iar pentru a le căuta trebuie să ne transpunem în modul naiv de *gîndire și contemplare* al limbii.

Felul cum în concepția inițială a omului copilăros totul se personifică, cum îi apare orice schimbare, orice întîmplare și devenire ca acțiunea energetică a unei persoane o arată nu numai mitologia, o arată și locuțiuni ca « se lasă noaptea, crapă de ziuă ». Ce apare aici? — un anumit raport al pămîntului nostru față de soare și anumite întîmplări fizice rezultate din el, întîmplări ce sufletește nu ne sînt indiferente. Cum ar fi posibil ca acele locuțiuni să se refere la aceste raporturi și acțiuni așa încît ambele să facă să-și revele elementele într-o analiză sau în două *analize congruente*. Dimpotrivă, noi constatăm că limba apersepe percepțiunile sensoriale și sentimentele, prilejuite de rotirea pămîntului în jurul axei sale, în raportul lui cu soarele, nicidecum ca în fizică drept urmări ale condițiilor și cauzalităților naturale, ci ca acțiuni ale unor persoane, iar ca atare se povestesc mici istorioare: doamna noapte, doamna zi vin și ne vizitează. [...]

Ar trebui ca limba să ne comunice înțelepciune psihologică sau fiziologică? Ar trebui să conțină ea într-o expresie pentru o senzație, o teorie a simțirii? Ar trebui să știi ea despre corelațiile organice, despre seriile de reprezentări și masele de gînduri și despre efectele ce iau naștere din acestea? Nu, ea nu știe nici aci nimic despre cauză și condiție; ea *poetizează și aci*. « Mă cuprinde uimirea, îmi trec fiori reci », așa ne povestește ea « mersul vremii » — și aceasta e o entitate cu totul decisivă, cum nu are nici claritatea unei figuri de zeu grec — « vremea se menține ». — Pentru procesele sufletești însă limba abia dacă are în vreun caz un cuvînt propriu și original, străvechi.

Dar făcînd abstracție de aceasta, persoana apare de fiecare dată ca o unitate indivizibilă, ca un întreg, eu, tu sau el, încă fără diferențierea în corp și suflet, care să fi aflat ceva *de la* sau *în* sine, care suportă sau face ceva. Persoana înțelegească atît de mult ca o unitate încît tot ce pleacă doar de la un element se concepe și prezintă ca provenind de la persoană și tot ce suferă un element ca fiind suferit de persoană. Se spune: eu te ating pe tine, pe mine, deși doar mina mea atinge brațul celui alt sau pe al meu. Limba nu gîndește deloc că persoana cu corp și suflet e realmente o

De la stînga la dreapta:

Casa lui Vasile Bumbac din Suceava în care a poposit M. Eminescu, de trei ori, în perioada 1870—1871, în drum spre Cernăuți sau Putna.

Intrarea în curtea casei de pe str. Sf. Nicolae, în care a locuit poetul, în Botoșani.

Casă din Iași (de pe str. Sf. Atanasie) în care a locuit poetul.

Imaginile care au ilustrat acest grupaj eminescian ne-au fost puse la dispoziție de Constantin Liviu RUSU, căruia îi mulțumim și pe această cale.

in sich etwas erfährt, welche etwas leidet od[er] thut. [...] So sehr wird die Person als eine Einheit gedacht, dass alles was bloss von einem Gliede ausgeht, als von der Person ausgehend und alles was, ein Glied leidet, als von der Person gelitten, aufgefasst u[nd] dargestellt wird. Man sagt « ich berühre dich, mich »; obwohl nur meine Hand den Arm des Anderen, oder den meinigen berührt. Die Sprache denkt gar nicht daran, dass die Person nach Leib u[nd] Seele ein vielfach zusammengesetztes Wesen ist. Der Mensch fühlt u[nd] weiss sich ursprünglich als eine ideale Einheit, als den untheilbaren Mit|tel-punkt alles dessen, was er thut, was ihm begegnet od[er] was ihn irgendwie betrifft. Dieser Mittelpunkt, u[nd] nicht die Theile des Leibes, die er sieht, noch weniger die getheilten Vorstellungsmassen²⁶, von denen er keine Ahnung hat, thut alles was er thut, leidet alles was er leidet; ihn nennt er: « ich, mich; du, dich; er, ihn ». ²⁷ [...]

Im Gefühl ist der Mensch zu passiv, als dass er sich in ihm als thätiges Subjekt, als den Punkt, von dem etwas ausgeht, bezeichnen könnte; im Gefühlszuständen erfasst sich der Mensch nicht als Ich²⁸, sondern als Mich²⁹, d.h. als getroffenes Ziel. Auch ist der Mensch im Gefühl viel zu sehr mit sich beschäftigt, als dass er an die Ursache des Gefühls denken sollte, die er überdies gar nicht kennt. Er scheidet in seiner Vorstellung nur sich selbst als den Leidenden von dem Leiden selbst, das ihn quält. Bezeichnet er sich als « mich », so bezeichnet er das quälende Leiden als active Thätigkeit, durch welche er leidet, od[er] den ihm Leid zufügt; wobei kein anderes Subjekt hinzugedacht wird, da in der Thätigkeit das Subject selbst schon liegt³⁰, wie in « hungern » der Hunger (mi-e foame, mi-e sete??). ³¹

²⁶ În original:
« Vorstellungs =
Massen ».

²⁷ Urmează cu-
vinte șterse.

²⁸⁻³⁰ Sublinierile
lui Eminescu.

³¹ Traducerea nu
se află în original.

ființă compusă. Omul se simte și se știe original ca o unitate ideală, ca punctu central indivizibil a tot ce face, ce i se întâmplă sau a ceea ce-l privește într-un fel oarecare. Acest punct central, iar nu părțile corpului pe care le vede el, și mai puțin încă masele diferite ale reprezentărilor despre care el nu are nici o idee, face tot ce face el, suferă tot ce suferă; pe el îl numește: eu, pe mine; tu, pe tine; el, pe el.

Omul e prea pasiv în simțire, ca să se poată denumi subiect activ, ca punctul de la care se întâmplă ceva; în stările sentimentale omul nu se sesizează ca eu, ci ca pe mine, adică ca țintă atinsă. De asemenea, în simțire, omul e prea preocupat de sine însuși ca să se mai poată gândi și la cauza sentimentului, pe care de altfel nici nu o cunoaște. În ideea despre sine însuși el se separa ca suferind de suferința însăși care-l chinuie. Când se numește pe sine ca pe mine, el denumește suferința chinuitoare ca activitate activă prin care el suferă sau care îi cauzează lui durere; în acest caz nu se mai adaugă nici un alt subiect; căci subiectul e cuprins deja în acti-vitatea sa, așa cum în a « infometa », foamea (mi-e foame, mi-e sete).

(Transliterare și traducere de G. PINTEA)

LITERATURA ȘI REVOLUȚIA

MEMORIAL DIN EXIL

A1. CHRISTOFI

în corespondență cu Christian TELL

SCRISOAREA PE CARE O PUBLICĂM MAI JOS face parte dintr-o bogată corespondență inedită aparținând revoluționarului de la 1848, Alexandru Christofi.¹

Născut în orașul Craiova în anul 1821, în cursul carierei sale militare, ca și în timpul Revoluției de la 1848 (la 9 iunie 1848, se afla la Telega-Prahova), el a avut legături apropiate cu alți ofițeri revoluționari, între care unii cu roluri de frunte, ca Gheorghe Magheru și Christian Tell, prin intermediul acestuia din urmă fiind și inițiat — înainte de 1848 — în societatea secretă revoluționară „Frăția”.² După înfrângerea Revoluției, ca unul care se afla pe lista oficială a exilaților, a fost nevoit să împărtășească soarta grea, plină de suferințe morale și fizice, a atîtor altor revoluționari exilați, continuînd, mai ales după stabilirea în Turcia — la Chios, Smirna și apoi Constantinopol —, să întrețină și să amplifice legăturile cu vechii camarazi de luptă, cu diferiți compatrioți exilați sau emigrați.

Revenit în patrie în 1856, după aproape nouă ani de exil, a ocupat o serie de funcții de oarecare însemnătate la nivel provincial: în vremea lui Cuza, prefect de Dîmbovița, judecător la Curtea din Craiova, din 1870, șef al gărzii civice din acest oraș, cu gradul de colonel. În această calitate, el sprijină acțiunea de participare a craiovenilor la Războiul de independență din

Fotografie apărută în „Curierul Olteniei”, nr. 220, din 25 decembrie 1897, cu următoarea explicație: «Ilustrația de mai sus este cea mai recentă fotografie a distinsului nostru cetățean și fiu al Craiovei, Alex. Cristofi.»

1877—1878.³ Îi va fi dat să se afle încă în viață la semicentenarul Revoluției, în 1898, prilej cu care, fiind vorba de unul dintre puținii supraviețuitori ai evenimentelor, numele său cunoaște o oarecare publicitate, odată cu reeditarea *Biografiei* lui⁴ și publicarea unora dintre amintirile sale sau a unor piese de corespondență, altfel ne semnificative.

*

Cea mai mare parte a corespondenței acestui fiu al Craiovei a rămas în manuscris pînă în

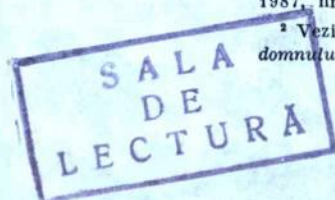
¹ Pentru o prezentare a acestui fond, vezi studiul nostru, *Un tezaur documentar inedit: corespondența lui Al. Christofi (1852—1856)*, în „Revista arhivelor”, 1987, nr. 1, pp. 82—93; nr. 2, pp. 200—207.

² Vezi lucrarea cu caracter autobiografic *Biografia domnului Alexandru Christofi*, Craiova, 1899, pp. 7—8.

³ *Ibidem*, p. 28.

⁴ Este vorba de *Biografia* citată mai sus, care a cunoscut mai multe ediții, 1896, 1897, 1898, 1899. Între altele, a se vedea și *Amințiri și fapte generoase din viața mea publică* [Al. Christofi], Craiova, 1897; *În numele poporului daco-român. Memoriu*, Craiova, 1900.

283.6/2

zilele noastre și ea merită, credem, tot interesul cititorilor.

Este vorba de ampla corespondență din anii 1852—1856, purtată de maiorul Christofi cu generalul Tell, pe cînd și unul și celălalt se aflau în exil în Turcia. Scrisorile trimise de Christofi, din Constantinopol la Chios, și apoi la Smirna, unde se instalase Tell — locuri în care, inițial, se aflase și expeditorul — ne oferă ample și variate informații asupra celorlalți revoluționari exilați, stabiliți la Constantinopol, la Brussa și în alte locuri din Turcia, sau aflați în trecere numai prin Constantinopol. Multe dintre aceste scrisori, atingînd mari proporții, sînt adevărate jurnale care relatează în mod autentic viața cotidiană dramatică a pașopțiștilor exilați sau emigrați.

Fără îndoială că din punctul de vedere al istoriei literare, aceste texte au în primul rînd un interes de ordin documentar. Autorul lor nu este un scriitor propriu-zis, numai pe alocuri condeiul său alunecînd în sfera propriei artei literare. Nu-i lipsește însă un anumit har al scrisului și mai ales un oarecare orizont de lecturi, ce-i permite uneori să abordeze în corespondența sa teme de interes mai general, de filosofie morală, ca, de pildă, problema emancipării femeii la jumătatea secolului trecut. În sfera lecturilor, preferința autorului se îndreaptă însă cu precădere, ca și în cazul multor altor exilați români, spre cărțile de istorie sau de filosofie a istoriei aparținînd marilor romantici ai epocii. «Am căzut la mania de a citi toate istoriile generale ce voi putea găsi, mai cu seamă Michelet și modernii», notează el într-un loc⁵, adresîndu-se aceluiași Chr. Tell.

Dar conținutul scrisorii publicate aici, ca și al mării majorități a corespondenței lui Christofi, are în vedere problematica arzătoare a destinului patriei în momente de mare încordare internațională, din intervalul Războiului Crimeii. Imaginea disputelor amicale, dar aprinse, de la Constantinopol — în centrul cărora se aflau figurile lui Heliade și I. Ghica, acesta din urmă devenit din primăvara anului 1854 guvernator al insulei Samos — se află în prim-planul acestor scrisori, ea, această imagine, sugerînd zbuciumul sufletească al unor oameni care-și legaseră destinul de acela al patriei lor, dar a căror viață cotidiană era copleșită de mizeriile și amărăciunile de tot felul ale exilului. De la Constantinopol, Christofi îl informează

Imagine a Constantinopolului de la sfîrșitul secolului al XVII-lea.

prin scrisori pe generalul Tell, la Smirna, despre tot ceea ce se întîmplă și se spune la întrunirile exilaților, strînși în capitala otomană într-un număr apreciabil; îi reproduce discuțiile polemice dintre generalul Magheru și Heliade, reproșurile adresate celui din urmă în legătură cu comportarea sa, care părea prea complezentă față de autoritățile turcești.

Fără îndoială că autorul scrisorilor este un spirit partizan, doza de subiectivitate fiind ușor de remarcat. Aflat în raporturi dintre cele mai strînse cu destinatarul — la o dată cînd relațiile dintre cei doi foști locotenenți domnești, Tell și Heliade, se răciseră pe deplin —, Christofi își îndreaptă el însuși, adesea, săgețile critice împotriva lui Heliade, deși, în aparență, pledează pentru imparțialitate și obiectivitate. Este evident că reproșurile pe care exilații și le aduceau unii altora erau nedrepte, purtau amprenta situației dramatice a vieții cotidiene, a neputinței la care erau obligați de împrejurări. Mai ales eșecul proiectului de constituire a unei legiuni române la începutul anului 1854, care urma să participe la război în vederea eliberării Principatelor de sub ocupația trupelor străine, a agitat pînă la exacerbare spiritele, stîrnind ample și înverșunate discuții în cercul exilaților constantinopolitani. În mod cert, vina pentru acest eșec nu o aveau nici Heliade, nici I. Ghica; ea aparținea politicii de dominație a unor mari puteri — între care Turcia însăși —, dar în amărăciunea momentului judecățile nu se pu-

⁵ Cf. BARS, corespondență S 13(121)
C.

«...explicația ce a avut d. Magh[eru] cu d. Eliad...»

I

1854, noemv[ri] c[15], Stanbu

Iubite d. Tell.

Pentru că tot zici că nu îți scriu nuvele, iată acum că îți scriu explicația ce a avut d. Magh[eru] cu d. Eliad, asupra cauzei și a căuzașilor. Ceea ce d. Mag[heru] a zis în față d[omnu]lui Eliad, în prezența mai multor persoane, a[u] fost niște palme meritate de d. Eliad. D. Mag[heru] mergînd pentru o trebuință la d. Polichronie¹, a găsit seara acolo pe d. Eliad. Păcat că nu mă simt în stare, ca să poci descri ca Serurie² această scenă; mă voi sili numai ca să înșir cele mai mari contradicții și minciuni ale d. Eliad, care voia să se îndrepteze către d. Magh[eru] într-un chip de tot prea prost și urcios.³

După ce d. Mag[heru] a intrat în casă, unde era[u] toate damele și cumnați[i] D[omnu]lui Polichro[nie], d. Eliad, cu fesul în cap, a chemat pe gavazul său și i-a zis: *ver-banu bir ciubuc*^a. Atunci pe dată d. Magh[eru] s-a legat de fesul d[omnului] Eliad, care s-a îndreptat că: cu amplotat turc, nu poate lăpăda uniforma, și ca să-și cumpere pălărie, bani nu prea sunt mulți. D. Magh[eru] i-a zis: — De ce dar D-na Eliad rîdea și zicea că mă încurc în epolete, cînd eu uniforma nu am pus-o decît [cînd] mi s-a zis, și numai de citeva ori? — A vrut să rîză de d[umnea]ta, zice d. Eli[ad], și acela

¹ *Polichronie* sau *Polichroniade*: bancher din Constantinopol, de origine greacă, în raporturi apropiate cu revoluționarii români emigrați.

² *Grigorie Serurie* (1821—1893): participant la revoluția de la 1848, internat apoi la Brussa.

³ De la bun început, în discuția dintre Gh. Magheru și Heliade, autorul scrisorii este de partea celui dintîi. El condamnă în mod subiectiv, cu vădită lipsă de nuanțe, spusele lui Heliade, aflîndu-se n această privință pe aceeași linie cu destinatarul scrisorii, Chr. Tell.

f
teau limpezi. Și Heliade, cum s-a demonstrat^a, și I. Ghica, erau pătrunși de autentice sentimente patriotice și adînc preocupați de viitorul patriei, de idealul unității și independenței naționale, chiar dacă soluțiile preconizate de ei nu coincideau cu ale majorității celorlalți exilați și aveau să se dovedească, în bună măsură, depășite de realități.

Aceste texte scot în evidență nu atît ideile și orientările politice ale principalelor personaje, cît fața reală a oamenilor, a caracterului lor, a faptelor de viață cotidiană. (Sub condeul ironic-amical al autorului, îl vedem, de pildă, pe Heliade, în cursul uneia din disputele cu

Magheru, dezarmat, surprins de cunoștințele preopinentalului asupra unor momente din viața sa intimă, și întrebînd pe general cu o vădită naivitate: «— Ce, păstrezi toate scrisorile mele?» Iar generalul îi răspunde: «— Da, le am legate, și o să le tipăresc, ca să văză lumea cine ești!»). Ele îmbogățesc imaginea noastră asupra unor personalități ca Heliade sau I. Ghica, precum și asupra altor revoluționari, mai mult sau mai puțin cunoscuți.

* * *

În transcrierea textelor am procedat la modernizarea ortografiei, după cum urmează: diftongul oa, oă > oua, ouă; s înaintea consoanelor sau intervocalic > z; grupul sce și sci > ste, ști; grupul cs > x; u final a fost eliminat.

^a Vezi, și recent, Mircea Anghelescu, *Ion Heliade-Rădulescu. O biografie a omului și a operei*, Editura „Minerva”, Buc., 1986, pp. 322—323.

Nicolae ISA R

a dă-mi un ciubuc (turcă)

care te-a povăţuit să pui uniforma nu ți-[a] fost amic. — Acela care mi-a zis că trebuie să mă înfăţişez cu uniforma, zice d. Mag[heru], este Reşid-paşa ⁴, şi eu trebuia să urmez ce zice. Şi un compatriot ca d[umnea]ta, în loc să mă calomnieze, trebuia să îţi pară bine, zice d. Mag[heru], fiind[că] Turcia numeşte generali pe aceia [pe] care i-a făcut revoluţia dela 48. Şi [de] voeşti d[umnea]ta îţi promit că mine poci să fiu numit paşă, fiindcă mi s-a propus şi nu am priimit, pentru interesul cauzei, şi a[l] Turciei pentru care muscăliţi[i] scosese vorbe, ca să sperie pe Rumâni, că turci[i] au de gînd să îţi facă paşalic.

După asta, tot aproposito de uniformă, d. Eliad spunea că Omer ⁵ dînd un bal în Bucur[eu]şti, el a fost silit să nu meargă, fiindcă nu ştia ce costum să pue. — Cu costumul de paharnic, zice, ciocoi[i] era[u] să zică: vezi, a venit la cele dintii; de mergeam cu uniforma turcă, era să zică lumea că sunt turc; astfel, am hotărît mai bine ca să nu merg. — De ce, întii, ziseşi că hainele ce porţi, zice d. Mag[heru], nu este [sic !] o uniformă, ci nişte haine, astfel, cum le poate numi cineva, haine de un lacheu, şi acum zici, uniforma turcească? Ai zis în Ruşciuk, d[omnule] Eliad, că stai greceşte pe sofa, şi că acum ce ai dorit ai câştigat, şi că în ţară nu va intra decît cine vei voi d[umnea]ta. Ai zis iar, îi zicea d. Mag[heru], că sabia lui Mag[heru] a tăiat numai turci, şi nu este credincios Porţii. Ai mai adăogat că eu voiam să mă fac dictator, şi [că] stăruiesc să am un ferman de la Poartă pentru asta, cînd toate hirtile sunt [de] faţă, unde zic şi pomenesc numai de drepturile ţării şi că eu sunt gata a sluji ţării şi Porţii ca simplu soldat; şi de aş fi putut câştiga dictatura ce zici, m-aş fi mulţumit cel puţin cu numirea de paşă ce mi s-a propus. Nu ai avut, după toate acestea, nici ruşine să-mi scrii, prin nevasta d[umi]tale, o scrisoare, care nu aţi voit să mi-o daţi, în care ziceai că: luînd pe fiul-meu cu mine o să mă compromit la Omer-paşa, care astăzi cheamă pe fiul-meu să meargă în ţară, pe cînd d[umnea]ta [i]leşi din ţară gonit. — Eu! zice d. Eliad, să ferească Dumnezeu, apoi nici nu laşi pe om să îţi spue cum este adevărul. Uite cum merge lucru! Şi d. Eliad se adresa la cei din casă: — D. Mag[heru] este amicul meu. Şi are numai un copil, care e plin de foc şi patriotism, şi voiam să nu vie cu tatăl său, ca să nu piară cu totul numele de Magh[heru], fiindcă în lovirile de atunci cu muscali[i] cădea[u] batalioane întregi.

Din asta se vede cît e de şarlatan [şi] prost d. Eliad ⁶ şi cît de tirîtor este cînd a auzit că Omer chiamă pe fiul Magh[erului], care a intrat în ţară numai după permisia guvernului de aici, după cum ştiţi. — D[umnea]ta d[omnule] Eliad faci pe toţi muscali în scris[oarea] d[umi]tale şi chiar pe Reşid-paşa şi Canning. ⁷ — Să vezi, zice, politica ce urmează Aberdeen ⁸ este muscălească, fiecare ambasador e silit să o urmeze.

Atunci, d. Eliad a vrut să gidele mai mult pe d. Magh[heru], zicîndu-i că a scris şi scrie istoria şi d. Mag[heru] totdeauna a văzut bine. — Eu, zice Mag[heru], ți-am scris din Viena, ca de mine să nu scrii nimic, ci de ţară şi de drepturile ei. Şi cu toată istoria d[umi]tale prea neadevărată, că Români[i] nu sunt astăzi înarmaţi şi nemţi[i] sunt în ţară, vina este a d[umi]tale; fiindcă ai amăgit pe Omer la Şumla, de a izgonit pe Tell şi pe toţi cei care erau trimişi acolo de guvernul turc. ⁹ Eu păstrez,

⁴ Reşid-paşa (1802—1858): om politic turc, ministru al afacerilor străine, mare vizir, în strînsă legătură cu unii dintre exilaţi, în primul rînd I. Ghica.

⁵ Omer-paşa (Mihai Lataci; 1806—1871): general turc de origine croată, comandant al trupelor turceşti de ocupaţie la 1848, apoi, în timpul războiului Crimeii, comandant-şef al trupelor turceşti de pe Dunăre.

⁶ Spiritul partizan şi indignarea autorului scrisorii se revărsă, cum se vede, în expresii prea dure, improprii, altfel, raporturilor obişnuite dintre exilaţi.

⁷ Canning, sir Stratford, viconte de Redcliffe (1786—1880): cunoscut diplomat englez, ambasador la Constantinopol vreme îndelungată; unul dintre promotorii coaliţiei puterilor occidentale, în sprijinul Turciei, împotriva Rusiei ţariste.

⁸ Aberdeen, George Gordon (1784—1860); cunoscut om politic englez.

⁹ La începutul anului 1854, în vederea punerii în aplicare a proiectului de constituire a unei legiuni române care să participe la război, pentru înlăturarea trupelor ţariste din ţară, generalul Christian Tell se deplasase la Şumla, unde se afla cartierul general al lui Omer-paşa; împreună cu

b # — galben,
monedă de aur,
avînd un curs rela-
tiv stabil, fixată de
Regulamentul or-
ganic, în 1831, la
31 1/2 lei.

zice, toată corespondența d[umi]tale de la 1845. Și numai scrisorile d[umi]tale poate [sic !] să îți dărapene toată istoria ce poți să faci. Acolo se va vedea cum în adevăr d[umnea]ta ai fost pentru plapomă ¹⁰ în revolu[ția] de la 48, cînd îmi scriai, la 1847, că dacă nu ți-aș fi trimis 300 #^b, după niște abonații, nu ai fi avut ce mânca în ziua de Paști, și fetele nu ar fi avut pantofi în picioare, și că casa, fiind sechestrată de creditorii, era să fie vindută la mezat. — Ce, zice d. Eliad, păstrezi toate scrisorile mele? — Da, îi răspunde d. Mag[heru], le am legate, și o să le tipăresc, ca să vază lumea cine ești.

Asta seamănă cu mirarea lui Abdula (Alexandrescu, cumnatul d[omnu]lui Eliad ¹¹) cînd a zis lui Nae ¹² că voia, dacă nu bani[i] ce îi mîncase el, cel puțin să lămu-rească socotelile; că, zice Abdula: « Și condica cu socotelile ai luat-o cu d[umnea]ta ! » — « Ba nu, zice Nae, numai condica am luat-o cu mine din țară ».

Nici nu poci a-m[i] aduce aminte toate, cu cite l-a ocărit rău d. Mag[heru] față de toate damele, care după o asemenea explicație a[u] dobîndit o opinie foarte rea de d. Eliad, zicînd că la asemenea oameni turci[i] au un nume care se potrivește foarte bine cu conduita d[omnului] Eliad; turcul zice: iartă orice greșală, dar e vorba de un « cefteliu », adică om sal și cu două fețe. Îl meprizează și nu-l poate vedea. Prin urmare, Șarlatanul ¹³ acum e botezat de aceste dame cu numele de Cefteliu.

— Tell, zicea d. Eliad, mi-a arătat la Șumla mulțumirile sale că l-am învățat carte, și l-am pus în cariera militară, în loc să mai fie slugă pe la ciocoi; și întrebă-l, zice, că Tell nu minte, să îți spue că mi-a propus să facem un înscris, ca să nu priimim domnia de la turci în contra autonomiei țării. Și eu am zis că e ridicol să vorbim de acum de asemenea lucruri! Ce o să zică urmașii[i] mei de mine? Că eu visam domnie, eu fiul cutăruia, și Tell fiul cojocarului cutăruia? Tell mi-a spus altfel, i-a răspuns d. Mag[heru]. Și după cum zici că Tell nu minte, atunci se vede că d[umnea]ta nu spui adevărul. Și mai cu seamă cînd eu știu că Tell a fost orînduit angajat la Vilcan de carvarasaua din Bucur[ești], și viînd la Cioroiu după îndemnul meu și a[l] lui Solomon ¹⁴, s-a hotărît să intre în cariera militară, iar nu cum zici, că d[umnea]ta i-ai dat cariera asta. — D[umnea]ta, zice Eliad, voești să fii avocatul altuia? — Ba nu, zice d. Mag[heru], dar cînd știu un adevăr de altul, trebuie să-l zic, precum ți-ar plăcea să-l zic și pentru d[umnea]ta.

Gîndește cit de mult l-a supărat pe Cefteliu vorbele d[omnului] Mag[heru], care vorbea tot în grecește, ca să auză toți din casă, fiindcă i-a zis [Eliad] că asemenea lucruri ar trebui să le vorbească numai între ei singuri. — Ba nu, zice d. Mag[heru],

el veniseră și alți ofițeri români, între care maiorul Al. Christofi. Dar proiectul s-a năruit rapid la sfîrșitul lunii februarie, Omer-pașa dînd dispoziții de părăsire a Șumlei. Decizia generalului turc a stîrnit o mare mîhnire, Heliade, aflat la această dată în anturajul lui Omer-pașa, fiind bănuie de compatrioți a fi sugerat o asemenea decizie. În realitate, decizia lui Omer-pașa exprima poziția guvernului turc și avea la bază reticența autorităților turcești în ceea ce privește colaborarea mili-tară cu elementele revoluționare. Al. Christofi, care, în condițiile constituirii legiunii române urma să fie comandant de batalion, izgonit și el de la Șumla, a rămas și el marcat de o asemenea bănuială, ceea ce explică, într-o oarecare măsură, modul cum se exprimă la adresa lui Heliade, în paginile scrisorilor adresate generalului Tell.

¹⁰ « A fi pentru plapomă » = a fi pentru interesul personal; este o expresie mult folosită în cores-pundența sa de Al. Christofi, dînd glas spiritului său critic, nu rareori înveninat.

¹¹ Costache Alexandrescu, cumnatul lui Heliade, poreclit Abdula, care nu trebuie confundat cu Nicolae Alexandrescu, la această dată și el la Constantinopol, amintit mai departe în scrisoarea lui Christofi.

¹² Nicolae Pleșoianu, colonel la această dată, revoluționar de seamă, exilat și el, aflat de multă vreme în legături apropiate cu generalul Tell și maiorul Al. Christofi; la începutul anului 1854, și el se deplasase la Șumla, urmînd a fi secretarul și locțiitorul lui Tell în proiectata legiune română.

¹³ Această poreclă dată lui Heliade de confracții emigrați din Constantinopol, după întîmplarea de la Șumla, apare frecvent în corespondența lui Christofi, ea făcînd, bineînțeles, plăcere destinata-rului, Christian Tell, victima cea mai de seamă a acelei întîmplări.

¹⁴ Ion Solomon (1793—1865): colonel, ocupînd funcții în ierarhia superioară militară, pînă la 1848, în cercul apropiaților domnitorului Gh. Bibescu, plasat pe poziții contrarevoluționare odată cu declanșarea evenimentelor.

cine nu are a se teme de nimic, trebuie să nu se ferească de lume de a vorbi adevărul, mai cu seamă către niște amici ca d[umneal]lor.

Sunt sigur că toată noaptea aceea d. Eliad, sau Cefteliul, nu a închis ochii, fiindcă a doua zi seara d. Mag[heru] a găsit acasă un bilet de la Abdula, zicind că a venit trimis de Eliad, care voeste a veni la d. Magh[eru] sau d. Magh[eru] să vie la d. Cefteliul, care îl așteaptă acasă. Ce frumoasă răsplată este pe pământ! ¹⁵

Alta acum: d. Magh[eru] mi-a spus că i-ar fi spus pașoalca, din partea Cefтелиului, ca d. Mag[heru] să nu mai stăruiască la Poartă pentru drepturile țării, ca pentru niște lucruri tresvite, fiindcă cînd [sic !] va fi timpul or să fie. Deocamdată, însă, nu se poate, fiindcă lucrurile sunt hotărîte, ca: țara să fie guvernată de un viță-rege, care să fie Me[h]met Ali ¹⁰, cumnatul Sultanului; și el să plece cît mai curînd să fie la Omer. — Iată, am zis d[omnului] Mag[heru]: ce bine a ghicit d. Tell, fiindcă tocmai așa îmi scriseseși d[umnea]ta că trebuie să fie treaba, după cele ce se vedea[u] în politica de atunci. — Ce, zice d. Magh[eru], nu ți-am mai spus asta pînă acum? — Acum pentru înțlia oară, i-am zis.

D. Mag[heru] voește să evite de a se mai vedea cu Cefтелиu, afară numai din întâmplare. Cu altele nuvele crez că te-ai mulțumit, mai cu seamă cînd [ai] să cetești și altele din partea [lui] Serurie.

D. Magh[eru] îți trimite complem[ente] și te roagă să spui d-nei Tell că îi scria demoazela din Viena ¹⁷ că a priimit o scris[oare] de la d-na Tell, și zice că este hotărîtă ca să vie să [i]ljerneze la Viena, și să o înștiințeze cum sunt cheltueele traiului. Demoazela scrie d[omnului] Magh[eru] că o să răspundă d-nei Tell, dar este mihnită că s-a mutat din casa unde avea 5 camere, și unde șade acum nu are loc să șază împreună, pentru că ocupă numai 2 camere și o bucătărie, și mai șade împreună și cu d-na Ar[i]-cescu ¹⁸. Prin urmare, cu toată mulțămirea ce ar avea ca să conlăcuiască împreună, este cu neputință acum, dar șezînd în alt loc, pot să fie strîne la un loc ca să petreacă împreună. Despre scumpetea din Viena, zice d. Magh[eru], că îi scrie că cu ceea ce trebuie să cheltuiască un om în Viena, aici, în Turcia, poate să trăiască o familie întreagă. În primăvară d. Magh[eru] speră ca demoazela să poată intra în țară, prin

[illegible]

¹⁵ Din nou, deci, Christofi dă glas spiritului său partizan.

¹⁶ Mehmet-Ali, paşa (1807—1868): cunoscut om politic turc, ambasador al Turciei la Londra, ulterior mare vizir.

¹⁷ *Alexandrina Magheru* (1825–1877), fiica generalului: adeptă a revoluției. Ia și ea calea exilului după 1848, stabilindu-se în cele din urmă la Viena, unde se afla și în cursul anului 1854. De aici tatăl ei, încă de la începutul anului, se deplasase la Constantinopol, chemat de autoritățile turcești, cu intenția de a-i folosi serviciile militare.

urmare este de părere ca d-na Tell să mai sufere uritul țării turcești pină atunci, cînd se vor întîlni amîndouă în țară.

Fratele nostru Iscov[escu] a scăpat de toate Duminecă la 24/5 noemvrie, seara la 9 1/2 ore ¹⁹, și a fost înmormîntat cu toate orinduelile, și alătura cu Negulici și popa, între doi artiști. ²⁰

Gazda d[omnului] Magh[eru] este un franț[uz] de origină, devenit perot ²¹, de 10 ani aici, însurat cu o italiană, perotă iar, și care astăzi, după mijlocirea lui Benedetti ²², se află viță-colonel în armia turcă din Asia. Pină a nu pleca de aici a văzut pe Abdula venind pe la d. Magh[eru] și a zis nevestii lui, ca să spue d[omnului] Magh[eru] că omul ăsta este spion turcesc. Astăzi, d. Magh[eru], față cu mine, a deschis într-adsins vorba cu nevasta viță-colonelului, și spunea că văzîndu-l amic cu d. Magh[eru] nu a îndrăznit să îi spue pe dată ceea ce i-a zis bărbatu-său, care era în relații cu toți turci[i], de unde se vede că a putut mirosi ce spunea despre Abdula. Madama zicea: *quello e un spia*.

Și altă întîmplare: D. Bondilă, neavînd cu ce trăi, face pe doctor[ul] în Constantinopol. Șade în casa unde ședea Marin ²³, la o moldovancă armeană, al căria bărbat este un chefaloniț. D[omnul] ăsta plătea două sute lei pe lună cu mîncare, și d. Magh[eru] îl ajuta adeseori, plătîndu-i și camera. Într-o seară, aflîndu-să la el d. Burileanu, școlarul, a intrat în cameră chefalonițului, și cu un ton obraznic îi cerea bani, zicînd că nu se poartă bine în casa lui și altele. Bondilă i-a spus că a plătit totdeauna regulat madamei, dîndu-i bani[i] înainte. Grecul mai era cu un tovarăș, care ieșînd din cameră a lovit masa și s-a stîns luminarea. Coborîndu-se la nevastă, grecul a început să bată pe nevastă, zicînd, de ce nu i-a spus că nu este singur. După asta a intrat de al doilea în camera lui Bondilă, și a început să-l amenințe mai tare. Atunci, d. Buril[eanu], văzînd că se îngroașă gluma, a ieșit din cameră și a fugit pe ușă, în urma căruia s-a luat grecul după el, dar nu l-a putut ajunge. Intrînd a 3-a oară la Bondilă, împreună cu tovarășul său, i-a pus cuțitul în pept, cerîndu-i bani și zicîndu-i că de va veni cineva, aduși de tovarășul său, îl omoară. Toate s-a[u] isprăvit aci, fiindcă seara nimeni nu s-a arătat, și a doua zi Bondilă s-a mutat de acolo, și acum este în judecată după reclamația lui. Curios fiind cum Burileanu, mergînd drept la d. Magh[eru] la 9 1/2 seara, după întîmplarea asta, nu i-a spus nimic, ci tocmai după ce s-a culcat a spus numai lui Ghiță. ²⁴ El zice: — Eram sigur că dacă veneam cu gavazi, grecul omora desigur atunci pe Bondilă; și de spuneam d[omnului] Magh[eru], iar eram sigur că era să facă istorie, fiindcă este foarte iute. Într-o seară, zice, la grădina de flori, viînd o slugă de acolo, ca să îi ceară 14 lei plata intrării în grădină, de mai multe ori d. Magh[eru], care nu se știa dator, l-a lovit cu scaunul în cap, și s-a făcut un tapaj în toată grădina. Astfel, zice, putea să facă și aci. — Nu-mi da în gînd că poate să rezoneze cineva și astfel! Dar, dacă grecul omora pe om, știi, zic, că d[umnea]ta puteai să fii în răspundere că nu ai spus la nimeni, după cum trebuia?

¹⁸ Probabil soția lui C. D. Aricescu, publicistul participant la revoluția de la 1848.

¹⁹ Barbu Iscovescu (1816—1854), cunoscut pictor revoluționar de la 1848; datele din această scrisoare, precum și din altele semnate de Christofi — unul dintre prietenii apropiați ai pictorului, ca și generalul Chr. Tell — fixează în mod definitiv împrejurările morții artistului. Menționăm că detaliile tristului sfîrșit al pictorului, așa cum se degajă ele din bogata corespondență a lui Christofi, au fost comentate de noi într-un articol publicat recent. (Vezi: *Ultimii ani din viața pictorului Barbu Iscovescu. Contribuții documentare (II)*, în „Revista muzeelor și monumentelor“, Seria Muzeu, 1987, nr. 5, pp. 74—78).

²⁰ În mormîntarea artistului s-a făcut în cimitirul ortodox din cartierul Pera al Constantinopolului, acolo unde cu cîțiva ani în urmă fusese înmormîntat și Ion Negulici (1812—1851), o altă victimă a exilului post-pășoptist.

²¹ Perot, adică locuitor al Perei.

²² Vincent Benedetti, diplomat francez, director în Ministerul de Externe al Franței.

²³ Marin Serghescu (*Naționalul*), participant la mișcarea revoluționară din 1840, apoi la Revoluția de la 1848; în exil, în Turcia, în raporturi apropiate cu Al. Christofi.

²⁴ Gheorghe (Ghiță) Gh. Magheru (1828—1875), fiul generalului.

Apropozito de libertatea femeilor, cum văz eu, sunt mai multe păreri, dintre care prefer sistema lui Cabe[t], ca ²⁵ un echilibru (vorba lui Dufur ²⁶) just din cele mai bune. Citesc foiletonul din „*Presse*“ de la 22 și 23 oct[ombrie]. ²⁷ Acolo sunt descrise năravurile și obiceiurile americanilor din 1854. Și zice că: mobilul măritişului femeii[i] americane nu este decît un interes pecuniar, că femeia e liberă să ia pe cine îi va plăcea (și îi place și aleargă numai după lucrurile pozitive, adică: după bărbați cu stare, și alte sentimente ideale le consideră ca niște poezii efemere). Și cînd muerea alunecă într-o greșală, lucru de care se ferește, oarecum, numai cît e fată, fiindcă după ce se mărită, zice că echilibrul în libertate există de amîndouă părțile, adică: să facă fiecare ce va voi, și cum îi va veni bine, se înțelege. Se zice dar că în America cînd muerea cade în greșală, ea este sprijinată de toate celelalte femei, și numai omul care a amăgit-o este alungat din societate. Prin urmare iată neechilibrul, cam așa după cum există în Europa, unde omul orice o face nu e nimic, și muerea e arătată cu degetul. Unei asemenea femei lumea îi zice și o numește după cum se cuvine, iar pentru om nu e nimic. Nici cum e aici, cred că nu e bine; nici cum se vede în America, iar nu-mi place, fiindcă nu [e] echilibru nici în lumea veche, nici în lumea nouă, după cum se vede în teoria lui Cabe[t]. Dintre aceste două, prefer după cum e aici, fiindcă cînd [*sic!*] libertatea ar fi mai multă în partea femeilor, femeia din firea ei e mai [puțin] rațională și slabă, și prin urmare licența ar fi mai mare după cum e astăzi, și societatea ar fi mai depravată. Mobilul libertății femeilor, din [teoria lui] Cabe[t], este un sentiment moral de datorii reciproce ideale și pozitive. Mi se pare că este tot ce poate fi mai complet aici pe pămînt în tot înțelesul numelui de familie. Poate că autorul a scris așa în interesul și cu tactica de a putea combate mai bine ideea ce crește despre libertatea femeilor; cu toate aceste[a], nu e mai puțin sigur, că o asemenea sistemă despre emanciparea femeilor iar nu este și mai vătămătoare decît ceea ce există în realitate în Europa. De va fi adevărat, cum zice autorul, că există astăzi în America, apoi e mai rău decît turma de ciini, garda națională din Const[antinopol], din Pera, de la Cîmpu Mare. Să ferească păcatul pe tot omul să aibă o nevastă americană, care mîine te lasă numai că a găsit pe altul care are mai mulți bani ca să cheltuiască spre a îi mulțumi caprițiile. Fugă de asemenea libertate a femeilor, tot ca și democrația republicanilor din 1848. ²⁸

Rog prea mult pe d. Palam[ari] ²⁹ să nu uite, cînd va fi o corabie, ca să-mi trimită masa și cel puțin un pat, dacă nu va trebui acolo, că aici ar trebui să cheltuesc 60 lei ca să fac secătură de pat ca ăla. Și corăbii, plătind, cred că se poate [*sic!*] găsi. Duță ³⁰ a devenit banchier și dă bani cu dobîndă, 4 la sută pe lună: păgînul a înaintat bine! Scrie din Bucu[rești] d. Polich[ronie] că nemți[i] a[u] omorît pînă cartire 4 oameni. Și N. Alex[andrescu] ³¹ scrie lui Eliad că sunt 8 morți și alți 8 răniți în spitale. Abdula la început a zis d[omnului] Magh[eru]: — Vezi, zice, păcat că Radu Gol[escu] ³² a plecat la Paris, fiindcă am primit de la Omer poruncă și pasport

²⁵ Este vorba, se pare, de Etienne Cabet (1788—1856), autorul unei cunoscute istorii a revoluției franceze (*Histoire populaire de la révolution française de 1789 à 1830*, t. I—III, Paris, 1839—1840) și al celebrului roman *Voyage en Icarie*, editat de cinci ori pînă la 1848.

²⁶ Dufour, profesor francez stabilit în Țara Românească, colaborator al lui I. Maiorescu la conducerea colegiului național din Craiova, adept al revoluției; emigrat după 1848.

²⁷ Nu am avut posibilitatea să facem o confruntare, dar este foarte probabil ca foiletonul în discuție din publicația franceză să aparțină într-adevăr celebrului Etienne Cabet, amintit mai sus.

²⁸ Această ironie la adresa republicanilor de la 1848 — care poate fi considerată și un fel de autoironie — ni-l arată pe autorul scrisorilor la care ne referim, îmbrățișînd un scepticism de care fuseseră atinși mulți alți emigrați reținuți — în urma înfringerii revoluției și a ofensivei reacțiunii pe plan european — pe poziții mai moderate (ca să nu mai vorbim de spiritul moderat al lui I. Ghica din acești ani!).

²⁹ Palamaris Gaspar, grec, gazda lui Tell, de la Smirna, în raporturi amicale și cu alți emigrați.

³⁰ Duță sau Duțu, probabil prescurtare de la Duțulescu Dimitrie, participant la Revoluție, exilat în Turcia la această dată.

³¹ Nicolae Alexandrescu, participant la Revoluție, emigrat.

³² Radu C. Golescu (1814—1882), frate cu Ștefan, Alexandru și Nicolae, fiii lui Constantin Golescu, cu toții figuri de seamă ale Revoluției române.

pentru el ca să meargă în țară, să-l pună spătar. D. Eliad a zis d[omnului] Ma-g[heru], aproposito de înscrisul de domnie de la Șumla, că d[umneata] i-ai fi propus, iar nu el, și că el pe dată a spus lui Omer că el nu poate da asemenea înscris, fiindcă nu se gindește la domnie ca alți[i].

D. Mălinescu³³ zice că Ștef[an] Gol[escu] cînd a plecat de aici nu avea încă nimic hotărît; dar despre el era hotărît a face *un coup de tête* în contra muscalilor, și asta fără speranță de a produce vreun rezultat, decît a înflăcări tinerimea pentru viitor cu un exemplu pe care imitîndu-l mai mulți numai așa poate să fie considerată o nație, și cu asemenea je[r]tfe poate să se emancipeze. Pînă acum a umblat să intre în slujba turcă ca militar, dar, văzînd că totul întîrziează, e aproape să se hotărască a intra în Moldova. Din ziua [in] care s-a întors Aman³⁴ de la Sevast[opol], de a doua zi și-a luat ziua bună și nu a mai vrut să vie să vadă pe bolnav, zicînd că pătîmește și el văzîndu-l. După 5 zile însă a plecat, în timpul ăsta Iscov[escu] a aflat de la doctorul că Aman este încă aici, și atunci mi-a zis: «Cînd mă voi face bine oi să-ți spui cît sunt de nemulțumit de Aman».

Îți alătur ordinul Ministerului de finanță către pašalicul de aci, și te rog cînd se va lua pensia d[umi]tale să ia și a mea (adeacă 800 lei)³⁵. Pe luna trecută Oct[ombrie] am să iau pensia de aci, prin urmare se va lua pe dată, și după cum se va lua și pe luna lui Noemvrie, atunci pe amîndouă lunile mi se vor trimite acești bani în grabă prin vap[orul] franț[uz] sau austri[ac]. Pînă atunci poci să mă economisesc. De va fi asta vreo greutate pentru d[umnea]ta, atunci eu sînt mai mulțumit ca să rogi pe d. Palam[ari], din partea mea, ca să se însărcineze el de va voi. Zăbava acestei hîrtii este de 70 zile; turci[i] mă numesc prin hîrtia asta Christof, adecă din terminația grecească am căzut în cea muscălească; astfel am făcut și o pecete în turcește, după [cum] mi s-a zis, și mi-a[u] dat ei numele în scris. Pecetea mea a[u] pus-o în condica lor, după care o să se observeze toate redevuttele mele, fiindcă guvernul de acolo bani[i] mei o să li ia de aici, în socotelele lor. De aceea [pe] toate redevuttele mele, pe lîngă iscălitura mea, ce se va pune de acela care va primi acești bani, se va pune și pecetea pe care cu altă poștă o voi trimite-o aci. Acum trimisei patru hîrtii cu pecetea, și se va scri aci și mă veți iscăli cum zisei mai sus.

Răposatul era mult nemulțumit de Aman, care s-a espus a veni fără bani, și Iscov[escu] s-a împrumutat și i-a dat 2.500, [pe] cînd el, care avea la Paris, pe cînd lucra[u] împreună, nu da lui Iscov[escu]. Aman i-a rămas foarte îndatorat, fiindcă și eu am fost martor la o faptă frumoasă a răposatului: într-o zi, foarte de dimineață, ducîndu-mă la el, l-am găsit gata să plece la Bosfor, unde avea de lucru, și mă rugă pe mine ca să dau lui Aman o liră, care era în lipsă, după cum am și făcut. Eu sînt sigur că nu numai Aman, dar mulți ca astfel de oameni, nu ar fi făcut așa după cum a făcut Iscov[escu]³⁶. Că îndeobște omul nu uită numai cînd are să ia, dar cînd e vorba să facă bine nici nu își aduce aminte. O zi sau două mi-a spus Aman că a

³³ Vasile I. Mălinescu (1817—1866), unul dintre cei mai de seamă revoluționari moldoveni de la 1848, mult — și pe bună dreptate — apreciat de ceilalți revoluționari.

³⁴ Th. Aman (1831—1891), participant la revoluția de la 1848, apoi emigrat; voind să immortalizeze pe pînă imaginea Sevastopolului asediat, el face această interesantă călătorie, apoi, după întoarcere, împărtășește compatrioților exilați impresiile sale; Christofi, în relații amicale cu pictorul, reproduce într-una din scrisori — în maniera sa proprie de a reconstitui tot-ceea ce auzea interesant de la ceilalți emigrați! — o descriere făcută de artist Sevastopolului, în răstimpul celebrului asediu (vezi BARS, Coresp., S¹³⁽⁵⁰⁾_C; text reprodus de noi, în parte, în „Revista muzeelor și monumentelor istorice”, Muzeu, 1987, nr. 5, p. 78).

³⁵ Trebuie menționat că pensiile pe care le-au primit din partea guvernului turc majoritatea exilaților sau emigraților români stabiliți în Turcia le-au fost de un real folos, pentru unii dintre ei, cu familii numeroase și nevoi mai mari, de un interes vital.

³⁶ Știri despre raporturile dintre cei doi artiști aflăm și în alte scrisori ale lui Christofi, acesta din urmă scoțînd în evidență noblețea sufletească și generozitatea răposatului B. Iscovescu, gata oricînd să-și ajute cu bani prietenii aflați în situații critice.

mîncat puțină piine și brînză, pe cînd Iscov[escu], trei zile nu a venit după Bosfor, și noi ne îngrijiserăm de el să nu fi pățit ceva. Giurescu³⁷ avea să îi dea niște bani Iscove[scului], care i-a scris prin mine. Și Serurie, și papugiu ăsta, nici nu i-a răspuns chiar pînă acum. Aman mi-a spus că în voiajul lor de la Sevast[opol] s-a[u] aruncat 6 solda[ți] franț[nji] în mare fiind morți de holeră care era sau se bănuia să nu fie molepsitoare.

Primiți de la Serurie un tetraevanghel ca în zile vechi și nu mai mare decît al meu³⁸. I-am scris să vă trimită o copie după scris[oarea] lui Nițu³⁹ de care numai v-am scris pe scurt. Cu scris[oarea] asta v-am scris nuvele ca să vă ajungă mai mult timp.

D. Magh[eru], după ce am deschis eu vorba despre oameni care se află în necesitate și nu pot cere, și asta față cu d. Mălinescu, care era foarte demoralizat, după ce a plecat el (Mălinescu) din casă, mi-a zis că de la el nu a cerut niciodată și a pus pe fiul său să îi zică. Prin urmare, mi-a zis [și] mie ca să îi propui din parte-mi 500 lei, după cum am și făcut, fără să îi spui cum merge treaba, fiindcă așa mi-a zis d. Mag[heru]. Și d. Măl[inescu], după ce mi-a priimit propunerea, mi-a explicat multe nemulțumiri pentru d. Mag[heru]. Și pentru că mi-a încredințat asta ca o taină, eu sunt dator să păzesc taina amîndurora, și umblu să fac numai binele, spunînd și unuia și altuia aceea ce cred eu că e bine. Mîhnirea d[omnului] Mălinescu asupra conduitei d[omnului] Mag[heru] e istorie lungă ca să o scriu destul; cînd un om de bunăvoință va fi între ei, d. Magh[eru] poate să greșască mai puțin.

Multă sănătate la toți și îmbrățișez pe finu-meu ca și pe d[umnea]ta. Amicul d[umi]-tăle, Christofi.

[P.S.] Scris[oarea] am dat-o prin altu[l] ca să o ducă la poștă, fiindcă eu nu aveam timp să mă duc la Galata. Scris[oarea] era pecetluită și nu am vrut să o deschiz ca să vă scriu despre moartea frate[lui] Iscov[escu].

Cauza venirii lui Eliad aici este că Omer l-a dat pe bețe, după cele ce a spus el lui Polichr[onie] că el era trimis de Omer să se ducă numai pînă la Șumla și de acolo a fost poftit să vie aici. Despre asta nu mai e îndoială, după cum a spus aici și colon[elul] Dieu⁴⁰, că Eliad e disgrațiat de Omer.

Copie nu se poate să avem după scris[oarea] lui Ghica fiindcă Cernă[tescu]⁴¹ i-a dat scris[oarea] pe dată lui Mag[heru]. Și pe aici a[u] fost asemenea ploi repezi și cam neîncetat de 15 zile. D-na Melic nu merge bine, sau este cam tot așa; mi-a spus d. Melic⁴², care nu a mai avut de mult scris[oare] de la Paris.

Îmi pare bine că sunteți toți sănătoși, vă salut și vă îmbrățișez pe toți.

Cu moartea Iscov[escului] ni s-a întîmplat o istorie cu d. Miltiad⁴³, care voia să profite. Mergînd la spital, eu, Mag[heru] și Polich[ronie] ca să luăm lucrurile, am găsit pe d-ni[i] logofeți trimiși de Milt[iad], dintre care unul venise altădată, umblase în toate lucrurile mortului și luase un lanț de bani, pe care dîndu-l lui, Mil[tiad] a zis, trimițîndu-i acum pe amîndoi ca să facă catagrafie. Toate aceste fără nici o formă, nici par[afă] în scris. După ce și noi și ei am luat în scris toate lucrurile, ei a[u]

³⁷ Este vorba, probabil, de preotul pictor cu acest nume, care, în emigrație fiind, trăiește cîțiva ani în Italia, călătorește apoi în Franța și în Asia Mică, venind în cele din urmă la Constantinopol, unde urma a-și cîștiga existența din zugrăvitul bisericilor, așa cum știm dintr-o scrisoare din noiembrie 1853, adresată de Christofi aceluiași Tell. Cf. BARSR, Coresp., S-13(31).

³⁸ Gr. Serurie, amintit și mai sus, s-a aflat în bune raporturi cu Chr. Tell, numărîndu-se și el printre ofițerii care s-au deplasat la Șumla, ulterior păstrînd prin corespondență legăturile cu generalul, care se reîntorsese la Smirna.

³⁹ Ion I. Magheru (= Nițu sau Niță), nepot al generalului, revoluționar aflat în emigrație.

⁴⁰ Colonelul Dieu, ofițer francez în timpul războiului Crimeii, aflat în raporturi amicale cu unii dintre exilații români.

⁴¹ Petre Cernătescu (1825—1892), participant la Revoluția din 1848, emigrat, viitor profesor de istorie la Universitatea din București.

⁴² Anghel Melic, arhitect, participant la Revoluție în Țara Românească, emigrat.

⁴³ Miltiad Aristarhi, agent al Țării Românești la Constantinopol.

pus pecete și noi am luat cheile; dar voind ei să aibe și cheile, aflindu-ne plecați și în dreptul poliției de la Galata-Serai, unul din ei ne ia cu gavazi și ne duce la beul [= beul?] zicînd că să ne ție aci; după cîteva minute vine și ne dă drumul. În seara aceea d. Milt[iad] a pus pe Isailov ca să roage pe d. Mag[heru] să treacă cu vederea o asemenea greșală din partea slugilor fără știrea lui, zicînd că i-a destituit și îi va face orice satisfacție. D. Mag[heru] a zis că nu e nicidecum supărat pe d. Milt[iad], ci pe cancelaria românească. [I]eri, am fost la Reșid cu d. Mag[heru] și Măline[scu] și i-a dat o hirtie în pricina asta. Acum să vedem ce o să fie și ce o să facă Rabă-lul. Destul că Milt[iad] a sfeclit-o și turci[i] nu îl prea au la nozăr acum. Am uitat să spui că Polich[ronie] a șters-o și ne-a lăsat singuri la poliție, după ce eu l-am suit cu zorul.

[Pe ultima pagină, a 6-a, peste rinduri:] *Smyrne. M[onsieu]r Chr. Tell.*
[BARS R., *Coresp.*, S 13(52) C]

SCURT INDICE DE LOCALITĂȚI:

Galata-Serai — cartier din Constantinopol, locuit mai ales de negustorii europeni.

Kutahia sau *Kutaja* — oraș în Asia Mică.

Pera — cartier al Constantinopolului.

Sira — insulă în arhipelagul Cicladelor, loc de popas pentru vasele care navigau între Turcia și Franța.

MIC GLOSAR

chefalonit — de la Chefalonia

gavaz sau *cavas* = jandarm, paznic

a mepriza (fr. *mépriser*) = a disprețui

recevute (fr. *recevoir*) = (cele) primite

sal (fr.) = necinstit, murdar

tresvite (fr. *très vites*) = foarte repezi, inoportune

 Smyrne
Monsieur
M. Chr. Tell.

POEZIE / PROZĂ / TEATRU

Nicolae LABIȘ

Traducînd
din
ERȘOV

DESCINS « ÎN BUCUREȘTII TEILOR », în septembrie 1952, tînărul poet Nicolae Labiș avea o idee destul de limpede despre travaliul la care urma să se supună, în continuare, spre a-și perfecționa măiestria artistică și a-și adînci și extinde orizontul de cunoaștere, deziderate față de care a manifestat totdeauna o propensiune constantă și plină de fervoare. Desigur, lecturile sale devin acum tot mai intense, mai variate și, în același timp, sînt guvernate de un spirit de selecție valorică din ce în ce mai avizat. Marea poezie a literaturii române și a celei universale, filosofia, istoria și critica literară (chiar dacă, sau tocmai pentru că multe dintre marile valori sînt, datorită obtuzităților momentului, puse la index) sînt frecventate (nu o dată clandestin) cu înfrigurată predilecție. Este clar că poetul înțelesese că nu după rețete emise *ex cathedra*, ci, înainte de toate, printr-o confruntare pe cont propriu, tenace, complexă și permanentă cu materia verbală, pe urmele unor adevărați maestri, se poate accede la marea performanță a expresivității pertinente. În această confruntare, un loc aparte îl ocupă, firește, tîlmăcirile din literaturile altor spații spirituale și lingvistice. Deși antecedentele de această natură nu fuseseră, în existența de pînă acum a lui Nicolae Labiș, cu totul absente, ba dimpotrivă, poetul își pregătește, o dată cu instalarea sa în capitală, un caiet special, pe coperta căruia notează *Traduceri*, însemnînd pe prima pagină, cu o grafie decisă, următoarea propoziție concludentă: « Aceasta este ocupația mea ideală pentru București. »

Împrejurările vieții sale ca « student » la Școala de literatură „Mihai Eminescu“, și, mai

tîrziu, ca redactor la „Gazeta literară“ sau la „Contemporanul“, au făcut ca amintita « ocupație ideală » să nu fie, cum ne-am fi așteptat, nici preponderentă, nici productivă. Totuși, din această perioadă datează unele tîlmăcirii din Nicolaus Lenau (*Mișca de pe Mureș și Dorința*) ¹,

Portretul lui P.P. Erșov, executat, în creion, de Nicolae Labiș.

¹ *Mișca de pe Mureș* a apărut în „Iașul nou“, nr. 3—4, 1953, pp. 78—87, iar *Dorința*, postum, în „Familia“, nr. 8, 1966, p. 8. Pentru detalii referitoare la tîlmăcirile realizate de Nicolae Labiș, a se vedea: a. Nicolae Cîrlan

sub o dublă semnătură: Nicolae Labiş şi Ştefan Şiclodî. Colaborarea cu Ştefan Şiclodî, începută la scurtă vreme după ce Labiş se stabilise la Iaşi, ca elev la liceul „Mihail Sadoveanu“, între ianuarie—iunie 1952², se va fi extins şi asupra unor tălmăciri din Schiller, de vreme ce, la 26 martie 1955, poetul primea, pe adresa: Redacţia revistei „Viaţa Românească“ din Bucureşti, următoarea misivă:

« Dragă Nicolae,

Îţi trimit alăturat traducerea din Schiller, pe care ai vrut s-o ai matală. Te rog să ai mare grijă să nu se simtă nimic forţat la versificare, căci Schiller este un versificator desăvârşit.

Dacă vrei să mai versifici ceva din Schiller pînă la 9 mai cînd se împlinesc 150 de ani de la moartea lui, atunci te rog interesează-te la Universitate la un profesor important (germanist) care să-ţi indice din timp ce anume ar fi cazul să traducem. Dar te rog fii cît mai urgent, ca traducerea mea s-o poţi avea în timp util.

Te îmbrăţişează cu toată dragostea

Moş ŞICLODI»³

Dacă manuscrisele de la Suceava (aflate în colecţiile Muzeului judeţean, prin donaţia făcută de părinţii poetului şi de sora sa, Margareta) nu ne spun nimic referitor la finalizarea acestor intenţii, printre ele se păstrează tălmăciri din A. S. Puşkin — *Drum de iarnă* şi *Zi de iarnă*⁴, din François Villon — *Catren scris de...* pentru spinzurarea sa, Théophile Gautier — *Caravana* şi Charles Baudelaire — *Cititorului* şi *Armonie de seară*⁵, cunoscute abia tirziu după moartea poetului, cînd s-a constatat că el a tradus şi din poetul bulgar Pantelei Mateev (*Statuia păcii* şi *Mama*)⁶.

— Un vis întrerupt — Nicolae Labiş, în „Suceava, anualul Muzeului judeţean“, VIII, 1981, pp. 399—414; b. Ion Bălu — Nicolae Labiş, Ed. „Albatros“, 1982, pp. 228—235; c. Gheorghe Tomozei — ... Urmele poetului Labiş, Bucureşti, „Ed. Sport-turism“, 1985, pp. 95—96; d. Nicolae Labiş, traducător de poezie, în Nicolae Labiş, album memorial, editat de revista „Secolul XX“ (Bucureşti, 1987), pp. 313—315.

² Perioadă din care datează traducerea Robert şi invalidul şi *La patria mea*, după Nicolaus Lenau, publicate în „Iaşa nou“, nr. 3, 1952, pp. 136—140.

³ Apud Nicolae Cărlan — loc. cit., p. 405.

⁴ Traducerile din Puşkin şi Th. Gautier au apărut postum în „Familia“, nr. cit.

⁵ Pentru tălmăcirile din Villon şi Baudelaire, vezi Nicolae Cărlan — loc. cit., pp. 406—408.

⁶ Nicolae Cărlan — loc. cit., p. 410; Gheorghe Tomozei — loc. cit., p. 96.

Această activitate sporadică şi, în felul ei, fortuită, are, ca prim antecedent, o tentativă de amplasare (cantitativă), datînd de pe vremea «şcolăriei la Fălticeni», cînd Labiş, împreună cu profesorul său de limba rusă, Teodor Litvinenco, trudeşte la transpunerea în româneşte a basmului *Căluşul cocoşat*, de Piotr Pavlovici Eršov, o piesă epică de factură populară, depăşind, ca întindere, 2500 de versuri. „Dosarul“ acestei traduceri, suficient de edificator, ne permite să urmărim traseul parcurs de Labiş pentru înfăptuirea proiectului asumat, mai întîi cu oarecare îndoială, iar apoi, pe măsură ce tălmăcirea prinde «cătinel să se desîre», cu un entuziasm juvenil, în evident crescendo.

Prima piesă a „dosarului“ menţionat o reprezintă un caiet cu traducerea literală a celei dintîi părţi a basmului, caiet pe a cărui copertă foarte junele aspirant la gloria Parnasului îşi mărturiseşte intenţia astfel:

«Vreau să fac, cu ajutorul tovarăşului profesor Litvinenco o traducere. Voi izbuti? Vreau să sper. La muncă deci, către victorie! Nicolae»; pentru ca, pe ultima pagină, să consemneze: «Iar aici se termină ciastii pervaia, prima parte. Nicolae»

Aportul profesorului Litvinenco este evidenţiat şi de grafie, doar o parte a acestui caiet, ceva mai bine de o treime, fiind scrisă de mîna prea tînărului tălmăcitor în *peto*. Alte trei caiete conţin (fiecare cite o parte) basmul întreg, în formă (cvasi) definitivă, transpus în versuri, după modelul prozodic popular, de Nicolae Labiş. Însemnările aferente fiecărui caiet, răs-pîndite pe coperte sau pe foile disponibile mar-chează, ca într-un *sui generis* jurnal de campanie, ofensiva desfăşurată cu entuziasm cop-iăresc asupra basmului lui Eršov. Iată ce putem citi pe una din foile de la sfîrşitul caietului (p. 79), destinate pentru «Însemnări»:

«Am hotărît să fac lucrarea de faţă cu ajutorul tov. Litvinenco T. Pînă în prezent am făcut transpunerea în versuri a primei părţi. Am început să lucrez efectiv la 13 [zi nefastă pentru destinul publicistic al traducerii!? n. N.C.] deci 1950. Am terminat prima parte, azi 25 dec. 1950. Aceasta e prima versiune. O voi mai ciopli.

„Prin muncă, înainte!“

Nicolae LABIŞ.»

Hotărîrea de a «mai ciopli» această versiune (menţionăm că antepenultima şi penultima poziţie din însemnarea de mai sus au fost adău-

gate ulterior) trebuie să vină, pe de o parte, din autoexigență artistică, iar pe de altă parte, din sugestiile și observațiile profesorului de limba și literatura română, Vasile Popa, a cărui nume transpare, din inițialele «V.P.» în dreptul unor corecturi cu creion roșu, operate în toate trei caietele.⁷ Următorul caiet, cu partea a doua a basmului, conține, tot pe o foaie finală (p. 53), o însemnare similară:

« Sfirșitul părții a doua. 3.I.1951—3.II.1951.

Nicolae LABIȘ

Mi-a mai rămas o parte. O voi găti.

NICOLAE».

În fine, la sfirșitul ultimului caiet (p. 50) găsim consemnat:

« Sfirșitul părții a treia — sfirșitul basmului — 26.III.1951.

Nicolae LABIȘ»

Așadar, de la îndoilele și speranțele începutului de drum și pînă la izbînda finală (nedefinitivă, totuși, de vreme ce intenția de a «mai ciopli» această versiune a rămas neînfăptuită) au fost necesare mai puțin de trei luni și jumătate de muncă! O performanță puțin obișnuită, dacă avem în vedere vîrsta traducătorului și obligațiile școlare destul de exigente ale liceului pe care-l frecventa elevul Labiș Nicolae la Fălticeni. Sînt de adăugat aici și celelalte solicitări: activitatea cenaclieră, colaborarea la ziarul regional, participarea la consfătuirea cenaclurilor literare din regiunea Suceava sau la conferința tinerilor scriitori din Moldova — ocazie cu care citește poezia sa de debut, *Fii dîrz și luptă, Nicolae!*,⁸ ori activitățile cultural-artistice la care Labiș răspunde cu promptitudine și angajare.

Fără îndoială că cei doi colaboratori se vor fi gîndit, încă din start, să valorifice publi-

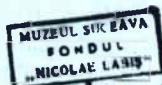
⁷ Prof. Vasile G. Popa a fost, el însuși, poet, publicist, folclorist. A publicat versuri pentru copii: *Ghici ciupercă ce-i*, București, „Ed. Tineretului”, 1958 și *Fata noastră*, București, „Ed. Litera”, 1976, precum și o culegere de «cîntece și strigături», *Folclor fălticenean*, Suceava, 1974. Postum i s-a publicat un masiv și valoros corpus folcloric — *Folclor din Țara de Sus*, București, „Ed. Minerva”, 1984! — în cadrul cărui apar, pentru prima dată, un substanțial eșantion de piese folclorice culese de Nicolae Labiș în anul 1951.

⁸ Publicată de almanahul „*Iașul nou*”, nr. 8, 1950, iar într-o formulă expurgată, în numărul din 12 martie 1951 al ziarului sucevean „*Lupta poporului*”.

Însemnări.

Am hotărît să fac luarea
de față cu ajutorul tov.

Li Triveneș T.

Pînă în prezent am făcut
trăisirea în persoana
primei părți.

Am început să lucrez efectiv
la 13 dec - 1950.

Am terminat prima parte,
azi 25 dec, 1950. - aceasta e
prima versiune. Orice mai ciopli...
„Prin muncă, înainte!”

Nicolae Labiș

cistic rezultatul acestui efort, căci numai așa se explică prezența între manuscrise a unei dactilograme conținînd primele două părți ale basmului, purtînd pe cîteva foi corectura, cu cerneală, a lui Nicolae Labiș. Se vede însă că ei au aflat abia în ultima clipă faptul că basmul lui Eršov cunoscuse deja o ediție în românește, în versiunea datorată lui Vladimir Colin.⁹ În

⁹ București, „Editura Cîmpesc”, 1948. Următoarele ediții: a. București, „Ed. Tineretului”, 1954; b. coeditare: Moscova, „Ed. Progres” — București, Ed. „Ion Creangă”, 1979.

Autorul poveștii *Căluțul cocoșat*, Piotr Pavlovici Eršov s-a născut în Siberia în anul 1815. Încă din copilărie a auzit povești de la țărani siberieni. Pe unele le-a reținut pentru toată viața, el însuși fiind un foarte bun povestitor. S-a gîndit să scrie *Căluțul cocoșat*, o poveste veselă despre Vanușa cel îndrăzneț — fiu de țaran, despre țarul prostănac și Căluțul cocoșat cel fermecat. Basmul a fost tipărit în 1834. Alexandru Sergheevici Pușkin l-a citit și l-a adus multe laude.

Terminînd universitatea, Eršov s-a înapoiat în Siberia, unde a trăit toată viața. Mult timp, a fost profesor la Liceul din Tobolsk. În afară de *Căluțul cocoșat* a mai scris cîteva opere care sînt astăzi uitate. *Căluțul cocoșat*, însă, a apărut de peste 100 de ani și rămîne una din cele mai iubite povești ale poporului rus.

consecință, lucrul este abandonat într-un atare stadiu, dar întreg acest travaliu intens rămîne, pentru poetul începător, o experiență fertilă, ale cărei roade nu vor întârzia să se arate, căci, dincolo de actul publicistic ratat, și de mîhnirea ce-i va fi încercat pe cei doi colaboratori, traducerea aceasta, imperfectă, rămîne un document grăitor al încercării și verificării forțelor, un prilej cum nu se poate mai nimerit de perfecționare a meșteșugului artistic, de la care nu s-a sustras, probabil, nici unul dintre truditonii de vocație de pe tărîmul scrisului.

Înainte de a reproduce (cu ortografia actualizată) textul integral al traducerii, propunem, în încheierea prezentării noastre, o succesiune de fragmente paralele, spre a ne face o idee despre soluțiile *ad-hoc* utilizate de debutantul ntr-ale tălmăcirii, în tentativa de a înveșmînta

în strai (prozodice) românești basmul rusesc al lui Eršov, menționînd că am selectat eșantioane din pasajele care, în caietul cu traducerea literară, sînt notate cu grafia profesorului Litvinenco (deoarece nu este cu desăvîrșire exclus ca Labiș să fi lucrat în această fază și de unul singur, apelînd la dicționar, — așa explicîndu-se existența părților scrise de mîna sa), exprimîndu-ne, în același timp, regretul că nu avem la dispoziție pentru comparații edificatoare, întreaga versiune literală, întrucît, după impresia noastră, cu cît înaintează mai adînc în textul basmului rusesc, cu atît el înregistrează (spontan) și unele izbînzi de cursivitate verbală și calitate expresivă (a se vedea, în acest sens, pasajele descriptive — în special acela cu care se deschide partea a doua a basmului):

1

Versiunea literală

(Labiș și Litvinenco)

« Povestea începe să se depene »

Peste munți, (dincolo) peste păduri,
Peste mări întinse,
Nu pe cer, ci pe pămînt
A trăit un țăran într-un sat.
Țăranul a avut trei feciori.
Cel mai mare a fost un bun băiat,
Cel mijlociu — așa și-așa
Iar cel mic chiar prost a fost.
Frații au semănat grîu
Și-l duceau în orașul capitală:
Capitala ceea
N-a fost departe de sat
Acolo grîul îl vindeau
Banii primeau
Și cu buzunarul doldora
Se întorceau acasă.

Mai tîrziu sau mai devreme,
Au căzut în nenorocire:
Cineva a-nceput să le culeagă grîul
Țăranii nu văzuseră de la naștere
Așa necaz;
S-au pus pe gînduri
Cum să-l vază pe hoț.

Versiunea literară

(Nicolae Labiș)

« Prinde-a noastră povestire
Cătinel să se deșire... »

De treci codri vechi și munți,
Mări întinse de înfrunți,
Dai de-un sat din lumea toată,
Unde-un moș trăia odată.
Moșul a avut trei fii:
Primul, vrednic, să te ții;
Mijlociu-așa și-așa;
Doar mezinul prost era.
Grîu mult, frații cultivau,
'N capitală îl duceau,
Că-și știau ei socoteala:
Nu-i departe capitala.
Și pe carul cu grîu plin,
Le veneau banii peșin.
Cu chimirul greu și-umflat
Frații se-ntorceau în sat...

Iată însă că-ntr-o zi,
Grea nevoie le veni.
Furi necunoscuți soseau,
Holda-n țărână-o tăvăleau.
Nici un om, de la născare,
N-avusese așa păs mare.
S-au gîndit fărtații, toți,
Cum să-i dibuie pe hoți.

În fine au hotărît
Să stea de pază
Să păzească holda
Ca să prindă hoţul.

*Hotărît-au, în sfîrşit,
Să s-aşeze la pîndit,
Holda noaptea s-o păzească,
Hoţi de-or prinde, să-i snopească.*

Iată abia începu să amurgescă
Fratele cel mare, luînd furca şi toporul
A plecat la pază
A venit noaptea cea întunecoasă,
Şi ţăranul de frică s-a culcat în fîn

*Iată, abia a înserat
Căci cel mare şi-a luat
Un furcoi şi un topor
Şi-a pornit-o spre ogor.
Noaptea neagră se coboară,
Mii de spaime-l înfioară.
Într-o şură el s-a dus,
S-a culcat şi... doarme dus.*

Noaptea trece, vine ziua
Paznicul coboară din şură,
Şi improspătîndu-se cu apă rece
Vine şi bate la uşă:
« Ei, somnoroşilor!
Deschideţi uşa fratelui
M-a udat din cap în picioare. »
Fraţii au deschis uşa
Şi i-au dat drumul paznicului,
Prinzînd a-l întreba
N-a văzut el oare ceva?
Paznicul se rugă
Se închină în dreapta şi-n stînga
Şi tuşînd zise:

*Noaptea trece, ziua vine;
Paznicul a dormit bine.
Ia-l! îşi toarnă apă-n cap,
Bate-n uşa din cerdac:
« — Somnoroşilor, mai staţi?
Hai, mai iute drumu-mi daţi!
S-ud din cap pînă-n picioare.
M-a stropit o ploaie mare.
Fraţii uşa-au descuiat,
Şi cînd paznicu-a intrat,
Ei au prins a-l întreba:
« — N-a văzut oare ceva? »
Paznicul se înclină,
'N-dreapta-n stînga se-nchină
Şi tuşînd, zise-n sfîrşit:*

.....
Deocamdată îl lăsăm,
Iar pe creştinii noştri
Îi vom distra cu poveste
Să le spunem
Ce-a făcut Ivan al nostru
La curtea ţarului
În grajdul împăratului.
— Cum a nimerit la Domovoi
— Cum pana o pierdu
— Cum pasărea de foc o prinse
— Cum umblă el după inel,
— Cum în cer a fost ca sol
— Cum balenei îi ceru * iertare
În satul soarelui fiind.
— Cum se făcu el preafrumos
Nu fiersese în cazan.
Într-un cuvînt
Povestea noastră e despre
Felul cum ajunse împărat.

.....
*Dar în pace-i voi lăsa...
Şi pe voi vă voi distra
Cu povestea; şi-o să spun,
Ce-a făcut Ivan acum
'N curtea ţarului bogat,
Cu căluţul cocoşat:
— Cum susede l-a nimerit,
— Pana cum a prăpădit
— Cum a prins pasărea-jar
Şi-a răpit fata de ţar,
— Cum umblă după inel,
— Cum în cer a fost ca sol
— Cum fiind în sîn la soare,
Balenei ceru iertare.
— Cum treizeci de bărci pe mare,
Le salvă de la-necare,
— Cum nu fiert-a în cazan,
— Cum de s-a făcut Ivan
Prea frumos... cu-adevărat,
— Cum ajunse împărat.*

* Obţinu, dobîndi (n.n.).

Basmul *Căluțul cocoșat*, de P. P. Eršov, în versiune românească, realizată de Nicolae Labiș și Teodor Litvinenco, se publică acum pentru prima dată. În stabilirea textului, pentru partea I și a II-a a basmului, am apelat la colaționarea manuscrisului dactilografiat cu cel olograf, întrucât dactilograma a fost numai parțial revăzută și corectată (de Nicolae Labiș?)

În privința ortografiei, trebuie menționat că aceasta a fost adusă „la zi”, renunțându-se la regulile valabile în momentul efectuării traducerii. S-a înlocuit, astfel, «â» cu «i» în rădăcina cuvintelor, precum și apostroful cu cratimă, în afară de cazurile când elidarea unui sunet a fost cauzată accidental sau de necesități prozodice. Exemplificările ni se par de prisos, atît timp cît ele pot fi, cu ușurință, depistate în text. De asemenea, forma de persoana I, «ași», a verbului *a avea*, utilizat ca auxiliar la modul condițional-optativ, a fost substituită prin aceea conformă cu uzanțele actuale — «aș».

Trimiterile și notele numerotate aparțin traductoarelor, iar cele însemnate cu asterix, «*», îngrijitorului ediției.

Considerăm că, în acest fel, autenticitatea textului nu a fost cituși de puțin diminuată.

Nicolae CĂRLAN

Piotr Pavlovici ERȘOV

Căluțul cocoșat

Basm în versuri

(Traducere)

Partea I

*Prinde a noastră povestire
Cătinel să se deșire...*

De treci codrii vechi și munți,
Mări întinse de înfrunți,
Dai de-un sat din lumea toată,
Unde-un moș trăia odată.
Moșul a avut trei fii:
Primul, vrednic, să te ții;
Mijlociu-așa și-așa;
Doar mezinul prost era.
Griu mult, frații cultivau,
'N capitală îl duceau,
Că-și știau ei socoteala:
Nu-i departe capitala.
Și pe cărul cu griu plin,
Le veneau banii peșin.
Cu chimirul greu și-umflat,
Frații se-ntorceau în sat...

Iată însă că-ntr-o zi,
Grea nevoie le veni.
Furi necunoscuți soseau,
Holda-n țărână-o tăvăleau.
Nici un om, de la născare,
N-avusese așa păș mare.
S-au gîndit fărtații, toți,
Cum să-i dibuie pe hoți.
Hotărit-au, în sfîrșit,
Să s-așeze la pîndit,
Holda noaptea s-o păzească,
Hoți de-or prinde, să-i snopească.

Iată, abia a înserat
Căci cel mare și-a luat
Un furcoi și un topor
Și-a pornit-o spre ogor.
Noaptea neagră se coboară,
Mii de spaime-l înfioară.
Într-o șură el s-a dus,
S-a culcat și... doarme dus.

Noaptea trece, ziua vine;
Paznicul a dormit bine.

Ia-l! * își toarnă apă-n cap,
Bate-n ușa din cerdac:

« — Somnoroșilor, mai stați?

Hai, mai iute drumu-mi dați!

'S-ud din cap pină-n picioare.

M-a stropit o ploaie mare ».

Frații ușa-au descuiat

Și cînd paznicu-a intrat,

Ei au prins a-l întreba:

« — N-a văzut oare ceva? »

Paznicul se înclină,

'N dreapta-n stînga se-nchină,

Și tușînd, zise-n sfîrșit:

« — Toată noaptea n-am dormit;

Spre nenorocirea mea,

Am avut o vreme rea;

Cu găleata a plouat,

Pîn-la piele m-a udat.

M-am cam plictisit de stat,

Dar... nimic nu s-a-ntîmplat ».

Zise atunci tătine-său:

« — Măi Dănilă, fiul meu!

Primul tu mi-ai povestit,

Slujba cum ți-ai împlinit.

Dai exemplu bun de-urmat;

Ești bărbat adevărat! ».

Iată, iar a înserat;

Mijlociul și-a luat,

Cel furcoi și cel topor

Și-a pornit-o spre ogor.

Noaptea neagră se coboară,

Dînsul tremură să moară...

...Dinții clănțnesc de zor...

A luat-o la picior

Și-a străjit cu nasu-n tină,

Sub un gard, la o vecină.

I-a fost frică ca d-un drac...

Hei, da-i ziuă! Ia-n cerdac;

« — Somnoroșilor! mai stați?

Hai, mai iute drumu-mi dați!

Toată noaptea-a fost un ger,

Cit pe ce eram să pier ».

Frații ușa au descuiat

Și cînd paznicu-a intrat,

Ei au prins a-l întreba:

« — N-a văzut oare ceva? »

Paznicul se înclină,

'N dreapta-n stînga se-nchină

Și răspunse printre dinți:

« — Toată noaptea-am stat pe zimți.

A fost jale-adevărată:

* Iată-l.

PART II

Fride a noastră povestire
Cîntînd ea se deslăse...

De trei codi vechi și sunți,
Mări întinse de înfrunți,
Dai de-un sat din lumea toată,
Unde-un moș trăie odărnă,
Moșul a avut trei fii:
Prima, vrednică să te ții;
Mijlociu, age și age;
Dogramă așezimul prost cre,
Grua mult, frații cultivau,
E capitală îl dădeseu,
Că-și ațiau ei socoteala:
Nu-l depărte capitala,
Și pe carul cu grâu plin,
Le venea band pe cină,
Cu chimbrul grâu și-unflet,
Frații sețorosea în aut.....

Iată însă că într-o zi,
Grea nevoie le veni,
Furi necunoscuți, așezu,
Holds'n'ară o-tăvăleu.
Nici'un om dela mlașcare,
N'avușese aș pe mare,
S'au gândit că-și ațiau, toți,
Cum să-i dădă pe nești,
Holds'n'ară în sfârșit,
Să s'au dădă la pînă,
Holds'n'ară o pînă,
Noti se-or prinde să-i surprindă.

Iată, abia a înserat
Căci cel mare și-a luat
Un furcoi și un topor
Și-a pornit-o spre ogor.
Noaptea neagră se coboară,
Mîl de apăsare înfioră,
Într-o gură el s'a dus,
S'a culcat și... doarme dus.

Noaptea neagră, năo vîdă,
Paznicul a dormit bine.
Ia-l! Ia-l! toarnă apă-n cap,
Bate-n ușa din cerdac:
« — Somnoroșilor, mai stați?
Hai, mai iute drumu-mi dați!
'S-ud din cap pină-n picioare.
M'a stropit o ploaie mare... »
Frații ușa au descuiat,
Și cînd paznicu-a intrat,
Ei au prins a-l întreba:
« — N-a văzut oare ceva? »
Paznicul se înclină,
'N dreapta-n stînga se-nchină,
Și tușînd, zise-n sfîrșit:
« — Toată noaptea n-am dormit;

MUSEUL SUCEAVA
FONDUL
"NICOLAE LABE"

Noaptea, boacă înghețată,

Pîn-la inimă-a răzbit;

Toată noaptea-am țopăit...

N-a fost prea plăcut de stat,

Dar... nimic nu s-a-ntîmplat ».

Zise tatăl mai în silă:

« — Bravo ție, măi Gavrilă. »

Vine-a treia noapte rece;

Ivan, trebuie să plece:

Lui, nu-i pasă ci, de zor,

Oploșit după cuptor,

Cînt-amarnic, ca la moși:

« — Pentru ochii tăi frumoși ».

Frații-ncep să-l ocărăscă,
'L trimit holda s-o păzească...

Au strigat cît au poftit,
Pînă ce au răgușit.

El sta locului; în fine,
Către dînsul tatăl vine,

Spune: « Hai, Vaniușă, du-te,
Iute... Domnul să-ți ajute,
Nu-mi mai fă necazuri, iar...

Eu ți-oi cumpăra un dar. »

Ia! * Ivan coboară: hai,

Pune-n spate-un malahai ¹

Viră o pline-n sîn, de zor,

Și-o pornește spre ogor.

Noapte, luna strălucește;

Ivan holda ocolește,

Cu-ochi-n patru el pindește,

De sub tufă-n cer privește

Stele — ochi de lup ori cline —,

Lacom mușcă apoi din pline.

'N miez de noapte-un cal nechează,

Paznicul se furișează,

Și zărește dintr-odată,

Iapă mîndră minunată.

Era iapa albă toată,

Ca zăpada de curată.

Coama de-aur pînă-n tină

Mii de bucle de lumină.

« — Ehe-he! iată-am aflat

Hoțul cel înfricoșat!

Să glumesc nu știu, se pare...

Îi sâr acuma-n spinare ».

Cît ai zice dropie,

De iapă se apropie,

Și de coada-nvălurată,

Apucînd-o deodată,

'Ncalecă ca să nu cadă,

Stînd cu fața către coadă.

Iapa sare ca turbată,

Varsă jar pe ochi. De-odată

Coardă stringe gîtul, gata,

Și-o pornește ca săgeata.

Ea aleargă pe cîmpie,

Sare peste ripi o mie,

Peste piscuri galopează,

Prin păduri se furișează,

Vrea, prin tactică hoțească,

Cu Ivan s-o isprăvească.

Dar Ivan nu-i prost deloc;

Stringe coada mai cu foc.

* Iată.

¹ Haină largă și călduroasă.

Iapa-i spune (a obosit):

« — Uh, Ivan — spune-n sfîrșit —

De m-ai putut călări,

De acum tu m-ai stăpîni.

Dă-mi mîncare și odihnă,

Îngrijește-mă în tihnă,

Dar ia seama, nu uita,

La trei zile vino-ncoa,

Lasă-mă să-alerg în pace,

Vîntu-n coamă-mi să se joace.

După trei zile-o să-ți fat,

Doi cai cum n-ai mai aflat,

Cum azi nu găsești, să fii

Domn pe șapte împărății.

Ți-oi fata și un căluț,

Lung de trei versoci ², drăguț,

Două cocoșe-n spinare

Și urechi de-un arsin ³, mari.

P-ăia doi, de vrei, să-i vinzi,

Dar căluțul, nu! Te prinzi?

Nici pe șapcă nici pe strai,

Pe nimica să nu-l dai.

Pe pămînt și sub pămînt,

Îți va fi tovarăș sfînt.

Iarna te va încălzi,

Vara te va răcori,

El la foame-ți va da pline,

Mied ⁴ de înseta-vei mîne.

Deci să știi că voi pleca,

Forțele mi-oi încerca ».

« Bine » a gîndit Ivan;

Și-ntr-un grajd pustiu de-un an,

După iapa jucăușă,

Rogojină a pus pe ușă.

Și-n zori calcă apăsător,

La întoarcerea în sat,

Cîntînd cît putea de tare:

« S-a dus badea-n lumea mare ».

Ia-l! pe prispă s-a suit,

Trage clanța ca smintit,

Zeci de pumni în ușă toarnă,

Mai-mai casa o răstoarnă,

Strigă ca un dobitoc

De sar toți, crezînd că-i foc.

Frații pe prichici sărînd

Îl întreabă gîngăvind:

« — Cine bate-așa de tare? »

« — Eu, Ivan, eu, frățioare! »

² Măsură de lungime.

³ Tot măsură de lungime.

⁴ Băutură obținută prin fermentarea alcoolică a mîerii cu apă.

Frații uşa-au descuiat,
Înăuntru l-au lăsat,
Dar amarnic l-au certat,
Pentru că i-a speriat.

Ivan, nu s-a descălțat,
Haina nu și-a dezbrăcat,
Ci se suie pe cuptor,
Povestind apoi cu zor
Din nocturna întâmplare
Încît toți stau în mirare:

« — Toată noaptea n-am dormit,
Stelele le-am socotit.
Luna plină a luminat...
Eu, măcar n-am observat,
Cînd deodată-apare dracul:
Cu mustăți roșii ca macul,
Bot urit ca la pisică,
Ochi de ploscă măricică.
Dracu-a prins să țopăiască
Coadă-n griu s-o învirtească;
Și cum glumei nu-i știu hazul,
I-am încălecat grumazul.
M-a purtat el, m-a purtat,
Mai — mai capul mi-a luat...
Eu cum nu sunt prost din fire,
L-am strîns aprig, în neștire.
El s-a mai zbătut citva
Și a prins a mă ruga:
„Nu mă omori, om bun,
Că-ți promit și chiar acum,
C-oî trăi un an cinstit...
Iartă-mă! promit, promit!“
L-am crezut eu, pe cuvînt;
Martor fie-mi domnul sfînt. »

Ivan n-a mai povestit,
A căscat și-a adormit.
Frații mînioși erau,
Dar rideau, chiar hohoteau;
Hohoteau să nu mai poată
De povestea idioată.
Moșu-a ris, nu s-a ținut,
Pînă gura l-a durut,
Cu toate că știa bine:
« Moș să ridă? e rușine ».

Timp puțin sau mult s-a dus,
De atunci? E greu de spus.
Mie însumi nimenea,
Nu mi-a zis așa ceva.
Nu vă sinchisiți nici voi,
De-a trecut un an sau doi...
N-ai să-i fugărești, că-i multă
Calea... stai aici și-ascultă!...

Ei, dar ce-i?!?! cine-i beat, oare?

(Sărbătoare-i mi se pare)
Na! Dănilă, mort de beat,
În grajd buzna a intrat.
Ce-a văzut? Doi cai de-odată,
Coama de-aur-nvolburată,
Și căluțul jucărie,
Trei versoci-minunăție,
Două cocoșe-n spinare
Și urechi de-un arșin mari.

« — Hm, acuma am aflat,
De ce prostul ici a stat » —
Și-a vorbit atunci Dănilă;
Și-l văzu deodată' Gavrilă
Cum spre dînsul se grăbește,
Și-n ureche îi șoptește:
« — Uită-te-am văzut de-odată,
Cai cu coama de-aur toată.
Prostul nostru ce-a găsit,
N-ai văzut, n-ai auzit ».

Și Dănilă cu Gavrilă
Fără de bocanci, în silă,
Bat și-urzici, și ogoarele
Cît îi țin picioarele.
De trei ori s-au piedicat,
Apoi ochii și-au frecat,
Și-au făcut curaj și, hai,
Au intrat în grajd, la cai.
Caii sforăiesc clipind,
Ochii ard ca de rubin,
Coadă de-aur vălurată,
Se rotește innodată,
Bat copite de safir,
Cu luciri de trandafir,
O plăcere să-i privești,
Țărului să-i dăruiești.
Frații astfel se holbau,
Ochii-afară le ieșeau.

« — Unde i-a găsit el oare? »

— Zise fratele cel mare —

« — Drept spun zicătorile:
Pentru proști comorile.
Poți munci tu cit un prost,
Nici de-o rublă nu faci rost...
Ei, Gavril! cu mare, fală,
Îi vom duce-n capitală,
Îi vom vinde și apoi,
Banii, împărți-vom noi.
Și cu banii, vorba vine,
Poți petrece, poți bea bine.
Numai zorăindu-ți sacul;
Dar ia seama: prostănacul
Să nu știe, să nu-i spui,
Unde-i sunt căiuții lui;

Las' să-i cate ici, colea,
Frate, batem palma, ha? »
S-au tocmnit și în sfârșit,
S-au pupat și s-au crucit,
S-au întors ei în bordei,
Tot șoptindu-și între ei,
Despre cai, despre beție,
Și căluțul jucărie.

Vremea zboară-n grabnic pas,
Zi de zi și ceas de ceas.
Și-ntr-o zi, frații cu fală,
Au plecat spre capitală,
Spre-a vinde și-a cumpăra
Și spre-a se interesa:

« — N-au venit corăbii grele
Cu nemți și cu stofe-n ele? »
« — Nu venit-a Saltan⁵-țar
Să aducă chin și-amar? »

La icoane s-au crucit,
Tatăl i-a blagoslovit,
Și luind caii acum,
Frații au pornit la drum.

Ziua, noapte, se-ngîna;
Ivanușca petrecea;
El, pe uliță trecînd,
Colțunași minca, cîntînd.
Ia-l în cîmp; holda-l așteaptă;
Înspre grajd el se îndreaptă;
Pumni-n șold, îi stau ca fierul;
Intră-nuntru ca boierul.

Totul e ca și-n trecut,
Dar caii au dispărut.
Doar căluțul cocoșat
Țopăie neîncetat,
Dă din cap cu bucurie,
Lui Ivan pe plac să-i fie.
Dar Ivan plînge-n tăcere,
Căutînd înspre unghere:

« — Oh, căiuții mei iubiți,
Cai cu totul auriți.
Oare nu v-am mîngîiat?
Sigur, dracul v-a luat...
Uh! să moară ca un ciine!
Rupă-și gîtu-n ripă mine,
Și pe lumea cealălaltă,
Cadă-n iad din punte-naltă!
Oh, căiuții mei iubiți,
Cai cu totul auriți. »

Calul cocoșat tușește:

« — Nu te necăji », grăiește,
« Da, nenorocirea-i grea,
Însă te voi ajuta.
Dracul e nevinovat,
Frații caii ți-au luat.
Da degeaba mai vorbim;
Fii pe pace, să pornim!
Suie iute ici pe mine,
Numai vezi, ține-te bine,
Căci deși la rost sunt mic,
Bat un cal, cit de voinic;
Căci de fug, zarea împung
Și pe dracu îl ajung. »

Ia! Căluțul s-a gătat,
Ivan a încălecat,
De urechi se încirliță,
Cît îl țin bojocii strigă.
Calul se scutură-n pripă,
În lăbuțe se ridică,
Dă din coamă, sforăiește,
Ca săgeata se topește.
Prafu-n urmă-i mare-adîncă,
Calul zările mînîncă,
Vifor parcă poartă-ascuns...
Iată: hoții i-a ajuns.

Frații rău s-au speriat,
În căciuli s-au scărpinat;
Ivan strigă, strigă bine:
« — Să furi, fraților, rușine!
Sînteți mai deștepți ca mine,
Dar eu sînt cîstit, și-i bine;
Eu nu vind lucruri furate! »
Zise cel mai mare frate:

« — Vania, frate bun, iubit...
Ce mai vorbă, am greșit!..
Tu n-ai inima prea aspră;
Milă ai de viața noastră.
Oricît griu am cultiva,
Piine-avem abia-abia.
Cu-obrocul⁶ ce-i de făcut?
Și ispravnicul⁷ ne-a supt,
Vezi, de tot am sărăcit;
Despre asta am vorbit
Cu Gavrilă noaptea toată,
Să fim iar ce-am fost odată.
Și-așa, și-așa ne-am gîndit,
Și la urmă am hotărît,
Căișorii tăi să-i vindem,

⁵ Personaj legendar, erou al multor povestiri siberiene.

⁶ Dîjmă în natură ce-o plăteau țărani prin sec. XVIII—XIX.

⁷ Șef de poliție raională țaristă.

Aur mult, pe ei, să prindem.
Tie, mulţumire-aleasă,
Vream să-ţi aducem acasă.
Cuşmă roşie cu canac,
Şi cizme negre de lac.
Tata s-a îmbolnăvit,
Nici vorbă nu-i de muncit...
Cred că ştii tu pe de rost,
Doar nu eşti aşa de prost ».
« — Dacă e aşa, duceţi-i
— Zise-atunci Ivan, vindeţi-i,
Dar cu caii aurii,
Merg şi eu la târg, să ştiţi! »
Fraţii-n dos s-au cam strimbat...
Ce să facă? L-au luat.

Noaptea-ncepe să se lase;
Frig pătrunde pin-la oase;
Fraţii-au stat, au poposit,
Altfel s-ar fi rătăcit...
Şi legind caii tustrei
Sub un vechi umbrar de tei,
I-au hrănit, i-au adăpat
Şi s-au pus pe ospătat;
Care-ncotro-apoi plecat-a,
S-au culcat şi treaba gata.

Na! Dănilă a zărit,
Hăt departe-un licărit.
Spre Gavril privind, clipeşte
Semn din ochiul stîng, hoţeşte,
Zise-apoi încetişor,
Arătînd spre focuşor,
Cefii, scărpinîndu-i lina:

« — Ce-ntunerie! Nu-ţi vezi mina!
Dacă luna-ar răsări
Pe-un minut măcar, ar fi
Mai uşor, pe cînd aşa,
Vai de căpătîna mea!
Ia! * dar stai! eu văd, îmi pare,
Fum, acolo-n depărtare!
Dar priviţi, vedeţi, aşa-i!
Eh, ce bine-i foc să ai!
Ar fi bucurie mare...
Fugi, Vaniuşa, frăţioare,
C-am pierdut pe semene,
Şi amnar şi cremene! »

Negru lui Dănil' i-e gîndul:
« — Ptiu! 'nghiţi-mi-te-ar pămîntul! »

Iar Gavril încet vorbeşte:

« — Cine ştie ce luceşte...
Poate-s hoţi şi fac de fac,
Şi-om scăpa de prostănac. »

* Aici, cu sensul de « atenţie! ».

Prostănacul n-a cîrţit,
Pe căluţ s-a azvirlit,
De urechi se încîrligă,
Cît îl ţin bojocii strigă...
Zice-un hei, în gura mare,
Calul sare şi dispăre.
« — Fie Dumnezeu cu noi! »
A strigat Gavril, apoi:
« — Doamne sfinte, cruce-mi fac...
Calul de sub el e drac! »

Focul arde, luminează,
Cocoşatul galopează.
Iată-l lingă foc; ce-o fi?
Cîmpu-i alb ca-n miez de zi.
Dar lumina-i albă, pură,
Fără fum, fără căldură.
A rămas Ivan pe loc:

« — Măi, da-i pană, nu e foc!
Fără de căldură, fum,
N-am văzut pînă acum...
...Asta-i vrajă, nu e foc! »

Zise cocoşat pe loc:

« — Pana asta ce-ai aflat-o,
Pasărea-Jar a scăpat-o,
Dar spre fericirea ta,
Fugi de-aici, nu o lua!
Multe, multe grozăvii
Vei păţi de-o iei! Să ştii! »

« — Poţi vorbi, că-i de pomană...
N-o să las aşa o pană! »

Pana paserii de foc,
A-nvelit-o-atunci pe loc,
În căciulă a pitit-o,
A-ntors calul şi-a pornit-o;
Şi-ajungînd la fraţi pe dată,
Spune-o d-aia, gogonată:

« — Cum ajuns-am, văd de-odată,
Cioată mare-nflăcărată.
M-am zbătut eu, m-am zbătut,
Am suflat cît am putut,
Însă focu-a-amorţit,
Parcă dracul l-a răpit ».

Noaptea fraţii nu dormit-au,
De Vaniuşa hohotit-au,
Însă el sub car vîrit,
Pînă-n zori a sforăit.

Dimineaţa au pornit,
În capitală-au sosit,
Alături de alte care,
Peste drum de-un palat mare.
Obicei în târg era,
Că nimic nu se vindea,
Pînă nu dădea, să ştii,

Ordin scris, gorodnicii ⁸,
 Ia! * amiaza a sosit,
 Și gorodnicu-a ieșit
 Cu căciulă, pantofași,
 Și-o mulțime de ostași.
 Lingă el, crainicul, iată,
 Cu mustăți și barbă lată,
 Buciumă din corn de aur,
 Strigînd tare ca un taur:
 « — Gosti ⁹, dugheana descuiți,
 Vindeți marfă, cumpărați!
 Gardienii, capuri treze,
 Lingă voi o să vegheze.
 Să nu fie gălăgie,
 Îmbulzeală să nu fie,
 Să nu-ncerce careva,
 Oamenii a înșela. »

Iată, gostii chiar acum,
 Cheamă oamenii din drum:
 « — Ei, măi gospodari cinstiți,
 Hai, veniți la noi, poftiți!
 Ori ce fel de marfă-oți vrea,
 E-n tarabă, ici-colea ».

Se-îmbulzesc cumpărătorii,
 Își vînd marfa negustorii,
 Banii socotînd. Vicleni,
 Fac din ochi la gardieni.

Ia! * gorodnicu, c-ostași,
 'N piață au sosit trufași;
 Cît popor s-a adunat,
 Nici de-un ac n-ai loc de dat.
 Piața geme de-îmbulzeală,
 Oamenii rid și dau năvală...
 Gorodnicul face cruci:
 « Ce rid ăstia, sint năuci? »
 Spune oștii să pornească,
 Calea să i-o curățească.
 « — Ii! măi draci împielîțați
 La o parte! hai, plecați! »
 Mustăcioși-astfel răcnesc,
 Biciu-n jur îl învîrtesc.
 Oamenii încet s-au tras,
 Și-au scos cușma, s-au retras.

Iată tirgul pentru cai,
 Și-aici doi cum alții n-ai!
 Tineri, negri, lați în spate,
 Coame, de-aur, vălurate.

⁸ Conducătorul unui oraș rusesc pînă la jumătatea sec. XIX.

* Iată.

⁹ Denumirea veche a negustorilor tîrgoveți ruși.

Cozile strălucitoare,
 Izvor de-aur și de soare.
 Gorodnic s-a scărpinat,
 Și-a vorbit tărăgănat:
 « — Sunt minuni multe sub soare,
 Dar ca asta nu, se pare! »
 Oamenii s-au închinat,
 La cuvîntul minunat!
 Gorodnic încălecat-a,
 Ordin strașnic apoi dat-a.
 « — Cai să nu se tirguiască,
 Nimenea să nu cirtească,
 Căci se duce la palate,
 Țarului să-i spună toate ».
 Și lăsînd straja uimită,
 A întins-o-ntr-o clipită.
 A ajuns... vorbește rar...

« — Iartă-mă, tătucă-Țar!
 (Și, cu nasul în covor,
 El continuă de zor)
 Lasă-mă să-ți spun ceva,
 Rogu-te, nu mă-mpușca! »
 « — Fie, — zise țarul —, vezi
 Spune vorbele cu miez! ».
 « — Voi vorbi cum pot; cu fală,
 'S gorodnic în capitală,
 Cu dreptate vreau să fiu... »
 Spuse țarul — « Știu eu, știu! »

« — Iată: astăzi eu plecai,
 Cu ai mei, în tîrg la cai.
 Stăteau oameni-n neștire,
 Nici intrare, nici ieșire,
 Ce să fac? am dat cu zorul,
 Și-am împrăștiat poporul,
 Am dat buzna, m-am uitat,
 Și ce crezi că am aflat?
 Doi căiuți stăteau la rînd,
 Îi priveam, ochii holbînd.
 Erau tineri, lați în spate,
 Coame de-aur minunate,
 Cozile strălucitoare.
 Izvor de-aur și de soare
 Și copite de safir,
 Cu luciri de trandafir! ».

Țarul n-a mai rezistat:
 « — Vreau să-i văd neapărat,
 Spuse el, și cu-asta, basta!
 Vreau să știu minunea asta!
 Hei, trăsura-i gata-afară?! »

Ia, trăsura stă la scară.
 Țarul s-a spălat, gătit,
 În trăsura s-a suit,
 Și cu gărzi în urmă, hai!

A ajuns în tirg la cai!
 Toți cad iute în genunchi,
 Strigă «ura» din rărunchi;
 Țarul se-nchină frumos,
 Sare din trăsură, jos,
 Căii ochi, îi cîntărește,
 'N toate părțile privește,
 Îi dezmiardă cu cuvinte,
 Dă pe coamă să-i alinte,
 Gitul încordat mîngie,
 Coada, coama aurie.
 După ce s-a săturat,
 S-a întors și-a întrebat
 Către cei din jur: « — Băieți,
 Cui sunt caii ce-i vedeți,
 Cine e stăpîn? » Ivan,
 Ca un mare bogătan,
 De pe după cai răsare,
 Și răspunde cu-ngîmfare:
 « — Căii ăștia, țar, s-ai mei,
 Eu îi stăpînesc pe ei! »
 « — Cumpăr caii năzdrăvani!
 Înțelegeți? » « — Eu nu vreau bani! »
 « — Atunci, ce vă trebuie vouă? »
 « — Vrem argint, în cinci-ori-nouă
 Pe căciuli, zece cu toate ».
 Pune țarul de-i socoate,
 Și-i mai dă milostivire,
 Patru ruble, mulțumire,
 Căci sunt buni la suflet țarii...

Zece au venit grăjdarii,
 Ca să ia pe cei doi cai;
 Numai aur au în strai,
 Toți cu pămblice frumoase,
 Și cu bice de mătase,
 Dar în drum către palat,
 Căii-n țărână i-au culcat,
 Hamurile-au fărîmat,
 La Ivan s-au napoiat.

Iată! țaru-napoi vine
 Și îi spune: « — Măi creștine,
 Căii tăi nu mă ascultă...
 Ce atîta vorbă multă?
 Intră-n slujbă la palat,
 Vei fi-n aur îmbrăcat,
 Strai avea-vei ca-n povești,
 O plăcere să trăiești.
 Ca să-ți fac o bucurie,
 Grajdul meu ți-l dau tot ție,
 Ai cuvîntul meu de țar;
 De acord? » « — Ce lucru rar!
 Voi trăi numa-n palat,

Strai avea-voi îmbrăcat,
 Numa-n aur, ca-n povești,
 O plăcere să trăiești.
 Căii din împărăție,
 Mi-i dă țaru-n seamă mie...
 Cum s-ar spune, mă voi face
 Voievod; păi asta-mi place!
 Ce minune! mă-voiesc,
 Țarule, ca să-ți slujesc.
 Numai vezi; de mă bați rău,
 Nu mă lași să dorm cît vreau,
 O întind de la palat ».

Ivan căii și-a strigat,
 Și o ia prin capitală,
 Fluturînd cu mare fală,
 Din mînușă; și cum cîntă,
 Căii joacă, colb frămîntă,
 Iar căluțul cocoșat,
 Saltă-n mersu-i minunat
 De se miră lumea toată.

Frații, veseli, deodată,
 Bani de la țar primesc,
 În chimir i-nghesuiesc,
 S-au cîstit cu hrană-aleasă
 Și-au venit voioși acasă.
 Și cum banii-au împărțit,
 S-au dus frații în pețit...
 Mai trăiau și-acum un an,
 Pomenindu-l pe Ivan.

Dar în pace-i voi lăsa...
 Și pe voi vă voi distra
 Cu povestea; și-o să spun,
 Ce-a făcut Ivan acum,
 'N curtea țarului bogat,
 Cu căluțul cocoșat:
 — Cum susedc ¹⁰ — l-a nimerit,
 Pana cum a prăpădit,
 Cum a prins pasărea-jar
 Și-a răpit fata de țar,
 — Cum umblă după inel,
 — Cum în cer a fost ca sol,
 — Cum, fiind în sîn la soare,
 Balenei ceru iertare.
 — Cum treizeci de bărci pe mare
 Le salvă de la-necare,
 — Cum nu fiert-a în cazan,
 — Cum de s-a făcut Ivan
 Prea frumos... cu-adevărat,
 — Cum ajuns-a împărat.

¹⁰ Susedc-domovoi = duh al casei (închipuire siberiană).

PROZĂ / TEATRU / POEZIE

Zaharia STANCU

Dialectica memoriei

LOC AL EVOCĂRILOR ȘI RECUPERĂRILOR afective, proza lui Zaharia Stancu reprezintă o recreare emoțional-realistă a vieții după ritmurile sufletești ale autorului. Realitatea din jur îi oferă răspunsuri și întrebări pe măsura curiozității sale neistovite de a recepta și de a se raporta la formele vieții; asemenea dezbatere existențiale îi relevă ambiguitatea seducătoare a firii, coexistența veninului șerpilor și a mierii, a polilor ei « de foc » și « de ghiață ». Alteori provoacă manifestări elegiace, dorul de orizontul larg al câmpiei, de foșnetul ierbii, « de a pleca iarăși să colind țara și lumea, să văd sate și orașe, să stau de vorbă cu cât mai mulți oameni... ». Dacă pentru formarea de sine era necesară o oarecare stabilitate sau dacă meditația cerea singurătate, chemarea irezistibilă a lui Darie este aventura perpetuă a trăirii, a căutării oamenilor și a cuvintelor, ca forme ale cunoașterii și ale exprimării: « Priveam oamenii, le ascultam cuvintele și le înregistram mișcările în memoria mea tină, luam cunoștință de lumea din care făceam parte, îmi îmbogățeam cunoștințele mele despre viață ». Adevărata confesiune o realizează însă la nivelul realității proprii, de care nu se poate îndepărta și care conține un program etic, încercarea de a-și afla propriile dimensiuni în raport cu semenii. Trecerea în plan literar a evenimentelor înregistrate de memorie ține de generalizarea experienței individuale, de semnificațiile metaforice unificatoare stabilind legături dincolo de stratul superficial al întâmplărilor sau de lirismul dominant.

Continuă și în această povestire independentă: *Plăpînda pasăre neagră*, peregrinările lui Darie

și episodul se poate pune în relație cu perioada petrecută ca ucenic în atelierile de tăbăcărie din Turnu Măgurele (*Desculț*). În *Vîntul și ploaia*, eroul în căutarea destinului său părăsește universul rural și suferă impactul cu orașul. Sînt evocate periferia, prăvălia de pompe funebre, circiuma și îmbietoarea ei reclamă, atmosfera impură — elemente comune cu textul de față.

Orașul prezentat aici ca un suprapersonaj va fi un spațiu prea mic, imund, sufocant prin înghesuială, miros și sărăcie, dar și o răsfrîngere concentrată a fenomenelor sociale ale vremii. Aici se dezvoltă cu mai multă cruzime latura lumească a existenței, care maculează totul, pînă și pădurea din împrejurimi. Voluptatea contemplației înfringe cu greu inerția uritului, erotismul se încorporează în realitatea apropiată, tonul povestirii unește într-un singur șuvoi firescul și nefirescul întâmplărilor, trăirea și înțelegerea vieții.

La Stancu impresia declanșatoare a narațiunii vine din interiorul subiectiv, dar temperamentul său artistic deturneză intențiile epice ale autorului, bogăția de senzații luînd locul acțiunii. Riscul asumat de scriitor ține de puterea de a se detașa de povara amintirilor și de a izbuti să cumuleze într-un destin exemplar sensul lor impersonal. Această înlanțuire de fragmente de intensități și expresii diferite, ce pot fi afiliate romanului *Desculț*, surprinde cititorul prin circulația unor motive, imagini, detalii de atmosferă. Ele se îmbină însă într-un sistem coerent ce ține de unitatea organică a operei lui Zaharia Stancu.

Diana CRISTEV

PLĂPÎNDA PASĂRE NEAGRĂ

roman [fragment]

Orașul în care trăiam era așezat din vechime într-un fund de oală. Împrejurul lui se întindeau cîmpuri nesfîrșite, netede ca în palmă, pînă în zare și chiar dincolo de zare unde ochii nu mai vedeau nimic. Rîul care trecea pe lîngă oraș se umfla spre primăvară și îneca o bună parte a orașului, mai ales mahalalele, iar vara seca aproape cu totul. Dincolo de rîu se afla o pădure săracă, pirpirie și urită. Arborii erau strimbi și buboși, cu coaja plesnită și crăpată și cu frunzele vestede chiar primăvara cînd totul în jurul pădurii era de un verde crud, sănătos: lanurile de ovăz și orz, de grîu și secară, de rapiță și de floarea-soarelui. De mulți ani pădurea de lîngă rîu era bolnavă, mai înainte nu avusese nici un nume, însă de cîtăva vreme ori de cîte ori vorbeau despre pădure îi ziceau *Pădurea bolnavă* și pînă la urmă chiar așa îi și rămăsese numele. În centru se aflau două străzi scurte și drepte cu dughene și prăvălii mizerabile în care găseai de vinzare tot ce vroiai și chiar ce nu vroiai. Abatorul era în afara orașului, lîngă rîu, dar mirosul greu și neplăcut al singelui de vită intrat în putrefacție, stăpînea vară și iarnă orașul, pătrundea în straiele noastre și în pielea noastră, pătrundea în chiar trupurile noastre. Mirosul acesta neplăcut și greu îl purtam cu noi oriunde ne-am fi dus, în oraș, ori departe, în afara lui. Negustorii erau, aproape cu toții, săraci lipiți pămîntului, — împușcau, cum se zicea, francul. Săraci erau și țărani care constituiau grosul locuitorilor urbei noastre. Ceva mai cu stare, — oricît de ciudat ar părea aceasta, — erau țiganii care își avea o mahala a lor. Urbea se chema Urluiul iar mahalalei țigănești i se spunea Gurița. Țiganii trăiau din meșteșugurile pe care le cunoșteau, fierăria, lemnăria, aurăria dar și (nu putem ocoli adevărul) furtișagurile. Între locuitorii din Urluiul și cei din mahalaua Gurița se încheiasă, încă din timpuri vechi, o înțelegere: cei din Gurița să nu fure niciodată nimic nici din urbea Urlui, nici din satele din apropiere, ai căror țărani își făceau cumpărăturile și își vindeau produsele aci. În schimb urluienii se obligaseră să nu se amestece în viața celor din Gurița, orice s-ar întîmpla în această mahala. Dacă cei din Gurița vor să se bată, liberi să fie să se bată. Ba, mai mult: dacă ei ar dori să se

Turnu Măgurele — cărți
poștale ilustrate păstra-
te la Cabinetul de Stam-
pe al Bibliotecii Aca-
demice (comunicate de
Emanuel BĂDESCU).

aci oamenii tineri și oamenii maturi se încăierau și se înjunghiau pentru te miri ce. Trăiam în acest oraș, într-o casă căzută într-o rină, în marginea dinspre riu. De cite ori, seara, stingeam lampa și mă culcam cu dorința de a adormi cit mai repede, mă întrebam dacă mai aveam sau nu să mă trezesc dimineața teafăr. Cea mai ușoară tremurare a pământului putea să dărime coșmelia peste mine. Nu mă temeam că mă va omori, — o moarte are omul, — ci că mă va schilodi. Nici așa nu eram cu totul întreg. De scăldat, mă scăldam în riu primăvara, vara și toamna, iarna mă spălam cu zăpadă, lângă ușa coșmeliei, în zori, înainte ca orașenii să înceapă să umble pe uliți. În dreapta, în stînga și în spatele casei nu aveam nici un vecin, ci numai niște curți vaste, părăginite, năpădite de salcimi bătrîni și ghimpoși, de lobodă, de ștevie și de urzici. Arborii aceștia sălbatici vuiiau și se văitau ca niște făpturi omenеști atunci cînd îi suceau și îi răsuceau furtunile și viscolele. Uneori prin crengile lor se opreau și cîrîiau ciori, altele cîrîbeau vesele vrăbii mici, cit jumătatea unui deget, toate cenușii. Prin ierburi și bălării foiau broaște rîioase, ușor cărămizii pe spinări, gușteri verzi, lungi ca niște brice, circiieți galbeni cu zeci de picioare subțiri și sprintene și șerpi, unii cu venin, alții fără. Dacă rămîneau în ierburile și buruienile care erau împărăția lor nu aveam nimic cu ei. Îi lăsam în voia Domnului, să-și ducă fiecare viața mai departe. Dar gușterii și șerpii nu-mi cunoșteau nici gîndurile și nici obiceiurile. Înainte de pragul casei unul din foștii locatari adusese de undeva două mari lespezi de piatră și le așezase acolo, tocmai bune de șters picioarele pe ele. Cînd soarele dogorea mai tare gușterii și șerpii veneau, se întindeau și se prăjeau la soare pe cele două lespezi. De gușteri nu aveam frică, știam că nu sînt în stare să facă nici un rău. Șerpii însă... Cu șerpii era altceva, unii erau veninoși, alții nu. Dar dacă mă înșelam? Ca să nu cad victima vreunuia, le zdrobeam capetele la toți. Rezemat de zidul de lângă ușa se afla totdeauna la îndemînă un ciomag lucios și noduros. Îl luam și începeam să fulger cu el. Nu-mi îngăduiam să greșesc și nu greșeam. Cu fiecare lovitură zdrobeam un cap de șarpe. Se spunea că omul care omoară de șapte ori cite șapte șerpi în viață sufletul lui intră de-a dreptul în rai. Nu credeam. Nimic nu credeam. Mai întîi nu credeam în rai și în iad. Al doilea: nu credeam că, dacă, totuși, prin absurd există raiul, cine poate intra în el datorită unor ucideri, fie ele chiar uciderea unor șerpi veninoși. Cine a făurit oamenii a făurit și șerpii. Cine a făurit miera albinelor a făurit și veninul șerpilor.

— Cine? Cine și de ce?

— Nu știu. Întreabă iarba.

— Iarba nu are urechi să mă audă și gură și glas să-mi răspundă.

omoare unii pe alții, liberi să fie să se omoare. De bătut, se băteau mai rar, de omorit însă rar trecea săptămîna fără ca la Gurița să nu fie plins cu lacrimi fierbinți un înjunghiat. Flăcăii și flăcăiandrii se încăierau și ajungeau să se înjunghie pentru fete și pentru fetișcane, cei mai în vîrstă pentru muierile ochioase și pietroase ori pentru certuri la jocul de cărți. Nu rareori se tăiau și se ucideau între ei și copiii.

— De ce l-ai omorit, mă, pe Trică? Parcă erai prietenii!

— Eram, dar l-am prins la noi în dud. Se urcase în dudul din fața casei noastre cu gîndul să ne mănince ducele.

— Bine i-ai făcut.

Bătăi și omoruri se petreceau și în oraș, în centru, nu numai în mahalalele lui. Și

— De unde știi că nu are?

Guşterii se speriau, fugeau şi se ascundeau pe unde nimereau. Şerpilor cu capetele zdrobite se zbăteau până la scăpătatul soarelui. Atunci se potoleau. Dimineaţa, îi căutam, îi găseam în iarbă năpădiţi de gînganii şi de furnici, îi luam pe ciomag şi-i aruncam peste gard într-una din curţile vecine, cît mai departe de coşmelia mea. Nici un hoit nu miroase mai urît ca hoitul şarpelui. Ca să mai slăbesc mirosul greu de singe intrat în putrezire care venea asupra oraşului, dinspre abator, atunci cînd aerul era stătut sau chiar încremenit, săpasem în faţa casei o fişteică de pămînt şi răsădisem cîteva zeci de fire de busuioc. Cînd mirosurile urite erau prea grele, şi simţeam că dintr-o clipă în alta s-ar putea să mă cuprindă greaţa, rupeam cîteva fire din stebila de busuiocul totdeauna verde, şi le stropşeam în mîini şi pe obraz. Mi se părea că începe pentru mine o altă viaţă. Trăiam destul de uşor. În orice caz nu mă plîngeam. Aveam ce minca. Aveam unde dormi şi unde lucra. Mai mult nu-mi trebuia şi nu voiam să-l supăr pe Dumnezeu cu nici o cerere. În faţă, peste drum, se afla o casă care se asemuia cu o magazie scundă şi şubredă, de paintă. Dacă voiai să intri în casa aceea trebuia să intri întîi în curte. După aceea să pătrunzi într-o odaie largă, bine luminată de cîteva becuri atîrnate de tavan. Pe jos, peste pămîntul lipit, erau aşternute cîteva rogojini vechi şi tocite iar pe lîngă pereţi se găseau înşiruite numeroase scaune ieftine, de circiumă, fără rezemătoare. În mijlocul odăii — sau al salonului cum spuneau locatarele — se afla obișnuita masă rotundă făcută la repezeală şi pe ieftin din scînduri abia geluite. Din salon pleca un coridor cu geamlîc. Odăile, douăsprezece la număr, erau mărunte, înguste, aproape întunecoase. În fiecare cameră se afla un pat de scînduri, un lighean, un irigator, un prosop de o curăţenie îndoielnică, un săpun ieftin, galben. Stabilimentul era al doamnei Tincu şi al domnului Tincu. Doamna Tincu se apropia cu paşi repezi de şaptezeci de ani, — domnul Tincu abia trecuse de cincizeci. Doamna Tincu era o persoană subţire, ştia graiuri streine şi fusese în tinerete guvernantă în cîteva familii de oameni mari, înstăriţi. Domnul Tincu, în tinerete cărase saci la spinare prin porturile dunărene. Doamna Tincu fusese cîndva ceea ce se cheamă o femeie atrăgătoare. Acum nu mai rămăsese din ea decît o mină de om. O sufla — cum se spune pe la ţară — vîntul. În schimb, domnul Tincu era un munte de om. Pe lîngă ei se mai afla o fetişcană bălană, spălăcită, numai piele şi os. Domnul şi doamna Tincu o numeau « fata lor de suflet », căreia îi pregăteau « un viitor de aur ». Gura mahalalei însă susţinea că soţii Tincu o cresc pe Dora pentru alte scopuri. În unele cazuri gura mahalalei avea dreptate, spunea adevărul. Alteori, gura mahalalei, dacă îţi puneai mintea cu ea, îţi împuie capul şi-ţi otrăveşte sufletul cu minciuni.

Îl cunoşteam bine de tot (sau cel puţin așa îmi închipuiam) pe domnul Tincu. Mai tirziu aveau să aibe loc întîmplări care erau făcute parcă anume să-mi dea o dovadă că m-am înşelat. Tot așa mi se întîmplase cu doamna Tincu.

Odăi cu paturi tari, rezistente, cu ligheane, cu irigatoare, cu prosoape şi cu săpun erau, cum am arătat mai înainte, douăsprezece la număr. Fetele care făceau deverul casei soţilor Tincu erau numai şapte. Pe parcursul unui an însă erau şi perioade de aglomeraţie, — toamna, cînd ţăranii îşi aduceau grînele şi vinurile la oraş şi primăvara, cînd aceiaşi ţărani umblau cu lîmbile scoase după împrumuturi.

— Am isprăvit bucatele, domnule. Împrumută-mi o sută de lei să cumpăr mălai, să-mi duc zilele, cu nevasta şi copiii, pînă secer grîul.

Oraşelul înconjurat de şesuri era plin atunci de negustoraşi şi de cămătari, veniţi cu trăsurile de prin alte părţi ale ţinutului. Ziua, oraşul era scaldat în soare, în praf, sau în noroi, bodegile şi birturile erau deschise şi nu se plictisea nimeni. Noaptea, oraşul era prost luminat, — un felinar ici, un felinar dincolo. Oraşul nu era legat prin linii ferate cu alte oraşe. Existase cîndva un proiect vag de legare printr-o cale ferată a oraşului din cîmpie cu un port dunărean. Proiectul însă rămăsese simplu proiect şi nu se mai vorbea despre el decît în lunile în care se pregăteau alegerile parlamentare.

— Ne vom ocupa şi vom realiza linia noastră ferată dacă...

— Dacă ti va crește ursului coadă.

În coșmelia pe care o închiriasem de la domnul Fulger aproape pe nimic mă simțeam destul de bine. Chiar dacă întârziem să-i plătesc la timpul stabilit chiria, domnul Fulger nu-mi făcea zile fripte.

— O să câștigi într-o zi mai mulți bani decât câștigi acum și-o să-mi plătești. Viață s-avem. (Viață lungă a avut domnul Fulger. A trăit până de curind și dacă moartea îi mai îngăduia trei-patru ani împlinea suta.)

— O să avem viață, domnule Fulger, de ce să n-avem.

— Bine ar fi să mai avem viață, îmi spunea rîzînd domnul Fulger. Am mai petrece oileacă.

Două zile pe săptămînă, miercurea și vinerea, între orele cinci și șapte după amiaza trebuia să lipsesc de acasă. Domnul Fulger avea cheia casei în buzunar și odaia îi trebuia. Înțelegeam despre ce era vorba și nu mi se părea deloc lucru ciudat. Doamna Fulger îmbătrînise înainte de timp, se sbîrcise și se smochinise, i se lungise nasul și i se ofiliseră buzele. Domnul Fulger era încă om în putere iar Tudorița, prietena cu care se întâlnea în coșmelia închiriată de mine, nu se apropia încă de treizeci.

— Cînd o să fii la vîrsta mea — încerca să se scuze oarecum domnul Fulger — ai să mă înțelegi.

— Te înțeleg încă de pe acum, domnule Fulger.

Uneori Tudorița venea la întîlnire cu un ceas, ba chiar cu două înainte ca eu să plec de acasă și să trec drumul la stabilimentul soților Tincu.

— De ce vii la mine? Într-o zi, dacă nu ne virim mințile în cap o să ne prindă domnul Fulger...

— Și dacă o să ne prindă, ce? Nu-i sînt datoare cu nici un chior. Mai departe află că domnul Fulger a cam început să mă plictisească. Îmi vorbește mereu despre băiatul lui care a murit în război și de fetele lui pe care nu izbuteste să le mărite.

Domnul Fulger nu ne prindea și legăturile mele cu Tudorița se înteteau. Mie îmi plăcea și-i purtam prietenie. Ea căpăta pentru mine o pasiune care mă stînjenea, pe care n-o puteam măsura și nu știam unde va duce și unde mă va duce.

— Dacă ai avea trei-patru ani mai mult, m-aș mărita cu tine.

— Și pe urmă?

— Am pleca amîndoi în lume, am munci, ne-am iubi, am trăi.

— N-ar fi rău, dar eu îmi vîd altfel viața, Tudorițo.

— Altfel!... Cum altfel? Viața e viață. Uneori viața e de foc, — așa mi se pare mie. Alteori e de gheață. Tu ce crezi despre viață? Ești băiat citit. Toată ziua te știu cu nasul în cărți și altădată și toată noaptea. Bineînțeles, cînd nu te duci să-ți pierzi vremea la stabilimentul de peste drum...

Deseori, nu-mi pierdeam vremea, ci mi-o petreceam în stabilimentul soților Tincu. Fetele (despre care am să vorbesc ceva mai departe pe larg) mă răs fătau, doamna Tincu mă cucerise cu tot felul de amabilități, iar domnul Tincu nu pierdea nici un prilej fără să-mi vorbească de viitor — și, în primul rînd, de viitorul meu.

— Dumneata, domnule, dacă ai vrea, te-aș lua aici la mine, te-aș logodi cu fata noastră de suflet și ți-aș da întreținere pînă ți-ai isprăvi studiile. Te-aș căsători cu fata și ți-aș da, în afară de zestre, destui bani ca să intri în politică și s-ajungi prefect. Grozav am vrea — și eu și doamna Tincu — să avem un ginere prefect, ba chiar ministru. Cu ceva bani și cu ceva minte se poate ajunge la orice.

Îmi venea greu să-l dezamăgesc. Era plin de bunăvoință, de forță și mai ales de bani. Nu-i dădeam nici un răspuns limpede. Mă jucam cu el vorbindu-i numai în doi peri.

— Să mai cresc și eu, să mai crească și fata, dumneata să mai aduni ceva bănișori...

— Să adun, de ce să n-adun. Fac dever mare cu fetele.

Tăcea un timp, pe urmă adăoga:

— De unele va trebui să ne despărțim, au îmbătrînit, clienții cer prospătură.

Orașul era puțin luminat. Cînd însă luna era plină și cerul neacoperit de nori!...

Atunci fetele din Urlui parcă innebuneau cu toatele!... Iar băieții... băieții erau puțini. Unii plecaseră în orașele mai mari, la licee, alții la București, de unde aveau să se întoarcă profesori, medici, ingineri... Nu era chip, pentru fete, să se apropie de ei; visau fete bogate din alte orașe mai norocoase, țineau cu toții nasul sus, cit mai sus.

— Decît să ne incurcăm cu astea mai bine mergem la țigănci, în Gurița.

Vorbeau să se ducă, ba chiar voiau. Țigăncușele arămii erau ochioase, pietroase, numai bune de răsturnat pe un pat tare sau, mai bine, undeva, la margine, pe iarbă. Bărbații din Gurița însă aveau nu numai neveste și surori, aveau și cuțite. Ziua toată lumea din Gurița dormea. Ulițele erau pustii, obloanele trase, tăcerea deplină. Ciinii se ascundeau și ei la umbră, se lungeau, se scărpinau de purici și pînă la urmă adormeau. Dacă ai fi vrut să-i scoți din culcușuri trebuia să-i lovești cu dirjală, nu glumă. Dar după ce venea seara totul învia, totul prindea viață, — o viață nebună cum nu mai puteai afla nicăieri. De prin case mărunte, spoite cu albastru, de prin curți largi și oboare vaste năpădite de plop și de sălcii, ieșeau fete gătite ca de nuntă, cu flori după ureche, mirosind toate a busuioac și lipăindu-și papucii.

Un'te duci, un'te duci
Numa-n fustă și-n papucii?

Nici una nu se ducea nicăieri. Toate ieșeau în uliță, se îmbrăcau și se dichiseau, se împodobeau cu mărgele, cu brățări de argint ori de tumbac, cu sălbi sunătoare, cu inele. La ochi, la sprîncene, la buze nu umblau: ochii erau mari, negri și rotunzi, sprîncenele erau groase și zburlite, buzele cărnoase și roșii ca singele. Ce să le mai adaogi? Băieții erau mai puțin gătiți sau chiar deloc. Nici unuia însă nu-i lipsea cuțitul. Dacă voiai să trăiești în Gurița trebuia întîi să înveți să umbli cu cuțitul, să știi cum să dai și unde să dai și, mai ales, să știi cum să te ferești și să te aperi de cuțitul unuia sau de cuțitele mai multora.

Goală și întinsă pe rogojina care în odaia aceea ținea loc de covor, Tudorița încercă să mă tragă de limbă.

— Am auzit, zise, am auzit că te duci seara și umbli pînă după miezul nopții prin Gurița.

Nu aveam să-i dau Tudoriței nici o socoteală. De fapt îmi făcusem o asemenea viață, că nu eram nimănui dator cu ceva. Îi spusei, totuși, adevărul:

— Da, mă duc, totdeauna cînd e timp frumos, mă duc.

— După fete?

— Și după fete.

— Nu-ți este teamă de cuțit?

— Am și eu.

Tăcui. Tăcu și Tudorița.

Auzii un fișit ușor. Îl auzi și Tudorița. Rosti șoptit.

— O broască.

— Nu, îi spusei repede, un șarpe. Te rog să rămii nemișcată. Mă repezii și ridicai storul. Lumina umplu odaia. Un șarpe lung, cenușiu, cu mari dungi negre pe spate, surprins de năvala impetuoasă a luminii, se desfăta tirindu-se ca trupul gol și arămiu al Tudoriței căutînd adăpost lingă perete. Nu era dintre cei periculoși sau cel puțin așa mi se părea. Fu o treabă ușoară pentru mine să-i acopăr și să-i apăs trupul cu talpa pantofului, să-l apuc de ceafă, să-l fac să muște marginea batistei și să-i smulg dinții cu sau fără venin.

Tudorița continua să rămînă nemișcată și să se uite la mine cu ochi mari și mirați. Mă jucam cum voiam cu șarpele. Îi cîntam:

Șarpe — balaur
Cu solzii de aur...

- Îl descinți?
- Nu. Mă joc. Șerpii nu aud, așa că poți să le spui, ca surzilor, ce vrei.
- Nu știam că șerpii nu aud.
- Multe nu știe omul... Dar acum îmbracă-te, să nu vină domnul Fulger și să te găsească în pielea goală.
- Bine, o să mă îmbrac dar du-te și aruncă șarpele afară. Și înainte de a-l arunca sparge-i capul cu-o piatră.
- Cu ciomagul e mai ușor.
- Atunci sparge-i-l cu ciomagul.

Omorisem șarpele și-l aruncasem într-una din curțile pline de iarbă și de bălării. Am rupt citeva fire de busuioc și, strivindu-le, mi-am frecat îndelung miinile și fața cu seva lor răcoritoare și frumos mirositoare. Tocmai atunci a sosit și domnul Fulger. Era imposocat. Parcă-i ninsese și-i plouase. Credeam că va intra de îndată în casă unde-l aștepta, goală, Tudorița. S-a oprit pe lespezile dinaintea ușei și chemându-mă lingă el s-a apucat să-și descarce inima.

— Miți, fata mea Miți, pe care o cunoști destul de bine, m-a făcut de risul tirgului. Nu mai pot să scot capul în lume de rușine.

- Dar ce-a făcut?
- A fugit aseară cu-n băiat de la tăbăcării. S-a înhăitat cu el acum citeva luni, s-a dat și-a rămas cu burta mare... Acum... Acum s-a dus după el. Dumneata ce spui?

— Nu spun nimic, domnule Fulger, și cred că ar fi bine dacă nici dumneata n-ai spune nimic. După cineva tot trebuia să se ducă.

— Trebuia! S-ar fi convenit însă să-mi spună.

Uneori, în salcímii din jurul colibei în care locuiam cîrtau ciori, alteori ciripeau vrăbii. Erau și seri în care, în aceiași arbori, cîntau privighetori, venite parcă în vizită din urita pădure vecină. Atunci mă apuca jalea, o jale adîncă, dureroasă, mă apuca aleanul, dorul aprins de ducă. Mă apuca dorul de satul în care venisem pe lume, dorul de părinți, de frați, de surori, de prieteni. Acest dor mi-l stăpîneam și mă apucau și altfel de doruri: acela de a pleca iarăși să colind țara și lumea, să văd sate și orașe, să stau de vorbă cu cît mai mulți din oamenii a căror limbă o vorbeam și din al căror sînge mă trăgeam. Trăiam singur și acest fel de trai era prielnic muncii mele. O jumătate de zi colindam prin oraș și dădeam meditații. O altă jumătate stăteam ghemuit la masa mea de lucru și scriam. Mai de multă vreme băgasem de seamă că puterea mea de muncă scădea în măsura în care trăiam tot mai mult singur. Cu orice chip, dar cu orice chip, fugeam de singurătate, căutam oamenii și mă vîram printre ei, vorbeam sau tăceam (după împrejurări). Întîrziem prin cafenele și prin restaurante, prin circiuri și bodegi, în straniul salon al stabilimentului soților Tîncu și în Gurița. Priveam oamenii, le ascultam cuvintele și le înregistram mișcările în memoria mea tînără, — luam cunoștință de lumea din care făceam parte, îmi îmbogățeam cunoștințele mele despre viață. Ce era viața? Nu știam încă ce era viața (și, ca să spun drept, nici acum nu știu ce este viața) știam însă, și chiar destul de bine ce era moartea. În oraș, ca și în satele mai mari din cîmp, moartea venea de citeva ori pe săptămînă iar uneori, cînd vreo molimă lua în stăpînirea ei ținutul, chiar de citeva ori pe zi. Moartea nu alegea, lua ce-i ieșea din întîmplare în cale. De cele mai multe ori îi cădeau victime copiii. Nicăieri pe unde umblasem ori poposisem un timp nu auzisem că ar muri atîta lume. Orașul era într-un fund de farfurie adîncă. În jur — cîmpuri și o pădure urîtă și bolnavă. Riul care curgea pe lingă oraș era și el urît și bolnav. Apele lui erau totdeauna tulburi, miloase și păreau moarte. Nimeni nu-și curăța curtea de gunoarie. Orașenii și cei din centru și cei de la mahala mergeau atît de departe cu nepăsarea că nu-și goleau, nici măcar o dată la an, umblătorile. Cînd acestea se umpleau ochi le acopereau cu ceva pămînt și săpau în apropiere alte gropi. Pompele de tuci, cu care se scotea din pămînt apa de băut, de gătit ori de spălat erau instalate la numai doi-trei pași de umblătoare. Praful greu și înecăcios plutea aproape continuu

deasupra străzilor sparte, a trotuarelor găurite, a curților care nu știau ce este mătura. Ofticoșii erau mai ofticoși decît cei din alte ținuturi, damblagii mai damblagii, rîioșii mai rîioși. În oraș nu se afla decît un singur doctor. Venise la douăzeci și cinci de ani și acum avea peste cincizeci. Era un bărbat mătăhălos, de care nu izbutea să se lipească nici oftica și nici vreo altă boală. Micul dejun, masa de prînz și masa de seară le lua la același restaurant, — restaurantul domnului Penuş pe a cărui firmă scria alb pe negru:

*RESTAURANT
CU MÎNCĂRURI GUSTOASE
LA PENUȘ
CLIEŢII SÎNT SERVIȚI CHIAȚ DE PATRON*

La șase dimineața domnul Penuş făcea piața. La șase fără un sfert aprindea grătarul și punea la fript două kilograme și jumătate de carne de vițel ori de purcel. La șase și un sfert venea și se așeza la aceeași masă doctorul Maximilian Glück.

— Gata friptura, Penuşule?

— Gata, domnule doctor. Domnul Penuş aducea friptura fierbinte, domnișoara Penuş butelca de vin roșu rece, de doi litri, o piine mare, neagră și rotundă și o farfurie cu douăzeci de ardei mici, verzi și iuți de-ți lua foc gura dacă mușcai din ei. Masa de prînz a domnului doctor Maximilian Glück era la fel. Seara i se adăuga fripturii o duzină de mici. Orășenilor, doctorul le spunea că cele trei mese pe care le lua zilnic erau medicamentul pe care el îl folosea împotriva ofticii. Pîntecul îi crescuse, spinarea i se lățise și i se îngreuiase, gîtul i se îngroșase.

— Nu mîncă atît de mult, domnule doctor. O să mori de inimă.

— O să mor, replica doctorul Glück, tot omul moare odată, dar cel puțin o să mor sătul.

Nu toți oamenii din orașelul în care mă stabilisem pentru cîteva luni, ca să scriu o carte în liniște, puteau spune că vor muri sătui. Pe ulița care mă despărțea de stabilimentul soților Tincu și pe alte ulițe din apropiere năvăleau cete de copii. Aproape toți erau desculți și zdrențăroși, nemîncăți și nespălați, bolnavi. Primăvara, între topirea zăpezilor și înflorirea cireșilor, moartea intra între ei și-i secera ca pe niște muște. Deverul cel mai mare îl făcea atunci Sirin, negustorul care ținea în prăvălia lui sicrie, luminări și tămîie, îmbrăcăminte de-a gata pentru morții de orice vîrstă și de orice mărime. Problema greutății nu se punea. Băiețandrii și fetișcanele care se prăpădeau de oftică plecau din viață și intrau în pămînt slabi — scoabă.

— Există vreun leac cu care să scăpăm orașul de oftică, domnule doctor?

— Există.

— Care?

— Să stropim orașul cu gaz, să-i dăm foc și să veghem ca, din el, să nu rămîie nici măcar cenușa.

Este de la sine înțeles că leacul propus de doctorul Glück nu avea nici un răsunset și nimeni nu se grăbea să-l pună în aplicare.

Cetele de copii care spre seară străbăteau ulițele din partea despre rîu a orașului, veneau uneori, se opreau în dreptul stabilimentului soților Tincu și se uitau înăuntru, printre uluci. Nu aveau ce vedea. Curtea mare era acoperită de iarbă groasă, țepoasă. Două capre cu coarnele frînte pășteau, cu boturile sîngerînde, această iarbă. Doamna Tincu se spăla dimineața cu lapte de capră pe obraji, pe sîni și prin alte locuri mai tainice.

— Spălatul cu lapte de capră mă ține proaspătă, fetelor.

Fetele ar fi plîns pînă la leșin, dar doamna Tincu era doamna Tincu, adică patroana.

— Păcat, patroană, păcat că nu cîștigăm destui bani ca să ne spălăm și noi cu lapte de capră.

— Voi nu aveți nevoie, sinteți căutate și așa. Și apoi, clienții de aici nici nu merită să vă osteniți atîta pentru ei.

Copiii mahalalelor strigau:

— Domnul Tincu... Am venit pentru bomboane, domnul Tincu... Pentru bomboane, nu pentru altceva.

Iarnă, vară, domnul Tincu era pregătit. Scotea punga dintr-un sertar al mesei din salon și se ducea la gard.

— Înșirați-vă și să nu căutați să mă păcăliți.

Copiii se înșiruiău de-a lungul gardului și își lipeau fețele de uluci. În fiecare gură, domnul Tincu introducea cu delicatețe o bomboană, în fiecare gură. Cele mai multe din gurile în care domnul Tincu introducea bomboane erau știrbe și aveau buzele pleznite.

— Mă, mie nu mi-a dat nimeni bomboane, mă. Pină la douăzeci de ani, eu n-am știut ce sînt bomboanele, mă.

— Să trăiți, domnule Tincu.

Plecau cetele parcă zburind. Domnul Tincu răminea în poartă pină nu le mai auzea glasurile. Se insera, felinarul roșu se aprindea și începeau să vină clienții. Patronul se retrăgea în salon. Venea poștaşul de noapte, Vizanti, om în vîrstă, fost moșier, umblat prin lume, cu averea pierdută pină la o para la joc de cărți. Domnului Tincu i se făcuse milă de boier și-l opoșise pe lingă stabiliment. «Să mănince și el o piine, domnule comisar.» Mincare și bătură îi dăruiau fetele. Într-o zi una, în altă zi alta. Vizanti nu avea de ce să se plîngă și nici nu se plîngea.

Printre băiețandrii care veneau din cînd în cînd la gardul domnului Tincu pentru bomboane îmi atrăsese atenția unul mai înalt și mai subțire decît ceilalți. Venea cu cîrdul, însă nu se apropia de gard, nu aștepta și nu dorea nici o bomboană. Se uita la bucuria celorlalți și se bucura și el. Într-un amurg a lăsat cîrdul lingă uluci și-a venit la mine.

— Nene, să nu te superi, aș avea nevoie de ceva hîrtie și de cîteva creioane colorate... Să... Să desenez. Aș vrea să desenez. N-am cu ce. N-am pe ce...

— La școală te-ai dus?

— Nu. N-a avut cine să mă dea. N-am părinți. De locuit, locuiesc la o bunică.

— Bunica are cu ce trăi?

— Are, dar trăiește la întimplare. Într-o zi s-ar putea să nu mai aibă. Ghicește... Ghicește în cărți.

— Cu alte cuvinte e vrăjitoare?

— Da, spuse băiatul cu toată seriozitatea, vrăjitoare adevărată. Toate cucoanele orașului vin la dinsa. Unele vin chiar cu trăsurile.

— Locuiește în Gurița?

— Nu, nu locuiește în Gurița. Nu sîntem țigani.

— Nici nu am spus că ați fi.

— În Gurița nu locuiesc decît țigani. Bunică-mea e cam oacheșă, dar nu este țigancă.

— Atunci cum de este vrăjitoare? De la cine a învățat să ghicească?

— De la bunica ei...

— Acea era țigancă?

— Nu, nu, era femeie ca toate femeile, dar avea darul ghicitului.

Conversația dintre mine și băiatul slăbănog devenea din ce în ce mai interesantă și ar fi mai durat cine știe cît dacă nu și-ar fi făcut apariția, cu totul neașteptată, Tudorița. Nici ora și nici ziua nu se potriveau cu venirea ei. I-am dat băiatului întîlnire a doua zi dimineața, către orele zece, la turnul din centrul orașului. Turnul avea în partea de sus un ceas mare, după care toți orășenii își potriveau ceasurile. Băiatul a plecat fericit. Era — și pe bună dreptate — încredințat că a doua zi, înainte de prînz, va primi destule creioane colorate și destulă hîrtie ca să aibă pe ce desena cel puțin o lună.

Odată intrați în odaie, Tudorița s-a repezit la mine s-o iau în brațe.

— Șerpi... Odaia ta e plină de șerpi...

— Nu văd nici un șarpe, i-am spus.

— Ai orbul găinilor.

M-a îmbrâncit și a ieșit afară. M-am grăbit să ridic pînă sus storurile. Odaia s-a umplut de lumină. Pe rogojina care ținea loc de covor trei sau patru șerpi, cu pielea cărămizie, se făcuseră un singur ghem care se agita și izbutea să se rostogolească. Mi s-a părut că nu am destul timp să caut ciomagul și am sărit cu picioarele pe ei. Purtam ghete înalte, de piele neagră, groasă, cu potcoave de fier. Încercasem să port pantofi ușori. Pietrele sparte ale trotuarelor mi-i prăpădiseră în mai puțin de două săptămîni. Am sărit asupra ghemului de șerpi cu amîndouă picioarele deodată, însă nu am izbutit să prind sub tălpi și sub tocurile potcovite toate capetele. I-am strigat Tudoriței:

— Adu-mi ciomagul...

Mi l-a adus însă nu mi-a fost de prea mare folos. Tocmai atunci a intrat pe ușă domnul Fulger care, văzînd ghemul de șerpi, a început să strige înfricoșat:

— Sint veninoși... Sint veninoși. Am trăit o clipă de neatenție. Șerpii mi-au scăpat de sub tălpi, ghemul s-a desfăcut și s-au ascuns cu toții sub pat. Era zadarnic să încercăm să-i capturăm și să-i ucidem. I-am lăsat în plata Domnului și am ieșit afară. Ieșind, domnul Fulger a luat două scaune și le-a așezat pe lespezile de piatră de lingă ușă.

— Ia loc, i-a spus Tudoriței, o să vorbim aici.

Din faptul că mie nu mi-a spus nici să plec, nici să rămîn, am înțeles că ar fi lucru potrivit dacă aș pleca.

— Păi... nene Fulgere și duduie Tudorițo... eu o să trec la vecini, la domnul Tincu, să vă las să vorbiți în voie.

Am trecut drumul. La poarta stabilimentului tocmai își luase slujba în primire Bubi Vizanti.

— Măăă — îmi spuse de cum mă văzu — măăă... dacă te cunoșteam eu cînd eram plin de parale... mă... te luam cu mine la Paris, măăă.

Nu-mi plăcea Vizanti, așa că l-am repezit:

— Măxime... Nu m-am tras cu dumneata de brăcinari... Mă să-i zici lui Dolorose, nu mie.

Portarul de noapte al stabilimentului Tincu rînji:

— Și dacă am să-ți zic cum o să-mi placă mie să-ți zic ce-o să-mi faci?

M-am apropiat de el și i-am dat un pumn în gură.

— Asta o să-ți fac, i-am zis, asta și nimic altceva.

Credeam că Vizanti o să-și scoată batista din buzunar și-o să-nceapă să-și șteargă gura care îi fusese năpădită de singe. Mă înșelasem. Boierul cu moșia pierdută la jocul de cărți practicasese în tinerețe boxul. Îmi atinse o directă și mă doborî. Pînă să-mi vii în fire și să mă culeg din țărîină portarul de noapte trecu la ușă și se apucă să se incline unui grup de cheflii care, afumați de băutură, veneau să-și petreacă seara și noaptea la soții Tincu.

— Să trăiți, coane Jorj, să trăiți, coane Dudu, să trăiți, coane Lulu... să trăiți... să trăiți...

Cu fiecare « să trăiți » Vizanti se îndoia de mijloc și întindea mîna. Nimeni nu-i răspundea la ploconeli. Nimeni nu-i puneă nimic în mînă.

— Să trăiți, cucoane Pupu...

— Să trăiești și tu, Vizanti... Bacșișul la plecare.

— La plecare, cucoane Pupu, la plecare o să fiți beți morți și-o să-l uitați pe Vizanti...

TEATRU / POEZIE / PROZĂ

D. POPOVICI

Bizanțul în comedie

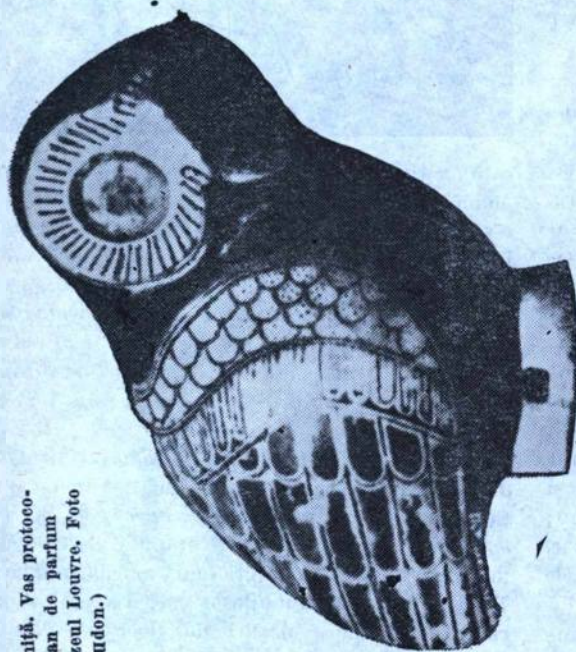
ÎNTRE MANUSCRISELE RĂMASE DIN ULTIMA perioadă a vieții lui D. Popovici se află o serie de lucrări literare, semnate cu pseudonimul D'Aluta, nostalgică aluzie la locurile natale ale autorului. În afara ciclului de poezii *Aur legendar* și a citorva proze (printre care începutul unui roman, *Într-o vară, la moșie*), toate aceste lucrări sînt comedii, majoritatea parțial schițate. Integral redactate sînt doar *Bucătarul de la Salamandra*, publicată postum, în „Manuscriptum“, 1978, nr. 4, și *Regele din Propontide*, datată 1948–1950, din care unele fragmente au fost publicate în „Tribuna“, XIV (1970), nr. 5 (actul I, scenele V–XI) și XVI (1972), nr. 48 (actul II, scenele I–III).

Ca și celelalte piese ale lui D. Popovici, *Regele din Propontide* e o meditație asupra condiției umane, o comedie filosofică, și pe care D. R. Popescu o apropia, la publicarea ei parțială, în „Tribuna“, XIV, nr. 5, de teatrul pseudoistoric al lui Camus sau Dürrenmatt. Meditația filosofică se desfășoară, în această « comedie aproximativ istorică », într-un spațiu al ficțiunii, care este însă o realitate ipotetică, învecinată cu realitatea istorică medievală marcată, la mijlocul secolului al X-lea, de luptele bizantino-arabe. Lista personajelor include cîteva personalități istorice cunoscute (filosoful Al-Farabi, poetul aulic Al. Mutanabbi, care a celebrat luptele emirului Saif-al-Dawla cu bizantinii) și un personaj « aproximativ istoric » — Thephanó; parte din datele eroinei (fiică de circiumar, aspirantă la tronul Bizanțului) coincid cu cele ale faimoasei împărătese Theophanó, soția lui Roman al II-lea, așadar nora basileului Constantin al VII-lea (a cărui ambasadoare e în *Regele...*). Dar cum, în 944 (anul cînd e pla-

sată acțiunea piesei) viitoarea basilisă Theophanó avea 3 ani, și cum, în rest, cronologia e strict respectată în ceea ce privește Imperiul Bizantin, identitatea istorică a eroinei lui D. Popovici rămîne voit incertă (sau « aproximativă »); eșuînd pentru moment în întreprinderea ei diplomatică, Theophanó părăsește, în finalul piesei, Propontidele, îndreptîndu-se spre un Bizanț al tuturor posibilităților. Între aceste repere istorice (sau « aproximativ istorice »), *Regele din Propontide* reface, prin personajul titular, demonstrația de profunzime din lucrarea capitală a lui D. Popovici, *Literatura română în epoca Luminilor*. Theagenes, stăpînul unui regat minuscul amenințat cu prietenia marilor imperii Theagenes, monarhul filosof care l-a înălțat în rîndul filosofilor, alături de Socrate, Platon și Aristotel, pe Paul din Patras, fostul său bufon, Theagenes, înțeleptul plictisit de specta-

Buflă. Vas protocon-
tinian de parfum
(Muzeul Louvre. Foto
Graudon.)

colul mizeriei umane, Theagenes care mimează nebunia din spirit ludic, dar și din spirit de prevedere politică, a depășit utopia și măsoară cu luciditate limitele naturii umane. Jocul ironic — și crud — al regelui din Propontide dezvăluie, în dosul retoricii aristotelice a solilor bizantini și în spatele arabescurilor retorico-poetice ale solilor arabi, înfățișarea eternă și universală a instinctelor și a pasiunilor umane, travestite, dar nu modificate de cultură. Jocul lui Theagenes ascunde, pentru D. Popovici, o filosofie politică salvatoare. Ironia devine astfel un mod de existență, semn al eliberării de lumea iluziilor și a pasiunilor, pe care privirea regelui din Propontide o contemplă din afară, pe care jocul lui lucid o stăpânește prin cunoaștere.

Născută din același climat care a generat și parabola dramatică *Șun* a lui G. Călinescu, *Regele din Propontide*, cea mai bună dintre lucrările literare ale lui D. Popovici, ar putea intra în istoria teatrului românesc, ilustrând exemplar tendințele lui contemporane de restructurare și modernizare a formulei dramatice.

Ioana Em. PETRESCU

REGELE DIN PROPONTIDE

Comedie aproximativ
istorică în patru acte

Persoanele

1. Theagenes, regele Propontidei (35 ani);
2. Tzutzikio, ministru al lui Theagenes (50 ani);
3. Heliodor, ofițer al palatului regal din Propontide (30 ani);
4. Nicetas, ofițer (30 ani)
5. Lambros din Rodos, nebunul regelui; slab, mic, figură agitată (40 ani);
6. Rosettis Frantzolaris, prostul aceuiași rege; mare, bleg și păros (30 ani);
7. Urechea I
8. " II
9. " III scunzi, Indesați, fețe turtite; fără vîrstă;
10. " IV
11. " V

[1]

12. Basilios, șeful eunucilor regelui Theagenes;
13. Eudoxia, fostă curtezană la Bizanț; supraviețuitoare a gineceului regal din Propontide; sfetnică a regelui (50 ani)
14. Theophanós, tînără curtezană bizantină (20 ani)
15. Constantin Sicilianul, filosof, retor; sol al Bazileului Constantin Porfirogenetul (75 ani);
16. Coridaleus, discipol al lui Constantin; soț de solie al acestuia (30 ani);
17. Al-Farabi, filosof arab; sol al emirului Saif-al-Dawla de la Mossul (65 ani);
18. Al-Mutanabbi, poet arab; soț de solie al lui Al-Farabi (27 ani);
19. Patru eunuci;
20. Curteni și ofițeri ai palatului din Propontide.

Acțiunea se petrece la Propontide, în anul 944 p. Chr.

[2]

ACTUL II

Scena IV

(Theophanó, Constantin Sicilianul)

(Theophanó se scoală și merge în întâmpinarea lui Constantin. Se opresc la câțiva pași unul de altul; ea, în poziție smerită. Constantin o privește cu atenție, apoi își mângâie barba cu mulțumire; este ceea ce îi trebuia. Se îndreaptă amândoi către jețurile din fund și se așază; el mai întâi, pe jețul părăsit de Eudaxia; Theophanó după aceea. Constantin își potrivește cu grijă mantaua, apoi își sprijină bastonul de marginea jețului. Theophanó, cu ochii în jos.)

CONSTANTIN (îndreptându-și privirea către Theophanó) — Zeii au fost favorabili frumoasei Theophanó și i-au dat o călătorie plăcută și scurtă. Noi ne așteptam să sosești abia după amiază, frumoasa mea.

THEOPHANÓ (ridicînd cu sfială privirea către Constantin) — Sînt într-adevăr norocoasă, strălucite ambasador, de vreme ce mă găsesc în fața ta și mi se îngăduie să mă împărtășesc din înțelepciunea ta fără pereche.

CONSTANTIN — Ți s-a spus la Bizanț despre ce este vorba?

THEOPHANÓ — Nu; mi s-a spus că aici voi afla totul, că va trebui să fac ceea ce tu îmi vei spune.

CONSTANTIN — Vom vedea îndată acestea; dar spune-mi, te rog, frumoasă Theophanó, ai văzut pe Bazileu înainte de plecare?

THEOPHANÓ — Bazileul Romanos era plecat din oraș; am văzut numai pe Bazileul Porfirogenet.

CONSTANTIN — Și el nu ți-a spus nimic?

THEOPHANÓ — Nimic decît că eu trebuie să fac ceea ce spuneiți voi, că voi trebuie să faceți ceea ce v-a spus el și că față de voi nu se schimbă o iotă din hotărîrea sa. Cuvinte din care eu n-am înțeles mult.

CONSTANTIN (oftînd) — Dar din care eu înțeleg foarte mult și pe care și tu le vei înțelege curînd. Sînt lucruri grele aici, Theophanó!

THEOPHANÓ — Lucruri grele?

CONSTANTIN — Primejdii mari.

THEOPHANÓ — Primejdii mari?

CONSTANTIN — Pe care încercăm să le înlăturăm cu ajutorul tău.

THEOPHANÓ — Acolo unde nu pot face nimic două capete încărcate de filosofie, va putea oare să facă ceva capul ușor al unei femei?

CONSTANTIN — Nu capul tău ne trebuie, Theophanó; de altceva avem nevoie de la tine.

THEOPHANÓ — De ce anume?

CONSTANTIN — Aseculă numai și vei înțelege totul. Ai auzit poate și tu că imperiul este în primejdie de război.

THEOPHANÓ — Am auzit și eu așa cum a auzit toată lumea la Bizanț.

CONSTANTIN — Bine ai auzit. Arabii se găsesc să sară asupra noastră și este teamă că și bulgarii vor face la fel. Imperiul are nevoie de aliați ca să facă față atîtor primejdii și Bazileul s-a gîndit că cel mai nimerit lucru este să-și asigure alianța regelui Theagenes.

THEOPHANÓ — Pentru aceasta vă aflați voi aici?

CONSTANTIN — Pentru aceasta. Și pentru aceasta ai venit și tu.

Regele Theagenes nu vrea să audă de alianță cu Bizanțul, cu care are unele socoteli mai vechi. Ca să fie sigur că n-are să fie supărat cu astfel de propuneri, ne-a amenințat că dacă vom spune un singur cuvînt despre așa ceva ne va tăia capetele.

THEOPHANÓ — Foarte simplu; dacă hotărîrea lui este nestrămutată, n-aveți decît să vă întoarceți la Bizanț și să spuneți împăratului ce ați aflat.

CONSTANTIN — Ușor de zis, dar nu se poate.

THEOPHANÓ — De ce nu se poate?

CONSTANTIN — Acesta este înțelesul cuvintelor Bazileului, pe care spuneai că nu le poți pricepe. Imperiul are neapărată trebuință de alianța regelui Theagenes și Bazileul ne-a făgăduit că dacă ne întoarcem la Bizanț fără să fi încheiat această alianță ne va tăia limbile. Înțelegi așadar că avem de ales între cap și limbă.

THEOPHANÓ — Va să zică, nu este chiar așa de simplu.

CONSTANTIN — Ca de atîtea ori pînă acum soarta țării se leagă de soarta noastră; de aceea trebuie să ajungem neapărat la alianță. Și tu trebuie să ne ajuți. Gîndește-te, este în joc soarta imperiului.

THEOPHANÓ — Imperiul poate să-și vadă de soartă și fără mine, așa cum și-a văzut în trecut. De ajutorat aș încerca totuși să vă ajut, deși în astfel de lucruri nu mă pricep deloc.

CONSTANTIN — Aceasta este datoria ta.

THEOPHANÓ — Nu, aceasta nu este datoria mea, strălucite ambasador. Ți-am spus că soarta imperiului nu mă interesează în nici un fel și că în problemele de stat nu mă pricep. Dar de soarta imperiului se leagă de data aceasta capul și limba lui Coridaleus și aș încerca s-o fac pentru el.

CONSTANTIN — Numai pentru el?

THEOPHANÓ — Și pentru tine, vezi bine.

CONSTANTIN — Și puținel și pentru tine, pentru că și asupra ta spînzură aceeași pedeapsă; dacă te-ntoreci la Bizanț fără succes, Bazileul îți va tăia și ție limba, așa cum va tăia și limbile noastre.

THEOPHANÓ — Din cuvintele sale nu rezulta lucrul acesta decît pentru voi doi.

CONSTANTIN — Asta, da; dar ca să stimulez și mai mult zelul tău, eu am cerut împăratului să-ți facă parte de același tratament ca și nouă.

THEOPHANÓ (suris fugar, șiret) — Și crezi că împăratul va consimți?

CONSTANTIN — Împăratul nu va da înapoi de la nimic ca să obțină alianța regelui Theagenes.

THEOPHANÓ — Asta cred.

CONSTANTIN — Atunci? Crezi că se va da înapoi să taie limba unei curtezane?

THEOPHANÓ — Nu va da înapoi, firește. Dar împăratul a putut ști că o curtezană nu trebuie să trăiască neapărat la Bizanț, că ea poate rămîne foarte bine la Propontide, și că aici ar putea să nu apere cauza lui, ci pe aceea a dușmanilor lui. Nu crezi oare că un împărat ar putea judeca în felul acesta? Și nu crezi că și un ambasador ar putea judeca din cînd în cînd tot așa? Și-apoi știi că împăratul m-a trimis aici la cererea voastră, așa că tot asupra voastră cade răspunderea pentru purtarea mea.

CONSTANTIN (surprins) — Am socotit toate lucrurile acestea, frumoasa mea. Și dacă ți-am spus cele ce ai auzit, n-ai făcut-o decît cu un scop foarte simplu. N-am cerut și nici nu voi cere Bazileului să arunce și asupra ta amenințarea ce a căzut pe noi. Ce ar cîștiga imperiul dacă Bazileul ar tăia limba tuturor supușilor săi? Am vrut să văd însă dacă mintea ta poate spinteca și unele greutăți diploma-

tice. Sînt împrejurări cînd unei femei i s-ar putea cere și judecată și este bine să ne lămurim asupra capului ei.

THEOPHANÓ — Oricît de slab, cred că ar fi bine să lăsați capul meu pe seama mea și să-mi spuneți numai ce trebuie să fac.

CONSTANTIN — Ce să faci? Ne trebuie argumente noi în întreprinderea noastră. Tu ești aceste argumente noi: să obții alianța regelui Theagenes.

THEOPHANÓ — Să obțin alianța regelui Theagenes! Dar cum?

CONSTANTIN — Vei potrivi mijloacele cu împrejurările de fiecare pas. Cît mai puțină filosofie însă, și îndeosebi cît mai puțin Aristot. Acesta este singurul sfat temeinic pe care ți-l putem da. Ține mai ales seama că pentru muritorii de rînd un șezut de femeie prețuiește mai mult decît un cap de filosof.

THEOPHANÓ — Dar voi sinteți doi filosofi și aveți două capete, nu unul singur.

CONSTANTIN — Știu. Află însă că nu de doi filosofi era nevoie aici, nu de două capete de filosofi, ci de două femei, de două...

THEOPHANÓ (întrerupîndu-l) — Oare?

CONSTANTIN — Am studiat curtea, l-am studiat pe rege; este așa cum îți spun. Ce să faci? Soarta Bizanțului a fost de la început legată de femei și în clipa de față mintuirea lui se bazează mai puțin pe puterea Bazileului sau pe capetele noastre și mai mult pe...

THEOPHANÓ (întrerupîndu-l din nou) — Cum arată regele Theagenes?

826 Arabii ocupă Creta; Nicephorus
o recuceră în 961.

Constantin Porphyrogenetul
(domnia personală 945-959)
Cortea Ceremoniei lor.

Armata bizantină 463-299.
Topografia Constantinopolului 519

CONSTANTIN — La chip sau la suflet?

THEOPHANÓ — Chipul mă interesează deocamdată. Cu sufletul am să mă ocup mai târziu de aproape.

CONSTANTIN — Este tânăr, frumos, și mai este și foarte îndrăzneț.

THEOPHANÓ — Tânăr, frumos și foarte îndrăzneț. Trei însușiri care pot ispiți o femeie, chiar atunci când nu este vorba decît de regele Propontidei.

CONSTANTIN — Cum asta? Regele Propontidei...

THEOPHANÓ — Regele Propontidei este totuși numai regele Propontidei: un fel de general din coada armatelor bizantine.

CONSTANTIN — Te-nșeli, frumoasa mea; imperiul nu are în clipa de față un general care să se măsoare cu el și de aceea alianța lui este atît de necesară. Este însă un om plin de tot soiul de ciudățenii și niciodată nu știi pe ce cale îl apucă telegarii minții. De faptul acesta trebuie să ții de asemenea seama și să fii pregătită.

THEOPHANÓ — De asta să nu te temi, strălucite ambasador. Din cîte cunosc pe bărbați, știu că oricare ar fi calea pe care apucă telegarii minții lor, tot în brațele femeii ajung în cele din urmă. N-a fost acesta rostul întrebării mele.

CONSTANTIN — Dar oire a fost?

THEOPHANÓ — Am vrut să știu numai dacă întreprinderea merită oboseala și sacrificiile pe care le cere. Știi că puterea nu mă atrage și că la Bizanț am preferat totdeauna arta și filosofia. Ce satisfacții aş putea găsi în aceste lucruri?

CONSTANTIN — Satisfacțiile nu te așteaptă aici, Theophanó, ci la Bizanț. Și ele nu-ți vor fi precupețite.

THEOPHANÓ — Adică?

CONSTANTIN — Care bizantin nu știe că frumoasa Theophanó este o mare îndrăgostită a filosofiei? Cine n-a aflat de pasiunea ei pentru Platon? Tu nu poți culege satisfacțiile pe căile pe care și le găsesc oamenii de rînd, Theophanó. Tu nu-ți poți afla mulțumirea decît în cerul înalt și senin al filosofiei; de aceea trebuie să devii o prințesă a filosofiei și să strălucești peste veacuri alături de un prinț al filosofiei. La lucrurile acestea eu m-am gîndit încă de mai înainte, Theophanó, și o parte din ele le-am discutat pe larg cu discipolul meu Coridaleus.

THEOPHANÓ — Cu Coridaleus? De ce cu el?

CONSTANTIN — I-am invidiat de la început norocul de a-ți fi profesor și am pîndit pas de pas prilejul de a-l înlocui. Acum a sosit timpul potrivit. Coridaleus a consimțit în cele din urmă să cedeze pe frumoasa lui elevă profesorului său. Așa ne-a fost înțelegerea: fiecare să dăruiască celuilalt ceea ce are mai de preț, dacă vrem ca solia să meargă cu bine pînă la capăt.

THEOPHANÓ — Mă simt foarte măgulită de cuvintele tale, strălucite ambasador; dar nu înțeleg ca umila mea ființă să răpească o clipă măcar dintr-o viață închinată pe de-a-ntregul imperiului. Nu, un astfel de sacrificiu nu înțeleg să cer de la nimeni și nici să primesc de la cineva.

CONSTANTIN — Un sacrificiu plăcut nu este un sacrificiu, frumoasa mea. Și clipele pe care ți le-aș închina ție ar răscumpăra din plin cele șase iepe albe.

THEOPHANÓ — Iepele albe? Care iepe albe?

CONSTANTIN — Iepele mele.

THEOPHANÓ — Iepele tale? Ce este cu ele?

CONSTANTIN — Iepele pe care a trebuit să le cedez lui Coridaleus în schimbul tău. A, a știut el ce trebuie să ceară!

THEOPHANÓ — Cum, Coridaleus...

CONSTANTIN — Da, da! Coridaleus! N-a fost chip să-l înduplece la mai puțin.

THEOPHANÓ (sarcastic) — Într-adevăr, mă prețuiți foarte mult de vreme ce mă cumpărați și mă vindeți cu șase iepe.

CONSTANTIN — Eh, nu așa! Ți-am spus doară că a fost vorba de un legămint: dacă vrem ca Sfînta Fecioară să ne ajute să ieșim din greutățile în care ne aflăm, atunci fiecare din noi să dea celuilalt ceea ce are mai de preț. Așa se face că am ajuns la schimbul de care am vorbit.

THEOPHANÓ — Adică la iepe!

CONSTANTIN (cu regret) — Da, dar ce iepe! Toate albe! Și trei din ele erau minze fecioare, iar una mi-a cîștigat în timpul din urmă toate cursele la hipodrom.

THEOPHANÓ (cu înduioșare amuzată) — Și te-ai putut despărți cu atîta ușurință de ele?

CONSTANTIN — Cu ușurință n-aș putea spune. Ce vrei? Fiecare

dintre noi își are slăbiciunile sale și flecărula îi par caraghioase slăbiciunile vecinului. Dar nu de ele este vorba acum, frumoasa mea, ci de răsplata ce te așteaptă la Bizanț în cazul când tu izbutești să obții alianța regelui Theagenes.

THEOPHANÓ — Într-adevăr, era vorba de o răsplată.

CONSTANTIN — Este vorba de o răsplată care te va face mai strălucitoare decât o bazilișă. Gîndește-te, imperiul a avut atîția împărași și aproape nici unul din ei n-a avut o singură împărăteasă, ci mai multe. Dar cîte prințese ale filosofiei a avut pînă acum? Tu poți fi o prințesă a filosofiei, Theophanó!

THEOPHANÓ — Și ce ar trebui să fac ca să merit această distincție?

CONSTANTIN — Să obții alianța regelui Theagenes.

THEOPHANÓ — Dar dacă n-o pot obține?

CONSTANTIN — Vei obține-o, Theophanó; trebuie s-o obții; trebuie!

Nu pentru Bazileu, nu pentru Theagenes, nu! Pentru tine și pentru mine trebuie s-o obții... Pentru noi amîndoi... înțelegi, pentru noi doi.

THEOPHANÓ — De-nțeles, înțeleg, deși trebuie să mărturisesc că faptul acesta te-ar interesa mai mult pe tine decât pe mine. Dar și voi trebuie să-nțelegi că așa cum n-ați putut voi să faceți nimic s-ar putea să nu pot face nici eu mai mult.

CONSTANTIN — Cred că ar trebui să privim lucrurile și sub altă înfățișare. Gîndește-te, Theophanó, că timpul trece și că noi oamenii trebuie să ne plecăm sub legile lui necrutătoare. Vreme îndelungată puterea mea de muncă și pricepera mea au fost puse în serviciul țării, cînd ca dascăl de filosofie în Academia lui Bardas, cînd ca sfetnic al tronului și ca ambasador. Am cules multă experiență și am gîndit mult asupra rosturilor omului în lume. Toate lucrurile acestea trebuie trecute urmașilor, cărora trebuie să le cruțăm greutatea biruirii de noi. A venit timpul să mă retrag din viața publică și să mă-nclin redactării operei mele filosofice și memoriilor mele... (Cu voce scăzută): Și apoi, cred că a venit și timpul cînd îmi este îngăduit să mă gîndesc la mine, la fericirea mea intimă. Ce zici, nu te-ar ispiti ideea de a fi soția mea, de a mă ajuta să-mi lămuresc gîndurile, de a-mi sprijini capul obosit de lucru? Îți poți închipi o viață mai frumoasă decât aceasta? Tu, o femeie frumoasă și deșteaptă, sprijinind cu prezența ta munca unui gînditor a cărui operă va birui timpul!

[9]

THEOPHANÓ (scrutîndu-l scurt) — Într-adevăr, ideea este ispititoare; dar vezi, strălucite ambasador, ea se adresează unei femei care nu s-a gîndit niciodată la lucruri serioase, care nu se pricepe cîtușul de puțin la lucruri serioase și nici nu vrea să se ocupe de așa ceva. Altele sînt rosturile mele pe fața pămîntului.

CONSTANTIN — Care sînt aceste rosturi, frumoasa mea?

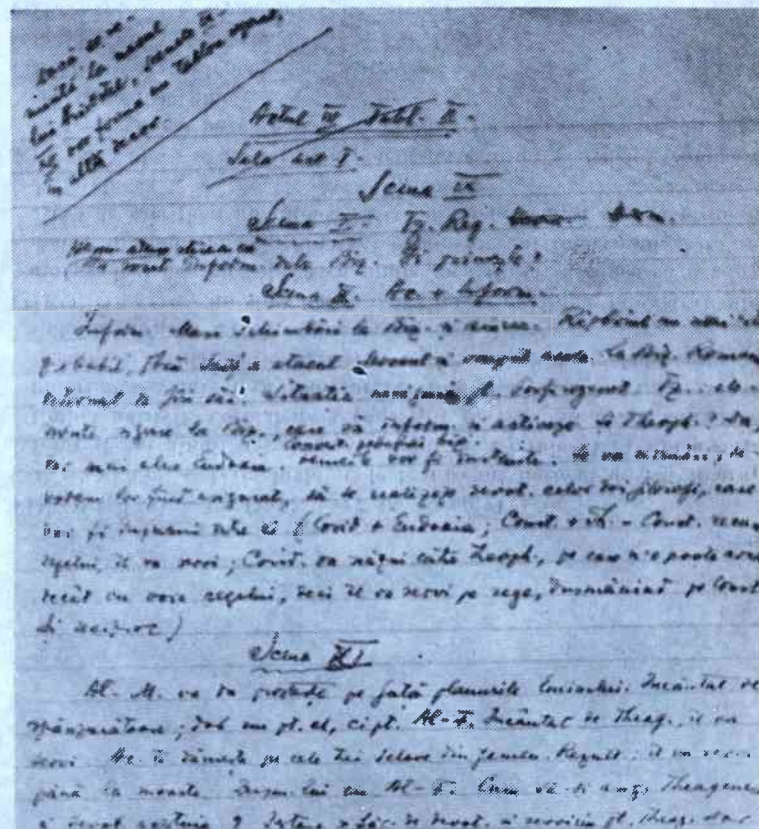
THEOPHANÓ — Dragostea, strălucite ambasador; eu nu mă pricep decât la dragoste.

CONSTANTIN — Nici nu-ți cer altceva, Theophanó; dragostea ta va fi pentru mine uleiul binecuvîntat care hrănește candela minții mele.

THEOPHANÓ — Și pentru că eu nu caut decât dragostea, îmi îngădui, strălucite ambasador, să-ți pun o întrebare pe care poate pînă acum nu te-a ajutat nimeni să ți-o pun?

CONSTANTIN — Ce întrebare, frumoasa mea?

THEOPHANÓ — Oh, o întrebare neînsemnată pentru un filosof care înfruntă timpul, dar care izvorăște din meschinăria sufletească a neamului femeiesc: ce virstă ai, strălucite ambasador?

CONSTANTIN (surprins neplăcut) — Vîrsta? Cum să-ți spun? În sistemul meu filosofie vîrsta nu se măsoară cu anii, ci cu tăria pasiunii. Și din acest punct de vedere mă găsește încă în plină tinerețe.

THEOPHANÓ — Oricît am căuta s-o facem, noi femeile nu ne putem desprinde de formele moștenite. Sîntem robi ai tradiției care ne face să credem că anul trebuie să aibă neapărat patru anotimpuri și că vîrsta omului se măsoară cu numărul anotimpurilor pe care le-a trăit. Cîte sute de anotimpuri ți-a fost dat să înflorești mai mult decît mine, înțeleptule ambasador?

CONSTANTIN — Marii înțelepți ai antichității ne arată că nu trebuie să ne oprim la ceea ce nu este esențial, la ceea ce este trecător. Figura ta trebuie să intre în istorie într-o aureolă strălucitoare, iar pentru aceasta timpul nu este o condiție esențială. Ca să-ți dai seama de meschinăria lui, gîndește-te, frumoasa mea, la un singur lucru: gîndește-te în ce lumină strălucitoare ai apărea tu în posteritate dacă, presupunînd că zeii m-ar chema pe mine în împărăția lor înaintea ta, tu n-ai putea suferi tristețea și singurătatea și te-ai uicide pe mormîntul meu.

THEOPHANÓ — Oh, n-aș îndrăzni să cer de la bunul Dumnezeu favoarea unui sacrificiu atît de frumos!

CONSTANTIN — Și de ce nu?

THEOPHANÓ — Pentru că n-aș vrea să te oblig să faci același lucru, în cazul cînd zeii m-ar chema pe mine mai întîi în împărăția lor.

CONSTANTIN — Oh, asta să nu te preocupe, pentru că nu poate fi vorba de așa ceva. Un bărbat există prin el, se hrănește prin rădăcinile proprii înfipte în pămînt. Femeia însă, nu; ea a fost făcută să-și sugă seva prin bărbat și de aceea este drept să urmeze totdeauna soarta lui. (Scurtă pauză).

THEOPHANÓ — Sînt atît de copleșită de cuvintele tale, încît te rog, strălucite ambasador, să-mi îngădui cîteva clipe de reculegere, înainte de a stabili în amănunt ce avem de făcut la Propontide.

CONSTANTIN — Dar știm cu toții foarte bine ce ai de făcut aici!

THEOPHANÓ — Ce anume?

CONSTANTIN (sculindu-se și pregătindu-se să iasă) — Să obții alianța regelui Theagenes. (Se îndreaptă spre ieșire. Theophanó se scoală și îl însoțește pînă în mijlocul camerei. Aici el se oprește, se uită lung la ea și îi mîngîie zimbitor bărbia cu mina dreaptă. El

pornește spre ieșire, în timp ce ea rămîne smerită, cu ochii în pămînt. În acest timp, draperia din fund se desface și Eudoxia viră în scenă cel mai curios cap de femeie din cîte s-au născut la Bizanț. În clipa în care Constantin iese prin stînga, ea intră prin fund.)

Scena V

THEOPHANÓ (iese în întîmpinarea Eudoxiei, pe care o conduce către ieșurile din fund. Se așază amîndouă, ca în scena a treia) — Ai auzit totul, nu?

EUDOXIA — Totul.

THEOPHANÓ — Ce zici?

EUDOXIA — Ce mai pot zice? Cred că Bazileul ar fi cîștigat mai mult dacă în locul ambasadorilor ar fi trimis aici cele șase iepe albe cu pricina. I-ar fi pledat cauza cu mai multă pricepere. (Scurtă pauză.) Frumoasa mea, nu mai ai nimic de așteptat de la ambasadori și de la Bazileul lor; unii te negustoresc pentru șase iepe albe, iar altul te aruncă din Bizanț ca pe o bucată de carne stricată pe care o arunci unui ciine flămînd. Este timpul să le arăți că nu se poartă cineva în felul acesta cu o curtezană fără să se căiască amar. Părăsește drumul pe care ai luat-o și joacă zarul regelui Theagenes.

THEOPHANÓ (ezitînd) — N-am fost niciodată pornită pe dragoste mare pentru bizantini. Alceva este însă cu Bizanțul. Theagenes n-ar însemna oare o depărtare de Bizanț?

EUDOXIA — El singur, poate; dar el și eu tîne, nu! Este rostul tău să-l introduci în viața Bizanțului și să faci în așa fel încît imperiul să nu se mai poată dispensa de el. Pe cît știu, lucrurile se vor schimba acolo, și se vor schimba poate mult mai curînd de cum am crede noi.

THEOPHANÓ — Ce te face să crezi aceasta?

EUDOXIA — Dușmănia dintre Bazileul Romanos și fiii săi. N-a crescut copii, năpîrci a crescut bătrînul la sinul său. Îți dai seama, cred, că nu poți lăsa să treacă un astfel de prilej, cu care n-ai să te mai întîlnești a doua oară în viață.

THEOPHANÓ — Ce crezi că ar trebui să fac?

EUDOXIA — Ce să faci? Ceea ce spunea peștorul tău de mai nainte: să obții alianța regelui Theagenes. S-o obții pentru toată lumea:

pentru Bazileu, care o dorește; pentru ambasadori, care ar scăpa în felul acesta cu limbile netălate; pentru Theagenes, care nu s-ar simți rău într-o încercătură din care s-ar putea alege cu tronul Bizanțului și pentru tine, care ai avea în felul acesta prilejul să cîntărești cu capul greutatea coroanei imperiale. Ce zici?

THEOPHANÓ — Ce să zic? Mă întreb dacă regele Theagenes vede lucrurile așa cum le vezi tu.

EUDOXIA (atinsă) — Eu nu vorbesc așa din ordinul regelui. Drept să spun, nici nu știu dacă ar dori într-adevăr așa ceva. Este un om destul de ciudat, atît de ciudat încît ar putea să fie chiar sincer atunci cînd declară că nu mai dorește în nici un chip să audă de alianța militară cu Bizanțul. În tainele gîndului său nu poți pătrunde cu ușurință.

THEOPHANÓ — Atunci?

EUDOXIA — Este rostul tău să-l determini. Nu uita, draga mea, că tu ai de cucerit un tron și că dacă nu-l cucerești acum, altă dată nu vei mai avea prilejul s-o faci. Nu trebuie să cruți nimic, înțelege, nimic... Puteai să-ncerci ceva mai înainte cu fiii Lecapenului. N-ai făcut-o; acum trebuie să lupți și împotriva lor, nu numai împotriva Bazileilor... Dar trebuie să lupți fără preget, dacă vrei să nu te întorci la măsurile cu care tatăl tău negustorește vinul în crișma lui, să te simți pișcată și îmbrățișată de toți bețivii din port... Sau te simțai mai bine între glumele lor groase și aburite de băutură?

THEOPHANÓ — Și pe ce căi crezi tu că s-ar putea ajunge mai sigur acolo?

EUDOXIA — Căile? Sînt multe și este greu de ales între ele. Știi însă că un general și o curtezană nu sînt de ajuns ca să răstoarne un imperiu sau să înlocuiască o dinastie. Vă mai trebuie și un popă. Ai vreunul la îndemînă?

THEOPHANÓ — Patriarhul este slab și legat de soarta dinastiei. Bazileul Romanos dispune de el cum dorește.

EUDOXIA — Theophylact? Ceva rudă cu Bazileul, cred.

THEOPHANÓ — Da.

EUDOXIA — Potrivit ar fi fost patriarhul Nicolae, care ura de moarte pe Bazilei. Pe el se putea pune temei.

THEOPHANÓ — L-ai cunoscut?

EUDOXIA — Foarte bine. Au fost aliați împotriva Carbonopsinei, pe

care împăratul Leon i-o smulsese din brațe... Acela om! Ura toată lumea, și încă i se părea că lumea este prea mică pentru zăcămintele lui de ură. Păcat că a murit!

THEOPHANÓ — Dar spune-mi, Eudoxia; dacă regele este atît de ciudat cum zici, nu s-ar putea ca eu să lucrez și alta să culegă roadele muncii mele?

EUDOXIA — Asta depinde numai de dibăcia ta, frumoasă Theophanó. Regele este într-adevăr capricios. Sînt mulți care spun chiar că este nebun de-a binelea. Dar nebunia lui trebuie să asculte de frumusețea și de violența ta, atîta timp cît tu ai nevoie de el.

THEOPHANÓ — Și-apoi?

EUDOXIA — Apoi? Sînt mănăstiri care să adăpostească un biet nebun, mai cu seamă dacă nebunia îl va face să-și piardă bunăoară vederea; sînt eunuci care să asculte de ordinele frumoasei Augusta și s-o scutească de tovarășia lui și într-alt fel. Un singur lucru ți se va cere atunci, draga mea: să știi ce vrei și să vrei cu adevărat. Oameni de treabă, care să te înțeleagă și să te ajute nu-ți vor lipsi.

THEOPHANÓ — Nu este înșurat? Nu are slăbiciuni pentru anumite femei?

EUDOXIA — A fost înșurat și are și alte slăbiciuni. Dar ce însemnează toate acestea înaintea unei bizantine? Cum vei sufla peste ele se topească toate așa cum se topească viermii făcuți să trăiască la umbră, atunci cînd dă soarele peste ei. Cunoște gineceul și te pot asigura că de aici nu se ridică nici o primejdie.

THEOPHANÓ — Ce este cu regina?

EUDOXIA — Adică cu reginele?

THEOPHANÓ — Cum, a fost căsătorit de mai multe ori?

EUDOXIA — Să vezi cum s-au petrecut lucrurile. Prima dată s-a înșurat cu o principesă din nord, o britanică. La început a fost încîntat de tot ce făcea ea, dar sfîrșitul a venit repede: principesa a fost expulșată cu toate onorurile înapoi.

THEOPHANÓ — Grav!

EUDOXIA — Grav, într-adevăr; dar regele avea dreptate. Cîtăva vreme principesa a tăcut din pricină că nu cunoștea limba țării. Mai tîrziu însă regele a observat că muțenia ei era ceva natural.

THEOPHANÓ — Nu putea să vorbească?

EUDOXIA — De vorbit, vorbea; dar prefera să nu vorbească. Se

pare că așa sînt toți oamenii din țara ei; le putrezesc cuvintele în gură înainte de a le da drumul.

THEOPHANÓ — Și atunci?

EUDOXIA — Atunci a luat o meridională, o siciliană. Și s-a încîntat și de aceasta așa cum se încîntase de cealaltă. Dar cu ea lucrurile au mers tocmai pe dos.

THEOPHANÓ — Vorbea?

EUDOXIA — Vorbea! Doamne, Doamne, cît mai vorbea! Cît timp n-a cunoscut limba țării, toată ziua gesticula. Îi crescuseră mușchii la brațe, pentru că vorbea mai mult cu brațele. Îți închipui ce a fost cînd a putut îngina cîteva cuvinte grecești.

THEOPHANÓ — Și ce a făcut regele cu ea?

EUDOXIA — A avut multe de suferit pînă cînd a născocit un mijloc potrivit să-i astîmpere pofta de vorbă.

THEOPHANÓ — Ce-a făcut?

EUDOXIA — Ceva îngrozitor! Îngrozitor pentru o femeie!

THEOPHANÓ — Ce anume?

EUDOXIA — Închipulește-ți, draga mea, născocire drăcească! I-a legat de limbă un ou de aur... Știi, ceva mai mic decît un ou de găină. Dar regina a înghițit oul și a vorbit mai departe.

THEOPHANÓ — A înghițit oul?

EUDOXIA — Da. Și s-a chinuit îngrozitor biata femeie. N-a fost chip să scape. Spunea că scoate pui în burtă.

(Din stînga Heliodor. Eudoxia se scoală și vrea să plece prin fund. Theophanó îi face semn să rămînă.)

Scena VI

(Theophanó, Eudoxia, Heliodor)

HELIODOR — Măritul rege dorește să vadă pe frumoasa ambasadore a Bazileului.

THEOPHANÓ — Sînt gata să-ndeplinesc ordinele măritului rege.

HELIODOR — Va fi îndată aici.

Bibli
(supliment la) Hist. 4. eș. 17,
 520.
 asupra științelor și artelor la Bizant,
 4. eș. 5. Universitatea din Constantinopol.
 p. 123, as. lectorilor societății bizantine:
 Homer, Herodot, Plutarh, Tacit, Aristofan, The-
 ophil, Polybe, Seneca, Aristote, Platon, Theo-
 crit, Plutarh, Libanio, Lucian.
 Univ. din Const., școală de literatură,
 filozofie, știință. Cursuri de retorică.

Scena VII

(Theophano, Eudoxia)

EUDOXIA (grăbită să iasă) — Vezi? Semne bune. Regele se grăbește să te vadă.

(Se-ndreaptă spre ieșirea din fund).

THEOPHANÓ (cu ton rugător) — Spune-mi, te rog, ce trebuie să fac?

EUDOXIA — Dragă mea, nici un sfat nu ți se poate da pentru întîlnirea cu el. Tu trebuie să-l studiezi și să te porți așa cum îți dictează momentul. S-ar putea să nu fie prudent dacă i-ai da să înțeleagă cel mai mic lucru, dar iarăși s-ar putea să fie hotărîtor faptul dacă i-ai mărturisit totul fără amînare. Cercetează-l discret, judecă repede și hotărăște-te pe loc. Și nu uita mai cu seamă că de felul cum vei ști să te porți acum depinde tot viitorul tău și pantofii de purpură stacojie încărcăți de perle ai împăraților.

(Se-ndreaptă spre ieșirea din fund)

THEOPHANÓ — De ce pleci așa de repede?

EUDOXIA — Așa este mai bine. (Ieșind): Sfînta Fecioară să te lumineze.

.....

ACTUL III

(Decorul actului I)

Scena I

(La ridicarea cortinei, Constantin și Coridaleus se scoală de pe jețuri și se pregătesc să iasă. Coridaleus adună și răsucesce mai multe pergamente ce se află pe masă. Fără să bage de seamă, unul din ele, răsucit, cade sub masă.)

CONSTANTIN — Încheiem pe ziua de astăzi cu redactarea memoriilor noastre. Cum ți se pare pasajul pe care l-ai scris acum?

CORIDALEUS — Muzele nu te-au lipsit de nici unul din darurile lor, strălucitul meu dascăl! Totuși, când mă gândesc că lucrurile pe care le povestim noi nu se potrivesc deloc cu cele ce se petrec aici...

CONSTANTIN — Cele ce se petrec aici! Cine știe ce se petrece aici mai bine decât noi?

CORIDALEUS — Neîndoios; dar adevărul...

CONSTANTIN — Adevărul? Ce este adevărul? Este el o stincă pe care colțul timpului să n-o poată sfărâma? Este oare adevărul timpului nostru și adevărul viitorului? Nu, dragul meu Coridaleus; adevărul este ca un ciine zăpăcit, pe care fiecare călător îl trage de coadă încotro dorește.

CORIDALEUS — Da, dar noi scriem astăzi...

CONSTANTIN — Noi scriem astăzi, este drept, dar nu scriem pentru ziua de astăzi. Și de aceea cred că nu trebuie să cruțăm cuvintele, pentru că adevărul viitorului va fi acela pe care îl vor cuprinde memoriile noastre.

CORIDALEUS — Cum ar fi trebuit să spunem atunci?

CONSTANTIN (își pleacă puțin capul și gîndește) — Cred că ar fi trebuit să spunem că n-am îngăduit unui vierme murdar cum este regele Theagenes să se atingă de maiestatea sfîntului imperiu apărât de Dumnezeu și că n-am îngăduit unui cap în care nu sună decît grăunțele seci ale nebuliei să se atingă de maiestatea filosofiei...

Cum ți se pare? Ce zici?

CORIDALEUS (umflat de admirație) — Ce să zic, învățătorule, în

[17]

fața ta care găsești cu atîta ușurință dumnezeiasca haină în care îmbraci adevărurile viitoare?

CONSTANTIN (privește gînditor în jos; își mîngîie cu dragoste barba; apoi inseninare progresivă pînă la zîmbet) — Cît de departe am ajuns față de ceea ce era acum cîteva zile!

CORIDALEUS (ezitînd) — Și totuși, poate că nici astăzi...

CONSTANTIN — Astăzi? Astăzi regele și-a pierdut cu desăvîrșire capul. În scurtă vreme îl vom avea în palmele noastre ca pe un gîndac aurit, pe care-l vom duce plocon Bazileului. Nu uita, iubitul meu Coridaleus, că avem de partea noastră argumentul cel mai convingător din cîte se pot închipui.

CORIDALEUS — Ce argument?

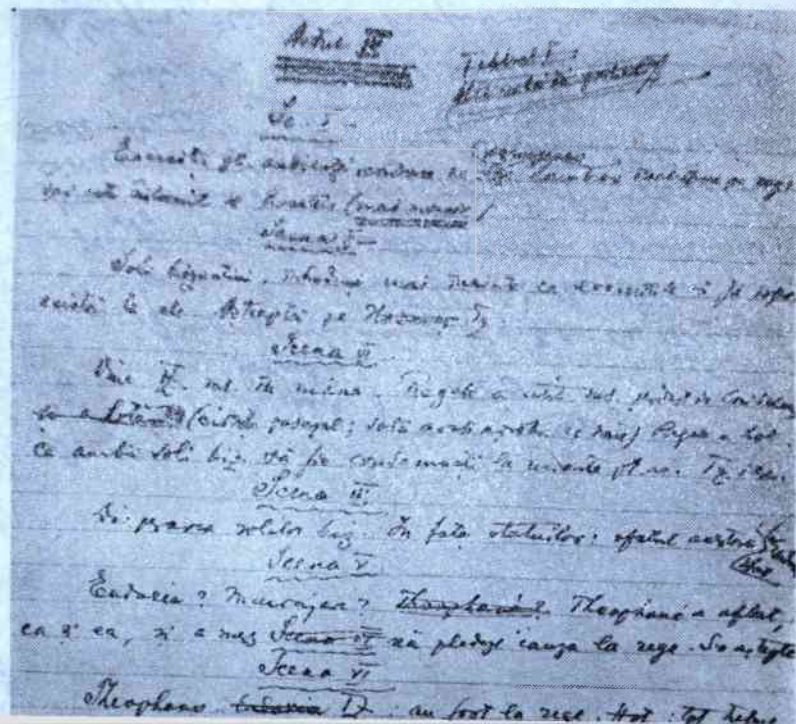
CONSTANTIN — Singurul argument pe care într-un moment de beție cerească bunul Dumnezeu l-a făcut într-adevăr după chipul și asemănarea sa. Cu noi este Theophanó, cu noi e mintuirea.

CORIDALEUS — Theophanó? Dar ce va putea face ea?

CONSTANTIN — Ce nu putem face noi.

CORIDALEUS — Ai văzut-o de curînd?

CONSTANTIN — Am văzut-o! Am văzut pe Theophanó! Fața ei a umplut sufletul meu de lumină și cuvintele ei au umplut sufletul meu de balsamul încrederii. Nu, Coridaleus, nu ai dreptate cu bănuie-

lile tale! Ea nu va rămânea la Propontide și nici nu va părăsi Bizanțul, atrasă de farmecele misterioase ale lumii arabe. Ea va fi a Bizanțului, ea va fi a filosofiei; Theophanó va fi prințesa filosofiei. Soarele înțelepciunii va aduna în jurul capului ei razele lui cele mai orbitoare și ea va pătrunde în istorie curată și strălucitoare ca un bob de rouă pe care aurora îl străbate cu săgețile ei de aur. Să avem încredere în ea!

CORIDALEUS — Încredere? Încredere în cuvintele Theophanei? O, învățătorule, de cât timp o cunoști ca să-ți poți da seama de firea ei? Tu judeci lucrurile ca și cum inima femeii ar fi așa cum este inima bărbatului. Dar ea este adîncă și nepătrunsă ca fundul unui lac de munte. Cine poate pescui într-însa peștele adevărului? Cine știe dacă roțițele din capul ei nu se mișcă tocmai de-a-ndăratelea de cum ar trebui și mai cu seamă de cum am dori noi? Nu, strălucitul meu dascăl, Theophanó nu dorește să fie ceea ce îi făgăduiești tu! Ea nu dorește să fie o prințesă a filosofiei, nu dorește să prinzească cu Platon și nici să cineze cu Aristotel. Nu este la ea nici o legătură adîncă cu acestea. Artă și filosofia nu erau pentru ea decît mijlocul de a se sustrage din viața bizantină, care o plictisea și pe care o găsea copilăroasă, cu toată pompa ei și cu toate obiceiurile palatului ei! Nimic de acestea, învățătorule! Alte mirodennii ard în fundul sufletului ei și nici tu nici eu n-am descoperit drumurile pe care urcă fumurile sale.

CONSTANTIN (îl bate pe umăr, îndrumîndu-se către ieșire) — Pentru ce ești atît de necruțător în furia ta, cînd ai căpătat pe ea tot ce ai dorit? (Iese prin stînga; Coridaleus în urma lui, cu pergamentele sub braț.)

Scena II

(Regele, Tzutzikó, Lambros, Rosettis)

(O clipă, pe scenă numai cele cinci Urechî, în soclurile lor. Încet se ridică bustul lui Socrate și Urechea I scoate afară un cap curios. Fixează pergamentul de sub masă și exprimă cu ochii dorința de a-l avea. În fund, în dosul scenei, zgomot de pași. Bustul se așază grăbit la loc. Prin fund intră regele, urmat de Tzutzikó, Lambros, Rosettis. Regele înaintează pînă în mijlocul scenei, se oprește și se întoarce spre cei trei.)

REGELE — Cum stăm cu filosofii pe ziua de astăzi?

LAMBROS — Rosettis știe mai bine decît oricine.

ROSETTIS — I-am periat și i-am șters de praf pe toate părțile, mărite rege. Cred că le prinde bine toaleta aceasta zilnică.

REGELE — Ce te face să crezi?

ROSETTIS — Au început să funcționeze.

REGELE — Să funcționeze?

ROSETTIS — Da, da! Ai auzit astăzi zgomot într-însii. Cred că sînt ideile care încep să se dezvolte.

REGELE — Adevărat?

ROSETTIS — Adevărat, mărite rege. Am ascultat atent și am auzit.

REGELE — Care dintr-însii?

ROSETTIS — Socrate.

REGELE — Și n-ai înțeles nimic?

ROSETTIS — Oh, ba da. Eu îl frecam, dar tot am putut înțelege.

REGELE — Ce spunea?

ROSETTIS — Se certa probabil cu cineva din lumea lui, nu știu cu cine, și-i spunea vorbe grele.

REGELE — Nu-ți aduci aminte ce-i spunea?

ROSETTIS — Ba da! Îi spunea așa: dobitocule, ce mă scuturi așa, ca pe un sac de nuci?

REGELE (către Tzutzikó) — Asta înseamnă că urechile sînt la locul lor, nu?

TZUTZIKO (către statua lui Socrate) — Da, mărite rege; dar desigur că pe viitor filosofii au să-și măsoare mai mult gesturile și să-nțeleagă rostul tăcerii. Aici intră tot soiul de capete.

REGELE (către Rosettis) — Și nu ți-a mai rămas nici un filosof neîngrijit?

ROSETTIS (arătînd periile) — Ar trebui să mai lucrez puțin nasul lui Aristotel. A prins un soi de tăciune pe deasupra și nu se poate lustrui cum se cade.

REGELE — Ce-ți este și cu filosofii ăștia! Tot soiul de ciuperci cresc dintr-însii (Către Rosettis): Ai grijă de el, Rosettis, scoate-l la lumină. (Rosettis însoțit de Lambros se duce la statuia lui Aristotel. Se urcă pe un scaun și începe să-i frece nasul, mai întîi cu grijă, apoi tot mai tare. Regele îl urmărește de la distanță; apoi către Tzutzikó): Așadar s-a anunțat sosirea lor?

TZUTZIKO — Da, mărite rege.

REGELE — Cine vine?

TZUTZIKO — Un om de seamă, filosoful Al-Farabi, însoțit de discipolul său poetul Al-Mutanabbi. (Scurtă pauză.) Rămîne mărituț rege la hotărîrea luată?

REGELE — Da; mai cu seamă în ceea ce privește pe arabi. Bizantinii și arabii ne iubesc la fel, așa încît ar fi nedrept dacă nu i-am fierbe în același cazan.

TZUTZIKO — Într-adevăr, dacă îi ajutăm să vină la Bizanț, însemnează să-i aducem pe capul nostru.

REGELE (gînditor, cîțiva pași în sus și în jos; apoi se oprește în fața lui Tzutzik) — Eu nu știu, Tzutzik, cum pot oamenii aceștia crede că noi sîntem gata să ne aducem cu surle și cu tobe dușmanul în casă.

TZUTZIKO — Tot așa cum își inchipuie Bazileul că noi ne vom grăbi să cucerim Asia pentru el. Fiecare vrea să sacrifice pe altul ca să-i fie lui bine.

REGELE — Și mai ales Bizanțul dorește aceasta. A mincat totdeauna cu o grabă egală și prieteni și dușmani.

TZUTZIKO — Este arta lui.

REGELE — O artă pe care o practică cu atîta pricepere încît ai crede că asta este legea lumii.

TZUTZIKO — Crede măritul rege că atitudinea față de solii bizantini trebuie să rămînă neschimbată și mai departe?

REGELE — Neschimbată.

TZUTZIKO — Nu simte totuși măritul rege că ceva este pe punctul de a se schimba la Bizanț?

Ch. Fisch, Byzance, 114

*Între piața Augustin și piața Tauras
se întindea strada Mésé, strada mare,
ocupată de bazaruri.*

*Augustonii de porfiran, stabiliți în
Piața Paleului*

REGELE — Se pare. Chiar importanța pe care o atribuie alianței noastre ar trebui să ne dea de bănuț. Deocamdată nu s-a schimbat nimic însă.

TZUTZIKO — Nu s-a schimbat, este drept; dar nu s-ar cădea să vedem ce s-ar putea ridica de acolo?

REGELE — Ai știri mai proaspete decît acelea pe care nu trebuie să le smulg frumoasei ambasadoare a Bazileului?

TZUTZIKO — Se pare că sînt unele frămîntări lăuntrice și că acestea ar interesa pe Bazileul Constantin mai mult chiar decît războiul cu arabii sau cu bulgarii.

REGELE — Adică cu arabii. Cu bulgarii lucrurile s-au liniștit; ei nu se vor ridica atîta timp cît în fruntea lor va fi țarul Petru și cît timp lingă țarul Petru va fi, în chip de soție, nepoata Bazileului Romanos.

TZUTZIKO — Se pare însă că chiar Bazileul Romanos nu stă bine. Sînt mari nemulțumiri împotriva lui și a generalului Gourgeon și n-ar fi cu neputință ca aceste două săbii tari ale imperiului să se frîngă una după alta, și în scurtă vreme.

REGELE (gînditor) — Acesta este și cîntecul Theophanei. Să le vedem mai întîi frînte și vom hotări după aceea.

TZUTZIKO — Așadar, tratativele cu arabii...

REGELE — Ca și cele cu bizantinii.

TZUTZIKO — Și același va fi și procedeul?

REGELE — Același, cu diferența că între timp regele Theagenes a sporit și mai mult în nebunie. (Scurtă pauză.) Cînd este bine chibzuită, un dram de nebunie face mult la un general care nu are decît o parodie de armată. (Rosettis, mesterind la nasul lui Aristotel mai tare decît trebuia, îl rupe. Rămîne incremenit pe scaun și se uită îngrozit cînd la rege cînd la filosoful mutilat. În cele din urmă începe să fluiera a pagubă.)

LAMBROS (lingă Rosettis) — Ce făcuși, prea luminate!

REGELE — Ce s-a întîmplat acolo?

LAMBROS — S-a întîmplat, mărite rege, că nasul filosofului a fost mai slab decît periile lui Rosettis. (Regele merge și culege nasul lui Aristotel; îl studiază, apoi îl dă lui Rosettis.)

REGELE — Păstrează-l cu grijă. Ai acum două nasuri, dintre care unul cu adevărat de filosof. Ai luat-o pe calea bună; te-apropii... te-apropii. (Îi arată cele două socluri, apoi iese prin fund.)

GRĂDINA LUI AKADEMOS

G. CĂLINESCU

În actualitate

SIMPOZION LA MUZEUL LITERATURII ROMÂNE*

Participă: Dumitru MICU, Cornelia ȘTEFĂNESCU,
Geo ȘERBAN, Paul CORNEA, Nicolae CIOBANU

Dumitru MICU: «...sub specie aeternitatis.»

Toată lumea instruită știe că G. Călinescu a debutat editorial ca istoric literar (și, în general vorbind, s-a impus ca scriitor) cu o biografie, dar motivația acestui fapt, dezvăluită de către el însuși, o cunosc doar cercetătorii literari; mai precis, aceia dintre cercetătorii literari care au traversat periodicele din deceniul al patrulea. Într-un interviu consemnat în „*România literară*” din 9 aprilie 1932, la apariția cărții, autorul *Vieții lui Mihai Eminescu* declara că a preferat să-și înceapă cu o biografie activitatea critică, în loc de a-și fi strîns în volum articole apărute în reviste «mult mai atrăgătoare într-un fel» — pe considerentul că «nu se cade unui critic român să pășească în arena literelor cu preocupări recente înainte de a-și fi dat verdictul și a-și fi încercat puterile cu marii reprezentanți ai spiritului de creație românesc». Eminescu fiind cel mai mare între cei mai mari, tînărul critic și-a făcut din actul de a-l studia monografic, «o profesie de credință», întrucît, după opinia sa, fără înțelegerea poetului național, «examenul critic [...] este pierdut». La întrebarea «De ce *viața*?», Călinescu răspundea că *vieții* avea să-i urmeze neapărat *opera*, însă «mi-am dat seama de la început că nu puteam studia opera poetului fără a-i determina calitatea sufletului. Îmi trebuia portretul moral al lui Eminescu». Din alte destăinuiri știm că, încă în perioada în care lucra la Eminescu, în spiritul criticului a încolțit ideea *Istoriei literaturii române*. Prin corelare, aceste două fapte, începerea activității de critic și istoric literar cu monografia consacrată celui mai mare poet român și încununarea ei prin monumentala *Istorie*, dobîndesc o semnificație pilduitoare, revelînd implicit natura spiritului călinescian.

Pentru întocmirea acelei hărți a spiritualității românești (materializate în scrisul artistic) care este *Istoria* din 1941, Călinescu avea nevoie de un punct de reper principal, de un etalon la care să raporteze toate valorile naționale. Acela nu putea fi, evident, decît Mihai Eminescu. Mihai Eminescu este nu numai «Marele Alfa» al poeziei române moderne, dar și poetul prin care s-a revelat chintesența puterii creatoare românești, chintesența spiritualității noastre. Pentru noi, românii, Eminescu este

* Simpozionul cu tema *Valorificarea și receptarea clasicii* a avut loc în ziua de 22 octombrie 1986, în cadrul manifestărilor culturale prilejuite de Săptămîna Muzeului Literaturii Române. Dintr-o defecțiune tehnică, cuvîntul introductiv al regretatului critic și istoric literar, Nicolae Ciobanu, nu a fost înregistrat pe bandă.

însăși imaginea permanenței, a veșniciei, a absolutului. Estetic, opera lui reprezintă însăși Valoarea, valoarea în sine, cea care nu se perimă niciodată. A raporta la el toate celelalte valori literare înseamnă a le considera *sub specie aeternitatis*. Iată criteriul judecăților de valoare călinesciene! Întocmai ca în creația epică, unde finalitatea variatelor demersuri artistice nu este reflectarea imediatului, a concretului istoric *tel quel*, producerea de „documente omenеști” accesibile abordării cu mijloacele reportajului, ci revelarea unor constante psihice, luminarea unor atribute permanente ale naturii umane, tot astfel și în istoria literară, G. Călinescu semnalează ca vrednice de înțeles acele zone, acele componente ale operelor în care se realizează valoarea în sine, valoarea absolută — sau în care pot fi identificate semne ale năzuinței spre ea. Autorul singurei istorii integrale a literaturii române ghidată de criteriul estetic apreciază scriitorii în funcție nu de apartenența la școli și curente, de situarea fiecăruia în raport cu orientarea estetică sau de altă natură dominantă într-o epocă, ci în funcție de cantitatea de eternitate existentă în operele lor.

Modul în care își dirijează cititorii spre nucleul incoruptibil al operelor diferă însă de al tuturor celorlalți critici de orientare estetică, de la Maiorescu la Zarifopol. Principiile orientative și implicit metodologia activității critice călinesciene se află în raport de diametrală opoziție îndeosebi cu cele instituite de Mihail Dragomirescu. În concepția întemeietorului « științei literaturii » premergătoare metodelor structuraliste din anii noștri, istoria literară este o disciplină perfect inutilă. Nu are, după el, nici un

sens reconstituirea procesului genetic al operelor, și cu atât mai puțin întocmirea de biografii ale scriitorilor. Opera prezintă interes doar prin ea însăși, și nu orice operă. Scrierile de simplă îndeminare și chiar de talent nu au prin ce să suscite interesul celui ce studiază literatura științific. Acesta ia în considerație doar capodoperele, pe care le clasifică în funcție de structurile lor, făcând abstracție de tot ceea ce le integrează formelor de cultură și de conștiință specifice unui anumit moment istoric. Respingînd și el istorismul plat, factologic, Călinescu consideră, totuși, operele din perspectivă istorică. Altfel n-ar fi scris *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*. În înțelegerea lui, opusă celei dragomiresciene, istoria și estetica literară sînt discipline ce nu se exclud, ci se întregesc. Raportul dintre ele este de complementaritate.

Aceasta fiindu-i concepția, Călinescu n-a scris o istorie doar a capodoperelor literare românești, ci a întregii literaturi române. Dar a scris-o din perspectiva supremei capodopere a creației artistice românești: *Luceafărul* eminescian. A atribuit valoare artistică fiecărei scrieri menționate în măsura în care, potrivit judecății sale, aceea scriere se apropie de Luceafăr. În măsura în care se apropie de Luceafăr, cu propriile ei mijloace, condiționate de stilul epocii, de orizontul mișcării literare sub al cărei impuls a fost produsă, de formația spirituală, de cultura și posibilitățile individuale ale autorului. Altfel spus, Călinescu semnalează cuantumul de eternitate din indiferent ce producție literară fără a face abstracție de ceea ce o individualizează istoric, și fără a rupe opera de autor. Eul profund al scriitorului nu este, în reprezentarea sa, fără nici un raport cu cel de suprafață, cum susținea Dragomirescu, și, în consecință, cunoașterea acestuia din urmă nu e, după părerea lui, de prisos. Operele transfigurează existența reală, *largo sensu*, a autorilor, experiențele lor în toate sferile trăirii și ale gîndirii, adică le reflectă « biografiile », și nu întotdeauna cu mijloacele cele mai disimulative. De aici, interesul pentru orice e de natură a caracteriza un scriitor și ca simplu om. Obiectul demersului critic rămîne, constant, valoarea absolută a operei, sau ceea ce indică posibilități în acest sens, al creării ei, însă valoarea absolută nu e considerată atemporal, ci *in concreto*, relevîndu-i-se atributele individualizante, inclusiv acele ce o încadrează în romantism, clasicism, simbolism sau orice alt curent. Mai precis, particularitățile prin care opera « se datează » nu sînt niciodată eludate, însă iarăși niciodată ele nu devin scop în sine. Așa cum, potrivit specificării din postfața primei ediții a *Vieții lui Eminescu*, « scopul biografiei este viața, nu faptele », scopul datelor de istorie literară privitoare la opere este dezvăluirea a ceea ce le transcende. Indicarea pentru cititor a căilor de acces spre ceea ce asigură permanența, imortalitatea operelor. Cu alte cuvinte, scrisul critic călinescian formează gustul cititorilor pentru capodoperă, dar o face cu totul altfel decît proza critică a lui M. Dragomirescu.

Opunînd anistorismului dragomirescian o viziune eminamente istorică, G. Călinescu și-o delimitează strict — spectacular, s-ar putea spune — de cea lovinesciană. Pentru Lovinescu, teoretician al sincronismului, doar operele contemporane pot dobîndi actualitate în conștiința consumatorilor; doar ele pot fi receptate estetic. Nu și pentru Călinescu. El consideră actual (mereu actual) ceea ce este etern. Nu însă fără ca în *Istoria literaturii* să aducă scrieri din secolele precedente în secolul și chiar deceniul său, adică în ceea ce se înțelege obișnuit prin « actualitate ». Faptul a fost menționat, adineaori, de Nicolae Ciobanu. Texte din trecut, chiar și din cel mai îndepărtat, sînt citite de Călinescu — se poate zice, reactualizînd o sintagmă de acum vreo trei decenii, — « cu ochii prezentului ». Făcînd istorie literară, G. Călinescu nu execută simple restaurări de tip arheologic. Mai exact spus, face și asta: mai ales în monografiile *Alexandrescu* și *Filimon*, dar, în sferile majore de istorie literară înfăptuiește incomparabil mai mult, portretează și descrie cu unelte balzaciene, creează oameni vii, instaurează peisaje, climate, ambianțe. Portretura fizică și pictura de medii nu sînt însă scopuri în sine. Istoricul literar reconstituie cu minuție detalii de epocă pentru a se vedea cum, în cele mai diferite condiții de timp și loc, pe cele mai diverse decoruri,

se exprimă eternul omenesc. Pentru a ni se arăta, sub multiple înfățișări, dependente de epoci, comportamente, simțăminte, aspirații care sînt ale omului de totdeauna, deci și ale noastre. Procedarea aceasta este însă doar a *istoricului* literar. *Criticul* actualizează scrieri din trecut (nu doar în *Istorie* și nu doar românești) semnalînd în cuprinsul lor fapte de creație (fie și involuntară) analoge celor din anumite opere de mai tîrziu, în special din secolul al XX-lea. Răsturnînd raporturile diacronice, Călinescu descoperă, așa zicînd, ... « influențe » ale scriitorilor din timpul său, români și străini, asupra celor din veacurile trecute. Nedisimulata dușmănie a cronicarului Radu Popescu față de unii dintre cei despre care scrie « e de o vulgaritate sănătoasă, argheziană ». Dialogurile din cutare narațiune a lui C. D. Aricescu « sînt cinice, în stilul viitor al lui Damian Stănoiu ». În anonima *Istorie a Țării Românești de la leatu 1769 și a Bucureștilor, săracii* apar « stingăcii savante, ritmuri inegale, și o mare măscărie populară, prevestind pseudofolclorul supraréalist, de dicteu automat ». În compunerile pitarului Hristache există « versuri a căror încîntătoare neghiobie pare fabricată de un Urmuz ». Gavril Protul « profesează un adevărat claudelism ». Scrierile trimise de Duiliu Zamfirescu lui Maiorescu fac din autorul lor (în 1890) un « teoretician al autenticității, al procesului verbal, în linia lui Stendhal și André Gide ». Cînd nu aduce scrieri de altădată pînă în perioada interbelică, istoricul literar le apropie, totuși, de vremea sa, privindu-le prin opere din secolul al nouăsprezecelea ce puteau fi (și pot fi și astăzi) citite pentru ele însele, adică aveau (și au) priză în sensibilitatea contemporană. Neculce are « ceva din limbuția de mai tîrziu a lui Ion Ghica », nu fără a-l conține în embrion și pe Creangă, — mai ales pe el. « Limbuția lui Creangă » e descoperită și în *Istoria ieroglifică*. Cronica lui Radu Popescu adăpostește scene avînd « mișcarea teatrului unui Delavrancea ». Discursurile din *Țiganiada* sună ca un « *Împărat și proletar* de șatră ». Iancu Văcărescu utilizează în *Peaza rea* un procedeu « caragialesc ». *Iașii în carnaval*, piesa lui Alecsandri, « are mult din comicul de încurcătură din *D'ale carnavalului* ». « Horațiu e contaminat de rousseauism „avant la lettre” »! În această raportare a scriitorilor din alte timpuri, la urmași ai acestora, unii au văzut simplu exhibiționism, voință de originalitate. Nu e adevărat, desigur. Călinescu operează inversări cronologice pentru a reliefa atribute ale unor producțiuni literare din trecut prin care acestea se sincronizează — nemijlocit sau prin opere intermediare — cu literatura de după 1900.

Natural, istoricul literar procedează și invers. Pune operele contemporane în relație cu opere din trecut. Și, tot timpul, compară între ele scrieri apărute în fiecare perioadă istorică înfățișată. Avem astfel în opera de istoric literar a lui Călinescu o viziune totală a literaturii naționale. G. Călinescu stabilește relații în toate sensurile, temporal și spațial. Privește autorii și operele din toate părțile: dinspre trecut către prezent și dinspre prezent spre trecut, dinspre o margine a teritoriului literar din anume epocă spre marginea cealaltă. Și nu își concentrează privirea doar asupra spațiului național. Integrează valorile naționale în sistemul universal de valori, studiază literatura națională ca parte constitutivă a celei universale. Viziunea călinesciană a literaturii este o viziune demiurgică. Pentru teoreticianul istoriei literare ca « știință inefabilă și sinteză epică », timpul desfășurărilor istorice ale vieții literaturii e un prezent etern. În spiritul său, al lui Călinescu, toți autorii înregistrați în *Istorie* sînt contemporani. Sensibilitatea criticului vibrează în contact cu texte din indiferent ce secol, întrucît le citește unele prin altele. Același spirit etern și universal uman se exprimă în toate produsele literare. Firește, la dimensiuni și cu intensități extrem de diferite. Orice text devine însă interesant. Dacă nu prin el însuși, prin raportare la opere de incontestabilă valoare. Pe orice text, spiritul asociativ (și disociativ) își poate exercita facultățile.

Gîndind astfel istoria literară, și profesînd-o adecvat, Călinescu a rezolvat, pentru el însuși, magistral, problema raporturilor dintre istoria și estetica literară, dintre sincronism și diacronism. Practicată de el, istoria literară devine *eo ipso* și estetică literară. Diacronismul, în scrisul său, se dizolvă în sincronism. În viziunea călinesciană,

trecutul e absorbit de prezent. Fenomenul literar în plin curs conține, asemenea bulgărelui de zăpadă al lui Bergson, rostogolit din munte, întreaga literatură premergătoare. Drept consecință, istoria literară este încorporată criticii literare.

Aceasta fiindu-i «metodologia», Călinescu — «scriitor total» prin cultivarea tuturor genurilor literare — este, în ceea ce a scris *despre* literatură, criticul total. Dacă în Eminescu vedem absolutul poeziei (o carte a Rosei Del Conte se intitulează *Eminescu o del assoluto*), e normal ca G. Călinescu să ne apară drept absolutul criticii și istoriei literare.

Nicolae CIOBANU: Mulțumim foarte mult profesorului D. Micu. După părerea mea, dînsul a fost foarte inspirat. Nu s-a putut totuși despărți de Călinescu nici din punct de vedere al retoricii.

Sigur, vă mai amintiți, tovarăși, de acea fastuoasă ediție a *Scrinului negru*, însoțită de un dosar absolut palpitant, ediție care aparține Corneliei Ștefănescu, pe care eu o apreciez foarte mult. Aș considera-o un autentic «copil de suflet» al familiei Călinescu. De aceea o invit să ne spună cîteva cuvinte:

Cornelia ȘTEFĂNESCU: «...marea lecție a întîlnirilor continue cu scriitorii.»

Este impresionant să fiu considerată așa. E-adevărat, foarte multă lume socotește că toți cei care ne aflăm în Institut în acea perioadă, am fost oamenii cei mai fericiți. Am fost... Noi eram foarte tineri pe vremea aceea, ce la vîrsta profesorului Papadima — pe atunci de vîrsta mea —, iar noi, ceilalți foarte mici, eram copiii familiei Călinescu, fără diferențe de vîrstă. Am fost fericiți. Este foarte greu, după aceea. Cînd te desparți de un om excepțional. Noi am mai avut alături pe d-na Alice Vera Călinescu (căreia nu voiam acum să-i aduc omagiul, ci la sfîrșit, dar omagiul i se aduce tot timpul). Domnia-sa a fost alături de oricine îl înțelege pe Călinescu, de oricine ar fi vrut să scrie despre Călinescu, punîndu-i la dispoziție tot ce a fost «document Călinescu» în casa Călinescu și-n același timp să recreeze tot ceea ce Călinescu făcuse pentru Institut, pentru istoria literaturii, să refacă în măsura în care a fost posibil drumurile lui Călinescu pe urmele scriitorilor. Aici, socotesc eu, a fost extraordinara lecție a lui Călinescu — a apropia tineretul de istoria literaturii. Or, d-na Alice Vera Călinescu a căutat cu posibilitățile domniei-sale a ne duce pe drumurile parcurse altădată cu Călinescu. Chiar în străinătate, cînd a avut posibilitatea să meargă, fiecare loc văzut odinioară împreună cu soțul domniei-sale, l-a evocat cu deosebită căldură, readucînd în minte, cu sufletul, o existență care nu poate să rămînă decît vie, oricînd.

Spuneam că profesorul Călinescu ne-a dat marea lecție a întîlnirilor continue cu scriitorii. Tot ceea ce a făcut a fost o lecție. Dumneavoastră, fiindcă sinteți aici — cred că nu vă este străină acea călătorie continuă pe urmele scriitorilor, călătorie organizată în scop formativ în diferite părți ale țării, tocmai pentru îmbogățirea istoriei literaturii române. Cine urmărește îndeaproape activitatea lui Călinescu își dă seama că, de fapt, tot ceea ce a întreprins a fost pentru istoria literaturii române: un fel de demonstrație continuă și un fel de a se dedica gîndului și sufletului românesc, oferindu-i nu numai istoria literaturii ca tom, ci absolut tot ceea ce a scris, și-n același timp, tot ceea ce a făcut pentru generațiile care l-au ascultat și pentru înalta școală de literatură pe care a organizat-o în cadrul Universității. Sint mulți care știu ce-au însemnat lecțiile lui Călinescu în cadrul Universității noastre, mulți au auzit fără să fi fost, desigur, în Institut, ca să se convingă ce a însemnat școala literară pe care a organizat-o acolo. Și, spunînd aceasta, pot să fac afirmația că nimic din

ceea ce a scris Călinescu, nimic din ceea ce a spus la conferințele pe care le-a ținut, la lecțiile de interpretare literară din aula Academiei și din cadrul orelor de curs de la Universitate, nimic n-a fost întâmplător. Vă rog să mă credeți că orice afirmație era susținută de document. E destul să vă uitați pe perete, să vedeți cartea despre Eminescu pe care a completat-o pe margini cu fel de fel de note care reprezintă noi cercetări și noi puncte de vedere. Aș ține să răsfoiți manuscrisul *Istoriei literaturii române* înainte de-a deveni volum, fiecare pagină de pe acest manuscris completată cu cerneală roșie, albastră, verde, cum avea la îndemână, și vă veți convinge că fiecare afirmație a fost încă o dată și încă o dată verificată, încă o dată și încă o dată cîntărită. Același interes și aceeași responsabilitate față de afirmația scrisă sau orală o are chiar față de scriitori așa-zis, minori. În Institut noi am avut ocazia să asistăm la rescrierea istoriei literaturii sub formă de lecții. De aceea îmi permit să afirm că G. Călinescu a fost nu numai scriitor și critic. A fost un profesor deosebit, un profesor în felul lui original. Nu a fost profesorul pe care poți să-l urmărești, luînd note. (Doamne ferește!) Nici nu-ți dădea voie. Pe moment, poate că te și zăpăcea. Mi-aduc aminte că la început l-am urmărit ca studentă. Nu eram destul de formată ca să înțeleg o seamă de amănunte din amplele referiri la nume și opere, dar asta m-a obligat să citesc. Odată intrată în Institut, mi-am dat seama de responsabilitatea celui care asista la vestitele simbețe de ședințe, între 9 și 13, cînd Călinescu vorbea, numai el, deși fiecare dintre noi eram obligați, dacă eram solicitați, să luăm cuvîntul sau să ne citim lucrările; era destul să spunem 2—3 vorbe, pentru ca Profesorul să continue, iar noi, ceilalți, să fim puși în situația să înțelegem ceea ce am fi vrut să spunem noi. Doream atunci — o să rideți — eram foarte tînără pe vremea aceea, doream sau să mor descoperindu-mă incapabilă să mai spun ceva, sau să fac ceva ca să nu-mi fie rușine c-am fost acolo, într-un grup ales de profesorul Călinescu.

Dincolo de autorul istoriei literaturii, dincolo de scriitor și romancier, G. Călinescu a fost Profesorul. Marele Profesor. Avea o vorbă. Nu pot eu s-o redau acum exact. Spunea că așa după cum un viitor mare pictor se formează copiindu-și maestrul, adoptîndu-le maniera, de la amestecul culorilor la așezarea lor pe pînză, pînă să ajungă a descoperi amănuntul care să-i dea unicitatea, tot astfel un romancier poate afla, într-un model « care-i convine », un chip « lesnicios » de a-și « comunica » observațiile.

O, doamne, de am fi putut noi face, anume, ceva care să ne dea dreptul a ține fruntea sus în fața unei asemenea lecții datorată Profesorului Călinescu. Și pentru că sîntem aici într-un muzeu de literatură și vorbim mereu de istoria literaturii, să amintesc faptul că documentele pe care Călinescu le prețuia deosebit, deși în aparență zicea: « Nu, lăsați-le. Nu vă mai uitați la documente », el ni le aducea la Institut. După fiecare cercetare pe care o făcea, venea cu servieta groasă de documente și ne-o pune pe masă. Fotografii, scrisori, note.

Întîmplarea a făcut să-mi cadă în mină documentele *Scrinului negru*, după moartea lui G. Călinescu. Nimeni n-a crezut că nucleul romanului ar fi fost documente reale, nici chiar istoricii literari. D-na Călinescu a avut amabilitatea să-mi pună la dispoziție manuscrisele și orice hîrtie aflată în casă, la început, pentru a pune oarecare ordine. Și-am pus-o. Am văzut că stringînd hîrțiile descopăr ceva ce seamănă a *Scrinul negru* și-am întrebat-o. În felul acesta a luat naștere acel dosar al *Scrinului negru*, publicat în 1977. Munca nu mi-a fost ușoară. Au fost ani, mulți ani necesari, nu numai să pun ordine în hîrtii, ci să le corelez, să-mi fac inteligibilă existența unor oameni, la care se referă hîrțiile respective. Cînd am ajuns la capăt, mi-am dat seama că asistasem la altă lecție călinesciană. Datorită ei, am înțeles cum scria. Așa cum s-a documentat pentru *Istoria literaturii române*, așa cum s-a documentat pentru *Scrinul negru* și pentru orice altă carte.

Să știți că am verificat: *Viața lui Eminescu* a fost concepută ca text de istorie a literaturii, de critică literară, dar și ca roman, și toată documentația se află în revistele vremii citită, gîndită, interpretată, trecută prin sufletul și mintea lui Călinescu.

Încă o dovadă a ceea ce mi permit să susțin referitor la Profesorul Călinescu. Vă amintesc mereu de expresivitatea documentului. Documente care mi l-au relevat pe G. Călinescu după moarte. Din nou evoc amabilitatea doamnei Călinescu și prețuirea afectivă pentru tot ce înseamnă nota călinesciană. Domnia-sa mi-a permis să ajung la niște hirtii ale Profesorului privind călătoriile către sfârșitul vieții (1961), una în Franța și alte două în Italia. În Franța, traseul din sud și Parisul își găsesc evocarea la revenirea în țară, în « cronicile optimistului ». La fel călătoriile din Italia. Mă opresc la ele, pentru că sînt tulburătoare. Surprind momente ale existenței lui G. Călinescu cu un an și doi ani înainte de moartea lui. Este vorba de o

călătorie la Florența, în martie 1962, și de cealaltă, pentru Pico della Mirandola, în septembrie 1963. Nu uitați că el în 1965, în primăvară, s-a sfârșit. Foarte bolnav, Călinescu vede Florența, compară amintirile tinereții cu cele ale călătoriei împreună cu Vianu și cu alți scriitori. Florența rămîne aceeași operă de artă, dar interpretată la două vîrste. Nu este cunoscut, sau e mai puțin cunoscut jurnalul, însemnările din zilele călătoriei. Citindu-l, vedem cum reacționează față de orice amănunt istoricul literar — atent la exactitate, criticul — atent la calitate și estetul — cucerit de sublimul artei florentine. Altul este ecoul notelor din timpul călătoriei prilejuite de aniversarea lui Pico della Mirandola. Faptele sînt cu atît mai impresionate, cu cît îl găsim pe Călinescu depășindu-se, adică depășindu-și un moment dramatic al existenței. Era foarte bolnav. A pornit la drum trimis de Academie în Italia, dar nu i s-a îngăduit să-și prezinte conferința. Au fost situații de conjunctură care au pus stavilă între prezența lui, venit de « dincoace » și concepția de « dincolo » asupra lui Pico della Mirandola. Călinescu a stat tot timpul încordat. Aștepta cu emoție să fie totuși chemat a-și spune cuvîntul. Călinescu *nu* a fost chemat. Aici în țară nimeni n-a știut cum au decurs lucrurile. Au apărut două articole în „*Contemporanul*“, în care Profesorul povestește aniversarea lui Pico della Mirandola. A fost publicată în „*Contemporanul*“ și o parte din conferința pe care ar fi trebuit să o rostească la locul aniversării umanistului italian. Conferința a fost publicată integral, ulterior, în „*Revista de istorie și teorie literară*“. Ca de obicei, la întrunire, Călinescu își făcuse note. Note răzlețe, dar care îl arată, pe de o parte, bubuind interior, dorind să ia cuvîntul, așteptînd să fie invitat, punînd în cumpănă cum ar fi mai bine să se prezinte în fața publicului — și pe de altă parte, punctînd usturător dezacordul cu diferite opinii enunțate pe parcursul ședințelor. Copleșitoare este liniștea — pe care și-a arborat-o în momentul venirii în țară, nespunîndu-și suferința decît cu zimbetul pe buze lui Vasile Nicolescu și colegului George Muntean. Desigur, doamnei Călinescu, ceva mai profund. Este pentru prima dată cînd Călinescu se luptă, trece peste boală, trece peste incrințenarea umană și își impune să rămîină el, mai departe, cu munca de fiecare zi.

Nu facem aici decît să omagiem o existență care rămîne existența noastră, ascultîndu-l, ca pe vremuri, în Institut, monologînd — acum numai prin intermediul operei. Citindu-l, îi prețuim sufletul și mintea, așa cum se cuvine.

Nicolae CIOBANU: Mulțumim foarte mult Corneliiei Ștefănescu, pentru cuvintele atît de calde și atît de inedite pe care ni le-a comunicat. Într-adevăr, calitatea extraordinară pe care a avut-o, de « copil de suflet » al familiei Călinescu, își lasă amprenta în tot ceea ce spune și gîndește și, mai ales, în ceea ce simte despre marele critic.

Judecînd după volumele pe care le-a publicat din opera lui Călinescu, acele fascinante restituiri, văd în Geo Șerban un iscusit și tenace arheolog care se confruntă cu bazaltul lăsat de opera lui George Călinescu. În această ordine de idei, cred că domnia-sa ne va putea face cîteva mărturisiri legate de ceea ce s-ar putea numi latura intimă, dimensiunea interioară a procesului de creație critică, a cadrului operei lui Călinescu. Cu alte cuvinte, folosind expresia lui Hegel, « fenomenologia creației călinesciene ».

Geo ȘERBAN: «...a deschis căi imperiale către valorificarea moștenirii clasice...»

Chiar pentru cineva familiarizat, laboratorul lui G. Călinescu rezervă mereu surprize, ies la iveală mărturii, aspecte de natură să impună noi și profitabile confruntări cu spiritul călinescian. Nu mai departe decît adineaori, ce ne povestea Cornelia Ștefănescu despre jurnalul florentin apare extrem de elocvent și de incitant, date fiind relațiile osmotice dintre Călinescu și cultura italiană — cel puțin într-o primă fază absolut decisivă pentru orientarea activității sale. În ordinea surprizelor incitante se înscriau, de asemenea, săptămîna trecută — probabil că și pentru dumneavoastră cei

de față — amintirile publicate în „*România literară*” despre profesori de limba română de altădată.

Era vorba acolo de un Călinescu foarte tînăr, din anii '28, '29, la începutul carierei sale didactice, dar, de pe atunci, de neuitat. Evocarea este făcută după aproape 60 de ani — firește, nu fără un oarecare grad de aproximare. În asemenea împrejurări, tușele mai puțin nete, ezitățile, tremurarea mîinii sub impresia emoțiilor de altădată se integrează atmosferei *retro*. Pare mai autentică amintirea dacă mimează chiar o anumită... uitare de sine. Oare despre ce vorbea tînărul profesor Călinescu? Fostul său elev are aerul că nu se prea supunea programei analitice. El putea, de pildă, să întretînă clasa, un an întreg, despre o poezie de Eminescu. Cum era posibil? Era, fiindcă în comentariile lui la acea unică piesă eminesciană, Călinescu introducea toată istoria literaturii române de la Dosoftei și pînă la Arghezi; repet, pînă la Arghezi — și asta în '28, '29, cînd abia era consacrat ca poetul cel mai important. Mai mult, vorbea pînă și de Ion Barbu, dacă amintirea celui ce relatează este exactă — Barbu care nu scosese încă *Joc secund*. Așadar, cu toate că nu era autorizat printr-un volum de prestigiu să fie trecut în rîndul marilor valori, Călinescu îi simțise amplitudinea și proceda ca atare. Am motive temeinice să cred că amintirea este justă, fiindcă în biblioteca lui Călinescu, atîta cîtă s-a păstrat, există două autografe, două dedicații ale lui I. Barbu către Călinescu: una, pe teza de doctorat, datată 1929, a doua chiar pe *Joc secund*, amîndouă cu o mare condescendență față de spiritul călinescian, într-un mod care ne autorizează să socotim că stima era reciprocă.

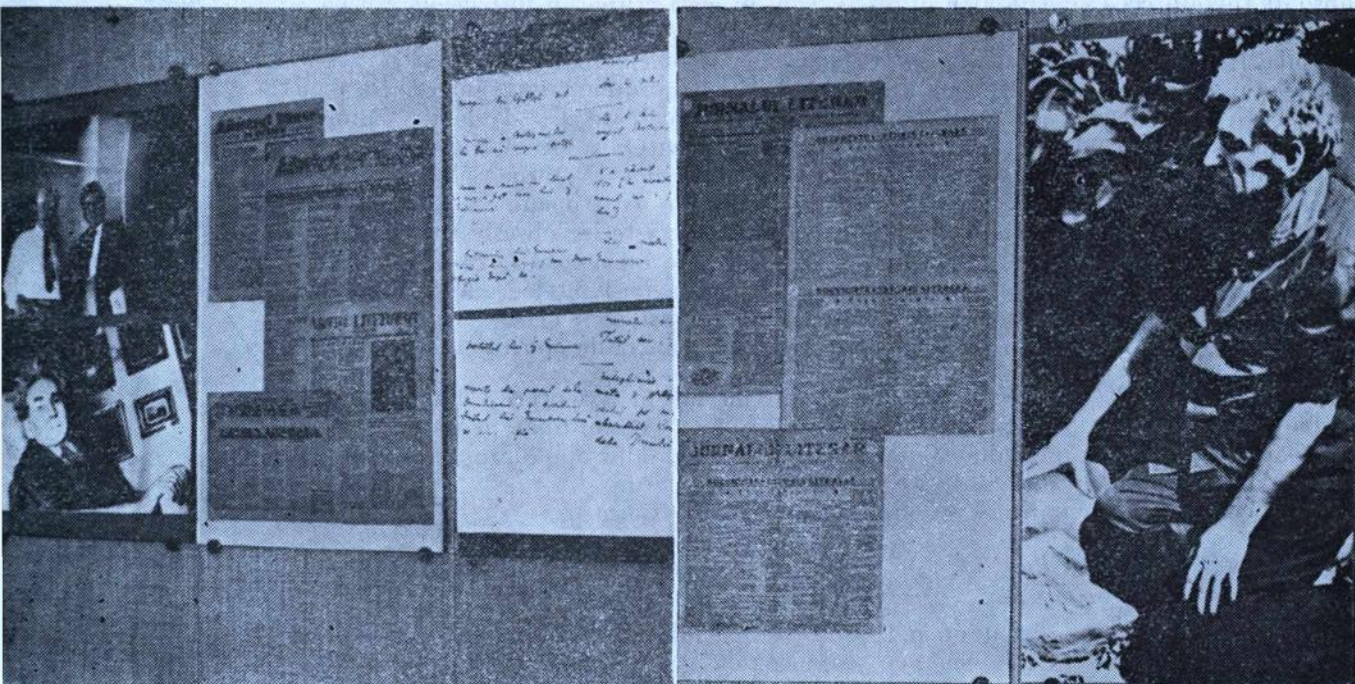
Încă o dată, pe urmele unei singure creații eminesciene, Călinescu întreprindea un întreg excurs în literatura română. Cu siguranță că asociînd și literaturi străine. Ce-ar fi de reținut? Că imaginea lui Călinescu despre literatură ca fenomen complex desfășurat de-a lungul epocilor era foarte clară. Geneza *Istoriei literaturii* avem dreptul s-o plasăm în aceste procedări ale lui de tînăr profesor spre a-și lămuri sieși, odată cu elevii săi, ce înseamnă literatura română: cum trebuie înțeleasă, cum poate fi citită literatura română în fireasca sa creștere și formare de-a lungul vremii. Poate că încă de pe atunci, în capul lui Călinescu mișea proiectul — nebunesc de ambițios — al unei istorii a literaturii. Fapt este că în 1933, Al. Rosetti anunța, de acum, integrarea într-un program editorial a *Istoriei literaturii române* de G. Călinescu, pe atunci în 4 volume. Ceva ar fi trebuit să dea de bănuît încă din '31 — '32 — din '32 începea să facă cronică curentă la „*Adevărul literar*” — repetatele obiecții ale lui Călinescu față de spiritul cronicăresc al criticii noastre, înțelegînd prin asta optica, orizontul

limitat al criticii foiletonistice, mulțumită cu citarea ultimului autor apărut pe firmament, fără o perspectivă istorică. Aș aminti un articol ocazional al său, dar foarte semnificativ. Era o aniversare Șt. O. Iosif — Panait Cerna. Călinescu folosea prilejul spre a denunța absurditatea de a crede că putem aprecia cit de cit ce se întâmplă în poezia actuală fără să privim îndărăt, să citim în creația actuală stratificările anterioare. Mă rog, simplific puțin pentru uzul discuției. De altminteri, sînt lucruri cunoscute. Urmăresc numai scenariul, succesiunea de momente semnificative din laboratorul călinescian. E de reținut că foarte timpuriu criticul își manifestă propensiunea către privirea diacronică asupra literaturii. Asta răspundea unor convingeri formate încă din anii săi de studii, cînd fusese studentul lui Ramiro Ortiz. Despre el se poate spune că a fost « farul » criticului de mai târziu, ca să vorbim ca Baudelaire. E păcat că nu a dobîndit notorietatea meritată. Astăzi, cînd se fac ediții din Charles Drouhet, de pildă, nu avem cum să nu regretăm lipsa unei asemenea inițiative editoriale și în ce-l privește pe Ortiz. Prelegerile lui, textele lui de la cursuri, eseurile pe care le-a încredințat principalelor publicații dintre 1910—1935, cele mai multe trase pe urmă în volume, toate dovedesc un spirit foarte avizat și un tip de critic literar care practică exegeza critică extrem de suplu, ca o reală desfătare pentru cititor. Deloc arid, deloc pedant. Asta convenea foarte mult temperamentului, fibrei interioare călinesciene. S-a creat între ei un atașament, întii ca de la profesor la student, dar pe urmă au ajuns într-un fel de relație simpatetică, pînă acolo încît G. Călinescu ajunge tîrziu de tot să mai trădeze ecouri ale principiilor profesate de Ortiz și ale felului cum vedea el literatura. Să ne înțelegem: nu-i vorba de un mimetism oarecare. Călinescu a fost superior inzestrat față de Ortiz, din toate punctele de vedere, deci n-avea de ce să împrumute de la el altfel decît profitînd ca de un transmițător de idei și de metode din patrimoniul italianesc. Cel mai puternic imbold care se transmitea prin Ortiz lui Călinescu provenea, desigur, în primul rînd din direcția lui Croce. Croce era numele cel mai autorizat la ora respectivă, în deceniul al III-lea al secolului nostru. Începuse de-acuma să scoată marea revistă „*La Critica*“, își dăduse bună parte din opera importantă. Iar pe lingă arsenalul lui Croce, mai intrau în joc ecourile disputelor purtate în jurul lui Croce *pro* și *contra*. Călinescu participă în felul acesta la o dezbateră literară care punea în primul plan o problemă extrem de acută chiar la noi, și anume: raportul dintre tradiție și modernitate. Și cel puțin în prima fază a activității sale, întreg felul lui Călinescu de a raporta aceste atitudini, echilibrul pe care el îl stabilește între asumarea valorilor trecutului și inovație, poartă amprenta ideilor primite prin mijlocirea lui Ortiz. Nu e cazul aici să intrăm în detalii, există o întreagă dispută în perimetrul italian.

Toată critica de început a lui Călinescu, tot ceea ce se numește impresionismul lui Călinescu nu seamănă deloc cu ceea ce era impresionism, chiar în literatura noastră, la ora aceea și care venea pe filieră franceză. Impresionismul lui Călinescu nu este impresionismul lui Jules Lemaitre, de pildă. Impresionismul lui Călinescu se explică mult mai bine îndată ce-l raportăm la un Renato Serra, autor prea puțin știut de noi. Italieniștii au încercat să-l promoveze, dar n-a avut un mare ecou. În revista „*Roma*“ pe care a dirijat-o Ramiro Ortiz și unde Călinescu a fost în diverse perioade redactor-colaborator au apărut diferite texte din Serra, dar sporadic și reduse ca întindere, deci fără să pătrundă în sfera opiniei publice. O rapidă confruntare de texte arată aceeași tendință de evocare a cadrului, aceeași pasiune pentru portretizare, aceeași bogăție stilistic metaforică, dar cu pregnanță definitorie. Folosirea metaforei spre a defini un spirit sau altul, uneltele comparative chiar, vin la Călinescu din pagina lui Renato Serra (vezi comentariile despre Ralea sau H. P. Bengescu din „*Gîndirea*“ anului 1927). Acestei perioade aparțin și texte devenite clasice, cum ar fi portretul despre Iorga, portretul despre Pârvan, pagini care se regăsesc aproape întocmai în *Istoria literaturii*. Proiectul propriu-zis al *Istoriei* îl va divulga mai tîrziu. În „*Adevărul literar*“, cam prin 1935, începe să prelucreze fișe pregătitoare, cînd specifică expres deasupra unor articole «Din *Istoria literaturii*», bunăoară considerații

despre C. A. Rosetti, despre Andrei Mureșanu. Era un fel de a-și face public laboratorul. Dar se întâmplă ceva în acest moment. Călinescu care pînă atunci lupta ca să aducă în prezent o înțelegere mai bună valorilor din patrimoniu, se trezește în fața unei noi situații. Se izbește de-un anumit fanatism. Și el care publică pe Eminescu trebuie să tempereze un cult exagerat al lui Eminescu. E foarte interesantă această ambivalență a viziunii călinesciene. Pe de-o parte pledează pentru clasici, pe de altă parte temperează chiar cu violență — așa spune — se opune celor care făceau din Eminescu argumentul unei orientări tradiționaliste foarte rudimentare, exclusiviste uneori cu accente naționaliste, șovine, deci politice direct, care lui Călinescu i se păreau nu numai abuzive, dar pernicios-falsificatoare. În acest context, deci, el este și mai presat să închege *Istoria literaturii*, tocmai pentru a da răspuns unor asemenea excese. Prin Eminescu, Călinescu are o revelație. El, obișnuit cu sursele italienești, el care scrisese despre Eminescu ca despre un Dante român își dă seama, intrînd în analiza operei, că este insuficient înarmat ca să-l explice cum trebuie și se duce vrînd-nevrînd pe urmele lui Eminescu a cărei formație era toată de sorginte germanică. Intră în studiul nu atît al literaturii, cît al ideologiei germane și ajunge în felul acesta la teoreticieni moderni germani, la Walzel, la Cassirer, Wölfflin și ceilalți care îi revelează noi modalități de înțelegere a fenomenului literar. Și, de unde pînă atunci Călinescu, în acord cu teoria generală, vorbea de pildă despre romantism, despre baroc, dintr-o viziune stilistică, denumind prin aceste noțiuni direcții stilistice, dintr-o dată vedem că se schimbă accepția lui. El adoptă aceleași denumiri, însă de data aceasta pentru atitudini tipologice umane prin care el definește nu stiluri, exprimări literare, ci stiluri de viață eventual, tipuri de civilizație, tipuri de morfologie a culturilor și interacțiunea lor. Adică o viziune mult mai largă, din care însă *Istoria literaturii* destul de avansată nu prea mai avea cum să beneficieze în structura sa. Interesant este de văzut pe unde trece firul roșu al transformărilor care se produc în imaginea lui Călinescu despre literatură. Uneori este arătat cu degetul explicit, de pildă în capitolul *Ibrăileanu cînd, à propos* de apetența ideologică a lui Ibrăileanu, izbucnește textual: « Păcat că Ibrăileanu n-a putut să cunoască orientările morfologice din critica germană mai nouă ». Oare regretul îl privea doar pe mentorul „*Vieții Românești*” sau îl implica pe Călinescu însuși, preocupat să se atașeze unei viziuni moderne, din care, îi era limpede că parțial doar va mai beneficia *Istoria literaturii*. Un întreg capitol despre Sadoveanu a beneficiat, capitolul despre Eminescu, în schimb, nu a beneficiat, a rămas la tiparele inițiale. În 1943, prefața scrisă la ediția Eminescu este documentul cel mai revelator al metamorfozei produse în uneltele de lucru și în viziunea călinesciană. Acum introduce noțiunea de « Demiurg » în sensul de arhitect, adică participant la o ordine cosmică, universală. « Desgotizare », cum spune el mai tirziu. Toată teoria « desgotizării » venea prin filieră germană, adică printr-un anume fel de a prelua modelul grecesc, clasicitatea elină. Călinescu va începe să vorbească de apropierea de Elada și să intre în tiparul elin. Nu era evident vorba de o apropiere geografică, cu atît mai puțin de deplasare în perimetrul elin. Totul este o proiecție utopică a propriilor sale idealuri de a construi durabil, în consens cu cele mai adînci impulsuri ale culturii noastre.

Călinescu avea o aspirație către clasicitate, din totdeauna, numai că în prima fază, atunci cînd el era influențat aproape total de sursele italienești, el vedea în Italia o țintă ideală dar accesibilă, vedea în Grecia, în Elada, o idealitate, dar nu un program imediat. De altminteri și spunea, scria în cronicile sale despre Ion Pillat, de pildă: « Nouă ne rămîne accesibilă numai livresc Grecia ». În vreme ce mai tirziu el ajunge prin intermediul exegezei germane la o imagine a posibilității apropierii de Elada, spiritual, evident, și de a ajunge, astfel, la tipare de cultură care să echivaleze — în condițiile actuale, moderne — densitatea, durabilitatea, să tindă către parametrii absoluți ai unei culturi clasice. Și sensul clasicismului din '46 are o valoare aproape de manifest în acea torsionată conjunctură istorică. Călinescu da răspuns unor anumite tendințe în epocă, așa cum mai tirziu va da răspuns strigătelor de alarmă că ne

Secvențe din expoziția G. Călinescu și valorificarea clasicilor, deschisă în rotonda Muzeului Literaturii Române, în luna octombrie 1986. Expoziția a fost realizată de Mihaela CONSTANȚINESCU-PODOCEA.

aflăm în criză, și el va găsi argumente să demonstreze că ideea crizei nu este compatibilă cu un spirit creator.

Fără să ne hazardăm în aproximații, merită totuși să încercăm a desluși încotro se îndrepta G. Călinescu. Terminase *Istoria literaturii* și vedem că, în 1947 reia o parte din material pentru a scrie *Poezia realcelor* sau *Domina bona*; aici, Caragiale, în primul rînd, Macedonski, Maiorescu, apoi, capătă noi efigii de un interes tipologic extraordinar și de o acuitate exponențială, după părerea mea, superioare analizelor din *Istoria literaturii*, ceea ce lasă să se presupună că dacă împrejurările ar fi fost favorabile, de altă natură, Călinescu ar fi fost în măsură să creeze sinteze apte, prin modalitate critică, prin orizont al ideilor, să devină competitive și pe plan mondial. Fiindcă, să nu ne amăgim — Călinescu, cu *Istoria literaturii* care este monumentul de la care noi pornim, are puține șanse de a vorbi străinătății. Ar trebui mai întîi să circule traduceri din toți scriitorii ce alcătuiesc obiectul *Istoriei* călinesciene, iar asta e o operație dificilă și cine știe cu ce sorți de izbîndă. Ce putem ști însă este că texte de tipul *Poezia realcelor*, chiar textul — deși acela e foarte încărcat de paradoxuri — atît de propriu călinescian, *Clasicism, romantism, baroc*, au o bătaie mai lungă. Tipul de cercetare din *Poezia realcelor*, tipul de cercetare din *Domina bona*, asta cred, indică ce ar fi făcut Călinescu și cu ce el s-ar fi putut impune cum merita și cum, desigur, el rămîne pentru noi un critic de talie europeană. Nu e cu nimic mai prejos de Thibaudet, contemporanul lui de mare autoritate. Fără să devenim fanatici — Călinescu atrăgea, primul, atenția că fanatismul n-are ce căuta în valorificarea clasicilor — Călinescu este categoric superior ca ingeniozitate, ca putere de intuiție și ca expresie, multora dintre autorii străini foarte cunoscuți. Ce ne rămîne este ca să împingem mai departe cunoașterea lui Călinescu, și să recuperăm tot ce mai poate fi recuperat. Spuneam că lucruri inedite pot să iasă mereu la suprafață. Fără obsesia neapărată a ineditului — care nu era deloc pe placul lui Călinescu — să tindem către o imagine totală a lui Călinescu. Instrumentul cel mai nimerit îl vom dobîndi cînd se va realiza ediția anunțată de Institutul de istorie literară. Iată, într-adevăr, un fapt de interes național. Să se stringă odată la un loc tot ce merită — și merită

absolut tot din ceea ce a lăsat Călinescu. Unii exegeți critici au fost de părere că se exagerează cultul lui Călinescu. Eu n-aș fi indignat de asemenea opinii, căci sint chiar în spiritul lui Călinescu și cu cât Călinescu va fi pus mai mult în discuție, cu atât va ieși — după părerea mea — mai mult în lumină, extraordinara lui valoare. Însă pus în discuție eficient, nu așa cum vedeam deunăzi o încercare de a-l lua pe Călinescu ca argument într-o pledoarie pentru un tip de istorie literară așa-zis riguroasă, științifică, de fapt, o pledoarie pentru documentarismul cel mai sterp. Călinescu singur ridea: Nu putem face istoria literaturii pentru că n-am avut documente. După criteriul ăsta aminăm la infinit istoria literaturii. Astăzi renaște iar obsesia și există chiar oameni preocupați să minuiască un fel de detector de inexactități. Să-l iei pe Călinescu umbrelă pentru asemenea acțiuni, mi se pare a nu-l înțelege, a-l minimaliza. Dacă el a deschis căi imperiale către valorificarea moștenirii clasice, se cuvine să-l valorificăm pe el însuși la nivelul exigențelor impuse chiar de spiritul lui strălucitor.

Nicolae CIOBANU: Într-adevăr, nu m-am înșelat în așteptări. Chiar dacă Geo Șerban nu a declarat pe față că profită de acel efort extraordinar pe care l-a făcut în scoaterea la iveală a geniului călinescian, totuși, unele din opiniile pe care le-a formulat cu atita pregnanță, lasă să se întrevadă acest lucru.

Dau cuvîntul, în continuare, profesorului Paul Cornea.

Paul CORNEA: « ...să omagiem pe marele critic în tăcere. »

Ceea ce mă incomodează este că dumneavoastră ați obosit un pic. Judec după mine însumi. Hrana intelectuală, chiar cea mai rafinată, devine indigestă cînd este în mare cantitate și mă tem să nu fiu aproape de acest prag, la care e mai bine să ne oprim și să omagiem pe marele critic în tăcere. Totuși, fiindcă mi s-a dat cuvîntul și mi s-a cerut să spun cîte ceva despre lecția pe care ne-o oferă Călinescu, am să încerc s-o fac pe scurt (deși e imprudent să-ți iei angajamentul de a fi laconic: toți autorii care declară că vor vorbi scurt de obicei o lungesc).

Asupra generației mele și asupra mea personal, Călinescu a exercitat o puternică înruiere. Sint printre cei care l-au avut profesor la Facultatea de Litere și Filosofie, ceea ce s-a întîmplat cu mult în urmă, aproape scandalos de demult: în '46, '47. Nu pot uita amfiteatrul „Odobescu“ plin virf, în așa fel încît cred că era dificil să mai introduci un ac de gămălie, cu un public în mare majoritate feminin. Profesorul intra, făcîndu-și cu greu loc spre catedră prin mulțimea care inunda și coridoarele și locurile de acces. Suit pe podium, în fața estradei, arunca o privire circulară și sfidătoare, ca un soi de toreador intrat în arenă. Apoi, cu un gest inimitabil, scotea o hirtiuță, cit un bilet de tramvai, din buzunarul de sus al hainei, o cerceta fugar, ca și cum ea ar fi putut efectiv să-l inspire și începea să-și debiteze prelegerea, preparată de fapt în amănunțime. Frazele se articulau rotund, nervos și percutant, iar vocea executa salturile pe care le știți între acut și grav, acel indicibil itinerar, suitor și descrescător, caracteristic profesorului. Se făcea o tăcere stranie în amfiteatrul plin de lume. O lume destul de eterogenă și în definitiv îndepărtată de substanța cursului pe care-l ținea Călinescu. Dar cucerită, aflată în stare de vrajă, cuprinsă de fascinea luxuriantă verbală, de senzația că lumea e populată cu miracole. Nimeni nu îndrăzneă nici măcar să tușească. E probabil că domnișoarele elegante și parfumate din primele bănci, poate și alții, nu înțelegeau exact structura cursului și nu-l puteau urmări în marile articulații. Însă nu asta era important. Important era că toți aveam sentimentul de a participa la un excepțional spectacol. Aveam sentimentul tonic de a fi fost admiși în intimitatea culturii, de a fi fost acceptați într-un extraordinar laborator spiritual. Era un mare, un neprețuit stimulent. Aceasta ne-a dat în acei ani multora dintre noi curajul de a întreprinde și energia de a persevera intelectual, de a nu ne

reduce pretențiile față de noi înșine, de a nu ne mulțumi cu referințe jurnalistice și lozinci. Cum vedeți, și eu, ca și alții, când vine vorba să spun ceva despre Călinescu risc mai totdeauna să-mi transform cuvintele în depoziție. În loc să fac niște constatări, fac o confesiune. Cred totuși că trecerea prin autobiografie nu trebuie repudiată. E de fapt o cauciune, că ceea ce spunem are și o altă valoare decît aceea a simplei pălăvrăgeli.

Acum, să încerc a răspunde întrebării puse de organizatorii acestei mese rotunde. Aș zice că marea operă a lui Călinescu, probabil capodopera sa, *Istoria literaturii române*, se întemeiază pe trei refuzuri. Atunci cînd Călinescu își scria cartea, istoria literaturii era în mare măsură dominată de „lansonisti“, adică dominată de discipolii faimosului istoric literar pozitivist, care reușise însă în cercetările lui să se debaraseze de cele mai bătătoare la ochi neajunsuri ale curentului. În schimb, discipolii, fără libertatea de spirit a maestrului, au căzut în excese păgubitoare. În viziunea lor, istoria literaturii se compunea din exteriorități: multă biografie, sursologie, arhivistică, nesfîrșite informații de ordin socio-cultural. Interpretările erau prudente și canonice, menținute la suprafață, spre a nu depăși consensul, care fiind un numitor comun, trage totdeauna în jos (căci acordul se obține prin concesii reciproce). Dovadă că aceste criterii intraseră adînc în practica științei literare este că le aplica nu numai Bogdan-Duică, ci chiar un critic atît de mare, de fin și de modern ca Eugen Lovinescu. Fiindcă monografiile făcute de Eugen Lovinescu despre Asachi, Negruzzi ori Grigore Alexandrescu poartă vădit pecetea metodei lansoniste.

Ei bine, Călinescu refuză de trei ori spiritul lansonismului. Mai întîi, refuză schemele de încadrare și clasificare ale vechii istorii literare, periodizarea și periodizările ei. Ajunge să privim sumarul *Istoriei literaturii* pentru ca să ne dăm seama că avem de-a face cu un scenariu epic de o mare flexibilitate și de o admirabilă inventivitate. Nimic în acest scenariu nu mărturisește o convenție rigidă. Nu există un criteriu unic și respectat în uniformitatea sa, ci dimpotrivă, sînt aplicate criterii de grupare dintre cele mai variate. Cîteodată, e vorba de mișcări literare, alteori de momente, sau de curente. Denumirile tipologice aparțin unui repertoriu foarte vast și la urma urmei eterogen, poate chiar contradictoriu. Dar cită putere de caracterizare sugestivă, cită vitalitate proaspătă, infuzată operației de conceptualizare a valorilor, redusă de tradiție la o înșiruire de clișee rutiniere! Istoria literaturii lui Călinescu e opera unui romancier. Al doilea refuz e de a explica fiecare scriitor în mod didactic, prin viață și operă. Așa făceau istoriile tradiționale și așa se face încă. În loc de această expunere didactică, viața și opera, Călinescu face portrete și cronici. Portrete care învie oamenii, îi aduc lingă noi, îi prezintă cu defecte și calități, îi colorează, îi transformă uneori în figuri de panopticum, alteori îi înalță pe mari pedestale. Portretistica *Istoriei literaturii* constituie o veritabilă comedie umană, pitorească, dar plauzibilă în ordinea ficțiunii critice, de o rară petulanță și originalitate. Și, în fine, al treilea refuz al lui Călinescu este refuzul căilor bătute în interpretare. *Istoria* lui este polemică. Niciodată nu spune același lucru pe care l-au spus alții, deși nu modifică în mod fundamental ierarhiile de valoare. Scriitorii înregistrați sînt cei pe care-i găsim și la Iorga, dar motivația valorii lor e cu totul alta, interpretarea e complet diferită. Cititorul — și anume cititorul de ieri, nu cel de azi, care s-a obișnuit cu inovațiile — era purtat din surpriză în surpriză. Observ din acest punct de vedere, că în opera lui Călinescu există atît demitizări cit și remitizări. Numele mari sînt adesea desolemnizate. Mă gîndesc la Caragiale sau la Alecsandri. În schimb mărunții, necunoscuți publicului mare: Momulenii, Văcăreștii, Conachi ș.a.m.d. sînt remitizați. Prin puterea de a proiecta hiperbolic figurile, de a institui asociații în toate punctele cardinale ale spațiului literar, prin arta inscenării fabuloase și imaginarea de ipoteze verosimile, Călinescu familiarizează cititorul — încă din 1941! — cu pluralitatea sensurilor, invenție ce pare recentă.

Ce ne învață oare omul care și-a întemeiat opera pe refuzul de a face ca ceilalți? Metoda lui e, la urma urmei, simplisimă: să te documentezi foarte bine, pe urmă

să te așezi în fața autorului și a operei și să scrii. Mai rămâne să ai și geniu. De aceea, cine îl imită, și lucrul s-a mai întâmplat, din păcate, riscă ridicolul. Admirându-l pe Călinescu, trebuie să știm să ne și despărțim de el. Dacă am încerca să facem la fel ne-am pierde, am fi sufocați. Lecția lui, ca a oricărui mare artist, e a reinvestirii personale. Cu puținul de care sintem capabili trebuie să încercăm să ne jucăm propriul rol. Să învățăm a ne cunoaște pe noi înșine și limitele noastre și să dăm, în acest perimetru, ceea ce sintem în stare să dăm pentru cultura română, iubind-o cum a iubit-o el, promovind-o cum a promovat-o el, făcând ceea ce a încercat el să facă pentru a îmbrăca literatura în haine de sărbătoare, însă cu mijloace proprii, în stilul fiecăruia.

Colegul meu Micu, în cartea pe care a scris-o despre Călinescu, o carte masivă și valoroasă, spune la un moment dat, și acest lucru m-a frapat la lectură, că dacă cineva ar voi să plece departe și să ia cu sine literatura română — frumoasă și incitantă utopie! — ar lua *Istoria literaturii române* într-un geamantan. Cu acest substitut ar rezolva problema. Vă spun drept, nu cred. Pentru că istoria literaturii române, chiar sub ipostaza ei excepțională, așa cum Călinescu ne-a dat-o, nu poate înlocui contactul direct cu operele. Nu-i mai puțin adevărat însă că dacă ar trebui să alegem 10 cărți (cunoașteți jocul, ești trimis pe o insulă pustie; ce opere din literatura română ți-ai alege?) nu știu cum ar proceda alții, dar eu, între cele 10, m-aș opri, fără doar și poate, și la *Istoria literaturii române*. Și à propos de asta: toți sintem frustrați și suferim la gândul că numai noi ne împărțăm din ea și că străinii n-au cum să-l cunoască pe Călinescu la dimensiunea lui. Dar aceasta este din păcate una din servituțiile criticii. Ea nu poate trăi de sine stătătoare, ca literatură autonomă, așa cum unii își închipuie, ci numai în societatea, în vecinătatea operelor la care se raportează. Remarca lui Micu arată, în orice caz, și în aceasta constă importanța ei, locul înalt pe care G. Călinescu îl ocupă în literatura română, în cultura română, ca atare în conștiința fiecăruia dintre noi.

Nicolae CIOBANU: Cred că profesorul Cornea a încununat cum nu se poate mai potrivit întreaga noastră dezbatere, dacă pot s-o numesc așa, încât eu n-aș mai avea ne adus nici un argument în plus vizavi de tema pe care ne-am propus-o să o supunem atenției dumneavoastră. Mulțumim de aceea foarte mult dinsului ca și celorlalți participanți. Încă o dată, omagii doamnei Alice Vera Călinescu.

La Simpozionul din 22 octombrie 1986. De la stînga la dreapta: grațieanul Silvan Ionescu (profil), Alice Vera Călinescu, Nicolae Cîbanu, Cornelia Ștefănescu și Paul Cornea

PASIUNEA ESEULUI

Tudor VIANU

Despre «sublim» și «frumos»

PROBLEMA CELOR DOUĂ CATEGORII ESTETICE a suscitât atenția și interesul lui Tudor Vianu încă din perioada anilor de studenție. Spirit occidental, posesorul unei temeinice culturi filosofice și estetice, format în mediul universitar german, autorul celui mai bun tratat de *Estetică* pe care îl avem până acum, a cercetat cu scrupulozitate tot ceea ce era demn de reținut din marile opere închinată esteticii. Articolele mai ample, studiile, cărțile și traducerile unor texte, specifice domeniului, o demonstrează în chip convingător. De asemenea, sînt de menționat și unele aprecieri, cu un ușor parfum didactic, existente în cursurile sale universitare pe care le-a ținut, cu o punctualitate demnă de admirat, timp de patru decenii. Despre opera lui Edmund Burke, precum și despre influența pe care a exercitat-o celebra sa carte, *Cercetări filosofice asupra originii ideilor noastre despre sublim și frumos* (1756), Tudor Vianu s-a pronunțat, emițînd, evident, opinii originale, în mai multe ocazii. Nu e cazul să le reamintim aici. Ele se știu cu exactitate de către toți acei care i-au citit și recitat opera estetică.

E demn de reținut, totuși, modul în care esteticianul român întîmpina orice inițiativă privitoare la o mai bună cunoaștere a istoriei doctrinelor estetice. Un singur caz, numai, ca și necunoscut pînă în prezent chiar și celor mai buni biografi și editori ai operei lui Tudor Vianu, e pe deplin edificator. Cum s-a întîmplat? H. Blazian¹, fost student și editor al

¹ Henri B. Blazian (1902—1961), istoric și critic de artă, publicist și traducător. A desfășurat o intensă activitate publicistică și culturală în răstimpul dintre cele două războaie mondiale. Din cărțile sale amintim:

EDMUND BURKE

SUBLIMUL
ȘI
FRUMOSUL

Traducere din englezește
de
H. BLAZIAN

Cu un studiu introductiv
de
TUDOR VIANU

I R A D I Î I A
1 9 4 7

cursurilor profesorului Tudor Vianu, a întreprins, în deceniul cinci, o traducere în limba română, firește, din engleză, a tratatului de estetică, *Sublimul și frumosul*, cartea fundamentală a lui Edmund Burke, carte ce l-a făcut cunoscut în toată lumea universitară și artistică din Europa și nu numai de aici. Primul gînd al traducătorului, așa cum reiese din prețioasele amintiri ale

Balcicul în artă (1931), *Jean-Louis Forain* (1931), *Plastica 1931, 1932 și 1933* și *Torsul Simu* (1934). A făcut un număr impresionant de traduceri din literatura și cultura universală.

[EDMUND BURKE ȘI EPOCA SA]

Acum douăzeci și trei de ani, cînd îmi începeam activitatea la Facultatea de Filosofie și Litere din București, întîlneam pe d[omnul] H. Blazian ca pe unul din primii mei studenți și cel dintîi editor al cursurilor mele. De atunci, d[omnul] H. Blazian s-a dezvoltat ca un prețuit istoric și critic de artă, al cărui nume s-a încrucișat neconținut cu încercările mai noi de restituire ale trecutului nostru artistic și cu lucrarea de valorificare a producției estetice contemporane.

Legătura cu principiile, adică cu acea parte a cunoașterii estetice care poate da un temei rațional gustului și-l poate uneori îndruma, n-a fost niciodată părăsită de acest harnic cercetător al trecutului și al prezentului.

Un principiu este totdeauna implicat în judecățile de artă, în negațiile sau în prefeințele noastre. Cînd izbutim să-l extragem din acestea și să-l facem conștient, înțelegem cu ușurință unul din motivele pentru care gustul nostru nu este deopotrivă cu al altora.

Neconținuta interpretare a judecăților, care imprimă o viață atît de complexă și agitată dezvoltării opiniei artistice, nu provine numai din deosebirea înclinațiilor și temperamentelor, dar și din aceea a criteriilor, absorbite uneori din izvoare foarte îndepărtate și rămase necunoscute.

scriitorului Constantin Pelmuș², proprietar al Editurii „Tradiția”³, unde urma să apară cartea, a fost acela de a-i solicita lui Tudor Vianu, cel mai autorizat și cunoscut estetician din spațiul românesc, o mărturie despre Edmund Burke și opera sa. Deși ne aflam la începutul reformelor, atît de cunoscute, Tudor Vianu, extrem de ocupat, are, totuși, răbdarea necesară să citească (mai bine-zis să recitească) lucrarea lui Edmund Burke în tîlmăcirea românească, și să scrie cîteva pagini dense despre Edmund Burke și influența sa în evoluția esteticii europene. Se relevă într-un stil sobru noutatea viziunii esteticianului englez asupra sublimului

și frumosului. Se stabilesc anumite analogii între opera lui Edmund Burke și cea a înaintașilor, accentul căzînd pe faptul că Burke «nu este atît un teoretician, cît un observator».

Și acum se impun cîteva necesare precizări spre o mai clară și dreaptă restituire a acestui microstudiu ce aparține lui Tudor Vianu. Cartea s-a cules în întregime. Are două sute cincizeci și trei de pagini. Pînă la pagina o sută nouăzeci și doi s-a și tipărit. De aici pînă la sfîrșit a rămas în stadiul de șpalt. Un exemplar avea H. Blazian și un altul poseda, pînă de curînd, Constantin Pelmuș, care a avut amabilitatea să mi-l dăruiască. Tipărirea și difuzarea nu au mai fost posibile întrucît Editura „Tradiția” s-a desființat, ca toate întreprinderile particulare, în împrejurări binecunoscute. Partea finală a cărții are corecturi în cerneală și creion. Regăsirea acestei cărți și a microstudiului esteticianului Tudor Vianu ne-a procurat reale bucurii spirituale. De aceea îl încredințăm paginilor revistei „Manuscriptum”, publicație unică de istorie literară în spațiul cultural românesc contemporan, spre a se entuziasma și alții.

² Constantin Pelmuș (1900), prozator, ziarist și memorialist. A colaborat la „Adevărul literar și artistic”, „Vremea”, „Gîndirea”, „Îndreptarea”, „Dreptatea”, „Lumea. Bazar sentimental”, Radio România, „Acțiunea țărănească”, „Luceafărul” și „Convorbiri literare”. Acum scrie excelente evocări despre oamenii pe care i-a cunoscut.

³ Editura „Tradiția” avea sediul în București, pe strada Știrbei-Vodă. În această editură au apărut următoarele cărți: Abatele Prévost — *Manon Lescaut* (1945), Clemence Dane — *Legendă* (1945), Ștefan Zweig — *Giacomo Casanova Cavaler de Seingalt (Un poet al vieții sale)* (1945) și Tudor Vianu — *Transformările ideii de om și alte studii de estetică și morală* (1946).

Nu este deci fapta bună a unui lămuritor al prezentului readucerea la lumină a acelor izvoare? Cunoscându-le, dobîndim puțința de a aprecia dacă în judecățile noastre de artă sintem totdeauna oameni ai timpului nostru sau dacă nu cumva, în preferințele noastre, s-au infiltrat moduri de prețuire ale oamenilor de altădată.

Cunoașterea vechilor izvoare ne aduce alteori surpriza regăsirii unor gânduri care merită a fi reluate și rînduite printre măsurile cu care întîmpinăm înfățișările frumuseții și creațiile artei. Este neîndoios că, determinat de astfel de motive, d[omnul] H. Blazian, care ne-a dat acum cîțiva ani traducerea cîtorva din studiile fundamentale ale lui Benedetto Croce⁴, mult folosite de studenți, ne înfățișează acum excelenta versiune românească a vechiului studiu al lui Edmund Burke, *Sublimul și Frumosul*. Cînd, în 1756, Edmund Burke publica renumita sa *Inquiry into the origin of our ideas of the Sublime and Beautiful*, vechea suveranitate a elasicismului greco-latin începuse a fi zguduită. Deși prestigiul studiilor clasice nu scăzuse nicidecum, o nouă conștiință estetică începuse a se forma în Nord. Pentru filosoful artei este evident că poezia unui Shakespeare și a unui Milton nu putea fi înțeleasă din singurul unghi al elasicismului format în Sud.

⁴ *Lirismul și totalitatea artei*. București, [1929].

De aici, îndemnul unora dintre cercetătorii englezi de a dubla vechea estetică a frumosului cu una a sublimului.

Desigur, problema sublimului nu rămăsese necunoscută clasicilor. Măreția morală, una din formele sublimului, este chiar un element capital în formula tragică și epică a clasicismului. Boileau a simțit nevoia să-i consacre reflecțiile sale, comentând anticul *Tratat despre Sublim* al lui *Pseudo-Longin*. Elementul de conținut al sublimului intră însă, la clasici, într-o structură artistică frumoasă, încît era necesară sfîșierea vechilor norme, împreună cu o afinitate mai marcată pentru tot ce înfioară și zguduie sensibilitatea omului, pentru ca problema să se impună cu o energie sporită. Mai mulți cercetători ai vremii se opresc deci în fața ei. Unul dintre dinșii este Henry Home (Lord Kames), în *Elements of criticism*, 1761. Celălalt este Edmund Burke.

Epoca era senzualistă și empiristă. Întreaga viață morală a omului căta a fi înțeleasă din condițiile ei fizice de producere. Burke face deci o descoperire în stilul vremii sale, derivînd impresia frumosului din instinctul sociabilității și din înclinarea sexuală, iar impresia sublimului din instinctul conservării personale. Ne asociem în fericire cu lucrurile și ființele frumoase, așa cum o facem cu toate acele către care se îndreaptă afecțiunea noastră mai mult sau mai puțin erotică, dar ne lăsăm zguduiți de tot ce ne amenință conservarea, așa cum ni se întîmplă în fața vastității, a întunericului, a deslănțuirilor elementare și a morții, chiar dacă depărtarea primejdiei poate să unească aceste impresii zguduitoare cu un anumit sentiment de plăcere.

Kant a reținut observațiile lui Burke asupra naturii complexe și contradictorii a sentimentului sublim, dar, depășind empirismul predecesorului și coborînd pînă la spontaneitatea conștiinței raționale a omului, a ajuns la o înțelegere mai adîncă și mai cuprinzătoare a fenomenului.

Semnalez aici că un cercetător român, George Candrea⁵, a urmărit, pe vremuri, drumul parcurs de problema sublimului de la Burke la Kant, publicînd în 1894, la Strassbourg, o teză de doctorat sub titlul *Die Begründung der Erheben bei Burke und Kant*.

Prezentînd ideile lui Burke ca pe niște *teorii*, nu caracterizăm însă, cu exactitate, felul scrierii sale. Burke nu este atît un teoretician, cît un observator, un om care stă într-o apropiere empirică de lucrurile despre care vorbește, pe care îi place să le examineze cu atenție, fără prejudecăți și cu delicată precauție în lucrarea de generalizare.

Această apropiere de viață constituie poate meritul de căpetenie al operei lui Burke și motivul plăcerii cu care o parcurgem și astăzi.

Martie 1947

⁵ George Candrea (1862—1903), profesor, publicist și folclorist. A făcut studii strălucite de estetică și filosofie la Viena, Graz și Strassbourg. Desfășoară o susținută activitate publicistică în presa de la sfîrșitul secolului al XIX-lea. Astăzi este un uitat.

Domnului Prof. Tudor Vianu

Un volum de glose
și fragmente dramatice.

Omagiul lui
Mincea Eliade

OCEANOGRAPHIE

Dedicatul autografe pe
cărți aflate în colecțiile
M.L.R. (vezi și pp.
79, 81).

15 Mai 1935

PASIUNEA ESEULUI

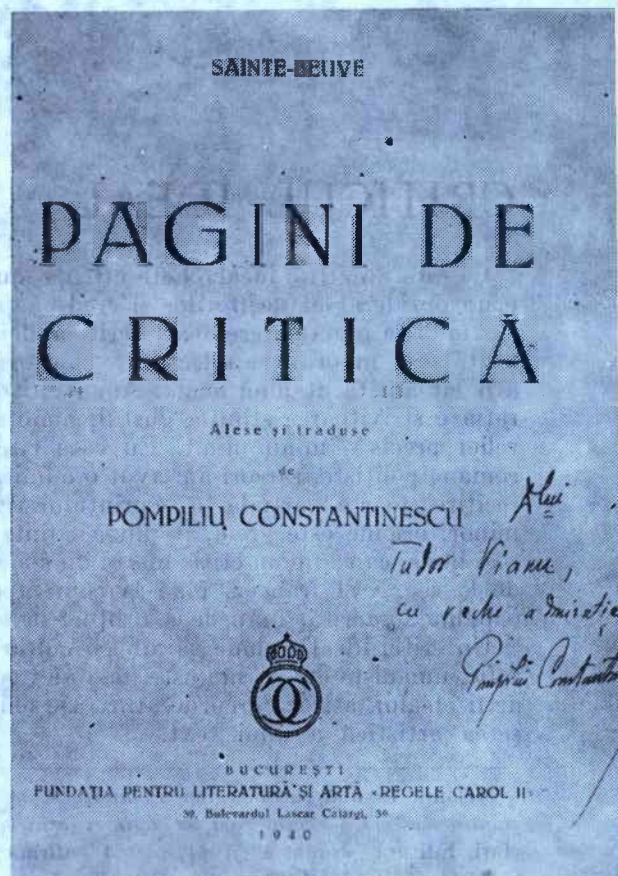
Pompiliu CONSTANTINESCU

O revizuire?

DINTRE CRITICII INTERBELICI, Pompiliu Constantinescu a fost unul din cei mai preocupați de condiția criticului și a criticii, dedicându-i articole speciale sau inserând fulgurații de idei referitoare la această temă printre cronicile consacrate diversilor autori. Manuscrisul de mai jos, datat aprilie 1936, se află în arhiva doamnei Constanța Pompiliu Constantinescu. Prin accentele sale autocritice, izvorite din nemulțumiri legate de creația sa, dar mai ales prin opiniile despre Zarifopol, care nu coincid cu cele publicate antum, textul pare un fragment de jurnal sau bruionul unui studiu mai amplu, ipoteză întărită și de lista criticilor adnotați.

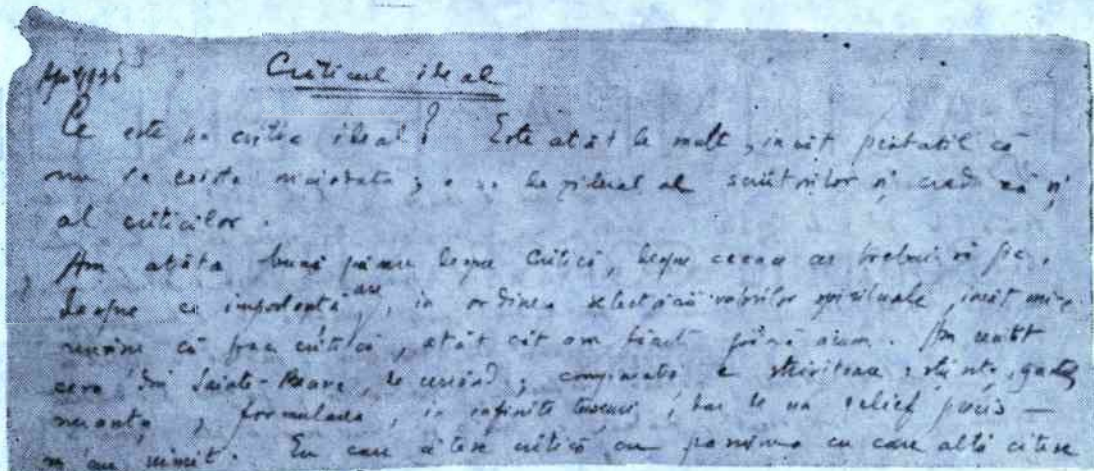
Prima parte subliniază idei cunoscute din opera lui Pompiliu Constantinescu, privitoare la calitățile unui critic, ideal ce-i drept: cultura monstroasă, poliglotismul, imparțialitatea, intuiția, sentimentul valorii, gustul. E luat ca reper fundamental Sainte-Beuve, față de care își exprimă admirația fără rezerve și în care întrevede, poate, idealul. Îi va traduce, dealtfel, *Pagini de critică* (în 1940, la „Editura Fundațiilor“). Elogiul marelui critic francez constituie un pretext de luare în discuție a foiletonismului, cu « marea disponibilitate critică » din care se nutrește, dar și a riscurilor sale: « informația și acolada amabilă »!

Consideră foiletonismul o etapă necesară în formarea unui critic, demonstrând, ușor profesoral, că: « numai de la impresie putem trece la judecată, de la parțial la ansamblu ». Apoi, afirmațiile devin interesante prin nota subiectivă, prin tonul nemulțumit cu care observă impasul în care se află noua generație de critici

(Perpessicius, Călinescu, Sebastian, Șuluțiu, Streinu, Cioculescu, Eugen Ionescu), care n-a depășit foiletonismul prin studii critice solide și printre care se enumeră, lucid, și pe sine: « Despre Blaga, poet, am scris un studiu, despre Iorga (*Istoria literaturii contemporane*) un studiu, voi scrie unul despre Eminescu al lui Călinescu. Dar e puțin, lamentabil de puțin, în zece ani de activitate ».

Pentru cititorul avizat al lui Pompiliu Constantinescu, surpriza o constituie a doua parte a textului, care pare, efectiv, o revizuire critică a operei lui Paul Zarifopol.

CRITICUL IDEAL

Ce este un critic ideal? Este atât de mult, încât probabil că nu va exista niciodată; e un deziderat al scriitorilor și cred că și al criticilor.

Am atîta bună părere despre critică, despre ceea ce ar trebui să fie, despre ce importanță are, în ordinea selectării valorilor spirituale, încît mi-e rușine că fac critică, atît cît am făcut pînă acum. Am recitat ceva din Sainte-Beuve, de curînd; comparația e strivitoare; știința, gustul, nuanța, formularea, în infinite tușeuri, dar de un relief precis — m-au uimit. Eu care citeșc critică cu pasiunea cu care alții citeșc romane polițiste, rareori am avut o admirație mai sinceră, mai liberă, decît la această recitare, foarte parțială, a « prințului criticilor ». Cu excepția lui Lemaitre, care e minor, oricine este greoi, pe lingă Sainte-Beuve. A avut condițiile de structură cele mai bune, ca să fie un critic mare: nu s-a afiliat la nici un curent, a trecut prin toate, de la sec. XVI francez, pînă la contemporani, prin clasicismul greco-latin și a fost o oglindă mărită, limpede a atît[or] diverse individualități.

Un critic ideal trebuie să aibă o cultură monstruoasă: poezie, roman, teatru, filosofie, umanism etc. și să guste, mai ales pe poeți, în limba originală. Un critic poliglot ar fi idealul, atît de greu de atins. De obicei poligloții sunt filologi și nu simt frumusețea artistică a unui text.

Melania Livadă, în lucrarea *Pompiliu Constantinescu — Un Saint-Just al opiniei critice* (Iași, Editura „Junimea”, 1981, p. 181), afirmă răspicat: « Pe Paul Zarifopol, Pompiliu Constantinescu nu l-a considerat niciodată un critic ». Afirmare întemeiată, dacă ținem seama de ultimul text antum, de fapt necrologul din 1934, consacrat de Pompiliu Constantinescu lui Zarifopol: « Zarifopol a fost un subtil analist, un eseist al propriilor lui senzații, dar n-a fost un critic ». (Pompiliu Constantinescu, *Scrieri*, vol. 5, p. 285).

Oare ce-l determină pe Pompiliu Constantinescu, numai peste doi ani, în 1936, să revină cu afirmații superlative asupra activității critice a lui Zarifopol, așa cum o face în textul de mai jos: « Zarifopol e un mare critic, un spirit european, într-o mahala lustruită, cum e viața

noastră literară ». Restabilește chiar o ierarhie a valorilor, nuanțată doar de adverbul *poate*: « De la Maiorescu, este el poate cel mai mare critic, nu Lovinescu ».

☛ Corespunde Zarifopol, prin cultură, competență, finețe, lărgime de idei, portretului-robot de « critic ideal »? A vrut Pompiliu Constantinescu să se delimiteze polemic du Nichifor Crainic, Petre Pandrea și Petru Comărnescu, refractari la stilul lui Zarifopol? Sau constituie un preludiv al studiului promis despre Zarifopol? Mai rămîne și supoziția jurnalului intim de lectură, întărită de afirmațiile acide din final, mai rare în opera publicată. Fragmentul de mai sus prezintă interes nu numai în sine, ci și prin întrebările generate unui viitor monograf al criticului.

Ecaterina VAUM

În 1946, la Editura
Fundațiilor, alături
de Vladimir Streinu,
Tudor Arghezi, Șer-
ban Cioculescu, Camil
Baltazar și Petru Co-
marnescu. (M.L.R. —
F.I./86, nr. Inventar
16782)

Dar cu cât are cultură mai mare, un critic nu trebuie să aibă prejudecăți estetice, de școli, de curent. Preferințele sunt mai scuzabile, sunt sincere, mărturisite și un critic de « incidente » sentimentale (respectând valorile) este un critic excelent, preferabil unui simulator, care vrea să-nțeleagă și să admire tot. Dar și mai mare greutate este să nu te-ncurci în lecturi, în cultură, să străbați, ca printr-o pădure, și să surprinzi « frumoasa dormind » oriunde ar fi ascunsă. Critica pură este intuiție, este bergsoniană posesiune « în inima lucrului ». Sentimentul valorii, gustul, unicitatea unei opere trebuie văzută clar, printre idei, prejudecăți, principii estetice sau alte norme, toate adumbrind intuiția critică. *

Oricit s-ar blama foiletonismul, care te reduce la impresie, la judecata parțială, *pe carte*, nu pe scriitor, cu intermitențe de legătură, și acelea *pe memorie*, pe recitirea cel mult a cronicilor anterioare — deci cu o perspectivă în interior cam trunchiată, cam tăiată, filmată — el are marele merit de a-ți crea o dispoziție de suplețe spiri- tuală, o *disponibilitate critică*, cea mai bună stare de receptivitate. Pilda lui Jaloux,

* Pe pagina 1 verso există următoarele însemări:

Sainte-Bouve	— admirație
Brunetière	— respect
Lemaître	— iubire
Faguet	— stimă
France	— agreabil
Taine	— considerație mare
Perpessicius	— generos, poet
Eug[en] Ionescu	— Critica însăși; Titircă inimă rea
Cioculescu	— Stima pentru conștiința meticuloasă, istoricizant progresiv
Șulățiu	— O voință de inteligență, scris cordial de proletar
Streinu	— Oracol, în stil imperial
Sebastian	— Aproape invidie pe suplețea lui, dar și superficial
Călinescu	— Maliția devenită criteriu, interesant prin nesiguranță, prin voltface
Maiorescu	— admirație
Lovinescu	— iubire
Ibrăileanu	— respingere — adeziune care alternează
Sanielevici	— aproape... spaimă
Caracostea	— desgust pentru farsă.

cu toate riscurile foiletonismului, este elocventă: cel mai bun critic de roman, cea mai mobilă *sensibilitate critică*!

Riscurile foiletonismului: informația și acolada amabilă. Dar un critic de vocație nu va sucomba niciodată.

Citind și recitind din Sainte-Beuve, văd că e un mare critic al trecutului; corespundențe, memorii, istorie trec din *Causeriile* lui cu o preferință, care-i fixează gustul pentru om. Moralist, în sensul bun francez, Sainte-Beuve are o curiozitate a documentului uman, divers, personal și o suplețe psihologică rară; nu mai puțin o știință impresionantă. Cronicile lui sunt toate studii; foiletonismul lui e o manieră, fiind simplu, suplu, divers. Dealtfel condițiile în care lucra el un foileton sunt departe de condițiile noastre rapide, sumare; numai ca să scrie două foiletoane despre La Harpe, mărturisește că i-a studiat opera 15 zile! Este enorm! Noi citim un roman, o carte de versuri în 2—6 ore și facem un foileton. Se știe că el lucra toată săptămîna; amicii îi aduceau cărți, note, informații, iar pe deasupra avea și un secretar. Se poate organiza un critic la noi astfel? Imposibil. Nici Lovinescu, care a avut independența materială cea mai mare, activitatea cea mai impresionantă, ca număr de volume, n-a lucrat cu atîta ardoare, cu atîta metodă. Poate s-a și ucis Sainte-Beuve, prin muncă. Brunetière s-a ucis sigur, Faguet s-a extenuat. Numai Lemaitre a fost un *jouisseur*. Dar opera lui e încă numeroasă!

Dintre contemporani, numai Thibaudet s-a risipit într-o generoasă creație, într-o multiplă activitate. Aproape 20 de volume, 20 de ani de *Reflexii*, cronici, articole, cursuri universitare; după Faguet este cel mai productiv. Că este o oboseală, o prolixitate, în unele cărți ale lui, că este un abuz de asociații și analogii (uneori formale), că este un sistem interior de clasificării peste clasificării, un demon al abstracției pentru abstracție — e sigur! Nu tot este admirabil în Thibaudet. Nici nu se poate, în ordinea umană a creației; nici un mare scriitor nu este egal cu sine. Cine l-ar învinui de exces de scris, cine i-ar putea aduce injuria că a lucrat prea mult?

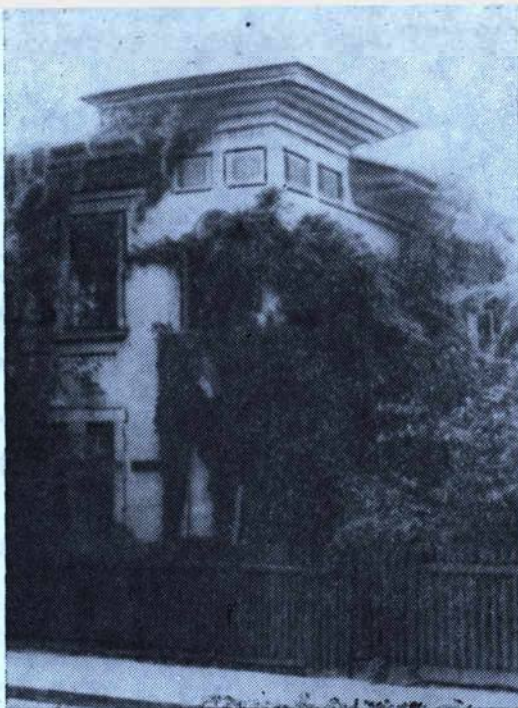
Jaloux, răspunzînd unor scriitori că e prea multă indulgență în foiletonismul contemporan — apăra punctul ideal al lui Sainte-Beuve, dar arăta sacrificiul necesar al cronicarilor. La *Opere și autori*, în prefață, n-are scris altceva, din 1929. Sunt convins că noi, foiletoniști, vom fi înghițiți de timp, odată cu operele despre care scriem. Dar ce se poate face? Numai după ani de perspectivă se pot scoate în lumină, în studii ample, personalitățile de primă mărime; numai de la impresie putem trece la judecată, de la parțial la ansamblu.

Iată, de vreo 3 ani sunt invadat de cărți. Am peste 100 de volume despre care n-am referit, la timp. Nici nu pot. N-am timp, n-am spațiu, nu trăiesc din literatură! Și-apoi merită oricine să scrii despre el? Informația va ucide critica. În Franța a ucis-o, în parte. Puțini din foiletoniști depășesc informația, rezumatul, epitetul amabil. Este și la noi o primejdie, spre acest fel de critică. Foiletonismul e pîndit de gazetărie, de articol informativ. Informația lui Sainte-Beuve este istorică, este de cultură, este informația erudită.

Foiletoanele lui Gherea sunt lungi, sunt studii, ale lui Maiorescu sunt studii, ale lui Sanielevici de asemenea, ale lui Ibrăileanu, în parte; ce studii cunoaște critica tinăra? Cioculescu, evoluînd spre istorie literară, a-nceput să scrie studii, în „*R[evista] F[undațiilor] R[egale]*“, uneori Streinu. Dar sunt ele dense, sunt definitive, pe cîtiva ani măcar?

Perpessicius, Călinescu, Sebastian, Șuluțiu, Streinu, Cioculescu, Eugen Ionescu (ca să-l citez și pe acest «copil teribil») trăiesc din foiletonism, ca și mine. Este un impas al criticii din care trebuie să ies primul, prin cîteva solide studii critice. Despre Blaga, poet, am scris un studiu, despre Iorga (*Ist[oria] lit[eraturii] cont[emporane]*) un studiu, voi scrie unul despre *Eminescu* al lui Călinescu. Dar e puțin, lamentabil de puțin, în zece ani de activitate.

Zarifopol singur face excepție, lucrînd într-un material de valori universale și scriînd rar. Dar este Z[arifopol] un spirit fertil? Pentru activitatea lui, în timp, a scris puțin

Locuința din str. Sabinelor, nr. 109, în care criticul a locuit între anii 1933—1946.

și nu știu dacă n-a fost mai mult un junimist întârziat, pe plan european. A făcut « junimism » cu Renan, Maupassant, Sainte-Beuve... Poate că greșesc, poate că Zarifopol e un critic și încă un mare critic. Da, este un mare critic, iar « travail-ul » meu cu Zarifopol « junimist » fără a fi lipsit de temelie, îi dă o filiație clară, aceea maioreșciană. Zarifopol este adevăratul continuator al lui Maiorescu, în critică. Nu Lovinescu, portretist, moralist, critic psihologic și lettré, normalian, de specia fină a lui Lemaitre și uneori France. Lovinescu a făcut uneori și critică tehnică (*Critice IX*), dar esența lui e portretul, figurina, un Taine fără valtrapuri de stil, fără rigoarea lui. Lemaitre însuși în *Figurine* a practicat principiul acelei « faculté maîtresse », pe proporții de filigran; la Taine era pe proporții de frescă (vezi portretul lui Balzac, Rousseau, Voltaire, Diderot sau al] conducătorilor revoluției și al lui Napoleon).

Zarifopol a fost cum spuneam în „*Kalende*“ (*Estetica individualistă*) un adevărat « cal troian » în critica noastră psihologică, sociologică, biologică etc. (Gherea, Ibrăileanu, Sanielevici) și, pe lângă diletanți ca Chendi etc. — este un critic solid, cu gust fin, cu știință, cu meditație adincă. Recitesc volumul lui despre *Arta literară* (5 mai 1936) și sunt surprins de luciditatea, de simțul lui artistic, de gustul, de judecata lui suplă, de marea lui informație. Tot ce am scris până acum despre el este insuficient. Zarifopol este un rafinat între barbari, un învățat între diletanți, un spirit de nuanțe ferme între pretenși oameni subțiri, dar incolori.

Ar trebui să fac un studiu despre el, ar trebui să se editeze tot ce a scris aproape (și foiletoanele de ziar) ca să se vadă valoarea acestui rar spirit, înjurat de un Pandrea, de Crainic, de un gelatinos ca Comanescu (în „*Vremea*“, la moarte). Raționalistul, scepticul Zarifopol (cf. Suchianu) este o judecată simplistă, un non-sens. Zarifopol nu este un spirit nesigur. Are o fermitate care deconcertează. Analiza estetică a lui Flaubert, după corespondența lui (*Obiecții lui Flaubert*) este esențială pentru ideile, orientarea și definiția artei, ca domeniu spiritual propriu. Zarifopol e un mare critic, un spirit european, într-o mahala lustruită, cum e viața noastră literară. Nu importă judecățile lui despre scriitori naționali (poate numai cu Minulescu a exagerat într-adevăr) — ci importă eseurile lui. A făcut figură de diletant, fiindcă e pudic, fiindcă violența lui e spirituală, fiindcă nuanța lui fermă nu e bătărană. Diletanții l-au considerat diletant pe un adevărat critic.

Contra esteticii pasionale, vitaliste a « noiei generații » Zarifopol este un suprem corectiv, este o pavază a bunului gust critic.

Înseși articolele lui despre poezii vechi române sunt de o valoare deosebită, cu formule pitorești, care fixează insuficiența artistică a primilor noștri literați.

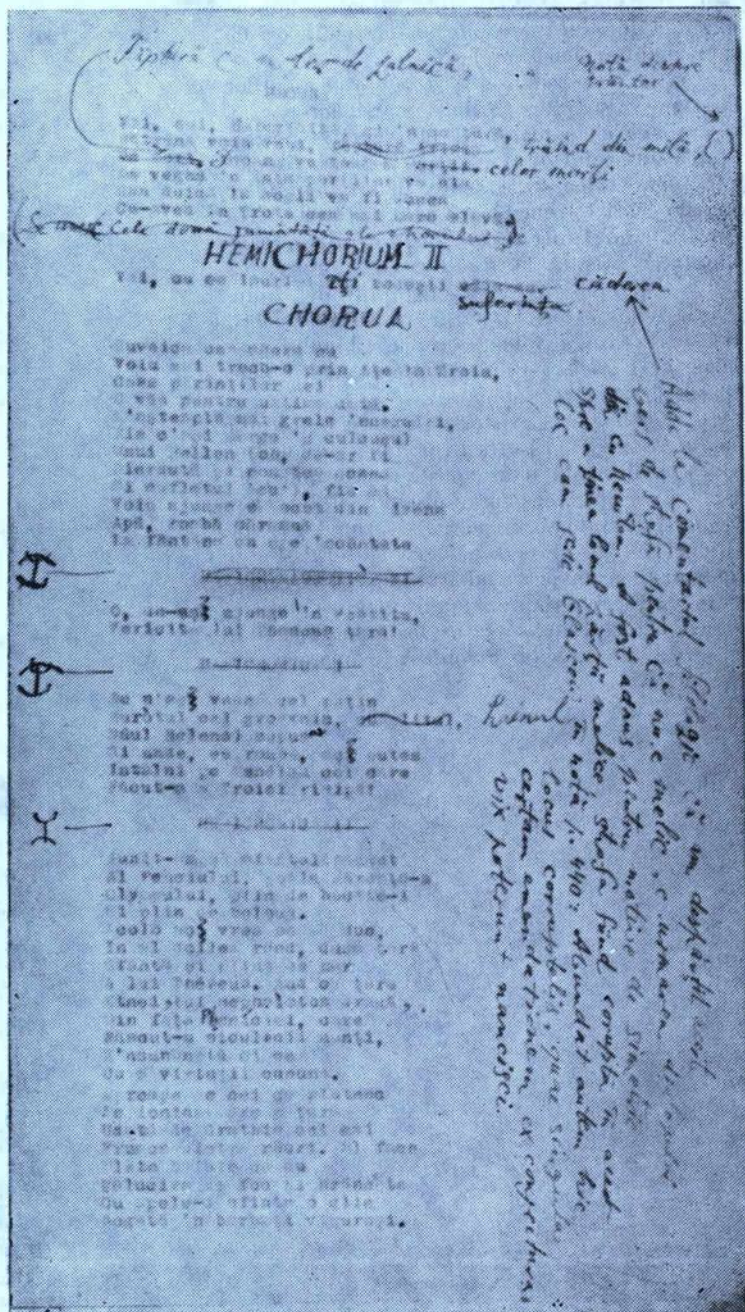
Lovinescu i-a dat un loc prizărit printre cîțiva « amici » foiletoniști, Perpessicius, Camil Petrescu, eu însumi, fără să fi văzut în el decît *atitudinea estetică*, nu și criticul veritabil, autentic.

Polemica lui critică e-n contra lui Sainte-Beuve, Faguet, Taine, Brunetière — nu în contra criticii naționale. În rezerva lui Z[arifopol] este și un dispreț, cred, atît de dureros, fiindcă nu s-a oboșit să combată erezii locale. Izolarea lui este o izolare forțată, într-o publicistică bazată pe școli, pe șefi, pe maeștri și discipoli, pe doctrine exclusi-

PASIUNEA ESEULUI

Dan BOTTA

Traducător al clasicii greci

ECHIVALENȚA ROMÂNEASCĂ A PIESEI
Troienele de Euripide a apărut pînă în prezent
în trei ediții: *Tragicii greci*. Antologie, studiu
introdutiv și comentarii de D. M. Pippidi,
E.S.P.L.A., [1958]; Eschil, Sofocle, Euripide:
Teatru (Perșii, Antigona, Troienele), prefată
de Tache Aurelian, „Editura Tineretului”, 1962;
Eschil, Sofocle, Euripide. *Perșii. Antigona,
Troienele*, studiu introdutiv, note finale și
bibliografie de Ovidiu Drimba, „Editura Tine-
retului”, 1968. Pe lângă comentarii despre
temele și personajele dramei antice, găsim în
aceste trei volume note care ne avertizează că
traducătorul a omis versuri din tragedia elină
și că, pe alocuri, a citit-o diferit decît alți tăl-
măcitori ai ei: «S-au omis de traducător versurile
686—687»; «Lipsesc în traducerea românească,
versurile 427—499 spuse de Hecuba»; «Tradu-
cătorul a omis aci versurile 48—49, a căror
autenticitate nu-i pusă la îndoială de nici un
editor».

Dan Botta, autorul traducerii, nu avea să vadă
nici măcar prima tipărire a strădaniilor sale,
deoarece înceta din viață cu cîteva luni înainte
de apariția volumului *Tragicii greci*... Au
rămas însă de la el, și se păstrează în arhiva
Muzeului Literaturii Române, documentele minu-
țioaselor pregătiri pentru tipar ale versiunii
românești a piesei *Troienele*: două caiete con-
ținînd, primul, parte din textul traducerii și,
celălalt, textul ei integral, însoțit de o primă
pagină intitulată *Argumentul dramei Troienele*
și de alte trei pagini (finale) cu note privind
munca de transpunere a tragediei în românește.
În ele se explică și se motivează renunțările
la unele pasaje, ca și lecțiunile propuse de scrii-

torul român pentru exprimările obscure. Replicile ori fragmentele de replici lăsate la o parte i s-au părut lui Dan Botta, fie în dezacord cu Euripide, deci apocrife, fie neteatrale. Deși se recurge și la argumentul teatralității operei, aceste însemnări sînt *note filologice*, pe cînd cele cuprinse într-un al treilea document, un carnet tip bloc-notes, sînt *note istorico-literare*.

Din păcate, cei mai mulți dintre cititorii însemnărilor sîntem necunoscători ai elinei. Nu putem, deci, gusta nuanțele sesizate de Dan Botta în imensa poezie dramatică a celui mai uman (poate) dintre tragicii greci. Să ne amintim însă că primul editor al piesei în discuție declara că volumul *Tragicii greci* s-a alcătuit din versiuni românești demne de originale. « Culegeri de felul celei de față împlinesc o lipsă, și cel mai mic al lor merit nu-i de a pune la îndemîna publicului traduceri ca *Orestia* lui G. Murnu ori *Troienele* lui Dan Botta — una de mult epuizată, alta niciodată tipărită — fiecare în felu-i însuflețită de o nobilă pietate față de originalul elin, fiecare sortită să îmbogățească statornic patrimoniul nostru literar. »¹

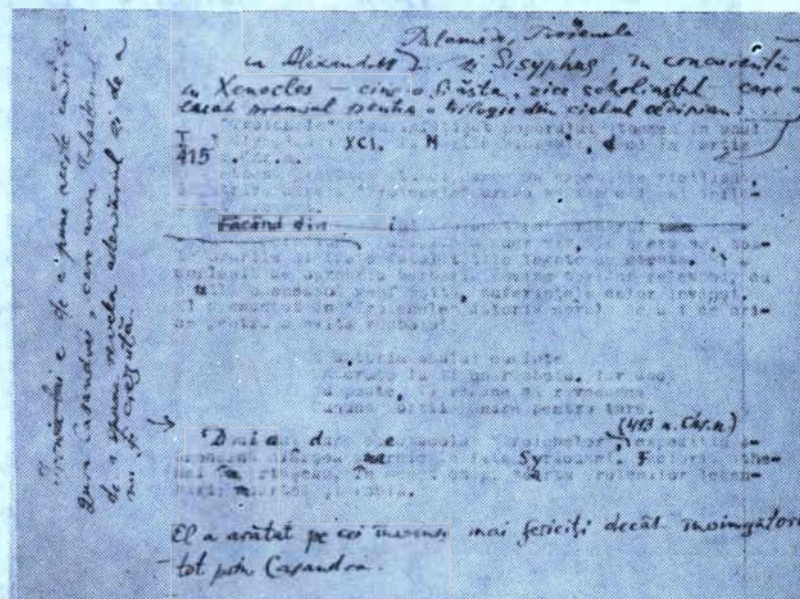
Dan Botta a redactat un *Argument* și comentarii și pentru cealaltă piesă tradusă de el din tragicii antici: *Oedip Rege* de Sofocle. Nici acestea nu s-au tipărit încă. Nu ne-am propus să aflăm dacă însemnările lui au rămas inedite pentru că nu au intrat, cumva, în vederile primei edituri care tipărea cele două opere, ori dacă Dan Botta le-ar fi redactat după ce predase traducерile la tipar. Oricum, dacă ele nu au completat și îmbogățit editările de pînă acum ale pieselor, ni-l prezintă, în schimb, pe Dan Botta clasicistul și lingvistul cunoscător a șase limbi — după cum rezultă din eseurile sale și intructiva și din notele la *Troienele*, pe Dan Botta eseistul.

Notele filologice relevă — chiar pentru necunoscătorii elinei — seriozitatea traducătorului, care a revenit de nenumărate ori asupra unei expresii, care s-a confruntat cu diverse prestigioase ediții. Înțelegem că versiunea românească nu este un simplu act pasiv de translare, ci unul de gîndire și de tîlmăcire a unui text. Notele istorico-literare, aflate într-un carnet ale cărui file au antetul „Asociația științifică pentru Enciclopedia României“, cuprind: comentarii privind personajele legendare, detalii de istoria teatrului, teatralitatea unor momente ale piesei, filosofia unor personaje. Ele sînt

scrise cu condeiul cunoscutului eseist. Dan Botta a fost un eseist, în accepția care-i încădrează pe maeștrii genului: Montaigne, Emerson, Unamuno, Mircea Eliade etc. Notele din carnetul amintit nu sînt definitive. Unele sînt abia ciorne, propuneri. Ele sînt mai puține, ca număr, decît cele conținute în edițiile citate, dar sînt mai ample, mai cuprinzătoare. Pe alocuri, explicațiile vizează gîndirea filosofică din care descinde un personaj, ori de care amintesc unele replici.

Ceea ce face frumusețea și interesul eseurilor lui Dan Botta este, pe lîngă marea lor poezie, — aproape că e mai poet în eseuri, — posibilitatea autorului de a percepe legături, asemănări, paralelisme, ascendențe, determinări între diferite motive, teme, personalități. Dan Botta percepe gîndul într-o permanentă, într-o continuitate cvasitotală, ca fir, ca unduire, ca sferă înglobînd, pe mari distanțe de timp, felurite manifestări. Ca un aparat ultrasensibil, el înregistrează, de pildă, trecerea « Chipului nostalgic al Thraciei » prin cultura grecească pînă în poezia noastră populară.

Într-un fel, notele istorico-literare reprezintă modul în care Dan Botta își prelungește bucuria contactului cu un mare spirit, cu Euripide, pe care cei vechi îl considerau discipol al lui Anaxagoras, Socrate, Protagoras, și primul posesor al unei biblioteci personale... Autorul *Eulaliilor* distinge în piesa lui Euripide, și-i semnalează cititorului român, marca gîndirii anaxagorice, heracliteene, socratice ori nuanța sofistă, ca și o expresie a lui Solon, ori o imagine din Pindar.

¹ *Tragicii greci*. Antologie, Studiu introductiv de D. M. Pippidi, E.S.P.L.A., [1958]

Euripide

TROIENELE

în românește de
DAN BOTTA

ARGUMENTUL Dramei

Troienele s-au înfățișat poporului athenean în anul I al olimpiadei a XCI, la Marile Dionysii, deci în martie 415 a. Chr. n. cu Alexandros, Palamede și Sisyphus, în concurență cu Xenocles — cine o fi asta, zice scoliastul — care a luat premiul pentru o trilogie din ciclul oedipian...

Athena pregătea atunci marea sa expediție siciliană, împotriva căreia *Troienele* urmau să fie cel mai înflăcărat protest.

Euripide a zugrăvit, în opera sa, toate ororile și toate fatalitățile legate de acesta. El a copleșit de oprobriu barbaria învingătorilor relevind, cu o milă omenească nesfârșită, suferințele celor învinși. El a enunțat în *Troienele* datoria morală de a face orice pentru a evita războiul:

E datoria omului cuminte
Să cruțe lumii un război. Iar dacă
Nu poate, îi rămîne să rivnească
Cununa morții mîndre pentru țară.

Ironia lui e de a pune aceste cuvinte în gura Casandrei, care avea blestemul de a revela adevărul și de a nu fi crezută.

Doi ani după spectacolul *Troienelor* (413 a.Chr.n.), expediția atheneană sfîrșea amarnic în fața Siracuzei. Feciorii Athenei împărtășeau, în acest chip, soarta Troienilor legendari: moartea și robia.

El a arătat pe cei învinși mai fericiți decît învingătorii — tot prin Casandra.

[M.L.R., 29/III/18]

Cultura noastră n-a avut de prea multe ori norocul ca asupra teatrului să se aplece cineva întrunind în personalitatea lui, la un atît de înalt nivel, pe poet, pe clasicist, pe filolog, pe erudit și avînd, în plus, un deosebit simț al teatrului. În note, Dan Botta subliniază comicul lui Menelau și tragismul scenelor în care Mama (Andromaca, Hecuba) se desparte iremediabil de fiu, de fii; iar în eseuri, teatralitatea întregii piese: «Jocul acesta de reflexe violente, al nebuliei și al realității, al bucuriei și al durerii, chiotul acesta peste o genună desfăcută, sînt forme ale spiritului dramei.

O interferență atît de magistrală de planuri, o atît de patetică sugestie de ritmuri — orgiace, plutind în fumurile Troiei, — sînt menite a crea, a provoca spiritul dramei. Revelația lui se compară — spuneam — cu o lumină de fulger».²

Publicăm acum *Argumentul dramei Troienele*, această atît de frumoasă pagină de înțelegere a piesei antice ca operă pusă în slujba păcii,

precum și cele două serii de note: 1) *istorico-literare* și 2) *filologice*.

Documentul înregistrat în arhiva Muzeului Literaturii Române sub nr. inv. 29/III/18, cuprinzînd versiunea românească a piesei *Troienele*, este o dactilogramă foarte ștearsă, abia descifrabilă. Dacă lectura cuvintelor a fost, totuși, posibilă, cea a cifrelor indicînd numărul versurilor cu lecțiuni personale ori cu omisiuni, cu greu se poate aproxima.

Precizăm că în transcrierea textului lui Dan Botta am păstrat etimonul elin în cazul numelor proprii, dar am renunțat la el în cazul unor substantive comune, a căror terminație trăda deja asimilarea lor în limba română.

De asemenea, am optat pentru unificarea variantelor de transcriere, alegînd — în cazul numelor proprii — forma cea mai frecvent întîlnită și care se dovedește a fi cea mai apropiată de etimonul elin.

² Dan Botta, *Scrieri*, ESPLA, 1958, vol. IV, p. 203.

²¹ În genere aceste două apelative, Aheii și Hellenii, sunt sinonime. Într-o accepțiune retrinsă, Hellada este Grecia de miazănoapte și Achaia este Peloponezul.

²² *Ceea ce lor le e drag*, firește—Moartea. Încă una din enigmatle lui Talthybiu.

²³ Deși Hecate nu este o Divinitate nupțială, totuși ca una din ipostazele Lunei—Artemis prezidă la nașteri. Atributul ei este flacăra torței. Poate de aceea e invocată aici.

²⁴ Loxias.

²⁵ De la Cassandra își trage începutul tragediei casei lui Agamemnon. Ea— « soția de taină » va provoca gelozia reginei Clytemnestra, ea va muri ucisă împreună cu mirele ei de cumplita secure. Și pe urmele acestor crime se vor ivi, în nebuloza pasul[ui] fatidic al Eumenidelor, răzbunătorii: Electra, Oreste, substanța infinită a tragediei... Race d'Agamemnon qui ne finit jamais!

²⁶ În misteriosul Aulis, Agamemnon a jertfit zeilor ca să potoale vintul potrivit, pe însăși fiica lui, Iphigeneia. « Cumpărăm cu ceea ce avem mai drag, lucrul cel mai amarnic » 44.

²⁷ Cassandra primise de la Apollon, odată cu darul profeției, blestemul de a nu fi crezută. Strofă limpede, umană, asupra căreia plutește ca un nour, fatalitatea.

²⁸ Trista, tinguioasa Penelopa.

²⁹ Hecabe preschimbată în cățea. Metamorfoze...

³⁰ Αἰμυγς ὄδωρ, unda unei mlaștini din infern, nu marea pe care o văd traducătorii.

³¹ Cuvîntul înțeleptului Solon, reluat de toți tragicii (cf. Eschyl. *Agamemnon* 928 sq. Sophocle. *Oedip Rege* 1528 sqq. Euripide, *Electra* 954 sqq, *Heraclizii* 865).

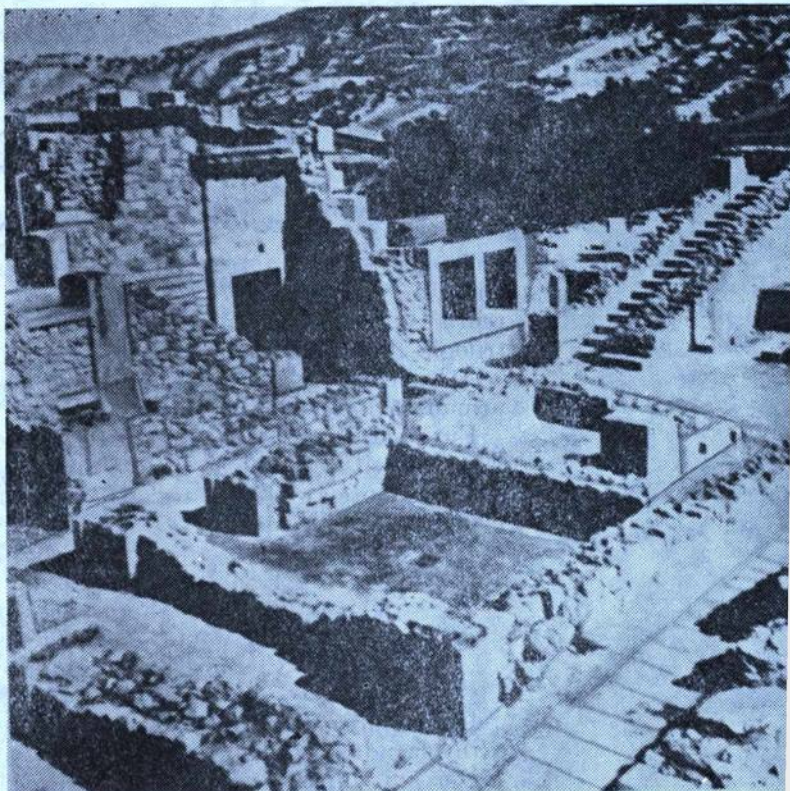
³² Carul este însuși calul legendar, pus pe patru roate de Troieni, spre a fi transportat în cetate. Cf. Aeneis II 235 (citată la pag. 50 notă).

³³ Pallas troiana, al cărei sanctuar se afla în creștetul colinei Pergamon.

³⁴ Nu e, desigur, o întâmplare că templul Palladei fecioare a fost « locul fatal ». Pallas și Hera, miniate de judecata lui Paris, au luat partea Acheilor. Pallas, divinitate a rațiunii, și în ultima analiză a științei bățăliilor și Hera a iubirilor caste, expresii ale măsurii, tipare, am spune, europene, ele aveau împotrivă în Ares pe zeul singeros și brutal al bățăliilor de masă și în Aphrodita, pe zina iubirii elementare și a exceselor iubirii, tipare esențial asiatică, divinități cari luau partea troienilor.

³⁵ Artemis.

³⁷ Hecabe visase, înainte de a fi mamă, că naștea un cărbune aprins. Întrebat, oracolul lui Apollon prezisese dezastrul pe care pruncul Paris-Alexandru îl va aduce Troiei și Priam îl supusese morții. Totuși bătrînul însărcinat să-l ucidă preferase să-l arunce undeva pe plaiurile muntelui Ida, unde aflat și crescut de păstori se făcuse mare. Împrejurările îl aduc la curtea regelui, unde într-o încercare gimnică, — în amintirea propriei sale pieiri — învinge pe înșiși frații săi Deiphobos și Hector. Hecabe, cu mărturia păstorilor ce l-au crescut, îl recunoaște. Fatalitatea nu se poate conjura... Aceasta era tema lui Alexandros: întâia zi din trilogia troiană, tragedia care împreună cu Palamed preceda *Troienele* în trilogia lui Euripid.

Palatul din Cnosos.
Sala tronului. (Foto
Hassia.)

- ³⁸ Acheii prădau Troia, Aias smulsese pe Casandra din templul Athenei, unde își căutase scăparea. Impietatea lui Aias va fi crunt pedepsită (?) Sophocle (?) Aidon? Dante Inf[ernul]...:
- ³⁹ Nessun maggior dolore
Che ricordarsi dei tempi felici
Nella miseria.
- ⁴⁰ Evocare a unui vers ilustru din poemele ciclice: Νήπιος... pag. 59... citat de Aristotel, *Retorica* I 15 și Clement din Alexandria, *Stromata* VI, pag. 747 P.
- ⁴¹ Euripide a excelat în redarea acestui gen de lamentație patetică: duioasa despărțire a mamei de copilul ei. Sunt inegalate plinsorile Medeei 1021 sqq. Euripide a revenit asupra acestei despărțiri în *Andromaca* 405 sqq.
- ⁴² Telamon, regele Salaminei, însoțise pe Heracles în expediția sa asupra Troiei. Poetul evocă în acest chip întiul asalt asupra cetății phrygiene, prefigura ruinei de acum.
- ⁴³ Luminata Cetate de Λιπάροι 'Αθῆναι, epitetul drag athenienilor din lauda aprinsă a lui Pindar.
- ⁴⁴ Heracles.
- ⁴⁵ Laomedon, regele Troiei, nu-și ținuse cuvîntul către zei, cînd Phoibos și Poseidon înălțaseră zidul. Ca pedeapsă, a fost obligat să-și dea unui balaur copila, Hesiona. Dar Heracles ucise pe balaur. Laomedon nu-și ținu însă cuvîntul: de a-i dărui armăsarii pe care Zeus îi dăruise odinioară după răpirea la cer a fiului său Ganymede.
- ⁴⁶ Ganymede, în ceruri, paharnic.
- ⁴⁷ Phenicienele 366 sqq. unde Polynice, întors din exil, plînge de duioșie, văzînd gymnaziile Thebei.
- ⁴⁸ Legămîntul lui Zeus cu Troia, călcat în picioare. Nunțile Aurorei cu Tithon, fratele regelui Priam.
- ⁴⁹ Tithones nemuritor, dar fără darul eternei tinereți. Imnul homeric către Aphrodita îl arată îmbătrînind mereu... 218—238.
- ⁵⁰ Menelau arăta, pesemne, puțină oaste ce-i forma alaiul. Scena lui Menelau este — așa credem — de un comic intens. Nimic brav în acest exponent al Helladei. Învîgător de o tristă vulgaritate. Nutrind planuri homicide, în care să inee o sete de răzbunare infinită, omul e ingenușiat din nou de ochii fără seamăn ai Hellenei.
- ⁵¹ Într-adevăr, rugăciunea Hecabei e menită să nedumerască pe oricine ar fi departe de concepțiile de filosofie sceptică, ușor colorate de sofism ale Athenei lui Euripide. Comentatorii au dezbătut îndelung asupra-i. Necesitatea — 'Ανάγκη — li s-a părut un reflex al teoriilor lui Heraclit asupra lumii — fluviu fatidic al tuturor întimplărilor. Cugetul înalt Νοῦς, un termen din Anaxagora, care avea să facă o atît de glorioasă carieră în școala lui Platon.
- Mai curînd, totul poate fi pus în seama sincrētismului socratic și al logisticeii sofiste. E filosofia sceptică, naturistă, evhemeriană care avea să deschidă — mirare! — porțile sublime ale cugetării lui Platon, dar care sub această formă strict socratică, — e să o recunoaștem — de un caracter protestant inferior.
- Pe urmele ei — Olympul fiind despuiat în acest chip de nimbul său [de] mituri, mistice simboluri ale lumii — Socrate va fi trimis la moarte ca un corupător ce era.
- Înainte de nașterea lui Paris, mama lui visase că face să se nască un tăciune aprins. Un oracol al lui Apollon, întrebat asupra acestui vis, prezise că pruncul care avea să vină va fi pieirea Troiei. La nașterea lui, el fu încredințat unui bătrîn ca să fie lepădat printre rîpile muntelui Ida. Această precauție — ca și în cazul lui Oedip, e de prisos. Scrisa se împlineste. Pruncul fu cules de păstori și crescîu printre ei, sub numele de Paris. Tirziu, după mulți ani, Priam oferă jocuri funebre în memoria fiului său. La aceste jocuri tînărul păstor de pe Ida triumfă împotriva fiilor regelui — Hector și Deiphob — frații săi ascunși. Deiphob învîns nutrește un plan de răzbunare, dar Hecabe, mama, îl împiedică întrucît recunoaște — în virtutea unor semne a căror tradiție s-a pierdut — în tînărul păstor pe fiul ei supus pieirii în rîpele muntelui Ida. Deta-

liile acestei legende au fost expuse de Euripide într-o dramă — care forma întâia zi a trilogiei troiene — *Alexandros* — care s-a pierdut.

⁵² Lipsa de șir în istorisirile Hellenei se explică: ea compune pe loc, minte cu emoție, sau se reculege — în aceste fraze inutile — pentru a-și făuri argumentele...

⁵³ Viziune statuară a celor trei zine: Hera, Pallas și Aphrodita.

⁵³ (*sic*) Alăstor, geniu deslănțuit, furie devastatoare, pusă atît de plastic în serviciul Iubirii. Racine care iubea pe Euripide a parafrazat poate acest vers în cuvintele inflăcărate ale Phedrei: «Ce n'est pas une moeur dans mes veines cachées; c'est Venus toute entière...».

⁵⁴ Geteus, Regele Getei, murise și Menelau, nepotul lui după mamă, se dusesse să-și ridice moștenirea.

⁵⁵ Se cunoștea în *Iliada* imensa putere a Iubirii. Așa, în cîntul XIV, 199 sqq. Hera cere Aphroditei spre a îndupleca pe Zeus, filtrele acesteia:

Dă-mi a iubirii putere și dorul cu care tu birui

Totul în lume, pe zeii cei nemuritori și pe oameni...

⁵⁴ Anycheia, așezare doriană, în apropiere de Sparta unde Aphrodita își avea un templu, scaunul lui Tyndar, părintele Hellenei, locul ei de naștere.

⁵⁴ Încă o trăsătură a senzualismului grosolan, de origine socratică: zeii sunt proiecțiunea bietelor noastre aspirații.

⁵⁵ Aphrusyne, Nebunia. Filosofii greci au tras dese concluzii din argumente filologice, sau din simple asemănări de cuvinte. Descriind în *Retorica* sa II 23 acest gen de argument, Aristotel citează acest vers din *Troienele*.

⁵⁶ Peloponezul, în care se află Sparta, e numit aici astfel, după cea mai mare dintre cetățile lui.

Hellena e fiica lui Zeus și în virtutea acestei legături divine, Menelau e sortit să se așeze printre nemuritori. Aceasta e și prezicerea lui Proteu în cîntul IV al *Odysseei*: Dar ție, preamărite, nu ți-e scrisa ca orice om să mori de moarte-n Argos. Trimis vei fi de zei la capul lumii, în cîmpii elizei...

⁵⁷ Menelaos apăsărea cu atît mai ridicol cu cit spectatorii știau — din faima legendelor troiene — că din toate acestea nu se va întîmpla nimic. Tradiția acestor legende nu face însă lui Menelau nici o vină din aceasta.

⁵⁸ Ida, culmea dragă lui Zeus, favorizată de un fenomen de lumină descris și de Lucretius în *De Natura Rerum* V, 663, p. 71.

⁵⁹ Serbări ale tuturor nopților.

⁶⁰ Traducerea noastră, fidelă, spune că văpaia incendiului a înroșit azurul. E singurul sens acceptabil care se poate trage dintr-un text obscur, manipulat probabil de scoliaști.

⁶¹ Acrocorinthul, cf. Horatius *Od.* I, 7, 2: bimarisve Corinthi.

⁶² Un blestem adresat — în interpretarea noastră — lui Menelaos, sub condiția de a nu ține legămîntul pe care l-a făcut. Pînă acum corul are toate motivele să creadă că Menelaos se va ține de cuvînt.

⁶³ Pitana, una din cetățile Spartei.

⁶⁴ Poarta de aramă, de fapt: poarta templului de aramă Χαλκίοικος al Athenei din Sparta.

⁶⁵ Peleu, părintele lui Achille și bunicul lui Neoptolem, rege în Iolcos. Alungat de Acastos din patria sa, el face în poezia antică figura unui Oedip minor. Cf. Peleus « pauper et exul » din *Arta Poetică* a lui Horațiu. Ieșind pe mare în întîmpinarea

Anhise purtat de Eneas, fugind din Troia. Detaliu de pe o oenohoe antică. Circa 530. (Muzeul Louvre. Foto Giraudon.)

lui Neoptolem, Peleu va fi aruncat de furtună pe insula Cos unde va și muri.

Icoana părintelui său e aceea care în patetica scenă din cîntul XXIV al *Iliadei*, înduplecă pe Achille să restituie bătrînului, rugătorului Priam, cadavrul lui Hector.

« Teme-te, Achille, de zei și de mine te-ndură, amintindu-ți

C-ai un părinte bătrîn. Ba eu sunt mai vrednic de milă,

M-am biruit și făcut-am ce n-a făcut nimeni pe lume,

Mîna ce crud îmi ucise feciorul am dus-o la gură »

Zise și-un dor de părinte, și-o jale-i stîrni lui Achille...

⁶⁶ Bătaia cu mîinile în pămînt practică de cei vechi (Cf. *Iliada* IX 568—570) acompaniază și azi lamentația funebă — bocetul — pe întinsul pămîntului românesc.

Notă la Ulysse. Iscusitul Odysseu era într-adevăr autorul cumplitei in Justiției pătimite de Palamede — in Justiție care forma tema celei de a doua drame din trilogia troiană a lui Euripide: *Alexandros, Palamede, Troienele*.

Odysseu invidios pe acest om pentru geniul lui inventiv — tradiția îi atribuie invențiunea scrisului, a numărătoarei, a măsurilor, a jocului cu zaruri — remite unui sol troian o scrisoare pentru Priam și înainte ca acesta să ajungă la turnuri, îl ucide.

Acheii îl descoperă mort, purtînd o scrisoare a lui Priam către Palamed în care se amintea aurul dăruit acestuia ca să dea pe mina troienilor tabăra acheiană. Scrisoarea era cea scrisă de Ulysse.

În prealabil, Ulysse ascunsese în cortul lui Palamed o sumă de aur egală. Judecat pentru această presupusă trădare, Palamed este ucis în strigătul de satisfacție al oștirii.

Drama lui Euripid evoca în acest chip una din acele erori judiciare atît de frecvente, ca în orice cîmp de acțiune al demagogilor — în democrația atheniană.

Concepția homerică nu atribuie nici o vină Helenei. Ea este instrumentul orb al fatalității. Lipsa de măsură, ἀμετρία — originea răului — stă în nespusa frumusețe cu care au înzestrat-o zeii. Priam însuși i-o spune, în cuvinte duioase:

« Vino, copila mea dragă, și-n față-mi așează-te aproape... »

Nu-mi ești tu doar vinovată, ci singuri de vină sunt zeii... »

Și în genere, epopeea homerică acopere divină făptură a Helenei cu un vâl de nespuse sfîciune. Ea are într-un grad înalt sentimentul pudorii:

« Dragul meu socru, rușine și teamă mi-e față de tine,

Doamne, mai bine muream... »

Aphroditei îi impută amar jocul teribil în care o aruncă, faptul de a face din ea un instrument al scopurilor sale:

« Nemilostivo, de ce mai vii iar să mă-nșeli cu ispita? »

Au mai departe tu vrei să mă porți în orașe bogate

Poate prin Frigia, ori în Meonia, țara plăcută

Dacă și-acolo cumva între oameni ți-e drag oarecine ».

Pelopizii, de fapt Atrizii, Agamemnon și Menelaos, fiii lui Atreus, unul din cei doi fii ai lui Pelops. Pelops fusese servit zeilor într-un ospăt, de propriul său tată. În ospătul în care acesta fusese oferit zeilor de propriul său tată zăcea Tragedia Atrizilor. Cumplita întrecere a lor își avea prologul în această crimă și în blestemul primordial al Atrizilor, germenul mării lor drame zăcea în ura cu care acest Pelops fusese măcelărit.

[M.L.R., 29/1/8]

476—700. Discursul în care Hecuba face recapitularea nenorocirilor sale. Tot ce spune aici a mai fost spus sau se va mai spune: Fericirea sa de altădată a fost evocată în versurile 99/100, 108/109, 185/186. Moartea bărbatului și a copiilor ei în versurile 105/107, răpirea fetelor sale în versurile 242/271, robia ei ca slugă și veghea înaintea porților în versurile 191/196, dormitul pe jos în versurile 113/116 și faptul că toate acestea s-au întîmplat din vina unei singure femei în versurile 280/281. Dacă aceste tautologii nu sunt argumente hotărîtoare împotriva autenticității textului, sunt, în schimb,

indicațiile de scenă desprinse din context. Într-adevăr, între declamațiile Corului cerind Troienilor să ridice de jos pe regina căzută, și exclamația Hecubei

« De ce mă ridicați? E vreo nădejde? »

e loc, cel mult, pentru strigătele de jale către Casandra și Polyxene moartă, strigăte cari au accentul patetic al împrejurării, și nu pentru un discurs atît de lung. L-am înlăturat ca apocrif.

Metrlul: a) partea vorbită în iambi endecasilabi, cu excepția părții în tetrametru trohaic care s-a tradus în hexametri.

b) partea melică în dactili.

Interpretarea s-a ținut de text. În părțile dubioase am folosit mai curînd decît pe cea franțuzească, versiunea latină a ediției din Glasgow — totdeauna mai precisă și mai elegantă.

634/635. În locul formulei pedante din capul cuvîntării Andromachei — formulă transmisă de codicele palatin: ὦ μῆτερ, οὐ τεκοῦσα κάλλιστον λόγον ἄκουσον... în care comentatorii recunosc expresia τίκτειν λόγον « a naște un discurs » din graiul sofistilor, am adoptat exordiul codicelui Vatican: ὦ μῆτερ, ὦ τεκοῦσα, κάλλιστον λόγον ἄκουσον...

care prin energia celor două vocative, prin contrastul dintre « preafrumosul cuvînt » pe care-l anunță și expunerea lucrurilor atît de triste care urmează de fapt este de un mare dramatism. Cuvîntarea Andromachei, altminteri destul de anostă, în umbra acestui început, pare frumoasă.

678/687. Preambulul cuvîntării Hecubei: « Deși n-am pus încă piciorul pe vreo corabie, totuși zăgrăvelile pe cari le-am văzut și povestirile pe cari le-am auzit despre aceasta m-au lămurit pe deplin ».

Acest text inept introduce magnifica comparație dintre o furtună pe mare și urgia deslănțuită de zei asupra Troiei. E greu de conceput că un dramaturg cu o știință atît de subtilă a efectului dramatic — chiar înclinat spre explicații laice și raționaliste — ca Euripide, ar putea strica impresia de autenticitate a comparației printr-o declarație atît de seacă. E vorba, desigur, de o interpolare a unui scoliast alexandrin care pune de acord cuvintele Hecubei cu lipsa oricărei mărturii, în Homer, despre vreo călătorie a ei pe mare. Am înlăturat-o așadar. 1075—1076 Φρυγῶν τε ζῆθεοι σελᾶναι συνδῶδεκα πλήθει

Scoliile spun că σελᾶναι « lune » se numeau anumite plăcinte închinat pe altare zeilor. De unde aceste versuri se tălmăcesc așa: « Și plăcintele sfinte ale frigienilor, cîte douăsprezece la număr ». E vorba de o interpretare pedantă greu de acceptat. Propunem lecțiunea φροῦδαι în loc de φρυγῶν. Φροῦδαι are darul de a face ecou cu δροῦδαι din capul versului 1071, fiind o reluare a lui dictată de însăși progresiunea strofei. Iar interpretarea care se impune singură este aceasta:

« Zadarnică luna cea sfîntă

De cîte douăsprezece

ori se perindă ».

De fapt: « Zadarnice lunile sfinte, două-spre-zece la număr ». Ceea ce înseamnă că melancolica aripă a lunii va trece în zadar peste Troia, anii vor curge în zadar pentru cetatea pustie.

1089/1094. Textul acestor versuri, transmis de amîndouă codicele, este acesta:

Τέκνων δὲ πλήθος ἐν πύλαις

δάκρυσι κατὰορα στένει,

βοᾶ, βοᾶ· μάτερ, ὦμοι,

μόναν δὴ μ' Ἀχαιοὶ κομίζου-

σι σέθεν ἀπ' ὀμμάτων

κυανέαν ἐπὶ ναῦν.

În locul celui de-al doilea βοᾶ ediția Asociației Guillaume Budé aduce lecțiunea κόρα, după στένει urmînd, firește, un punct. Motivul care ar indica această lecțiune

Acropole din Atena.
Vedere dinspre sud-est (Foto H. W. Silvester).

1101/1107. Pentru consecvența acestui text * am socotit necesar un punct după 1109 (fecioara lui Zeus) și un punct după versul 1111 (patul de-acasă). Am legat de Helena « laconiana », « femeia din Sparta » blestemul de a nu ajunge în Sparta și de a nu-și vedea patul nupțial (γάλαμος), blestem legat până acum de Menelau, în ciuda « patului nupțial » care cu greu l-ar fi putut privi pe el. Am lăsat pe celelalte în seama lui Menelau.

După ce Hecuba va împodobi cadavrul lui Astyanax, Argeii care au sarcina de a-l îngropa γῆν ὑ τῷ δ' ἐπαμυσχόντες își propun aceasta: ἀροῦμεν δόρυ. Ediția Asociației Guillaume Budé interpretează aceste cuvinte astfel: « vom ridica ancora ». Dar δόρυ n-a avut niciodată înțelesul de « ancoră ». Mai probabilă ar putea părea interpretarea ediției din Glasgow (*Euripidis Opera omnia*, Glasgow 1821, V, 357) care dă înțelesul: erigemus hastam « vom ridica o lance » — desigur pe mormint. Era un obicei al Hellenilor altădată de a pune pe morminte emblema meseriei celui mort. În *Odysseia*, umbra lui Elpenor apărută Rătăcitorului în iad îi cere să împlinte pe mormintul său o vislă ca un năier ce era. Dar Astyanax nu fusese nici pe departe războinic. Ce rost ar fi avut o lance pe mormintul unui prunc? Dealtminteri ἀροῦμεν înseamnă « vom ridica », dar numai în accepțiunea « vom lua, vom scoate, vom trage ». El ar fi folosit aici, în accepțiunea « vom înălța », în chip impropriu.

Propunem lecțiunea ἀροῦμεν σορῶ sau σορὼν « îl vom ridica pe sicriu » sau « vom ridica sicriul », sicriul fiind, bineînțeles, « scutul cu spinare de aramă » care urma să slujească — precum se spusese cu citeva rinduri mai sus — mortului drept sicriu.

1171—1176 Νῦν αὖτ' ἰδὼν μὲν γνοὺς τε, σῆ ψυχῇ, τέκνον
οὐκ οἶσθ, ἔχρησσω δ' οὐδὲν ἐν δόμοις ἔχων.

E vorba de lucrurile depuse de Hecuba pe mormintul lui Astyanax. Text obscur căruia i s-au împrumutat înțelesuri diverse. Ediția Asociației Guillaume Budé ajunge

* În text evocarea Helenei n-are rost. Acum are: E blestemată întii ea, apoi cel ce a luat-o. Adde asta. [nota autorului — D.B.]

este acuzativul μόναν care n-ar putea fi adjectivarea unei gloate de copii. Dificultatea textului este însă — credem noi — acest βοῶ fără legătură cu στένει cuvîntul care-l precede. Textul pare incoerent: « geme, strigă, strigă ». Lecțiunea κόρα repară această incoerență dar strică simetria muzicală a textului. Într-adevăr, βοῶ, βοῶ este indicat de celelalte repetiții cu caracter de muzicalitate, din corul acesta: Ἰδαῖα τ' Ἰδαῖα (1066) μέλει, μέλει (1077).

Propunem lecțiunea βοῶ, βοῶ, μάτηρ pentru βοῶ, βοῶ, μάτηρ — lecțiune care are darul de a împăca exigențele logice cu textul însuși, punînd sunet după στένει din versul precedent. Înțelesul acestor versuri este, așadar, următorul:

« ...Iar droaia

Copiilor prinsă de porți
Prin lacrimi se tinguie. Mama
Strigă și strigă: Vai mie,
Singură sunt și Acheii
Departa mă duc de privirea
Ta pe o navă albastră... ».

la acesta: « Acum, aceste lucruri pe cari le-ai văzut și cunoscut, tu nu mai ești viu, copile, ca să le știi prețul și nu le-ai folosit nicidecum cînd le aveai în casa ta ». Propunem o lecțiune care, în ciuda schimbărilor pe cari le aduce, concordă cu aspectul grafic al manuscrisului original. Se știe că textele clasicismului attic n-aveau punctuație și nici pauze între cuvinte:

Νῦν αὐτ' ἰδὼν μὲν γνούς τε, σοῦ ψυχῇ, τέκνον,
οὐκ οἶδε, χρήσεις οὐδὲν ἐν δόμοις ἔχων.

În această lecțiune [ἐν δόμοις] « în casă, acasă » înseamnă « în mormînt ». Fraza capătă un relief impresionant:

...Văzînd aceste lucruri

Pe cari tu le-ai cunoscut, copile,

În casa ta avîndu-le de ele nu vei avea nevoie.

᾽Ω τέκνον, οὐχ ἵπποισι νικήσαντά σε
οὐδ' ἥλικας τόξοισιν, οὐς Φρύγες νόμους
τιμῶσιν, οὐκ ἐς πλησμονάς θηρώμενοι.

Sunt cuvinte rostite de Hecuba în timp ce împodobește trupul copilului mort. Nu e loc, în acest strigăt de jale care se exaltă la paroxism, pentru o paranteză asupra oportunității jocurilor la Troia: « Frigienii — spune ea — cinstesc aceste jocuri nefiind însă pasionați pînă la saturație de ele ». Textul le socotește chiar existente la timpul prezent, cînd Hecuba are cele mai puternice motive să nu uite că Troia a pierit. Pe lingă aceasta, participiul θηρώμενοι pe care ediția din Glasgow îl redă prin sectantes « urmăritori, gonaci » este necunoscut lexicografilor. Verbul probabil din care se trage θηράομαι, cu atît mai puțin. El a fost legat, desigur, de θηρεύω « a vîna », de la θήρ « fiară ». Chiar existent, așadar, cuvîntul ar fi fost folosit aici în chip impropriu. De aceea critica textelor a încercat de la început să pună altceva în locul lui. Ediția din Glasgow (1821) citează patru lecțiuni deosebite ale acestuia: θεωρούμενοι ὀρμώμενοι, θ' ὀρμώμενον, θοινώμενοι.

Credem că se impune, mai curînd, o lecțiune care să aibă în vedere întreaga frază, desființînd o paranteză atît de absurdă. Propunem lecțiunea următoare:

᾽Ω τέκνον οὐχ ἵπποισι νικήσοντά σε,
οὐδ' ἥλικας τόξοισιν, οὐ Φρύγες νόμοις
τιμασεῦντ, ὁὐκ ἐς πλησμονάς θεωρήσονται.

[M.L.R., 29/III/18]

Esop vorbind cu o vulpe. Scenă pictată în interiorul unei cupe a pectorului din Bologna. Cîrca 470. (Muzeul Vaticanului, Foto Allinari-Viollet.)

DAN BOTTA

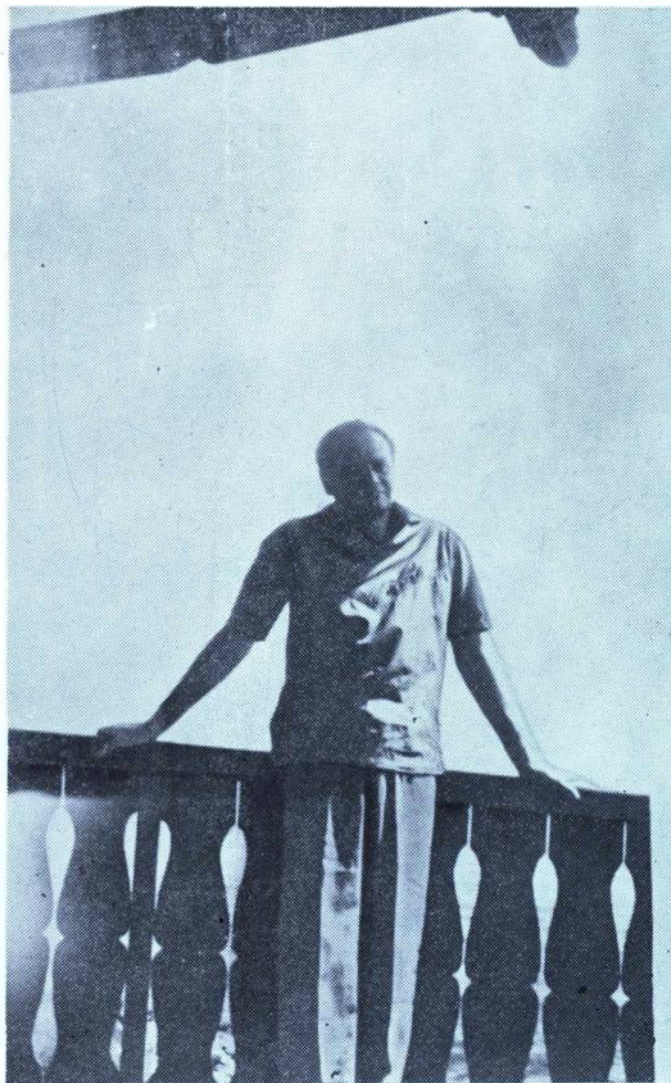
« În literatura românească din jurul anilor 1930, a apărut astfel un tânăr scriitor, maturizat printr-o pasionată apropiere de formele, simetriile și sensurile adânci ale elasicismului antic, pe care avea să le cuprindă cu un echilibru al expresiei, lăsînd să apară adesea exaltarea și tonul inspirat. »

Ion BIBERI

« Un cîntec fără moarte-aș vrea să cînt... »

(CUNUNA ARIADNEI—I)

(« Pe vînturi ascult
Orficul tumult
Cînd și-ardică struna
Fata verde Una
Palidă ca luna. »)

(CANTILENA)

« Dans de marce calme pe vesperale astre
hiperbole, memorii de lunecări albastre

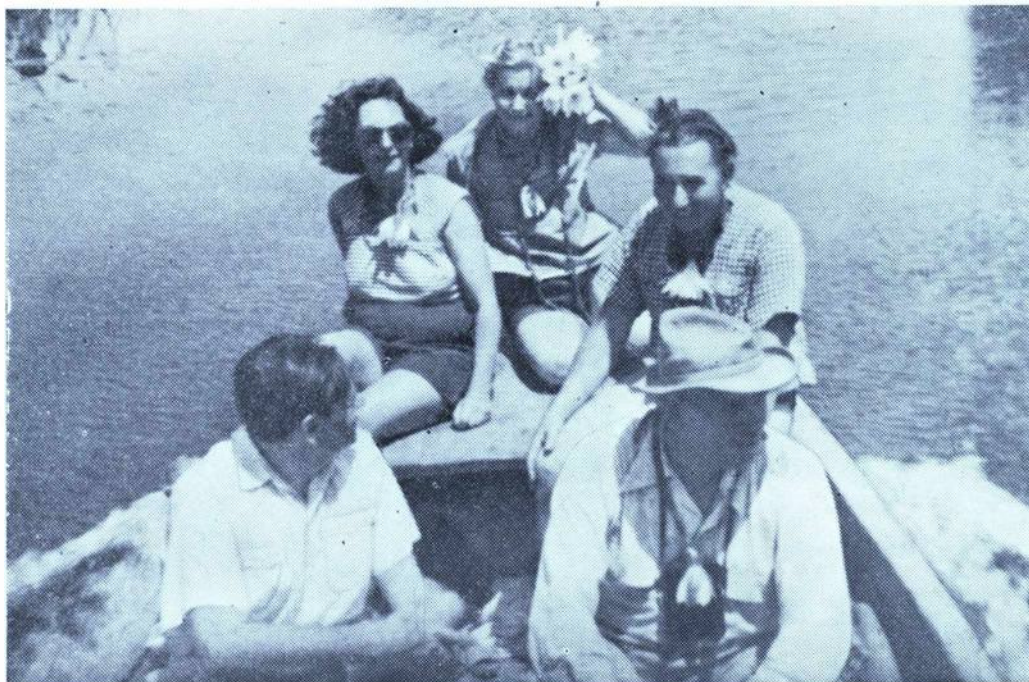
dans cu linii rare, de trup, absolute
cu melodioase și clar augurate volute.»

(PAVANĂ)

« O, de-am putea, pierzîndu-ne de lume,
apune în mirificele spume! »

(MĂTASA DEPĂRTĂRILOR)

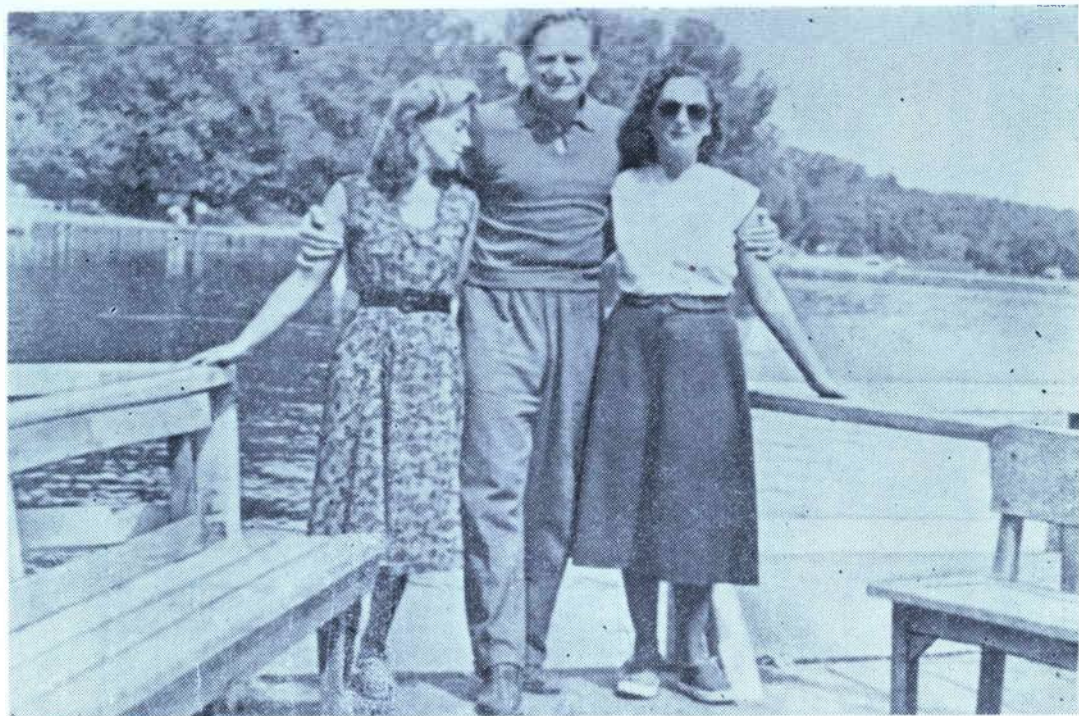
« O, marea, marea vecinică via!
Pe lungile-i cărări, de vînt doinite,
Pluteam pierduți.»

(CUNUNA ARIADNEI - XVIII)

« În purpura serii cu ape de smalt
Treceau auritele ore,
Și apele limpezi de-albastru cobalt
Cu lung unduosul și linul lor salt
Mureau în cadențe sonore.»

(PURPURA SERII)

« Buddha trecea-nvăștînd pe ucenici,
Pe lac glorios înflorea Nymphœa...
Buddha privi, zîmbî-ndelung, și nici
Un cuvînt nu grăi în ziua aceea.»

(BUDDHA — «VARIANTĂ»)

« Purați ușor de magica aripă,
Sub pașii noștri lumea se-nfiripă... »

(CUNUNA ARIADNEI — VIII)

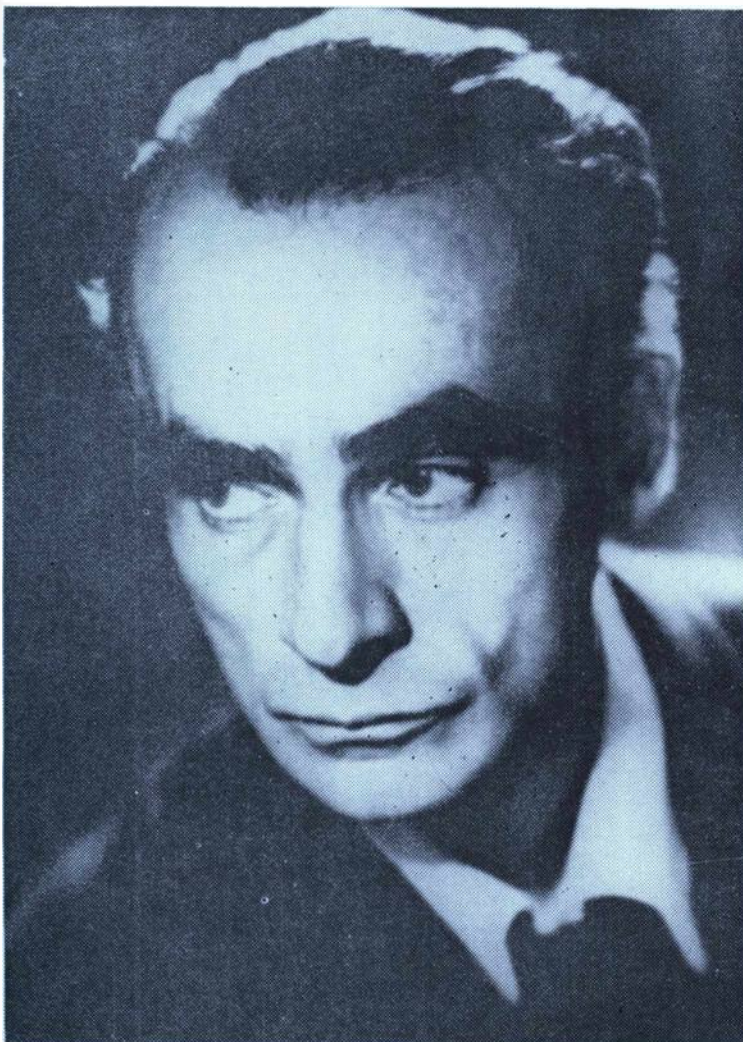
București — 1935. În fața Hotelului
Royal. De la stînga la dreapta: *Eugen Jebelcanu*,
Dan Botta, Anton Holban, Octav Șuluțiu.
(Foto comunicată de *Nicolae FLORESCU*)

Fotografii oferite redacției de soția
scriitorului, *Dolores BOTTA*, căreia îi
mulțumim și pe această cale.

EMIL BOTTA

« Privită în realitatea ei umană, în sensurile și sunetele ei poetice, creația lui Emil Botta este un înalt dialog existențial, cu infinite ipostaze, întrebări și confruntări între viață și moarte.»

Petru COMARNESCU

Cu Lia Șahighian
în Othello
de W. Shakespeare
(„Studio“ — 1948)

**În Citadelă sfărîmată
de Horia Lovinescu,
alături de Lucia Sturdza-Bulandra,
Marcela Rusu și Iulian Necșulescu
(Stagiunea 1951—1952)**

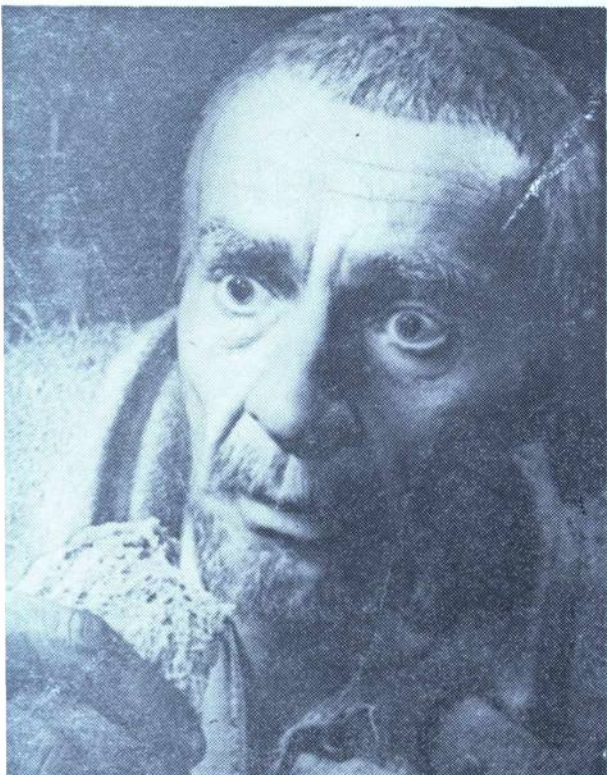
**Tot în Citadelă sfărîmată,
împreună cu
Lucia Sturdza-Bulandra
și Matei Gheorghiu**

În distribuția Citadelei sălămate, de la stînga la dreapta: Anca Șubighian, AL. Alexandru, cu-Vrancea, Emil Botta, Marcela Rusu, Lucia Sturdza-Bulandra, Matei Gheorghiu, Maria Filotti. (1951)

În *Machbeth*
de Shakespeare
(Stagiunea
1960-1961. Reg'a:
Mihai BERECHET)

În rolul lui
Ion (nebunul)
din Năpasta
lui I. L. Caragiale

Jucind
în spectacolul
Pădurea
de N. Ostrovski

(Fotografii din arhiva Muzeului Teatrului Național „I. L. Caragiale” din București, prezentate
redacției de Lidia MUNTEAN.)

PASIUNEA ESEULUI

Oscar Walter CISEK

Poetul obsedant

Desen de MARCELA CORDESCU

CONFERINȚA LUI O. W. CISEK, PE CARE o prezentăm în continuare, a fost prilejuită de moartea marelui poet de limbă germană, R. M. Rilke. Manuscrisul, aflat la Muzeul Literaturii Române, alcătuit din 12 file scrise (în cerneală neagră) cu grafia mare și ascuțită a lui Cisek este nedatat, fără titlu și fără semnătură.

Ținând însă cont de faptul că moartea poetului a survenit la 29 decembrie 1926 (iar nu în ianuarie 1927, cum se afirmă în conferință) data probabilă a susținerii acesteia a fost a doua jumătate a lunii ianuarie. De altfel, tot în aceeași lună, Cisek a mai scris un eseu prilejuit de același eveniment, apărut în numărul 1 din 1927 al revistei „Gîndirea”, sub titlul *Rainer Maria Rilke*.¹

Spre deosebire de studiul din „Gîndirea”, destinat — în principiu măcar — unui public avizat, presupus a fi familiarizat cu subiectul și care ca atare avea nevoie de un minim de date biografice și de un comentariu care să se limiteze la cîteva repere ale temei abordate (cum ar fi tema morții și a transcendentalului la Rilke), conferința are un caracter mai expozitiv, ba chiar oarecum didactic, adecvat scopului de popularizare și publicului variat căruia i se adresa.²

¹ Rilke a constituit o preocupare mai veche pentru O. W. Cisek, dovadă și articolul din nr. 2—4/1924 al „Cugetului românesc”, intitulat: *Cuvinte despre R. M. Rilke*.

² În legătură cu activitatea de conferențiar a lui Cisek, a se vedea antologia *Sufletul românesc în artă și literatură*, apărută sub îngrijirea lui Al. Oprea la Editura „Dacia”, Cluj, 1974, precum și articolul nostru referitor la conferința dedicată Fraților Grimm, din „Manuscriptum”, nr. 4, 1982, pp. 46—54.

Pe de altă parte, împrejurarea solemnă care o prilejuiește imprimă prin forța lucrurilor un ton encomiastic, pe alocuri liric, discursului.

Iată ce aflăm despre copilăria și prima tinerețe a poetului. « Născut la Praga, în anul 1875, R. M. Rilke trăiește o copilărie tristă între portretele străbunilor nobili și cărți, își petrece tinerețea în școală și — dureroasă ironie a soartei — cîțiva ani chiar printre zidurile și pe terenurile de exercițiu ale unei școli militare din Cehoslovacia de azi. » Debutul cu primele « versuri simple » are loc la vârsta de 19 ani și pentru a-și plasa volumașul, poetul — « îmbrăcat într-o blană scumpă » — colindă prin Praga împărțind cartea funcționarilor, lucrătorilor și studenților săraci. Aceste date, precizează Cisek, le-a obținut de la grupul poeților simbolişti cehi (printre care se mai afla și marele poet,

înrudit spiritual cu Rilke, Otakar Brčzina) și care erau fervenți admiratori ai lui Rilke.

Dacă e neîndoios că Rilke s-a născut la Praga în 1875 (4 decembrie), aserțiunea cu strămoșii nobili e mai puțin adevărată. Părinții poetului erau de origine burgheză, iar nu aristocratică, așa cum le plăcea să creadă lor înșile și cum s-a crezut multă vreme, mai ales în timpul vieții poetului, care contribuise, de altfel, în perfectă bună credință la întreținerea acestei legende. Ca și mama sa, burgheză pragheză, a cărei lectură de căpătii era *Almanahul Gotha* ca și tatăl său, subofițer mărginit și trufaș, Rilke a fost fascinat de mediul aristocratic. La unsprezece ani, tatăl său — căruia-i rămăsese nostalgia carierei armelor, de unde fusese silit să demisioneze — îl înscrie la școala militară din St. Pölten, apoi la cea din Märisch Wesskirchen (pe care o va cunoaște și imortaliza în culori crude și R. Musil, în romanul *Dezamăgirea elevului Törless*). Duritatea relațiilor interumane, grefată pe sănătatea fragilă a poetului și pe firea lui reflexivă și introvertită, a făcut ca această perioadă a vieții lui (de cinci ani) să fie un eșec lamentabil și un coșmar existențial.

Primele «versuri simple» ale poetului din volumașul *Viață și cîntece* (1894) sînt modeste artisticește, ca și cele cîteva povestiri pragheze *Regele Bohuș*, *Frate și soră*, scriitorul negăsindu-și încă sunetul inconfundabil al vocii sale.

Viața lui Rilke a constat în efortul tenace pentru construirea destinului de mare artist. Faptul acesta rezultă foarte bine — chiar dacă nu întotdeauna explicit — din studiul lui Cisek, Artistul a voiajat enorm, a învățat rusește ca să-l citească pe Tolstoi în original, a învățat italienește ca să pătrundă poezia italiană, știa excelent franțuzește, l-a tradus pe Valéry în germană și a scris versuri originale în franceză, volumul *Roses*. Familiarizat cu marea artă, a fost secretarul lui Rodin (la Meudon), despre a cărui sculptură a scris un studiu celebru.

De altfel, cele patru etape ce se pot distinge în opera sa — prima cu poemele și prozele începutului de care am pomenit, a doua reprezentată de *Ceaslov* și *Cartea orelor*, a treia de *Însemnările lui Malte Laurids Brigge*, și a patra de *Elegiile din Duino* și *Sonetele către Orfeu* — marchează tocmai ce spuneam, în legătură cu destinul rilkean, cu intrarea sa treptată în universalitate, alături de artiști și gînditori din a căror familie spirituală face parte: Hölderlin, Nietzsche, Joh. Eckhardt, H. Suso etc.

RAINER MARIA RILKE DIE SONETTE AN ORPHEUS

GESCHRIEBEN ALS EIN GRAB-MAL FÜR
WERA OUCKANA KNOOP

Herrn Dr. Lucian Blaga -
sein Dichter, sein Freund
und Mitarbeiter -
dankbar und in
hoher Verehrung
Th. Lenz
Zürich den 1930

1931

LEIPZIG · IM INSEL-VERLAG

De prima etapă a operei lui Rilke, dar la un nivel superior, ține și poemul (1899) *Cîntecul dragostei și al morții stegarului Cristophe Rilke* (un ipotetic strămoș al poetului) cu a cărui recitare se încheiase conferința. Poemul fusese tradus în românește în 1924 de Cisek împreună cu Ion Pillat. Consultîndu-l pe Rilke în legătură cu traducerea, ei au primit din partea poetului (abundent epistolier) o scrisoare de răspuns unde e vorba printre altele de romanele Marthei Bibescu, văzută ca ambadoare a spiritului românesc, și în special de cartea *Izvor, le pays de saules*, care avusese un răsunet extraordinar în Franța, determinîndu-l pe temutul A. Thibaudet să scrie despre ea fără rezerve.

Asupra acestui superb poem atrage atenția Cisek auditorului, relatîndu-i pe scurt conținutul și subliniindu-i valorile artistice — în dorința să nu se piardă nimic din «fresca minunată a acestui cînt» în care «un impresionism

Dedicat: «Domnului Dr. Lucian Blaga — poetul, prietenul și colaboratorul — recunoștință și înaltă prețuire.

Th. Lenz
Crăciun, 1930»

Doamnelor și domnilor, când în Ianuarie al primului acest
străvechiul Castel de Meuzot sur Sierre rămase pustiu, după
ce stingerul poet ce locuia printre zidurile trecu
țara fără de margini a neființei, o lume întreaga tresări,
dându-și în sfârșit seama de pierderea mare pe care nu nu
mai literatura europeană, dar și întreaga conștiință vibra

[LA MOARTEA LUI RAINER MARIA RILKE]

Doamnelor și domnilor, când în ianuarie al anului acesta străvechiul castel de Meuzot sur Sierre rămase pustiu, după ce stingerul poet ce locuia printre zidurile lui trecu spre țara fără de margini a neființei, o lume întreaga tresări, dându-și în sfârșit seama de pierderea mare pe care nu numai literatura europeană, dar și întreaga conștiință vibra

neîntâlnit la alți scriitori prefăcându-se în ritmuri și rime în liniște, în noapte, în mișcare eruptivă, în moarte ».

Drumul lui Rilke spre moarte (survenită la 51 de ani) a fost cu totul altul decât acela al « stegarului » din poema lui, spune Cisek în încheierea conferinței. Într-adevăr, inițierea poetului în misterele morții s-a produs prin boală și prin reveriile sale sumbre. Cum se știe, Rilke privește moartea ca pe un germen instalat de timpuriu în ființa umană, germen care crește mereu, se familiarizează cu purtătorul său, conviețuiește cu el pînă în ceasul ultim (scena morții consilierului aulic din *Însemnările lui Malte Laurids Brigge* e cea mai concludentă în acest sens).

Viața sufletească a poetului a pendulat între anxietatea născută din frica de boală și de moarte și starea de extaz în fața iubirii. Rilke vede în creația spirituală o sublimare a iubirii și a

pasiunilor, o manifestare superioară a erosului. Creația înseamnă în același timp, însă, sacrificiu, singurătate, ca și tristețea care le însoțește inevitabil.

Destinat să nu se bucure de căldura dragostei părintești și să se nască într-o lume unde conviețuiau multe popoare, trăind ca un veșnic pelerin, refugiindu-se cîteodată doar în locurile privilegiate, oferite de protectorii săi (la Meudon, găzduit de Rodin, la Duino, prin ospitalitatea prințesei de Thurn und Taxis, la Meuzot sur Sierre, prin cea a lui Werner Reinhardt), Rilke e de fapt un scriitor fără țară.

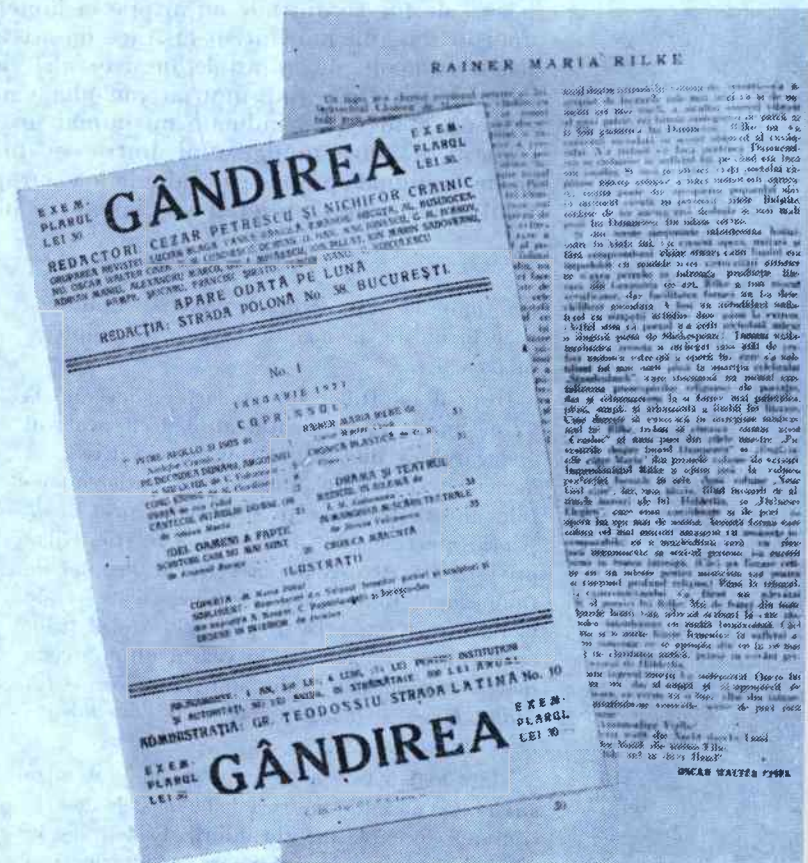
Pentru el, ca și pentru Franz Kafka sau Franz Werfel, Praga nu a reprezentat niciodată un spațiu ocrotitor, iar tristețea acestui început petrecut într-o lume ce i-a rămas în mare măsură străină l-a marcat indelebil, transformîndu-l într-un veșnic exilat în propria viață.

Simona CIOCULESCU

Rar a trăit un poet mai convins de valorile europene ce trec dincolo de grănițarea firească a popoarelor, rar a contribuit un singur om mai mult la înțelegerea între popoare, cu toate că rămase până la ultima clipă a vieții un sihastru; niciodată însă n-a creat vreun poet strofe mai diferențiate în limba germană, și totodată în cea franceză. Ați auzit poate că ultimul volum al lui Rilke a fost colecția de versuri *Roses*, apărută de curind într-o editură pariziană, firește cu o prefață de marele Paul Valéry, căci poetul francez al lui Narcisse se împrietenise de mult cu Rilke, care la rindul lui i-a tradus versurile în nemțește. Tocmai în anii din urmă, admirația pentru Rilke a crescut mult în Franța, reviste mari i-au publicat deseori versuri scrise de-a dreptul în franțuzește, și prietenii lui au scos chiar o broșură de propagandă, intitulată *Les amis de Rilke*; înainte de plecarea mea din București am văzut în fereastra unei librării un anunț ce vestea traducerea în franțuzește a incomparabilelor sale *Povestiri despre bunul Dumnezeu*, tălmăcite și în românește de către prietenul Nichifor Crainic și gata să apară în colecția „Cărții Vremii”. Altminteri în românește nu s-au tradus decit câteva versuri și marea poemă în proză *Cîntecul dragostei și al morții stegarului Christoph Rilke*, apărut mai întâi în 1924, în tălmăcirea făcută de Ion Pillat în colaborare cu mine.

Așadar, publicul românesc ce nu citește franțuzește n-a prea avut ocazia să-l cunoască pe acest poet al întunericului și al morții, care în privința atitudinii sale mistice față de totalitatea lumii nu poate fi comparat decit cu Novalis, adică cu poetul romantic al morții, despre care am vorbit pe scurt în conferința mea *Romantismul german*. Și totuși Rilke ar trebui să fie cunoscut, pentru că opera lui înseamnă o regiune cu totul aparte în arta cuvîntului european, pentru că misticismul creștin a găsit în persoana lui poate cel mai sincer reprezentant poetic al zilelor noastre. Poezia lui Rilke e ca o plantă plăpîndă ce se veștejește cînd te apropii de ea cu sufletul nepre gătit, nepurificat de vîltoarea aspră a timpului nostru și e în același timp ca o poartă uriașă, monumentală ce se deschide larg spre meleagurile de taină ale întunericului și ale morții: «Noapte, tu chip topit în adîncime/ Curgînd spre chipul meu...». Acestea i-au fost primele versuri din ultima lui poezie, publicată în anul trecut în paginile revistei internaționale „*Europäische Revue*” și oricînd te trezești printre golfurile și limanurile de lumină muzicalizată ale versurilor lui, vezi că mai toate corăbiile inaripate ale simțirii pornesc spre țările întunericului, spre țări unde neînțînța divinizează și glorifică, unde moartea e ținta cea mai înaltă a vieții, unde sunetul clopotelor înseamnă mai mult decit biserica, iar drumul spre altar mai mult decit piinea cea sfîntă.

Rilke a fost un căutător al lui Dumnezeu pe pămînt, l-a căutat și l-a găsit în lucrurile cele mai simple din jurul vieții noastre, în vocea unui țăran ce seamănă grîul, în gestul umil al cerșetorului din drum, în focul colorat al florilor de noapte, în somnul ce se

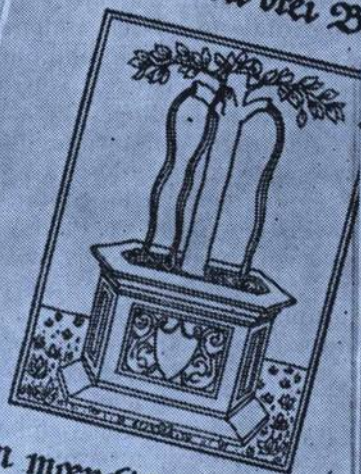
Die Weise
von Liebe und Tod des Cornets
Christoph Rilke

von
Rainer Maria Rilke

Im Insel-Verlag Leipzig

Das Stunden-Buch
enthaltend die drei Bücher:

Vom menschlichen Leben/
Von der Pilgerschaft/
Von der Armuth
und vom Tode
Rainer Maria Rilke
Insel-Verlag/Leipzig/im Jahre 1920

RAINER MARIA RILKE

POÈMES FRANÇAIS

VERGERS

LES QUATRAINS VALAISANS

LES ROSES LES FENÊTRES

CARNET DE POCHE

ÉDITIONS DU GRAND-CHÊNE A LAUSANNE
ET ÉMILE PAUL A PARIS
MCMXLIV

apleacă blind și bun peste durerea noastră, l-a găsit pretutindeni și i-a cîntat imnul de slavă în marea lui carte religioasă *Das Studienbuch* — adică *Ceaslovul* sau *Cartea orelor*. Dar să vedem cum a trecut prin viață acest îndrăgostit al dumnezeirii și cum i s-a împlinit chemarea spre regiuni ce nu se mai disting decît atunci cînd ardoarea credinței ne ridică și pe noi, cîndva, arar, din praful des al zilelor comune. Viața și opera lui Rilke sînt o unitate, neîntîlnită aiurea în literatura europeană de astăzi, căci tocmai vremea noastră știe să zdrobească mai crud ca oricare alta identitatea absolută între omul creator și opera săvîrșită, nu rareori cu totul înstrăinată de cel ce a reușit să-i dea răsufarea în goana zdrobitoare a atîtor clipe, prin care de abia se răsfrîng razele unei lumi mai mari.

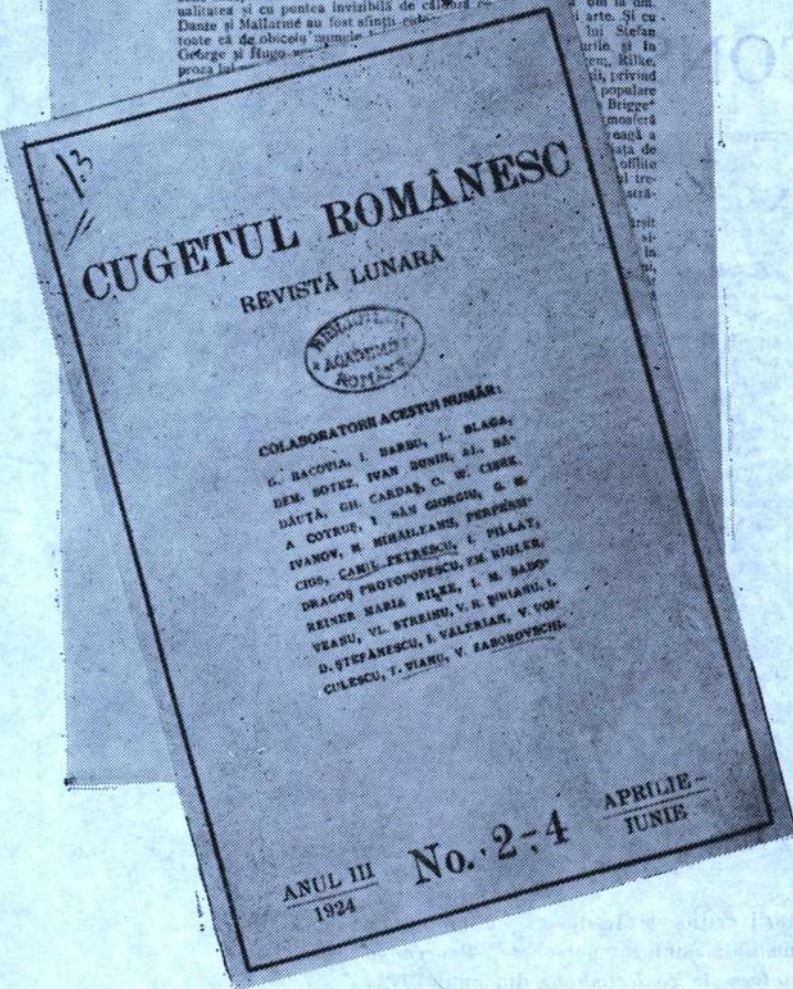
Rainer Maria Rilke, născut la Praga în anul 1875, trăiește o copilărie tristă, între portretele străbunilor nobili și cărți, își petrece tinerețea în școală și — dureroasă ironie a soartei — cîțiva ani chiar printre zidurile și pe terenurile de exercițiu ale unei școli militare din Cehoslovacia de azi. Primele versuri simple și le publică la vîrsta de 19 ani și pentru că nimeni nu vrea să-i cumpere volumașele ce conțin melodiile suave ale cuvintelor sale, poetul, îmbrăcat într-o blană scumpă, colindă singur prin străzile dosnice ale orașului Praga, împărțindu-le funcționarilor, lucrătorilor și studenților săraci despre care a auzit cîndva că vor să-și petreacă o parte din timp, o parte din sărăcia lor, citind cărți. (Faptul acesta mi s-a povestit de către mai mulți poeți din gruparea Otto Pick—Max Brod—Šrámek—Březina din Praga, cu care întrețin legături de cîțiva ani și care a păstrat întotdeauna un cult pentru figura tainică a

poetului). Mai târziu, Rilke își petrece viața voiajînd, o petrece într-o pribegie, ce l-a îmbogățit nespun de mult. Învăță rusește, numai pentru a-l ceti pe Tolstoi în limba originală, învață italienește cu scopul de a pătrunde în mistica italiană, pentru a nu pierde nimic din mireasma acelor *fioretti* ce-au crescut în jurul chipului mitic al Sfințului Francisc din Assisi. Pleacă în Rusia unde-l cunoaște pe Tolstoi, petrece apoi vreo patru ani în Italia, unde scrie prima și cea mai adîncă parte a *Cărții orelor*, umblînd desculț în timpul verii ca și iarna de dragul pămîntului, de dragul humei pe care o iubește atît de mult. După vreo zece ani ajunge cunoscut, ajunge chiar poetul unei comunități, pentru care atitudinea de aristocrat a lui Stefan George — și el un foarte mare poet și singurul ce poate fi astăzi comparat cu Paul Valéry — pentru care alura suverană a lui George tot însemna ceva mai exterior, mai puțin legat de vocea dumnezeiască a pămîntului. Și pentru că se ocupă și de interpretarea artelor plastice, scriînd o carte valoroasă despre grupul de pictori din Wuppertal, ajunge la Paris prietenul și secretarul marelui sculptor francez August Rodin, căruia-i dedică și unul dintre cele nouă volume de versuri ce mai apar în trecerea de acum netulburată a anilor; firește, netulburată de tot ce poate fi numit nimicnicie exterioară și gălăgie ieftină, dar împinsă totuși spre adîncimi unde pasul șovăitor îngheață înaintea prăpastiei.

Rodin îl stimează mai mult ca om, decît ca interpret de interiorizare artistică, deși poetul a publicat cea mai bună carte ce s-a scris vreodată despre arta acestui conducător suprem al impresionismului în sculptură. De-abia războiul i-a despărțit apoi. Se spune însă că chiar ultimele cuvinte ale lui Auguste Rodin ar fi fost adresate lui Rilke, care pe atunci se afla departe, în Elveția, cuvinte ce cu greu au împletit întrebarea către cel îndepărtat: Rilke, «e oare adevărat că sîntem nemuritori?». E întrebarea din urmă a unuia dintre cei mai mari oameni francezi, adresată prietenului, despărțit de furia războiului, adresată unuia dintre cei mai de seamă poeți de limbă germană.

Rilke se retrage după război în castelul de Meuzot, unde scrie versuri puține, face traduceri din Valéry, iar timp de trei ani, scrisori de răspuns tuturor oamenilor din lumea întreagă ce-i cer un sfat, un cuvînt de liniștire. Și noi, traducătorii lui Rilke în românește, avem o asemenea scrisoare. Ne scrie entuziasmat de romanele principesei Bibescu, despre cartea ei ce preaslăvește frumusețile țării noastre: Cartea *Izvor*, care a avut în Franța un răsunet extraordinar, determinîndu-l chiar și pe Albert Thibaudet să nu-și ciopîrtească laudele cu foarfecele lui foarte ascuțit de critic sever. În această scrisoare, Rilke ne comunică între altele și că poema în proză, pe care o voi ceti astăzi Domniilor Voastre, *Cîntecul dragostei și al morții*, a fost scrisă într-o singură noapte a anului 1899. Pînă acum a fost tradus în paisprezece limbi, iar ediția germană a micului volumaș din editura „Insel“ a ajuns la a patru suta mie. Dar cunosc chiar cîteva doamne din București care posedă scrisori de la Rilke, căci nimic nu l-a oprit pe acest izolat în zidurile străvechiului castel Meuzot din secolul al XIII-lea să se apropie de sufletul oamenilor celor mai îndepărtați. Elegiile lui, publicate acum doi ani, sînt singurele poeme ce continuă linia cea mai romantică, începută de Goethe, Hölderlin și Friederich Nietzsche. Căci și el ajunge în sfîrșit la simplitatea ce știe să prindă simțămîntul vieții întregi în cîteva cuvinte, ce vestesc fără de sfială și fără de tremur apropierea întinericului veșnic în cuvintele: «Zi a vieții mele, soarele apune...». Ca și la Novalis, dorul de moarte — dar nu poza aceea ieftină pe care o cunoaștem din atîtea versuri proaste ale contemporanilor noștri, nu atitudinea de licean disperat, înamorat — își cucerește un peisaj întreg de imagini, îmbrăcate în muzică. Altă dată Rilke iubește cruzimea, iubește chiar perversitatea singelui bătrîn, înțelege însă și durerea animalelor, înțelege privirea unui tigru din Jardin Botanique din Paris. Despre acest tigru prins în cușcă, Rilke spune că «îi e de parcă ar exista mii de gratii de fier și după mii de gratii nici o lume». Și cînd Rainer Maria Rilke moare în ianuarie 1927, mult mai iubit și mai stimat de francezi decît de șovinii propriului său popor, lumea știe deodată că e mai săracă și că un urmaș al lui Johannes Eckhardt și al celui alt mistic, Heinrich Suso, a trăit printre noi, apropiindu-se cu pași siguri de atîtea priveshti ale morții, neîntîlnite decît în mireasma floarei de foc a exta-

Soveritatea solemnă a lui Stefan George față de cuvânt, atitudinea acestui poet al poeziei noi din Germania a adus cu sine mișcarea atât de tipică a redescoperirii simțământului absolut pentru formă. Naturalismul, astfel, trebuia să fie învins, dar nu printr-o altă neutralitate iscorită din centrul substanțial al vieții, ci prin viziunea artistică, împănată într-o formă impecabilă și cristalină. Cuvântul își recăpătă un sens independent care nu mai avea nimic comun cu simțăminte, sensibilitate și cu pontele inevitabile de căutare ce-l lega de lumea din jur. Dante și Mallarmé au fost sfârșitul unei epoci, George și Hugo au fost începutul unei noi.

zului. Rilke, căutătorul lui Dumnezeu, și-a văzut împlinit și ultimul vis.

Poezia lui cuprinde un cerc aparte și înseamnă un sfârșit plin de minuni, dar fără vreo legătură cu evoluția viitorului. Un sihastru înscris în letopiseții vremii trăite de alții, zugrăvește în linii nespuse de diferențiate, în culori limpezi și fragede o frescă a trecutului, culminând într-un domeniu străin și abstract. Iar substanța e atât de stranie — uneori un pânjiniș pe pereții unui castel, alteori atmosferă rusească din timpul lui Carol [al] XII-lea sau simțăminte ale unui flamingo dintr-o grădină zoologică — încît fluiditatea ciudată a formei rămîne întotdeauna îmbrăcăminte cea mai mătăsoasă, cea mai organică a conținutului. Astfel, orice mișcare mai dirză, rupturile și asprimile se ocolesc. O singură dată, în tinerețe, Rilke ne-a dat un tablou cu mișcare multă, cu goană și foc. Și poate că și atunci ar fi șovăit s-o facă, dacă n-ar fi descris dragostea și moartea stegarului Christoph Rilke, adică a unui erou al familiei sale. De la prima schiță a poetului, *O convorbire*, și pînă la unele scene ale acestui cînt e numai un pas. Vorbe puține leagă imaginația noastră de conținut, și tocmai de aceea, doamnelor și domnilor, va fi nevoie de o încordată atenție dacă vom voi să prindem ceva din fresca minunată a acestui cînt. Un impresionism neîntîlnit la alți scriitori prefăce ritmuri și rime în liniște, în noapte, în mișcare eruptivă, în moarte. Povestea cîntecului e simplă: Tînărul Christoph Rilke de Lange-nau pleacă în anul 1663 împotriva turcilor, alături de alți cavaleri creștini din Europa întreagă. Generalul Spork îl numește stegar, îi încredințează flamura companiei, care trece încet prin țara ungurească.

Ajunge la un castel, unde se înamorează de o contesă, petrecind o noapte de dragoste ce-l rupe din mersul vieții lui de pînă atunci. Cînd răsar însă zorile, castelul e cuprins de flăcările dușmanului, iar tînărul stegar salvează flamura și pătrunzînd singur pînă în rîndurile turcilor moare printre iataganele acestora, cu un simțămînt că viața ca și moartea aceasta i-au fost o sărbătoare. Am ținut să vă spun de mai înainte conținutul, avînd credința că veți putea urmări astfel mult mai lesne firul poetic al acestui cîntec epic, deseori zugrăvit numai în cîteva cuvinte răzlețe, laconice chiar și totuși prețioase și cuprinzătoare de dinamism și de liniștea tristeții.

Drumul lui Rilke spre moarte a fost cu totul altul decît acela al stegarului din poema lui. Dar și poetul a ținut în brațele-i steagul arzînd al morții și nu s-a ferit de nimic, și Rilke s-a regăsit în moarte, dînd lumii noastre o imagine nouă, o simbolizare nouă, o dragoste nouă de absolut.

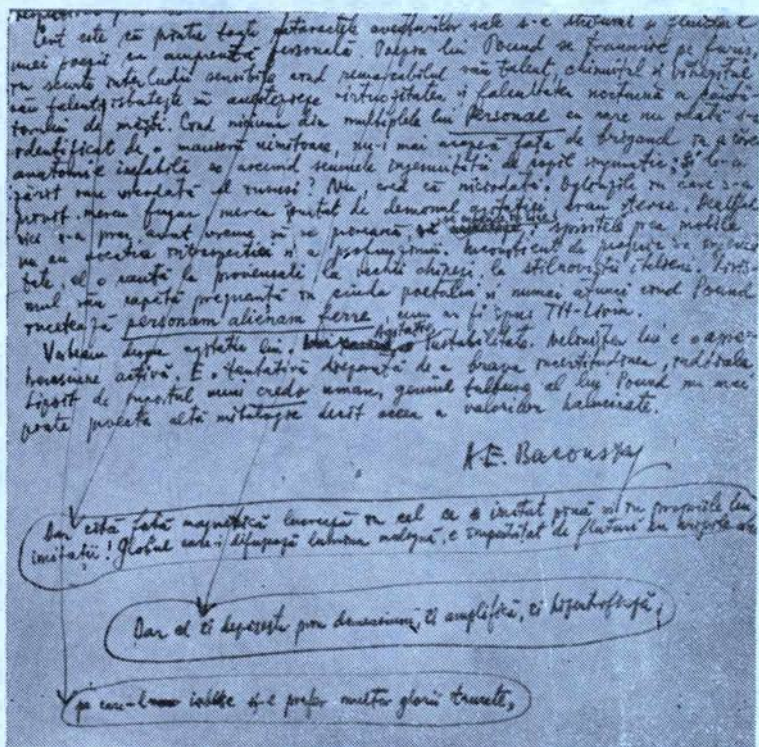
PASIUNEA ESEULUI

A. E. BACONSKY

Rafinamentul artistic

«A. E. BACONSKY ERA ÎN TOATE UN om extraordinar. În intransigență, în farmec, în intuirea semenilor, în prietenie, în ținută, în dragostea de trecutul românesc, în gustul pentru aventură, în fantezii copilărești, în încrederea în creație, în opțiunea pentru modernitate, în rectitudinea morală, în ceremonialitate, în tandrețe, în finețe, în deschiderea spre întreaga cultură» — scrie într-o evocare (publicată tot în „Manuscriptum”) poetul Aurel Rău, mai mult decît bine plasat pentru a depune o asemenea mărturie. Nu voi relua termenii acestei generos-exacte caracterizări decît pentru a-i pune în relație cu ultimul dintre ei, «deschiderea spre întreaga cultură», deschidere care, la A. E. Baconsky, era, într-adevăr, «extraordinară». Era un fel de sumă și probă a celorlalte calități: implica ceremonialitatea, finețea și chiar tandrețea autorului, farmecul, intransigența, ținuta lui morală, gustul pentru aventură și, mai cu seamă, încrederea neștrămutată în creație, în puterea ei de a sfida conjuncturile.

Apetitul cultural, conștiința estetică a lui Baconsky îl așază în aceeași familie cu Al. Philippide, beneficia însă al altor condiții de formație și de afirmare, sau cu Ștefan Aug. Doinaș, congener, dar alegînd, pentru o anumită perioadă istorică, tăcerea. În acea perioadă, prea puțin deschisă spre «întreaga cultură», poetul A. E. Baconsky a încercat să se exprime fără să piardă din vedere exigențele de ordin cultural și estetic. Articolele sale programatice sau analitice, precum și acțiunea în mai multe planuri recuperatoare a revistei „Steaua” sînt elocvente în acest sens. În anii care urmează, ani de mare deschidere în spațiul și timpul culturii, Baconsky își extinde și-și întetește activitatea de mediator spiritual prin comen-

tarii critice și traduceri culminînd cu monumentală sinteză personală *Panorama poeziei universale contemporane* din anul 1972.

Spre deosebire de alți poeți ai noștri care nu au decît inteligența propriei poezii, A. E. Baconsky era capabil să se autodefinească, să definească pe alții și, mai mult decît altii, să-i orienteze, să fie purtătorul de mijloace și de principii al unor noi direcții literare. El a fost primul care a teoretizat la noi «declinul metaforei», anticipînd astfel o dimensiune a poeziei enunțiative, astăzi la modă cel puțin printre tinerii poeți. A practicat în ultimii ani un lirism direct, agresiv, o poezie a cotidianului și a biograficului, foarte aproape de aliniamentele postmodernismului. Cu autoritatea pe care i-au dat-o erudiția sa poetică și gustul

încercat în repetate eforturi de transpunere culturală, a propus noi modele poetice, a atras, printre altele, atenția asupra valorii deosebite a poeziei americane moderne, deschizând astfel un drum a cărui fecunditate o verifică, de pildă, opțiunile promoției '80.

Printre preferințele poetice americane ale lui A. E. Baconsky s-a numărat, alături de Robert Frost, Carl Sandburg sau Edgar Lee Masters, și Ezra Pound. Pe acesta din urmă poetul nostru îl alege chiar în dauna lui T. S. Eliot, considerat prea arid și înscris în descendența lui Valéry. Textul care urmează (*Un decadent latin al Americii*) pare a fi însă anterior meda-lionului prezent în cuprinsul *Panoramei*.

Comentariul acesta e menit mai degrabă să pregătească terenul în vederea acceptării la noi a lui Ezra Pound, ale cărui simpatii mussolinienne erau greu de trecut cu vederea. Așa se explică, desigur, notele predominant negative, frizând chiar pe alocuri pamfletul. Ipoteza lansată la început despre un «refuz al istoriei» (și nu al prezentului) la Ezra Pound se cere însă meditată cu seriozitate, ca și analogia subsecventă cu decadenții latini. Reproșul privitor la absența introspecției și a profunzimii rămîne și el valabil. Fascinația pentru «prezența frenetică» a poetului cu figură de «brigand» se citește printre rîndurile acestui text, ca și prețuirea pentru «vitregitul său talent», situat deasupra «multor glorie truate».

A. E. Baconsky n-a fost însă numai un adept al modernității, un partizan al înnoirii, ci și, cum e firesc pentru un om de cultură adevărat, un iubitor al tradiției, un resuscitator al ei. Înainte chiar de a valorifica tezaurul nostru tradițional prin exegezele sale și în afară de campaniile purtate pentru așa-zisa «reabilitare» a unor mari scriitori precum Bacovia sau Blaga, înseși poemele lui au restabilit contactele cu un trecut destulă vreme ignorat. Motive și personaje dintr-o istorie neguroasă au pătruns în poezia sa ca urmare a unei libertăți de inițiativă; nu ca rezultat al «comenzii sociale», așadar, ci ca un risc asumat, acela al acuzației de «paseism». La fel cum traduceri și comentariile consacrate autorilor străini i-au atras fără greș acuzația de «cosmopolitism». Nimic adevărat în toate acestea, doar deschiderea spre un ideal de integralitate culturală.

Baconsky este, dealtfel, cel care, nemulțumit

de necunoașterea literaturii noastre peste hotare (datorată unor fatalități geografice și istorice, dar și multor prejudecăți), le-a vorbit străinilor despre *Spiritul poeziei române* (eseul a apărut în revista vieneză „*Literatur und Kritik*“ în 1971), definindu-l cu o exaltare din care rigoarea nu e absentă. Cite o frază e îndelung rezonatoare: «*Fiecare popor se identifică perfect cu destinele sale, sfîrșind prin a se adapta la condiția lui de o manieră ce-i permite să existe și să se dezvolte acolo unde poate alte popoare ar cunoaște nebunia, dezolarea și moartea*».

Poet, prozator, traducător, critic literar și gazetar, A. E. Baconsky a fost și un comentator avizat al picturii și pictor el însuși. A prefațat, cum știm, albumele Țuculescu și Botticelli; nu-i exclus ca al doilea text din grupajul nostru să fi rezultat dintr-o intenție similară. O bună și instructivă antologie de literatură și plastică (pictori, desene, miniaturi) s-ar putea, în orice caz, înfăptui după indicațiile din cuprinsul lui.

Pornind de la premisa că fantasticul medieval constituie una din rădăcinile artei contemporane, Baconsky decupează două motive centrale: acela al *metamorfozei*, în care vede, pe lîngă «un mijloc de expresie al spaimii, al conștiinței angoasate», și o «metaforă a cunoașterii» și acela al *erotismului refutat*, *anxios*, specific epocii, în legătură cu care descoperă «substratul senzual» — efect de ordin plastic — al reprezentării chinurilor infernale, îndeosebi la miniaturistii flamanzi și la Bosch însuși.

Dar, mă întreb, imaginația teratologică medievală, cu înclinația ei de a produce hibrizi monstruoși, nu va fi inspirat pe autorul *Cadavrelor în vid* și al *Corabiei lui Sebastian*? Despre scrierile lui Sebastian Brant, Baconsky însuși notează că «încep să reînvie în conștiința noastră, neașteptat».

Mircea MARTIN

Un decadent latin al Americii

Latini au fost în secolul nostru oamenii condeiului care să se fi agitat atât de mult ca Ezra Pound; printre ^{numeroși, sacerdotali ai} moleselii alexandrine, printre ^{prin} voluptuoșii sybaritismului intelectual, printre atâtea secte de inițiere anemică pentru care subtilitatea căpăta un sens de pederastie spirituală, poetul american rămâne o prezență frenetică, un dezlănțuit, un om al paroxismului, părind a fi:

At times, indeed, almost ridiculous —

Almost, at times, the Fool.

ca să utilizez versurile admiratorului său T. S. Eliot. Obsesia lui a fost aceea de a nu fi niciodată dupe, de a evita captivitățile măgulitoare și disimulate, iar termen de supremă oroare i-a fost horatianul aurea mediocritas care e de fapt un canon al clasicismului din toate timpurile. Și tocmai aici începe suita marilor lui contradicții. Acest vizionar al «ordinii clasice» era înțitul și cel mai înverșunat contravenient la legile ei și era, mai presus de toate, prin însăși structura lui, un tulburător al ordinii. Periplul său e cel mai elementar argument: de la simbolistii francezi, la Confucius, de la imagism și vorticism, la miturile primitive, de la vechii trubaduri și poeții toscani, la lirica chineză, iată diagrama flagrantelor lui infidelități. Întreaga lui activitate a fost, dealtfel, un itinerar de căutări convulsive.

UN DECADENT LATIN AL AMERICII

Puțini au fost în secolul nostru oamenii condeiului care să se fi agitat atât de mult ca Ezra Pound; printre numeroșii sacerdoți ai moleselii alexandrine, printre voluptuoșii sybaritismului intelectual, printre atâtea secte de inițiere anemică pentru care subtilitatea căpăta un sens de pederastie spirituală, poetul american rămâne o prezență frenetică, un dezlănțuit, un om al paroxismului, părind a fi:

At times, indeed, almost ridiculous —

Almost, at times, the Fool,

ca să utilizez versurile admiratorului său T. S. Eliot. Obsesia lui a fost aceea de a nu fi niciodată dupe, de a evita captivitățile măgulitoare și disimulate, iar termen de supremă oroare i-a fost horatianul aurea mediocritas care e de fapt un canon al clasicismului din toate timpurile. Și tocmai aici începe suita marilor lui contradicții. Acest vizionar al «ordinii clasice» era înțitul și cel mai înverșunat contravenient la legile ei și era, mai presus de toate, prin însăși structura lui, un tulburător al ordinii. Periplul său e cel mai elementar argument: de la simbolistii francezi, la Confucius, de la imagism și vorticism, la miturile primitive, de la vechii trubaduri și poeții toscani, la lirica chineză, iată diagrama flagrantelor lui infidelități. Întreaga lui activitate a fost, dealtfel, un itinerar de căutări convulsive.

Care e substratul acestor căutări nu odată deconcertante? Aș spune că, privit în ansamblul său, fenomenul Pound se tâlmăcește printr-un refuz obstinat. Nu însă un refuz al prezentului cum s-a spus despre el, ci un refuz al istoriei, derivat dintr-o dureroasă și dramatică incomprehensiune — aceeași pe care o vădesc decadenții latini, ai ultimelor secole de istorie romană muribundă. Ochiul său magic concentrează toate undele luminii oboșite a unei lumi în declin, captează toate formele inerte, incapabile de orice metamorfoză, ale culturii burgheze crepusculare. Criza valorilor o intuiește, dar nu-i realizează dialectica interioară. Respinge pragmatismul afacerist al Americii și intelectualitatea ei prea rudimentară, dar ignorează specificul și vitalitatea începutului de tradiție americană, inaugurat de profeticul Whitman, acest Mississippi verbal ale cărui ape, pline de arbori smulși din păduri neumblate, pline de pietre și de nămol, aveau să fertilizeze pentru multă vreme geografia spirituală a Noului Continent. Faptului acesta pe care l-au înțeles poeți atât de diferiți ca E. A. Robinson și Robert Frost, Archibald Mac Leish, Carl Sandburg, E. E. Cummings sau Hart Crane, expatriatul Ezra Pound i-a întors spatele optind pentru subtilitatea europeană, urmărit de himera lucidității și a intelectualității de înaltă tensiune.

Dar în Occidentul european nu avea decît să reîntîlnească, proliferate, aceleași fantome ale declinului și privirii sale nu i-a fost greu să le deslușească în pantomima derutantă a falselor revoluții laterale. Cu aceeași incapacitate de a discerne istoric,

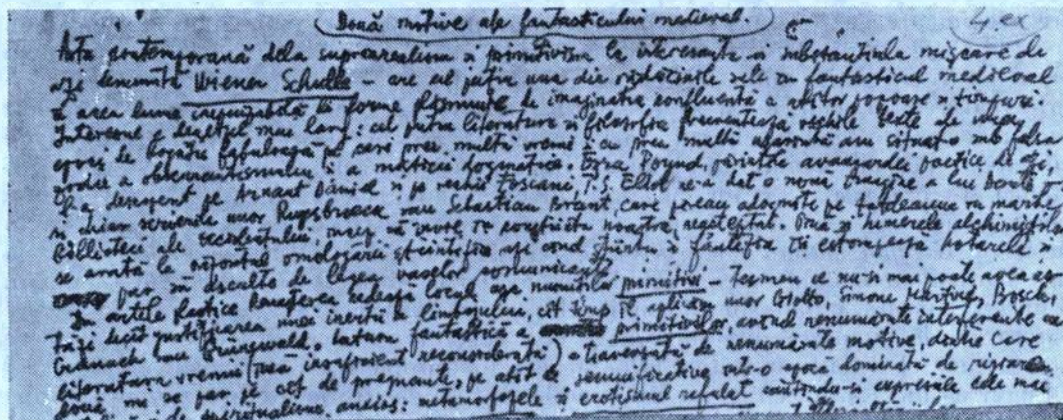
el profesează refuzul și se lansează în noi și noi căutări, clamează pentru o restruc-turare clasică în spiritul lui Confucius și formulează concepte confuze, aproape deli-rante, care-l duc spre penibila ipostază de apologet mussolinian: monstruoșitatea cris-pată devine pentru acest om al Turnului Babel, simbol al ordinii. La toate eveni-mentele timpului nu mai izbutește să reacționeze decît printr-un șir de grimase ver-bale, de strigăte nearticulate, ininteligibile pe hirtia care, înregistrindu-le, pare ade-sea o epidermă bolnavă. Captiv în cele din urmă în toate sensurile, dar mai ales prin-tre evenimente neînțelese, el reeditează parcă imaginea lui Symmachus care în plin secol al IV-lea după Hristos, cînd Imperiul de Apus se prăbușea iremediabil și romanii erau bătuți de goți, căuta, înfruntînd riscul exilului, să-și convingă concetățenii că principala cauză e de a nu se fi sacrificat cițiva boi lui Jupiter. Un Symmachus încă mai drastic, mai intolerant, frizînd nebunia. Alteori ni-l evocă pe Rutilius care cu cîteva decenii înainte de jalnicul Romulus Augustulus, cînta eterna putere a Romei și-i prezicea un viitor de aur. Sau pe Claudian cel mai agitat dintre ultimii poeți păgîni, cel mai energic, mai înverșunat în invectivele lui și mai ambițios în proiecte: *Giganta machia* lui se vroia o reluare a marilor mituri eline, tot așa cum în *Cantos*, Pound tinde spre poema dantescă. Dar ca și lui Rutilius sau lui Claudian, îi lipsește măsura, nu are simțul echilibrului, al organizării, e invadat de puteri obscure cărora nu le cunoaște direcția. Ca și ei e sclavul unei erudiții eteroclitice. E oare acesta un fel de a-l contesta? E oare această apropiere un eufemism al negației? Desigur că nu. Latinii citați nu sînt simple fantoze de istorie literară pedantă. După mai bine de un mileniu și jumătate, destule crimpeie din caligrafia lor contorsionată își mai păstrează fosforescența.

Ezra Pound face abstracție de istorie și în concepția lui despre expresia artistică. Cultul *verbului* nu e în fond, în cazul său, decît aparența unei adînci neîncrederi în puterea de expresie a cuvîntului. Acesta e sensul insolitelor lui experiențe verbale, a pasiunii lui de prestidigitator desăvirșit. Între vocabular și istorie, el stabilește raporturi de determinare nefirească, vede cuvintele în chip de frunze îmbătrînite, galbene încă din primăvară (*A lume spento*), vorbește despre «eroziunea» lor. Nu are noțiunea acelei «palabra en el tiempo» cu care Antonio Machado identifica materia poeziei, și visează la *ideogramă* ca la un ultim naufragiu. Nu-l apropie oare această inchietaudine, această priză a insolitului, de aceiași decadenți latini care luptau cu spec-trele propriului lor crepuscul? Ba da, cum îl apropie de ei și uluitoarea lui capa-citate mimetică. Dar el îi depășește prin dimensiuni, îi amplifică, îi hipertrofiază. T. S. Eliot îl numea *il miglior fabro* și poate că avea dreptate, dacă mă gîndesc la virtuozitatea fără seamăn a lui Pound, la siguranța rareori întîlnită, cu care poate mînuî cel mai ingrat material, cel mai rigid, cel mai fragil sau mai aerian. Iată că un alt anglo-saxon, al cărui nume nu mi-l aduc aminte, vine cu un corectiv, preci-zînd că Pound e un excelent meșter, cu condiția ca materia asupra căreia se aplică să nu-i aparțină. E o exagerare perfidă, însă cu respectivul grăunte de adevăr. Dar cită forță magnetică lucrează în cel ce a imitat pînă și în propriile lui imitații! Globul care-i difuzează lumina malignă e împestrițat de fluturi cu aripile arse.

Cert este că printre toate cataractele aventurilor sale s-a strecurat și fluidul unei poezii cu amprentă personală. Poezia lui Pound se transcrie pe furiș, în scurte inter-ludii sensibile cînd remarcabilul său talent, chinuitul și vitregitul său talent, pe care-l iubesc și-l prefer multor glorii truate, izbutește să anestezieze virtuozitatea și facul-tatea nocturnă a căutătorului de măști. Cînd nici una din multiplele lui *Personal* cu care nu o dată s-a identificat de o manieră uimitoare, nu-i mai acoperă fața de brigand în a cărei anatomie inefabilă se ascund semnele ingenuității de copil singu-ratic; și le-a zărit oare vreodată el însuși? Nu, cred că niciodată. Oglinzile în care s-a privit, mereu fugăr, mereu purtat de demonul agitației, erau șterse. Dealtfel nici n-a prea avut vreme să se privească, să se cufunde în sine: spiritele prea mobile nu au vocația introspecției și a profunzimii. Inconștient de propria sa ingenuitate, el caută la provensali, la vechii chinezi, la stilnoviștii italieni. Lirismul său capătă preg-

nanță în ciuda poetului și numai atunci când Pound încetează *personam alienam ferre*, cum ar fi spus Tit-Liviu.

Vorbeam despre agitația lui. Agitație, instabilitate. Nelinıştea lui e o aprehensiune activă. E o tentativă disperată de a brava incertitudinea, îndoiala. Lipsit de suportul unui *credo* uman, geniul tulbure al lui Pound nu mai poate proiecta altă mitologie decât aceea a valorilor halucinate.

DOUĂ MOTIVE ALE FANTASTICULUI MEDIEVAL

Arta contemporană de la suprarealism și primitivism la interesantă și substanțială mișcare de azi denumită *Wiener Schulle* — are cel puțin una din rădăcinile sale în fantasticul medieval, în acea lume ineputabilă de forme plăsmuite de imaginația confluentă a atîtor popoare și timpuri. Interesul e de altfel mai larg: cel puțin literatura și filosofia frecventează vechile texte ale unei epoci de bogăție fabuloasă pe care prea multă vreme și cu prea multă ușurință am situat-o sub falsă zodie a obscurantismului și a misticii dogmatice. Ezra Pound, părintele avangardei poetice de azi, l-a descoperit pe Arnaut Daniel și pe vechii toscani, T. S. Eliot ne-a dat o nouă imagine a lui Dante — și chiar scrierile unor Ruysbroeck sau Sebastian Brant, care păreau adormite pe totdeauna în marile biblioteci ale occidentului, încep să înie în conștiința noastră, neșteptat. Pină și himerele alchimiştilor se arată la orizontul omologării științifice azi cînd știința și fantezia își estompează hotarele și par să asculte de legea vaselor comunicante.

În artele plastice Renașterea cedează locul așa-numiților *primitivi* — termen ce nu-și mai poate avea astăzi decît justificarea unei inerții a limbajului, cît timp îl aplicăm unor Giotto, Simone Martini, Bosch, Cranach sau Grünewald. Latura fantastică a *primitivilor*, avînd nenumărate interferențe cu literatura vremii (încă insuficient reconsiderată) e traversată de nenumărate motive, dintre care două mi se par pe cît de pregnante, pe atît de semnificative într-o epocă dominată de rigoare catolică și de spiritualism anxios: *metamorfozele* și *erotismul refutat* căutîndu-și expresiile cele mai variate pină la a contrazice adesea în subtext, temele și atmosfera prezumată a dezvoltării lor.

Atît în teratologia romantică și în miniaturile începuturilor, cît și în amplele compoziții picturale ale evului mediu tîrziu, motivul metamorfozelor transpare în avalanșa nenumăraților *hibridi* compuși în spiritul literaturii timpului. Acești *hibridi* au foarte frecvent un aer concepțional, devin adevărate *concetti* teratologice și constituie un cod al expresiei plastice, tot așa cum de pildă, în vechile literaturi germanice, *skalzii*

utilizează *kenningar*-ul, metaforă convențională, foarte savantă în alcătuirea ei, dar întemeiată pe o desăvârșită consecvență a sensului, ceea ce-i atenuează simțitor dificultatea. În deosebi în ultima epocă medievală dispăre aproape orice spontaneitate a invenției și artiștii compun după normele deduse din imensul număr de texte teologice, de științe naturale, morale etc. Cărțile unor Brunetto Latini, maestrul lui Dante, exilat ca și el, Albert cel Mare, Thomas de Contimpré, Guillaume Le Clerc, Richard de Fournival, texte ale unor învățați arabi, sau ale autorilor antici reluați și adesea mistificați prin traduceri aproximative și tendențioase, legende orientale și altele din extremul Orient — toate constituie o sursă generoasă pentru euforia teratologică împotriva căreia vitupera zadarnic Sfântul Bernard. Care e sensul metamorfozei? În primul rând o *reductibilitate a regnurilor*: universul fenomenal e o continuă migrare pluridirecțională de la antropomorf la zoomorf și la *fitomorf*, incluzând chiar obiectele, care devin animate și participă fabulos la viața ambiantă, spre sfârșitul evului mediu, fiind, după opinia lui Jurgis Baltrušaitis — cercetător de anvergură al epocii și îndeosebi al fantasticului medieval — efectul intruziunii unor elemente budiste extrem-orientale în viziunea figurativă a occidentului din zona de dominație flamandă. Această reductibilitate își are determinările desigur în nevoia de expresie ivită la întâlnirea artei și teologiei cu științele, în însuși efortul de căutare a unui limbaj capabil să exprime tensiunea dramatică a acestor confluente — dar ea nu e străină nici gândirii marilor teologi medievali ce pregăteau un *modus vivendi* al dogmei creștine cu gândirea laică și cu descoperirile tot mai ample ale diverselor științe. E suficient să ne gândim la ideile unui Nicolaus de Cusa care nu făcea decît să sintetizeze și să formuleze tendințele mai vechi ale filosofiei creștine, de a vedea în Dumnezeu *Ființa exhaustivă*, întru care se unesc și se conciliază toate ființele lumii, originea absolută, o sinteză ideală a tuturor antitezelor, dezvoltînd într-un anume sens tezele nominaliste de la începutul secolului al XIV-lea.

Omul metamorfozat în animal sau animalul antropomorf nu reprezintă întotdeauna o valoare caricaturală, grotescă, nu e în mod obligatoriu un mijloc de expresie a spaimei, a conștiinței angoasate, așa cum o vedem la un Bosch sau la miniaturistii septentrionali care ilustrează Infernul, tentațiunea Sf. Anton, Judecata de apoi sau viziunea Sf. Ioan Teologul. Uneori această metamorfoză capătă sensul investigației, devine o metaforă a cunoașterii și a înțelepciunii, în spiritul armoniei și iubirii franciscane. Un monstru de zoomorfie compozită: ochi de struț, gît de cocor, uneori lung și sinuos sau chiar înnodat, urechi de porc, ghiare de vultur sau de grifon în loc de mîini, picioare de urs, nu reprezintă decît anatomia *omului perfect* — *guter Mensch* — anatomie simbolică, imaginată de cei mai vechi literați germani începînd cu Reinmar von Zweter, sau poate existînd încă înainte de el. Fiecare atribut zoomorf are o explicație: gîtul cocorului, de pildă, fiind foarte lung, avantajează o vorbire cumpănită, în sensul că oferă posibilitatea reflexiunii, cuvîntul putînd fi împiedicat să se articuleze dacă e cazul, în timp ce rătăcește înainte de a ieși prin sinuozitățile și nodurile gîtului.

E foarte posibil să fie la mijloc legende, credințe sau locuțiuni de proveniență extra-europeană, dar asemenea concepte nu pot fi detașate, cred, de teologia vremii și în special de doctrina sfîntului Francisc din Assisi care predică deopotrivă oamenilor, păsărilor și fiarelor.

Ideea perfecțiunii și a fraternizării întru Dumnezeu ca *Ființă universală* se împletește cu o tentație a *originilor*, unde geneza biblică colaborează secret cu mitologia și cu primele manifestări ale științelor naturale și ale descoperirilor geografice. Aici se situează motivul *vegetației antropogene*, derivînd poate din conceptul prezent în aproape toate vechile religii (cf. Mircea Eliade: *Traité d'Histoire des Religions*) al *arborelui vieții*, răspîdit în iconografia bizantină și în pictura noastră medievală. Într-un *Hortus Deliciarum* datînd din preajma anului 1200, scena creării Evei e foarte caracteristică în acest sens: Adam doarme la umbra unui arbore ce poartă drept fructe capete de oameni ivite dintre frunze mari și însăși Eva pare, după observația unui cercetător, mai curînd ruptă dintr-o creangă, decît făurită, dat fiind că Dumne-

zeu ține în mână doar bustul ei cu o mică prelungire curbată. Imagini de plante antropogene se întâlnesc în multe miniaturi, uneori cu o viziune mai amplă incluzând nașterea unor animale sau păsări, cum e în *Cartea Minunilor* a ducelui de Berry, de la sfârșitul secolului al XIV-lea, ce ne arată un copac straniu cu un fel de pescăruș și altul cu pepeni galbeni drept fructe, dar unul din personajele ilustrației oferă citorva vizitatori un asemenea pepene din care iese un miel. Chiar dacă unele miniaturi cu motivele respective ilustrează povestiri din călătorii — de cele mai multe ori simple pretexte de fabulație fantastă — sau tratate fanteziste de științe naturale, e greu să nu ne dăm seama că în subtextul lor ele mărturisesc această tentație a originilor, încercările de a traduce, într-un alfabet al imaginației, miracolul ființei, al vieții organice. În același spirit pot fi interpretate *metamorfoza melcului*, a *racului*, a *peștelui*, elemente nu o dată reluate din mitologie sau din literatura exotică, dar purtând pece-tea unei neliniști spirituale ce contrazice ideea însăși de armonie antică sau de quietudine orientală.

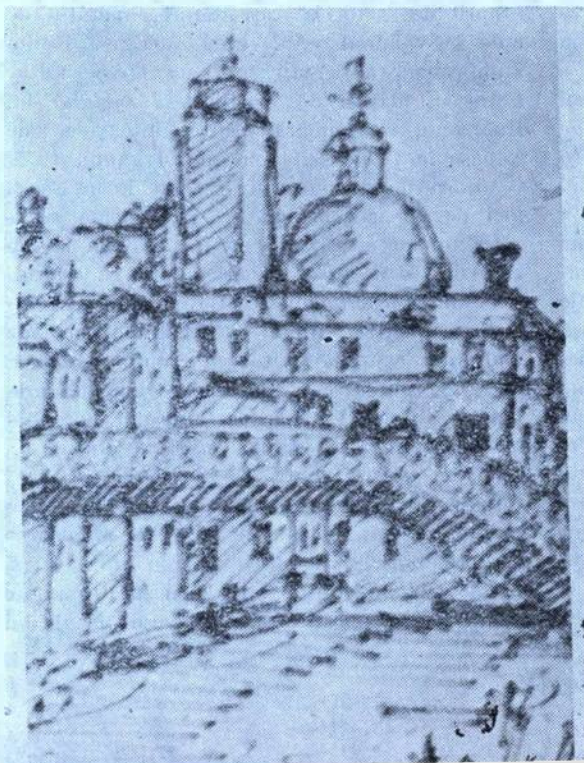
Dintr-o cochilie de melc se nasc oameni, animale foarte diverse sau hibrizi, pe care matricea stilistică a goticului îi preia în geometria ei riguroasă, peștii par a se transforma în oameni sau în elefanți, în tigri, în cai, în cerbi sau în păsări. Semnificația acestor metamorfoze, dincolo de valoarea estetică prezumtivă care se urmărea, nu ne-a parvenit desigur, dar privind întreaga faună hibridă a artei medievale, confruntând-o cu bogata și deconcertanta literatură a vremii, cu principiile teologice ale unor Albert cel Mare și indeosebi Toma de Aquino gravitând în jurul *primatului ființei* adică *al existenței în forme concrete*, cu apariția și ideea însăși de *scientia experimentalis* în plin secol al XIII-lea, e cu neputință să nu sesizezi o fascinație obscură a misterelelor ontologice, o înclinație spre sondarea originilor vieții. La sfârșitul evului mediu florentinul Piero de Cosimo, bintuit de credințe foarte *rousseauiste*, cum ni-l prezintă Vasari, transforma centaurii și satirii într-un fel de pitecantropi și îi plasa în ambianța cuaternară a unor păduri aglomerate de fiare feroce. Scenele lui din viața oamenilor primitivi arată limpede că teratologia medievală ajunge la confluența ei cu științele naturale.

La fel de sesizant e *motivul erotismului*, deși manifestarea lui e mai subterană, mai filtrată de o tematică aproape întotdeauna polară. Există desigur erotismul impetuos și direct, ca un strigăt de vitalitate și energie telurică, al familiei sporite din care făceau parte Boccaccio, Rabelais sau Chaucer; el va triumfa însă în viitoarea artă a Renașterii și a Barocului, în timp ce fantasticul medieval e străbătut de frisonul unui *erotism anxios*, cu refuzări obscure, cu simboluri și sugestii ce se insinuează în compozițiile cele mai străine prin însăși tema lor, de orice vibrație senzuală.

Făcând abstracție de miniaturile marginale menite să ilustreze texte pretabile la asemenea sugestii, cum ar fi în primul rând literatura de nuanță satirică, foarte răspândită în evul mediu — L. Maeterlinck i-a consacrat genului satiric în pictura flamandă, un masiv și documentat volum, apărut încă la începutul secolului — mă voi opri la tematica *Infernului*, a *tentațiunii*, a *Judecății de apoi*, a *Grădinii deliciilor* și a *Apocalipsului*, pentru că aici fenomenul e mai evident tocmai datorită contrastului. Încă în primele veacuri ale mileniului nostru, miniaturiștii nordici ilustrează aceste subiecte printr-o avalanșă de nuduri. Psaltirea din Gloucester datând din preajma lui 1200 prezintă cel puțin câteva scene unde chinurile iadului nu sînt străine de o anume voluptate erotică, mai accentuată încă în apocalipsul de la Trinity College din Cambridge ilustrat pe la mijlocul secolului al XIII-lea, cu foarte sugestive rotunjimi ale formelor surprinse de artist în atitudini ce convertesc infernul într-un dans frenetic, ușor colorat de sadism. Atmosfera de chin e aproape total înlocuită cu aceea de inițiere în ritualul unor plăceri de pierzanie, într-o *Civitas Dei* a Fericitului Augustin, ilustrată de Maestrul François în prima parte a veacului al XV-lea. Aici, dată fiind poate și libertatea de interpretare pe care o îngăduie textul, nudurile, așa cum le întâlnim și la marii miniaturiști flamanzi, precursori ai lui Bosch, pierd complet caracterul de stilizare caligrafică, devenind acuzat carnale la modul profan și apar,

chiar în compoziție, scene de beatitudine erotică, de pildă cuplul din dreapta. Chiar tortura e concepută cu substrat senzual, ca o plăcere expiată: două frigări ce se învîrt în preajma focului poartă cîte un bărbat și o femeie, goi, îmbrățișați și legați față-n față. În sfîrșit, odată cu pictura lui Bosch care continuă să solicite încăexegeza psihanalitică, erotismul în arta evului mediu atinge momentul său culminant și realizează viziuni de o subtilitate deconcertantă. Capodopera de la Prado a marelui solitar, acel triptic denumit în mod curent *Grădina Deliciilor*, și îndeosebi panoul central, devine un imn suprem al luxuriei, mai mult decît o satiră, cum opinează unii cercetători, în ciuda imperceptibilei tente de mizantropie ce se simte. Perechi înlănțuite, atitudini voluptoase, frizînd uneori obscenul, dar salvîndu-se întotdeauna de la vulgaritate, o euforie afrodisiacă învăluind tablourile ca un abur imperceptibil, chipuri cu o expresie de extaz negru, simboluri ale unor plăceri interzise, monștri cu figuri lubrice, crispați de dorința posesiunii enorme — o adevărată *ars amandi* compusă deopotrivă cu mijloacele invenției, ale viziunii și ale visului, nu fără o impresionantă cunoaștere a literaturii și a moravurilor medievale, care-și găsesc astfel în artă o expresie superlativă. S-au emis numeroase ipoteze păcătînd printr-un exces de literatură: marele pictor ar fi practicat halucinogene de tipul mescalinei, ar fi făcut parte dintr-o sectă adamică al cărei mare maestru i-ar fi comandat, dîndu-i și indicații detaliate, cel puțin cîteva dintre compozițiile sale etc. Întemeiate sau nu, asemenea ipoteze nu pot epuiza explicația fenomenului Bosch care nu e nici unic și nici lipsit de o tradiție îndelungată. E însăși structura morală și sensibilă a unei epoci bîntuite de genii anxioase, epocă de mari intensități, epocă a viziunii și a traumelor spirituale, a autenticității și a fervei, cînd conștiința și rațiunea stau sub dominația credinței, a intuiției și a afectivității. Pînă și în viziunile unor teologi ai vremii pătrunde erotismul oniric, nemaivorbind de frecvențele erezii, *begarzii*, iviți în rîndul cistercienilor, *beghinii* etc. care proclamau imoralitatea ca principiu de conduită al omului desăvîrșit (cf. William R. Cannon: *History of Christianity in the Middle Ages*). Excesul de rigoare catolică, spiritul ortodoxiei inchizitoriale, în conflict tot mai violent cu pornirile elementare ale omului, amplificau mereu fondul tuturor refulărilor care alimentează erotismul de sub-text al fantasticului medieval, rămas să se perpetueze încă multă vreme în Europa de nord-vest, după ce Florența inaugurase o nouă eră în cultura europeană.

Acuarelă de A.E.
Bacousky (Detallu).

PASIUNEA ESEULUI

Mihai GAFIȚA

Un vast proiect editorial

APROPIEREA LUI MIHAI GAFIȚA DE *Jurnalul* lui Liviu Rebreanu s-a petrecut pe la mijlocul primei jumătăți a anilor '70, când familia scriitorului — adică soția sa, Fanny Rebreanu și fiica sa, Puia-Florica Rebreanu-Vasilescu, — i-a încredințat spre lectură caietele *Jurnalului* în perspectiva publicării lui. La 1 septembrie 1974 s-ar fi împlinit cei treizeci de ani de la moartea scriitorului, pe care acesta îi impusese drept clauză testamentară în privința publicării *Jurnalului*. Respectându-i cu sfîntenie memoria, soția și fiica sa au așteptat scurgerea celor trei decenii fixate de scriitor, dar în același timp nici n-au dorit să întîrzie prea mult peste această dată publicarea valorosului document uman și literar legat de persoana lui Liviu Rebreanu.

Mihai Gafița ar fi urmat să fie îngrijitorul *Jurnalului* tipărit. Cum, în perioada la care ne referim, îngrijirea unei ediții devenise pentru Mihai Gafița o imersiune totală în ansamblul contextelor asociate cu opera în cauză, i-a fost cît se poate de limpede, încă de la prima lectură a caietelor lui Rebreanu, că întreprinderea la care urma să se angajeze avea să fie una de mari proporții, care necesita o uriașă documentare, menită să însoțească cu numeroase note și explicații textul lui Liviu Rebreanu. Produsul final intenționa să fie o lucrare cu un aparat critic aproximativ comparabil cu cel al ediției de *Opere* Duiliu Zamfirescu, de al cărui nume și operă Mihai Gafița și-a legat o mare parte a activității sale de istoric literar și îngrijitor de ediții critice.

Din păcate, acest proiect nu a putut fi dus la îndeplinire. Și nu este singurul pe care moartea

neașteptată a lui Mihai Gafița, la 4 martie 1977, l-a curmat în plină desfășurare. Volume proprii de studii istorico-literare, aparatul de note la volumul V al seriei de *Opere* Duiliu Zamfirescu, inițierea seriei de *Opere* Cezar Petrescu, alături de îngrijirea *Jurnalului* lui Rebreanu, se numără printre intențiile sale rămase în suspensie la începutul anului 1977.

Munca de documentare a fost imensă — și nici pe departe încheiată — în vederea realizării notelor necesare pentru mai buna înțelegere de către cititorul contemporan a referințelor din *Jurnalul* lui Liviu Rebreanu la evenimentele politice, literare, sociale, la persoane mai mult sau mai puțin cunoscute în epocă, la relații publice sau particulare ale acestora, sau ale autorului cu ele, la fapte de viață literară și politică, la publicații și instituții, din urmă cu treizeci, patruzeci sau chiar cincizeci de ani. Cu toate că această activitate de documentare a început înainte de 1974, amploarea ei, numeroasele zile de muncă la biblioteci și fonduri documentare — cele mai multe smulse printre obligațiile profesionale cotidiene ale lui

Alături de Marin
Preda și Eugen Simion.

PREFAȚĂ

Trei sînt momentele principale cînd Liviu Rebreanu s-a hotărît să-și înceapă un *Jurnal*. Primul din ele e în 1916, chiar la intrarea României în război. Notația e aici a unui romancier, autor de frescă socială, nu a unui om care-și ține Jurnal. Autorul consemnărilor iese în stradă, înregistrează atmosfera, inventariază știrile străzii, le confruntă cu acelea din presă, mai rar se verifică pe sine, își examinează cu luciditate propriile opinii și opțiuni. Mai ales observă, cu ochi de fiziologist, tipuri individuale sau reacții ale masei, materie pentru un posibil roman ulterior, care-i va fi încolțit de pe acum în minte. Nu întîmplător, desigur, acest gen de jurnal e nu numai părăsit după două zile, dar e și prelucrat paralel într-un episod românesc de substanță memorialistică, semnificativ și în el însuși, ca pagină literară, dar și ca etapă distinctă a unui proces de elaborare. Cele două texte măsoară trecerea de la materia brută a unui la prelucrarea literară de primă fază a celui alt. De primă fază, în sensul că episodul epic rezultat nu e încă integrat într-o construcție de ansamblu, e un instantaneu al străzii, o secvență de film, am spune în termenii de azi, fără personaje individualizate, ci numai cu tipuri și mulțimi, fără adierea unei urme de subiect, sau a unei problematice, dar cu o bună sugestie a atmosferei și cadrului general uman. Romancierul rămîne aici prioritar, căci, deși se dau și detalii concrete despre persoane reale, totuși reacțiile înregistrate aici sînt ale scriitorului care-și adună substanța unui roman realist, figuri care, poate, urmau să fie viitorii eroi ai presupusului roman al neutralității și războiului, însă alt roman decît *Pădurea Spînzura-*

Mihai Gafița la Editura „Cartea Românească” —, precum și propriile sale lucrări diverse aflate în curs de elaborare sau redactare, dar, nu în ultimul rînd, și o serie de obstacole administrative ivite în calea unui proiect editorial atît de vast și cu semnificații atît de profunde cum promitea a fi *Jurnalul* lui Rebreanu, obstacole deloc ușor de surmontat și cel mai adesea necunoscute publicului larg — ce ia contact numai cu cartea tipărită, nu și cu avatarurile preliminare ale acesteia —, toate acestea, coroborate, au făcut ca definitivarea *Jurnalului* comentat pentru tipar să întîrzie peste anul de graniță 1974, pînă ce moartea îngrijitorului de ediție a tranșat definitiv lucrurile în 1977.

Au rămas, în diferite stadii de prelucrare, notații, însemnări, date documentare strînse cu acribie și pasiune de descoperitor și păstrate sub formă de fișe, care așteptau doar timp pentru o redactare definitivă. Ea nu s-a putut produce; tot materialul critic adunat deja de Mihai Gafița este încă într-un stadiu de labo-

rator, ce lasă cu certitudine să se intuiască forma pe care ar fi căpătat-o textul său explicativ însoțitor al *Jurnalului* lui Rebreanu.

Reproducem acum o contribuție păstrată cu titlul de *Prefață*, care, în documentația referitoare la *Jurnal*, a rămas în dactilogramă, cu foarte numeroase intervenții de mîna. Mihai Gafița nu își privea nici un text propriu ca fiind imperfectibil și, ori de cîte ori i se ivea prilejul să-l recitească, acesta se transforma într-o veritabilă operă grafică sub acțiunea stiloului său. Informația se completa, accentele se clarificau ori se deplasau imperceptibil, referința documentară se îmbogățea. De aceea și textul de față îl prezentăm doar ca pe o variantă care, indubitabil, pînă la încheierea muncii lui Mihai Gafița la aparatul critic al *Jurnalului* lui Liviu Rebreanu, ar fi trecut încă prin multe modificări și nuanțări, considerate de el ca absolut necesare.

Gabriel GAFIȚA

ților, unul despre București *, din care nu s-a realizat decât povestirea cu cheie autobiografică, intitulată *Calvarul*.

Calvarul nu are toată palpitantă varianta literară a primului moment jurnalier al lui Rebreanu — în dublă ipostază; una cu precădere documentară, alta propriu-zis romanescă. Trece, din forma documentară, în *Calvarul* doar crîmpeiul cu afișul de la tutungerie, însă dezvoltat: « A venit sub forma unui afiș mic, pe care scria cu litere roșii: mobilizarea... L-am văzut întâia oară în geamul tutungeriei de-alături. Și inima mi-a tremurat și ochii mi s-au umplut de lacrimi. În sfîrșit! De cîte ori n-am visat eu după această clipă, deși, sau mai ales că gura-mi fusese mută!

Niciodată n-am simțit mai mare fericire. Trebuie să fi fost chiar cam ridicol puțin. N-aveam răbdare și nici stare. Mă întorsei repede acasă. Nevastă-mea s-a uimit văzîndu-mă cu ochii aprinși, cu obrajiîi îmbujorați...

— S-a făcut, Tîncu! A sosit ceasul!...

Dar nu am putut sta acasă. Bucuria cere s-o plimbi ca și o haină nouă. Am hoinărit toată ziua mișcat, zăpăcit, răgușit de-o nouă însuflețire... A fost ziua mea cea mai veselă și mai fericită din toată viața mea...

A doua zi veni doctorul Aurel Neamțu, un prieten și consătean, îmbrăcat în uniformă.

— Ei, ce faci? Îmi zise, zîmbind cu mulțumirea ce strălucea pe fețele tuturor atunci.

— Cum, ce fac? Merg. Mai încape vorbă?! Eu nu-s patriot de cafelea, să știi... ».

Relatările lui Remus Lunceanu, eroul *Calvarului*, sînt, după cum se vede, destul de apropiate de cele din *Jurnalul* lui Liviu Rebreanu, în ceea ce privește atmosfera și comportarea personajelor, față de cea a oamenilor reali. Chiar mișcarea interioară a lui Remus Lunceanu, care-l închipuie pe Liviu Rebreanu (inițialele numelor le sînt aceleași), e cea a scriitorului însuși. Ca și eroul său, el e foarte emoționat (« Aveam un sentiment de neliniște, îmi tremurau minile... Eram foarte tulburat... Eu sînt emoționat ca un copil... » etc.). O deosebire de tonalitate există, cu toate acestea: în consemnările jurnaliere, scriitorul *presimte* apropierea războiului, dar nu-l dorește (« ...Eu am fost mereu contra intrării... »), și caută la lumea de pe stradă semnele acestei neaderențe (« Pe nimeni nu aud bucurîndu-se că intrăm în război. Este un fel de consternare pe toate fețele. ») *Calvarul*, scris după încheierea războiului și pentru a-și explica o atitudine, compensînd gravitatea învinuirii posibile de a fi rămas ca gazetar sub regimul de ocupație (care însă l-a arestat), nu putea aduce scene cu o lume și cu o atmosferă antirăzboinică, ci una de entuziasm național în care se încorporează eroul.

Acțiunea *Calvarului* se desparte de consemnările *Jurnalului*, dar tipul literaturii din ambele lucrări (*Jurnalul* în două variante) e același. La 1916, prin urmare, începea — și înceta după o zi — nu un *Jurnal*, ci, practic, începutul unui roman, o carte de *literatură*.

Sub formă literară, nu documentară strict, ideea sau preocuparea lui Liviu Rebreanu pentru un *Jurnal* are și mărturii mai vechi, din perioada premergătoare venirii în București, poate chiar din anii stagiului militar. Un caiet păstrat de la el se intitulează *Jurnal*, deși nu are în el decât texte literare: proiecte, fragmente de proză și teatru etc. Esențial e că scriitorul era urmărit de ideea *Jurnalului*, dar, inițial, forma

* Pentru înlesnirea lecturii, notăm aici, identificați după reacțiile lor din varianta mai apropiată de *Jurnal*, pe acești posibili eroi de roman: « Un gazetar germanofil, cu nasul strîmb și cu capul supraîncărcat » — Grigoraș; « Un gazetar tînăr, frumușel de mărci și teatru » — Porfiriu; « Un actor bătrîn, chel și pisălog » — Romano; « Un ziarist rusofil, jigărit, elegant, cu monoclu » — probabil Clarnet; « Un doctor germanofil » — Dr. Olivenbaum; « Un samsar rar de mustăți » — Gartenberg; « Un avocat marghilomanist, simpatic, fost actor » — Gogu Mihăescu; « Un fost senator takist, acum întreprinzător artistic, putred de bogat » — nu e consemnat decât ca spectator oscilant în prima variantă, dar e Leon Popescu; « Un scriitor energic, veșnic răgușit, foarte nervos și grosuț » — Caton (Theodorian); « Un doctor cu barbișon negru, foarte simpatic, cumpătat și ardelenist » — Dr. Nanu (Constantin); « Un actor obraznic și cu talent » — Iancovescu (Ion). [n.a.]

Cu Petre Sălcudeanu.

însuși, nu însă ca erou literar, ci ca scriitor, urmărit de acea continuă și complexă tribulație, dependentă întotdeauna de cei mai diverși factori, absorbit, preocupat, solicitat de ei, dar întotdeauna concentrându-și puterile în fața mesei de scris. E un adevărat tur de forță, pe care-l realizează Rebreanu, de a selecta din mulțimea de fapte ale existenței zilnice a *omului* pe acelea care luminează viața *scriitorului*, în semnificațiile și atracțiile cele mai diverse. Și, dacă de la Eminescu avem un excepțional laborator poetic, care ne prefigurează ce poate fi procesul intim al scrisului la un mare poet, de la Rebreanu avem nu numai un astfel de laborator, consemnat cu admirabilă minuție și precizie în manuscrise și variante, dar ni s-a păstrat, în *Jurnalul* său, și al doilea vast laborator al unui scriitor, acela al biografiei sale în interiorul breslei.

Secolul celălalt nici nu avea propriu-zis o « viață literară »; atunci când ea a început să se încropească, în ultimul sfert de secol, formele ei au fost diverse și țineau în continuare mai ales de saloane și cenecluri, în cel mai bun caz de „cercuri”. „Societatea filarmonică” fusese un strălucit început, dar încă nu devenise o tradiție. „*Albina*” și „*Alăuta românească*”, „*Dacia literară*”, „*Magazin istoric pentru Dacia*”, „*România literară*” nu adunaseră nici cenecluri și nici redacții. Abia „*Junimea*” izbutise să compună un cerc, sau o societate literară, diferită de saloanele aristocrației sau intelectualității. Sfârșitul de secol va înregistra cel puțin trei mari cenecluri: al „*Junimii*” cu „*Convorbirile literare*”, al lui Macedonski cu „*Literatorul*”, al „*Amicilor literaturii și artei române*” cu „*Literatură și artă română*”. „*Revista contemporană*” și „*Contemporanul*”, alte două mari reviste ale momentului, nu aveau de fapt un ceneclu, însă cea de-a doua se bizaia pe un „cerc”, acela socialist al lui Gherea și al familiei Nădejde, al lui Morțun, alcătuit din rațiuni politice, nu principal literare. Cafeneaua și bodega abia începeau să adune scriitorii, pictorii și actorii — „*Birtul lui Iordache*” din Strada Covaci, „*Gambrinus*” și „*Berăria cooperativă*” ale lui Caragiale fac acest început, ispitind boema artistică (Eminescu o va frecventa, Caragiale asemenea); la Iași, același oficiu îl va face „*Borta rece*”. Totuși aceste „centre” erau departe de-a avea semnificația de la începutul secolului următor, când viața literară și artistică și „boema” își aleg cafeneaua drept unul din pivoții lor, alături de redacții și cenecluri. Influența simbolismului francez și-a avut rolul său, dar esențială a fost nevoia reuniunii în viața acestei lumi, atât de personalitară, individualistă, dar cu atât de mare sentiment al solidarității de breaslă și de domeniu, care se va concretiza (la 1908 și la 1912) în nevoia organizării, a constituirii în asociație de breaslă, cu caracter profesional, apropiată de a sindicatelor, care se reorganizează tot acum. Viața literară e, la confluența celor două secole, integrată vieții artistice, și așa va fi mereu, trei-patru decenii, având

acestui se integra literaturii, fie chiar sub forma reportajului, nu ca o confesiune către sine și către lumea de după cel puțin trei decenii după ce el nu va mai fi fost, așa cum va fi forma ultimă, începută în 1927.

Diferențierea netă a genurilor — a jurnalului, de roman — se face după război. La începutul anului 1923 se situează al doilea moment când Rebreanu își începe un *Jurnal*. El inaugurează acum un cает fără să anunțe vreun program, ca în 1927, și nici nu urmează vreunul.

Aici începe *Cronica* — nu a epocii, nu a vremii trăite, ci a lumii literare și, în mai mică măsură, artistice. E o cronică obiectivă, exactă, având în centru pe Rebreanu

cafeneaua în centru, mai intens înainte și mai slab după întiul război mondial. „Imperial“, „Kübler“, „Capșa“, „Corso“, „Café de la Paix“, „Terasa Oteteleşanu“ și altele alcătuiau pe rînd, sau mai multe deodată, veritabile unități sau verigi ale vieții literare. Îl vedem pe Rebreanu însuși frecventîndu-le ca pe o necesitate, nu ca pe o modă sau obligație. Cafeneaua încorporează opinia literară, culisa acestei lumi, care începea a-și avea și atmosfera, perimetrul, ceremonialurile, nu numai anecdotică ei. Rebreanu o va curăța, în relatările sale, de legendă și anecdotă, și-i va da numai prestigiul real, de punct al intersecției permanente de traiectorii literare și artistice, gazeta nescrisă a știrilor într-o lume unde fantezia era o lege, trebuința contactului cu publicul o altă și confruntarea, nu cu publicul, ci cu confrății, încă una. *Cafeneaua* împlinea acest oficiu, unită cu *strada*, din spațiul unde se învîrteau scriitorii și artiștii, adică între „Athénée Palace“, unde peste drum, în dreapta, era „Imperial“, iar în stînga „Corso“, și de aici pînă la „Capșa“, adică mai puțin de cinci sute de metri, traseu unde erau aproape toate celelalte.

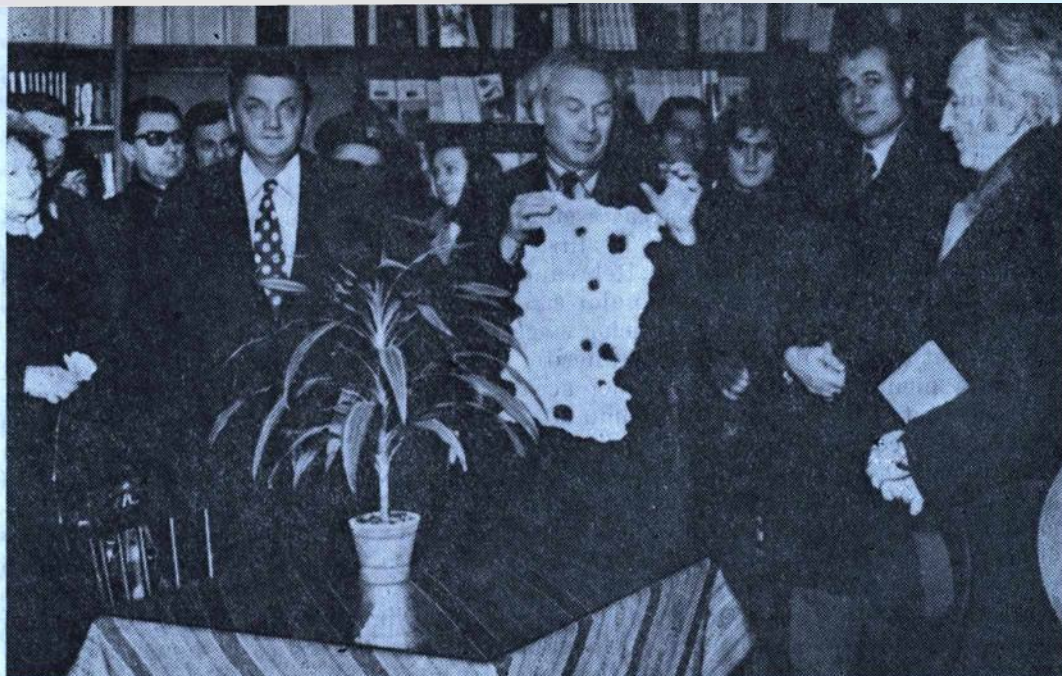
O nevoie acută de contacte, de *viață literară*, transpare de peste tot în acest al doilea fragment de *Jurnal*, și terenul acestora e cafeneaua. Din cele 15 zile consemnate în aprilie 1923, mai toate au un drum pe la „Capșa“: « 12 1/2 „Capșa“. Felicitări mari de la Ramiro Ortiz » (5 apr.); « La „Capșa“ Iancovescu îmi cere să-i traduc... Altfel s-a vorbit numai de „succesul“ meu... » (6 apr.); « Seara, la „Capșa“, iar despre *Plicul*. Toți mă asigură de mare succes » (7 apr.); « Am cu Sorbul la „Capșa“ » (9 apr.) etc.

În legătură permanentă, în neîntreruptă intersecție a drumurilor *scriitorului* cu acelea ale *scriitorilor*, se desfășoară viața lui și a lor; el, Rebreanu, începe a fi din nou — și în această a doua formă de *Jurnal*, care nu e roman și nici cel puțin reportaj — începe a fi un erou literar de un tip specific: eroul unui *roman al literaturii*. Lumea acestuia e lumea literară, problemele sînt ale ei, integrate sau detașate de viața socială, de conflictele timpului, izolîndu-se de ele sau încorporîndu-li-se lor. Fiecare din cei cu care acest erou sui-generis vine în contact sînt, la rîndul lor, eroi ai acestei lumi, tratată cu șapte ani mai înainte, în cele două prime variante de *Jurnal*, în pagini romanești, iar acum redevenind eroi reali ai unei umanități autentice. Pitorescul fiecăruia, personalitatea lui, sînt sugerate în fulgerări, în scene potențiale, care demonstrează din plin arta marelui epic.

Întîlnirea cu Iancovescu iscă schema unui conflict literar, întîlnirea cu Ion Pillat dobîndește protocol de casă mare și devine vizită (« Doamna Pillat oferă ceai ») — deși scopul ei era să se perfecteze niște șezători — ceea ce atrage replica amuzat-irritată a lui Minulescu despre poetul *Grădinei între ziduri*: « ... Vrea să fie un fel de Vintilă în afacerile literare » (Pillat era din familia Brătienilor; Vintilă era marele financiar al partidului liberal, ani de zile — și chiar în momentul acestei consemnări — a fost ministrul finanțelor).

Datele, informațiile sînt acum, adesea, trăsături de caracterologie, consemnarea nudă a faptului conține în ea, foarte dibaci implicată, și reacția interioară, nu confesiunea, nici comentariul propriu, ci numai sugestia atitudinii, care trasează reperul moral. Așa erau redactate *Însemnările zilnice* ale lui Maiorescu, așa *Jurnalul* lui Nicolae Iorga, dar, la ambii, mult mai succint, fără sugestia elementelor de scenă literară de la Rebreanu, unde se simte mereu romancierul.

Forma a treia, sau etapa a treia a *Jurnalului*, cea definitivă, e cea care începe patru ani mai tîrziu, la 24 iunie 1927, și, de data aceasta, continuă pînă la 10 iulie 1944. O lună și trei săptămîni după aceea, scriitorul se stîngea, în noaptea spre 1 septembrie — dar, la 10 iulie, el credea să fi biruit de tot boala care-i întunecase primăvara. *Însemnările* acestui ultim an sînt tragice nu doar prin ceea ce spun, ci mai ales prin faptul că nu mai sînt decît ecoul suferințelor prin care trecuse, trei notații din trei zile ale unui an, finalul: din 3 ianuarie, din 7 și 10 iulie. În consemnarea etapelor și formelor bolii, în observarea propriilor reacții, în felul cum își analizează nu obsesia

La o lansare de carte.
Alături, Dragoș Vicol.

suferinței, ci, de data aceasta, îngustarea lumii la perimetrul camerei în care zăcuse, restrângerea preocupărilor la chestiunea unică: salvarea unui trup ucis în fiecare clipă de felurite boli, fără să știe care erau toate și de care să se apere mai întâi — aici reapare, activ, romancierul: în spațiul conștiinței că viața proprie s-a mai smuls o dată morții și se întoarce din nou, generoasă, către viețile celorlalți. Atracția hirtiei dibuie, timidă încă, dar neostenită, iar experiența tragică străbătută și aparent depășită tinde din nou să se convertească în paginile de literatură: « Dar despre boala aceasta s-ar putea spune, când s-ar ivi ocazia, și lucruri mai interesante și mai de preț. Impresiile și sentimentele și observațiile omului între viață și moarte, trăite obiectiv, fiindcă pregătit pentru trecerea pragului, nu prin vorbe ci prin apropierea treptată de neființă... ».

Neființă întrezărită nu prin deznodământul bolii, ci prin cealaltă primejdie, exterioară, a războiului, concretizat în teroarea aeriană. Brusc, romancierul trece la aceasta, părăsind suferința biologică, a omului, și ajungând la cea morală, a umanității: « Dar despre bombardamentele acestea anglo-americane, care n-au absolut nimic cu războiul, ci numai cu barbaria cea mai primitivă! Ei vor să ucidă cu orice preț, și asta înseamnă război, pentru cei ce vor să spună că civilizația omenească intră în secolul american. În realitate s-ar părea că americanii n-au digerat încă aproape nimic din cultura adevărată și se socotesc cultivați numai pentru că au multe uzine de toate felurile și se închină mașinii... ».

Aceasta e notația din 7 iulie. Ultima, trei zile mai târziu, copleșită vizibil de obsesia acelorași bombardamente, care s-ar fi putut abate și peste liniștita așezare din Valea Mare, adună ultimele rinduri ale *Jurnalului*, ale operei lui Rebreanu și, probabil, cele din urmă cuvinte scrise de el, covârșite de senzația morții. Câteva luni mai înainte, se prăpădise prietenul său de-o viață, poetul Ion Minulescu, și el cu inima sleită de apăsarea bombardamentelor. Scriitorul care descrisese de atâtea ori moartea în nuvelele și romanele sale, și în atâtea feluri, își silea mîna să caligrafieze, cu restul de viață ce-i rămăsese, un cuvînt despre teama, obsesia morții. O făcea cu conștiința unei datorii și cu îndirjirea unui trup altădată uimitor de robust, de o aparență desăvîrșită a sănătății, cutremurat acum, zdruncinat de amenințarea din afară, de nelămurat și ea, a morții semănate de oameni, ca și cea interioară, a bolii care-l măcinase. Riposta ultimă împotriva religiei oarbe a mașinii — de fapt împotriva tehnicii distru-

gerii omului de către om —, condamnarea culturii și civilizației nedigerate e un admirabil act de conștiință, care-l așează pe Rebreanu încă o dată între marile cugete ale națiunii.

Am început relatarea despre această etapă, a treia, și anume cea majoră, a *Jurnalului*, cu sfârșitul ei, pentru că de la sfârșitul vieții lui s-au împlinit, la 1 septembrie 1974, trei decenii, termen pus de Rebreanu pentru a se putea da la lumină această operă atât de caracteristică realismului său obiectiv, și atât de originală, inedită, în peisajul nuvelor, pieselor, romanelor și gazetăriei sale.

S-a văzut cum, în două momente diferite, formula *Jurnalului* a oscilat între roman și strictă menționare de fapte — nici aceasta lipsită cu totul de ispita literaturii. Noul moment, 1927, se plasează la jumătate cale între cele două anterioare, ca formulă literară. E o confesiune, un examen introspectiv, plin de relatări reportericești, ceea ce apropie *Jurnalul* de roman; și e romanul permanent al vieții literare, articulată mai larg în evenimentele sociale și politice — articulată doar, nu descrisă în angrenajul acestor articulații — roman tratat reportericește, cu un personaj central, care observă și care se integrează lumii descrise, adică vieții literare, păstrându-și totodată rezerve și disponibilități permanente de a se retrage oricând din ea. Dorința de a se rupe e continuă; tot continuă e și atracția revenirii. Nimic nu e fatal aici, nu e poezia sau beția literaturii, a cafenelei, a tipografiei, a mirosului de carte nouă; nu e nici tirania vocației. Rebreanu era prea lucid pentru atari explicații minore. La el avea supremație conștiința talentului și a datoriei prezenței active în forul scriitoricesc — deci în viața literară, în verigile sau redutele ei: gazetă, Societatea Scriitorilor, teatru, cinematograf, radio, întâlniri cu cititorii la șezători și conferințe, întâlniri cu scriitorii la redacții, la cafenea, pe stradă și acasă, reprezentarea scriitorilor în foruri internaționale etc. A fost cel mai activ în toate acestea. Lumea literară știa mai puțin din fronturile pe care le ținea Rebreanu pentru ca să-și slujească breasla, s-o apere, s-o cinstească, să-i cucerească drepturi, să-i asigure climatul pentru ca ea să se dezvolte cu știuta ei neputință de a se coordona, de a recunoaște pe cei ce-o slujesc, o apără, o cinstesc. *Jurnalul* e o cronică de excepțional interes a unei biografii de scriitor profesionist, în exercitiul său continuu, în mijlocul breslei sale, în obștea sa.

Rebreanu s-a vrut mereu un astfel de scriitor profesionist și a fost. O spunea cu mândrie, cu ostentație aproape, încă la 50 de ani: «Măgulitoarele cuvinte ce s-au spus astăseară și călduroasa manifestare de simpatie ce s-a făcut, eu îmi îngăduiesc a o interpreta că se adresează mai cu seamă profesionistului artei, care mă mindresc a fi. În privința aceasta nu voi fi modest și declar fără înconjur că primesc toate elogiile. Căci profesiunea mea de scriitor și de artist mi-o revendic cu toată pasiunea.

Profesiunea aceasta o iubesc din toată inima, pentru ea trăiesc și pentru ea vreau să lucrez din toată inima.

Artă și profesionism — sună poate puțin ciudat. O profesiune e întotdeauna, mai mult sau mai puțin, lucrativă, pe cînd arta în sine, cu cît e mai curată, cu atît e mai puțin câștigătoare de bunuri.

La librăria Editurii „Cartea Românească”, alături de Mircea Iorgulescu și Veronica Forumbacu.

Și totuși, arta numai cînd devine o profesiune intră în domeniul sufletesc al poporului, numai atunci poate să se perfecționeze, să strălucească. Artist e fiecare om — dacă n-ar fi cît de cît, n-ar gusta arta — artist adevărat însă nu e decît acela care-și dăruiește viața întreagă artei, care e capabil să renunțe la cele pămîntești pentru a-și putea realiza visul de nemurire. Și pentru realizarea unui vis atît de mîngietor, chiar o viață întreagă rareori ajunge ».

Cu acest crez, afirmat doar cu cîțiva ani înainte de-a începe etapa decisivă a *Jurnalului*, Rebreanu întreprinde cronică documentară a vieții de profesionism literar, întocmită de unul din protagoniștii ei din epocă. O lume diversă, profund contradictorie, unde personajele sînt toate personalități — sau vor să fie, sau cred că sînt și se comportă ca atare —, unde carierismul nu e numai în manifestarea sa exterioară, « în lume », ci e și, sau mai ales, interior, și e consumat în singurătate, necunoscut, la masa de scris; o lume care în afară se manifestă ca și cum ar fi compusă din ființe comune, cu pasiuni și patimi, cu meschinării și ipocrizii, prin care se aseamănă oricăror personaje, dar unde toți sînt și aureolați de proiecțiile *operei lor de artiști*, care cel mai adesea îi depășește ca *oameni*. Idoli ai cititorilor, acești eroi urcă strălucitori la tribună, cu convingere desăvîrșită, să-și citească o poezie sau să rostească un cuvînt, apoi coboară obscuri în fundul cafenelei, ca să-și consume cu colegii de breaslă îndoilele care-i rod, speranțele care-i animă, concurențele care-i tulbură, proiectele care-i mistuie. Vocația se irosește aparent în cancanuri, atunci cînd o vezi numai din ușa cafenelei; dar iată că același om, în care parcă nu te poți încrede, vine cu o nouă carte să emoționeze pe cititori și cronicarul vieții literare care e Rebreanu, în *Jurnalul* său, se bucură cu fiecare autor, începînd cu sine, se îndoiește cu fiecare, mai ales cu privire la sine, ascultă cum se urzesc glorii proprii sau cum se uneltește la destrămarea gloriei altora, cum se stabilesc prietenii *literare* — efemere (și Eminescu spusese: « Nu se nasc glorii pe stradă și la ușa cafenelei? ») — și cum se spulberă prietenii *omenești* de-o viață. Nu avem în nici un roman, ca în *Jurnalul* lui Rebreanu, o atît de amplă monografie, *autentică*, a vieții literare interbelice, o atît de adîncă și obiectivă secțiune analitică în realitatea unui climat și a lumii care au generat o atît de bogată și mare operă literară, cum e aceea a celei de-a doua generații de aur a literaturii noastre, generația dintre cele două războaie.

Ca să fie o profesiune — spunea Rebreanu la un deceniu după ce începuse a treia etapă a *Jurnalului* — scrisul trebuie să se diferențieze de diletantism, să fie o ocupație continuă, împlinită după o muncă istovitoare sufletește. Firește, romancierul Rebreanu își definea cu aceasta propria cale de robie față de hîrtia scrisă, dar nu mai puțin el numea una din coordonatele profesiei în ansamblul ei. *Jurnalul* este descărcarea către sine însuși a nevoii de viață literară pe care-o simte profesionistul literar, sătul mereu de ea și infometat de ea în aceeași măsură. De aceea, cronică prezenței lui în interiorul breslei și, cu ea, prezența în societate, e plină de confesiuni și auto-analize, de notări privind dificultățile sau satisfacțiile proprii, necomunicate altora decît rar și cu zgîrcenie și de care luăm cu emoție cunoștință abia acum, la trei decenii după sfîrșitul său.

« Încep acest *Jurnal*, spune scriitorul, cu gîndul să-mi spun aici tot ce am în inimă și-n suflet — o spovedanie pentru mine însumi, care altfel n-ar fi posibilă... Însemnările pe care le voi face aici aș dori să fie o încercare de pătrundere în mine însumi, lentă, necruțătoare, francă și de absolută sinceritate. Impresiile despre alții, despre lumea din afară, vor înfățișa nu senzațiile momentane, ci mai ales — așa aș vrea, cel puțin — păreri filtrate prin judecata mea rece, obiectivă, ceva ca o reflectare vie în oglinda sufletului meu.

Așa, sînt sigur că se vor cuprinde aici lucruri și întîmplări prezente, viitoare sau trecute, care ar pune într-o lumină dezagreabilă și pe alții, și chiar pe mine însumi.

Spovedaniile și frămîntările sufletești au totdeauna ceva, dacă nu chiar multă, murdărie și vulgaritate... ». Totuși, conchide el, « ...imperiile mele sincere vor avea poate darul să contribuie la cunoașterea mai bună a vieții literare de azi și cu

siguranță a mă cunoaște bine pe mine — dacă această cunoaștere ar putea interesa pe cineva... ».

Romancierul e deci cronicar — al altora, și al său. El experimenta, extrăgea din viața sa și a altora scene, personaje, reacții ale oamenilor etc., plasându-le într-o țesătură epică de o mare complexitate. *Jurnalul* acoperă, în această ultimă și principală etapă a sa, un interval de 17 ani — uneori cu întreruperi de cite un an și chiar mai mult — în care scriitorul a realizat *Ciuleandra*, *Crăișorul*, *Metropole*, *Răscoala*, *Gorila*, *Amîndoi*, a compus numeroase conferințe și interviuri, perioadă în care, de asemenea, Rebreanu a fost președintele Societății Scriitorilor, al Societății Autorilor Dramatici, șeful direcției Educației Poporului, membru în Comitetul de lectură și director al Teatrului Național, director al revistelor „*Gazeta Literară*” (1929) și „*România Literară*” (1932—34), al ziarului „*Viața*”, membru în Consiliul Radiodifuziunii și conducător al secției programelor de radio etc.

O prezență activă în plin centrul dinamic al vieții literare, la treptele ei cele mai înalte, nu numai organizîndu-și, reprezentîndu-și breasla, dar angajînd-o în mari acțiuni sau orientări fundamentale. În toată activitatea excepțional de bogată a lumii literare interbelice, Rebreanu a avut o vastă participație subterană, pe care *Jurnalul* o lămurește în mare măsură, și pe care o întregesc multe alte documente și fapte din seria documentară.

Vom cita un fragment de scrisoare către soția sa, căreia i-a dedicat în 1920 pe *Ion* și apoi și alte cărți. Scrisoarea e din Londra, datată miercuri 13 iunie 1934 și istorisește cum într-o noapte a avut insomnii, fără ca totuși să poată însemna mai amănunțit detaliile călătoriei. De altfel, spune el, « lucruri excepționale n-au fost », dar destule manifestări mărunte, pe care le înșiră cu o uimitoare precizie în scrisoarea către soție: « Dacă te întrețin totuși pe tine cu ele este, știi bine, și din calculul egoist că, la nevoie, voi găsi în scrisorile tale datele toate pentru vreo eventuală reconstituire a zilelor petrecute aici ».

Avea, deci, mereu în vedere alcătuirea unor cărți despre locurile pe unde călătorea — *Metropole* (1931) este o dovadă. În scrisori către Fanny Rebreanu apar astfel adevărate pagini de *Jurnal* suplimentar, care fac corp comun cu cel propriu-zis. La fel și scrisorile către fiică, parțial utilizate de ea în volumul de evocări *Zilele care au plecat*. De altfel, mereu stăruie la lectură impresia că acest *Jurnal* are și o anumită misiune provizorie, de a oferi materialul pentru una sau mai multe cărți viitoare. O și spune uneori, ca în consemnarea datată miercuri 7 februarie 1929: « Va trebui însă la vară să-mi scriu amintirile veridice, care vor fi poate senzaționale și vor înlătura orice atacuri publice viitoare ».

Amintiri ale lui Liviu Rebreanu — iată o carte care putea fi de asemenea una dintre lucrările literar-documentare de maximă importanță. Nici aceasta nu s-a scris, cum nici și altele (*Minunea minunilor*, *Păcală și Tîndală* etc.), despre care aflăm date fie în *Jurnal*, fie în pagini de corespondență, ca și în unele file suplimentare, răzlețe, care, în forme specifice, fac de asemenea parte din lucrarea complexă de tip jurnalier a lui Liviu Rebreanu. Cronică a vieții scriitorului, proiectată în *Jurnal*, e deci obliga-

Alături de Eugen Jebeleanu, pe vremea cînd Mihail Sadoveanu era președinte al Uniunii Scriitorilor.

toriu să fie întregită cu această amplă notație care ia brusc naștere, copioasă, ori de câte ori Rebreanu se află departe de una din cele două făpturi care i-au înconjurat și umplut viața — soția și fiica sa, fie că ele erau plecate din țară, fie că el se afla departe, în afara granițelor.

Mai mult decît atît. Sînt în *Jurnal* pagini de spovedanie, de felul celor anunțate în preambulul din 1927, care se completează cu altele de aceeași natură, consemnate în presă și neadunate încă în volum de el însuși. Parte din acestea trebuie să-și aducă neapărat contribuția la completarea *Jurnalului*, căci de cele mai multe ori Rebreanu făcea astfel de oficiu introspectiv numai o singură dată — fie în *Jurnal*, fie într-o scrisoare, sau într-un articol. De obicei nu repeta în aceeași zi, sau în zilele apropiate ceea ce spusese într-una din descărcările sale scrise. Căci, de scris, scria zilnic, nu doar literatură, ci și consemnări de viață proprie. Și, de asemenea complementar cu *Jurnalul* principal, se află un altul, pe care l-am numit altădată: «*Jurnalul de bord*» al locuinței de la Valea Mare. Cititorul trebuie să afle că *primul Jurnal* e acela al lui Rebreanu *scriitorul*, în mijlocul lumii sale, deci al cronicarului activității literare proprii și a aceleia a breslei sale; dar există *al doilea Jurnal*, ceva ce ar fi comparabil cu jurnalul lui Ion, personajul din roman, dacă acesta și-ar fi consemnat la rîndu-i cronică strictă a gospodăriei lui, cu păsări și vite, cu mers la arat, la lucrul viei, cu plantatul copacilor și îngrijirea lor. Sau, cititorul e rugat să presupună ce ar fi putut fi un jurnal — nu un poem — al lui Hesiod, care ar fi descris prozaic, n-ar fi cîntat poetic, admirabilele sale *Munci și zile*, dacă ar fi consemnat „muncile” minuțios, în toate „zilele” cînd ele se efectuau și se reluau ciclic, ani și ani la rînd. Neostenit face acest lucru Rebreanu, măsurînd cu obiectivitatea lui totală monotonia, dar și statornicia milenară a vieții țaranului, tăria ei de piatră, ca de stihie. O experiență în plus, pe care nimeni n-a bănuțit-o consemnată de un țaran, și cu atît mai puțin de către un scriitor, dar pe care o avem, iată, la părintele lui *Ion*. Și ținută cu o incomparabil mai mare minuție și regularitate decît aceea literară, a scriitorului însuși.

Acestea sînt dimensiunile *Jurnalului* complex pe care ni l-a lăsat Rebreanu, radiografia unei vieți: cea proprie, în centrul unei lumi, cea care evolua în teritoriul literaturii, în mijlocul unei epoci, cea interbelică și din perioada celui de-al doilea război mondial; radiografia unei experiențe unice — aceea a principalului nostru romancier, executată cu minuție de el însuși.

Nu avem să regretăm decît un singur lucru: că în consemnarea spovedaniilor și radiografiilor sale scriitorul a fost în multe, prea multe momente, luni la rînd, împiedicat de alte ocupații de a-și ține *Jurnalul* la zi; sau, copleșit de trebi, ispitit de caietele romanelor, de conferințe și articole, n-a avut adesea atracția spre caietele *Jurnalului*, care-l așteptau. Cunoștințele noastre despre el și lumea lui sînt astfel imputinate. Dar cele cîte ni se dau alcătuiesc mărturia unei experiențe unice, o cronică, o secționare transversală într-o lume pe care o știm numai, sau aproape numai, în ceea ce a vrut să se arate: opera ei — nu și în ceea ce era ea în viața de toate zilele. Realistul, obiectivul Rebreanu ne arată cu exactitate și această față a lumii care,

totuși, rămîne minunată prin ceea ce scrie, prin ceea ce ne dăruie în domeniul spiritual, nu prin ceea ce ascunde, prin ceea ce trăiește ea în planul existenței materiale. Esențiale e că, totuși, deși îi arată acestei lumi povirnișul existenței cotidiene, Rebreanu îi recompune măreția din faptele care nu-i sînt mari, frumusețea din faptele care nu-i sînt frumoase. Aici e, în fond, mirajul și atracția literaturii: de a face ca evenimentele cele mai simple, sau urite chiar, să lase umanității proiecțiile, oglinzile sale cele mai strălucitoare.

Împreună cu soția și fiul cel mare, prozatorul Gabriel Galîța, înconjurînd-o cu căldură pe Veturia Goga.

* C E N T E N A R *

Victor PAPILIAN

Memorialistul

VICTOR PAPILIAN A FOST DIRECTOR la Opera Română din Cluj (1934—1936) și apoi, în continuare, la Teatrul Național (1936—1940). Între lucrările postume ale scriitorului se află memorialistica sa intitulată *Registru de spectacole*, cuprinzând două părți: *Amintiri din operă* și *Amintiri din teatru*.

În anul 1968, Editura Tineretului (București) a publicat, sub titlul *Amintiri din teatru*, prima parte a *Registrului de spectacole*, adică amintirile din timpul conducerii Operei, cu referiri la situații, întâmplări, oameni ai scenei și culiselor acestei instituții.

Ne-am permis această precizare, întrucât autenticele *Amintiri din teatru* (106 pagini dactilografiate), datele «*Cluj 1948, 25 II*», sînt cele ce se publică acum în revista „*Manuscriptum*”. * Ele conțin relatări asupra psihologiei spectatorului și actorului, asupra muncii regizorului, tipologiei bizare a oamenilor de teatru, întâmplări cu anecdotică, uneori ilariante, avaturile conștiinței autorului cînd i se impunea ceva greu de acceptat (vezi obligațiile funcționarilor de stat de a purta uniforma F.R.N.-ului în timpul dictaturii lui Carol al II-lea), totul relatat spiritual, ironic, alert, captivant.

În timpul conducerii celor două instituții culturale clujene, V. Papilian s-a dovedit un organizator de excepție și un luptător fără preget în promovarea creației compozitorilor români, a dramaturgiei naționale și universale,

Profesorul Victor Papilian, decan al Facultății de Medicină, Cluj-Sibiu, 1941.

clase și moderne, un novator în regie, realizînd spectacole de înaltă ținută artistică, exigența fiind una dintre trăsăturile definitorii ale personalității sale.

Aportul lui V. Papilian în cultura transilvană de după Unire nu este suficient relevat. Era un om de acțiune, în sensul autentic al acestei expresii, dinamismul său structural, energia sa

* Cîteva fragmente au apărut în revista „*Tribuna*” (nr. 10/6 martie 1986) și în almanahul aceleiași reviste — *Spectacole* (1986). Nu le mai reproducem. Le însemnăm cu [...].

REGISTRU DE SPECTACOLE

Amintiri din teatru (1948), [I]

Chem pe toți artiștii la o consfătuire artistică. Vreau să le împărtășesc din gândurile mele. Tema mea: primatul textului. Textul este elementul de căpetenie, și nu jocul artistului. Artistul va să fie servitorul textului, și nu textul pretext pentru jocul artistului. Frumusețea decorurilor și luxul toaletelor sînt mijloace adjuvante. Shakespeare se poate juca numai între perdele, cu decoruri simple și mobilier restrîns. Să nu se spună că: piesa cutare n-a avut succes, fiindcă n-a fost susținută de o montare fastuoasă. Și, apoi, prea s-a accentuat în teatrul român importanța glasului. Cunosco un artist, bas profund (a vrut să ajungă cîntăreț, dar auzul nu l-a ajutat) care cu cit își cobora glasul mai în piept, cu atît era mai caraghios. Arta e ficțiune, dar nu minciună. Ficțiunea implică sugestie și evocare; ea susține poezia textului. Minciuna e tot ce o contrazice, fie jocul prea emfatic, fie luxul exagerat, fie glasul care vrea să sperie

*

[...] Goethe a condus teatrul din Weimar timp de 26 de ani. Și dacă mă simt obligat să fac un popas asupra îndeletnicirii teatrale a olimpiului, e ca să amintesc că Goethe, în afară de faptul c-a fost un mare om de știință (imaginați-vă, domnilor artiști lirici!), și un mare scriitor (ce ziceți, domnilor actori?), a fost și un mare director de teatru. Nu am la îndemînă repertoriile aceluia sfert de veac, să-mi dau seama dacă au fost sau nu utopice, dar cunosc o parte din ale sale *Regeln für Schauspieler*, din care reiese pasiunea și devotamentul depus pentru promovarea meșteșugului actoricesc în Germania. Ca director de teatru, Goethe a înțeles să fie un animator

nestăvilită, competența în problemele ce aborda, neastîmpărul ce-l domina pînă ducea la capăt și în condiții optime ceea ce a început i-au permis să materializeze numeroase proiecte culturale. Acest prim-plan permanent în care s-a mișcat ca om de știință și scriitor a atras invidia, birfa, tentativele discreditante și, uneori, instalarea unei tăceri conspirative din partea unor confrăți și a unor critici incorecți ce aspirau la scaunul ce-l deținea, a unor cîntăreți și a unor actori cărora le pretindea, după distribuirea rolurilor într-o operă sau într-o piesă, muncă persistentă și seriozitate interpretativă, ca și a unor «veșnic nemulțumiți», ce se considerau nedreptățiți de repartiția rolurilor.

Tema principală a tuturor atacurilor, ce se desfășurau subversiv, era prejudecata incompatibilității dintre omul de știință și omul de artă: ce să caute în fruntea operei și a teatrului un anatomist, un profesor de la Facultatea de Medicină? Se trecea cu vederea faptul că cel vizat avea pregătire temeinică și depunea pa-

siune în muzică, în dramaturgie și că era un literat consacrat. Mai mult, vreme îndelungată au zăbovit asupra unei asemenea figuri luminoase și creatoare ecourile acestor aprecieri tendențioase. Dacă reputația sa de anatomist și de creator în medicină nu a permis nici o uzurpare, rămîne în sarcina cercetătorului ce se va apleca asupra vieții culturale transilvane interbelice să evidențieze contribuția la edificarea ei a acestui mare animator cultural și incontestabil prozator. Înseși confesiunile sale pot constitui unul din izvoarele de informație pentru această faptă. În ele se regăsesc toate zbaterile sale sufletești în fața piedicilor ce i se puneau în lupta ce o ducea pentru împlinirea autenticului său mesaj cultural. Totul este relatat deschis, cu sinceritate dezarmantă și cu înțelegere umană, lipsită de ranchiună, așa după cum era în viața de toate zilele acestui om, medic și scriitor adevărat, de la a cărui naștere sărbătorim acum 100 de ani.

AL. OLARU

În mijlocul echipei de
teatru a studenților.
Sibiu, 1948.

și animația implică în primul rînd răbdare. Goethe avea răbdare și asista la repetiții; avea răbdare și controla jocul și dicțiunea artiștilor; avea răbdare să mediteze asupra piesei, și mai ales avea răbdare să impună artiștilor trebuința de meditare.

Potrivnic unui naturalism greșit înțeles, el vrea ca dicțiunea să fie completă (fără litere înghițite) și pură (cuvîntul, o adevărată bijuterie), iar în privința gesturilor, atitudinilor și mimice, sobra armonie să slujească artistului drept călăuză. Și aceeași insistență recomandă asupra primatului ansamblului. Nu virtuozii, care să se apere, ci o potrivită echilibrare a forțelor și o bună articulare a ansamblului. Regulele lui Goethe nu reprezintă niște inovațiuni; orice spectator de bun gust, chiar dacă nu le formulează cu precizie, le intuiește și le dorește. Goethe, prin prestigiul său le-a definitivat în posteritate. Un singur precept al lui Goethe nu-l pot subscrie. Artistul, spune el, trebuie să-și amintească mereu că există pentru public. Nu, după umila părere a mea, artistul trebuie să-și amintească mereu că e pus în slujba textului.

*

Dintre cei dinții care mi-au ascultat chemarea a fost și Emil Bobescu, director de scenă al Naționalului clujean. Emil Bobescu a fost unul dintre cei mai interesați oameni de teatru întîlniți în cariera mea. Descendent al unei familii celebre de artiști, care a delectat pe părinții noștri cu *Pecicolls*, *Clopotele din Corneville* și *Fiica doamnei Angot*, Bobescu are mai mult decît intuiția scenică, are, aș putea spune, teatrul în sine. Sînt artiști care, cu muncă de Pygmalion, studiază un rol, disecîndu-l, care-l pricep pînă-n cele mai mici amănunte, ca apoi să-l recompună într-un tot sintetic; sînt alții, în care rolul se descompune ca nebuloasa, în părți, părți, după un plan prestabilit. Criticii vorbesc competent despre artiștii-pygmalioni, dar bunul simț e de partea artiștilor-nebuloase. Pygmalion rămîne, oricît și-ar iubi opera, în afară. Goethe, în definirea propriului său geniu, vorbește de demon și de forță demoniacă. Forța demoniacă hotărăște un destin și implică neapărat spontaneitate. Iată cele două mari categorii de artiști: spontanii și laborioșii. Ion Petrescu a fost dintre cei dinții, Petre Sturza, din categoria a doua. Pe Ion Petrescu nu l-am cunoscut personal, ci numai din auzite (o fi și o doză de birfeală); se pare că era complet agramat. Cu cititul o mai rupea, dar cu scrisul rămăsese pînă la adinci bătrînețe o problemă. A trecut în repertoriul tradiției teatrale răvașul lui Ion Petrescu, răspunzînd unei invitațiuni de a juca într-o piesă modernă: « Io zoc dar nam froc », care tradus gramatical ar însemna: « Eu joc, dar n-am frac. »

În schimb, Petre Sturza, pe care am avut fericirea să-l cunosc, era un « charmeur ». Cult, foarte inteligent, minunat « causeur », și cu drept cuvînt ar trebui consi-

derat în multe privințe ca un inovator în teatrul român. Și totuși... Ion Petrescu exploda în rolul lui, în timp ce Petre Sturza se căznea s-adune.

Un rol complicat ca al lui Zaharia Trahanache, ins prostănac și naiv, căruia Ion Petrescu i-a imprimat adevăratul sens de bonomă naivitate, trăiește în tradiția teatrală prin simpatia lui Ion Petrescu, și nu prin cruzimea lui Caragiale. În acest caz actorul a depășit pe autor și a intuit în scrisul lui pe adevăratul erou. Ion Petrescu avea acea forță demoniacă; Petre Sturza era numai artistul extrem de inteligent. Cît se apropie gîndirea populară de geniul lui Goethe, cînd spune cu admirație că unul e dat dracului sau că o femeie are draci în ea. Ei bine, și Emil Bobescu era un artist din categoria demonizaților. El intuia orice noutate și rezolva orice dificultate. Între baletiste devenea maestru de balet, iar la pian, corepetitor. L-am văzut dirijînd orchestra cu o siguranță și cu o eleganță pe care mulți din marii dirijori i-ar fi invidiat-o. Cunoștea pe dinafară tot repertoriul operetelor celebre, după cum De Vecchi cunoștea tot repertoriul operelor italiene. Improviza oricînd un acompaniament și aranja totdeauna muzica de scenă. Emil Bobescu era un tip perfect euritmîc. Bineînțeles, el n-a fost apreciat la noi. Actorii se plîngeau că-i prea pisălog (foarte exact) și directorii că prea e farsă (absolut neexact). Dacă mi-ar fi fost cu puțință, l-aș fi recomandat regizor la o mare casă de filme. Acolo Emil Bobescu ar fi fost la locul lui. [...]

*

Literatura dramatică română e încă deficitară. Dacă în proză am ajuns la perfecțiunea romanului *Craii de Curtea-Veche* al lui Mateiu Caragiale și la grandoarea epică a romanului lui Rebreanu *Pădurea Spinzuraților* (subscriu cu amîndouă minile părerea lui Mihail Dragomirescu, potrivit căreia *Pădurea Spinzuraților* e o capodoperă a literaturii mondiale), dacă în poezie avem pe Arghezi și pe Ion Barbu, poeți care, dotați cu un dar de invenție deosebit de ascuțit și cu o profunziune de mijloace de exprimare, aduc revelația celor mai subtile date ale sensibilității moderne, literatura noastră dramatică șchioapătă. Și totuși avem trei capodopere dramatice: *Vlaicu Vodă*, *Scrisoarea pierdută* și *Cruciada copiilor*. Dar, fenomen ciudat pentru o provincie atît de românească ca Transilvania, *Vlaicu* nu interesează, *Scrisoarea* nu e înțeleasă, iar *Cruciada* e admisă numai din condescendență pentru că autorul e ardelean.

Nu știu dacă istoricii literari au studiat elementul dramatic din poezia noastră populară... și nu conflictele dureroase din balada sau povestirea epică, ci accentele de fatalitate tragică subînțeleasă în cele mai mici cîntece de dor și de iubire. De pildă:

*Spune mama că mă scoate
De la cîte, de la toate.
De la două nu mă poate,
De la mîndra, de la moarte.*

Iată cum în patru versuri de o gingășie quasi-idilică se pune parcă întreaga dramă a iubirii și a morții, temă care, prin potențarea și exclusivitatea ei, îmi amintește de fatalismul iubirii și morții lui Tristan și Isolda.

Sau în următorul poem:

*Peste Murăș, peste tău,
Ard două lumini de său,
Nime nu le poate stinge
Ori de-i ploaie, ori de ninge
Numai mîndra mea cînd plînge,
Iar cînd ride le aprinde.*

Rar, chiar în literatura mondială, versuri care să se fi înălțat la atîta frumusețe de expresie, la atîta puritate de simțire și la atîta bogăție de sensuri. Luminile care

ard mereu sînt dorurile veşnic treze, sînt candelile icoanei mereu pilpiînde, sînt stelele mereu veghetoare pe cer. Nimic nu poate stinge dorul, credinţa şi lumina, în întregime, decît lacrimile iubitei, şi nimic nu poate aduce lumea în orizontul ei uman decît zîmbetul iubitei.

Poezia populară română aduce revelaţia unei intense vieţi dramatice, colorată la suprafaţă cu suris dulce, dar frămîntînd în adîncime, de mari contorsiuni sufleteşti. Mai ales balada abundă în tablourile vii şi originale ale unei vieţi intens trăite sub zodia tragicului. Ar fi de ajuns să ne gîndim la legenda „Meşterului Manole”. Ce eroică luptă a meşterilor zidari pentru înfruntarea potrivnică a destinului, şi cîtă dîrzenie în hotărîrea lor de a jertfi, idealului, iubirea! Dar invocarea puterilor naturii ca să abată iubirea de la credinţă şi datorie! Dar plînsul soţioarei, strînsă în zidurile bisericii! Dar ingratitudea Domnului! Dar apoteoza zborului în înălţimea elanului, şi transformarea tragediei într-un izvor de legende...

Atita tragedie în fiecare moment!

Istoricii literaturii comparate vor să-i micşoreze valoarea, găsind legende şi în limba maghiară şi în limba sîrbă. Dar într-una se vorbeşte de o cetate şi în cealaltă de un pod. Anonimul poet român a luat, ca motiv simbolic, biserica. Mare deosebire! Alta e grandoearea epică a idealului dumnezeirii şi alta a unui folos trecător. * Şi mă gîndesc la toate încercările de a dramatiza legenda. Nici una n-a izbutit să dea fiorul tragic al baladei, şi nu vreau să iau în seamă puerilitatea domnului Eftimiu şi nici opintelile domnului Luca. Dar însuşi geniul domnului Blaga s-a arătat necorespunzător. Fiorul dramelor scrise este cu mult mai prejos decît cel al baladei « zise ».

* Cf. eseuul lui Paul Anghel: *Balada despre a fi în durată*, din vol. *Noua arhivă sentimentală* (n.r.)

*

[...] Claudel mă întoarce din nou la problema primară: În ce constă arta teatrală? Dacă fac o recapitulare critică a elementelor teatrale, de la titlul piesei şi pînă la lumina rivaltelor [*sic*!], arta teatrală îmi apare ca mare operă ritmică, aceea de a ritma o idee prin mijlocirea cuvîntului, decorului şi gestului. Şi, fiindcă este vorba de ritm, incontestabil că gestul şi mişcarea, cu multiplicitatea posibilităţilor lor, partea pantomimică, este esenţialul într-o reprezentare; glasul este adjuvantul imediat în calitatea lui de factor ritmic.

A găsi forma euritmică perfectă dintre idee, glas şi mişcare, adică a găsi ritmul nou şi adevărat în aspectul obişnuit al lucrurilor înseamnă a realiza o înscenare teatrală. De aceea teatrul are toate posibilităţile, de la transpunerea nudă a realităţii şi pînă la o compoziţie simbolică unde grupele scenice pot să sugereze numai, fără să reprezinte, cu singura condiţie: ca reprezentaţia să ritmeze ideea. [...]

*

În biroul meu se află un nou artist. Vorba vine, nou... Clujul îl cunoaşte fiindcă a jucat pe scena teatrului local la începutul fiinţării lui. Dar, fără astîmpăr, a trecut la Naţionalul de la Bucureşti, de aci la teatrele particulare, la revistă, apoi la Naţionalele din provincie, şi din nou la revistă... Acum, iată-l în faţa mea. E îmbrăcat în haine de străjer: pantaloni scurţi, tunică albastră cu insignă de comandant, ciorapi pînă la genunchi şi bocanci.

— Domnule director, zilele acestea se schimbă guvernul... vine ori Argetoianu, ori Goga... şi eu îs ca fraţii cu amîndoi. Uite, de la amîndoi cite o scrisoare...

Şi scoate portofelul să facă dovada proptelilor.

— Domnule director, ce mi-am zis... hai să mă înapoiez la Cluj. Cel puţin o să am director un intelectual... fiindcă m-am plictisit să mă conducă tot agramaţi. Şi chiar Majestatea Sa mi-a spus alaltăieri, la Breaza: « Du-te, minzule, la Cluj. Acolo-i locul tău... Am nevoie de comandanţi destoinici să-mi organizeze străjeria. Cei de acolo sînt nişte fleţi... ».

— Cu multă plăcere te-aş primi, dar vezi... e comitetul...

— Dă-l dracului de comitet... De asta te-ncurci dumneata?

— Apoi, mai e şi problema bugetului...

— Dă-l dracului de buget... De asta te-ncurci dumneata?

- Mă gîndesc și la atîția artiști care-și fac stagiul, în așteptarea unui loc.
— Dă-i dracului... De ăia te-ncurci dumneata?
Cu artistul străjer e greu s-o scoți la capăt. El are un răspuns infailibil: Dă-i dracului... de ăia te-ncurci dumneata?
— Domnul meu, aș dori să știu cum de ai ales tocmai Clujul?
— Păi, nu ți-am spus?... Regele, Goga, Argetoianu...
Ce rău îmi pare că nici poziția mea administrativă și nici firea mea nu-mi permit să-i întorc vorba: «Dă-i dracului... de ăia te-ncurci dumneata?».
Omul totuși mă interesează. E un tip de trecut la colecție.
— Să presupunem că te angajez... ce garanție am că ai să rămîi definitiv și n-ai s-o iei razna haihui?
— Pe cuvîntul meu de străjer... și ridică dreapta în sus.
— Trecutul dumitale aventuros nu prezintă nici o garanție.
Străjerul izbucnește în ris.
— Am fugit de Puicuța.
— De Puicuța?
— Da... de fosta mea nevastă.
Nu știu dacă discreția este o virtute înscrisă în catechismul străjerilor, fiindcă omul meu îi dă drumul cu dezinvoltură. Fosta sa nevastă, Puicuța, este artistă la București, artistă de talent, dar groaznic de urîtă. A luat-o de gura «băbacei», care stăruia să se-nsoare c-o fată bună.
— Bună o fi, domnule director... dar e «Moartea-n vacanță». Și, ca un făcut, unde ajung eu, hop și ea după mine.
— Te pomenești cu ea aici, rid eu.

Absolvenții clasei de vioară a profesorului Rudolf Mollerher — Conservatorul din București, 1906. De la stînga la dreapta: Alexandrescu, Victor Papiian (în picioare), prof. Rudolf Mollerher (înjloc), Mișu Mihăilescu, Ionel Nestorescu.

- O omor, cât e ea de moarte.
- Și, cu un gest reflex, pune mîna pe centură, parcă să caute pumnalul.
- Să-ți spun una bună, domnule director... Uite la mine, sint om în putere... dar în noaptea nunții am dat chix. Și în prima, și-n a doua, și-n a treia...
- Ce spui? mă minunez eu.
- Și ar trebui să-mi fie rușine. Dar uite, zău, pe cuvîntul meu de străjer, că nu-mi e...
- Atunci, nevasta dumitale...
- E și azi fecioară, dacă nu s-o fi găsit vreun fleț să-și facă milă de ea...

*

Dacă problema Misterului nu poate face obiectul preocupărilor mele, mă gîndesc, în schimb, tot mai serios la acea artă populară, ieșită spontan din gura obștei, cunoscută sub numele de *Commedia dell'Arte*. Comedii improvizate la început de artiști, cam în felul scenelor dintre clovni, care de bună seamă sint autenticii continuatori ai acelor artiști populari, pe jumătate actori, pe jumătate saltimbanci, histrioni, jongleuri, actori și mimi. Poate că artiștii noștri ar trebui să se gîndească mai mult la arta comedianților «dell'Arte». E un lucru constatat că, pentru ei, vorba avea mai puțină importanță ca gestul, ca și la clovni, ca și la artiștii filmului mut (Charles Chaplin). Și cum cei mai mulți jucau mascați sau grimați caricatural (ca și clovni), pierzînd astfel tot folosul expresiv al mimicii, arta lor pretindea un excedent pantomimic. Artistul «Commediei dell'Arte» era un ins dotat cu foarte mari posibilități. El trebuia să aibă înlădieri și iuteală de clovn, să fie bun gimnast și mai ales dansator, sprinten și elegant. Se cereau imperios aceste însușiri fizice, neglijate în teatrul cult, și pe care cinematograful și revista, noile genuri de artă, le-au reînviat. Tot aici interveneau așa numitele «lazzi», care în teatrul actual mai persistă sub formă de «cirlige» sau efecte bufe, pe atunci extrem de numeroase. Ele porneau de la schime, grimase și strîmbături caraghioase, treceau prin toată aiureala surzilor și bilbliților, ca să ajungă la substituirea de persoane, cum ar fi trecerea lui Figaro în locul Rozinei, în timp ce dansează cu Don Bartoldo.

De mare efect erau bătaia, palmele peste obrazul umflat cu aer, ca să sune mai bine, sau bastonadele. Multe s-au perpetuat în clovneriile circului. Purecele ridicat din capul vecinului, și pus sub călcii să fie strivit, sau musca prinsă din zbor, să-i tai aripile și să le mănînci cu poftă... Multe din aceste «lazzi» au rămas memorabile. Scaramouche, la 83 de ani, putea plesni adversarul cu piciorul în față, sau să facă tumbe cu paharul plin, fără să-l verse. Toate aceste bufonerie ni s-ar părea pe scenă ne la locul lor. Nu atît fiindcă gustul publicului s-ar fi schimbat, ci fiindcă ele necesită multă artă, grea artă, arta gestului.

Dar nu numai de însușiri fizice trebuia să dea dovadă artistul în «Commedia dell'Arte». El era într-un continuu exercițiu spiritual. Avea nevoie de multă imaginație ca să inventeze acele «cirlige». (De bună seamă, multe se perpetuau prin tradiție, dar ambiția omului de artă, din toate timpurile, a fost să scoată ceva nou.) Era nevoie și de o mare erudiție. Actorii aveau niște condici personale, în care notau tot ce observau, tot ce citeau sau auzeau și din care puteau reține ceva de folos pentru rolurile lor. Memoria le era plină de descrieri, discursuri de iubire, pagini de reproșuri, sentințe filosofice, ca să fie gata la orice ocazie. Să ne gîndim puțin la tensiunea unui artist al «Commediei dell'Arte» cînd era pe scenă. El n-avea să răspundă numai cerințelor rolului, dar și ripostelor neașteptate ale partenerului. Se iscau adevărate dueluri, desfășurate cu eleganță, naturalețe și voie bună, așa ca să nu vatăme ritmul accelerat al comediei. Unii, mai pedanți, exagerau nota improvizăției, recitau poezii sau narau fragmente din Boccaccio și din alți nuveliști contemporani. Aceste elemente literare, pretențios împrumutate, nu erau în favoarea piesei, fiindcă vătămau spontaneitatea și simplitatea dialogului prin toate floricelele stilistice și bombasticismul verbal al secolului.

Mă bate gîndul ca înainte de a reprezenta la Studio unul din scenariile colecției Adolfo Bertoli, să joc piesa lui Nicollo Machiavelli, *Mandragora*.

Meritul lui Machiavelli este tocmai acela de a fi făcut apel la comedia improvizată, la « Commedia dell'Arte ». Aceeași voie bună, aceeași spontaneitate, aceeași vervă, aceleași libertăți și licențe. Și, totuși, mă tem să reprezint azi în România o piesă care a fost jucată sub auspiciile Papei Leon X. Sub forma cea mai ocolită, subiectul ar putea fi rezumat: Tinărul Calimac iubește pe frumoasa și virtuoasa Lucreția, soția lui Nicio, un prost și un nătîng, care dorește cu ardoare un copil. Calimac, cu ajutorul lui Ligurio, un Arlequin sau un Coviello, va ști să profite. Se va da drept doctorul, bun cunoscător al secretului folosit cu succes de regina Franței în asemenea pricini. Secretul se reduce la o poțiune de mandragoră. Totuși, este o dificultate, una singură: primul care va îmbrățișa femeia în focurile exaltate ale poțiunii, va cădea trăsmit de puterea otrăvii. « Cum fac regii Franței? » întreabă nătîngul bărbat. Ca să nu piară, regele folosește o cale puțin cam « acana ». Lasă primejdia să cadă asupra primului venit. Așa va face și Nicio. Or, primul venit se va întîmpla să fie chiar Calimac.

Oricît m-ar fi ispitit delicioasa comedie al lui Machiavelli, am rezistat. Prea erau aproape de loja directorială fotoliile procurorului, chestorului și comendurii pieței.

*

Asist cu plăcere la *Cidul*, și încintarea produsă de nobilele versuri mă asigură împotriva vreunei deficiențe de judecată. În timpul din urmă, ideile freudiene au schimonosit gîndurile autorilor dramatici. Nu-mi sînt străine acuzele împotriva teatrului cornelian: ba că e grandilocvent, ba că e prea raționalist, ba că e prea uscat... Slăbiciunea umană și inexorabila hotărîre a destinului, cele două mari pricini deslănțuitoare de tragic, lipsesc aproape cu totul din teatrul lui Corneille. El n-are măreția impunătoare a teatrului grec și nici copleșitoarea tălăzuire a lui Shakespeare. Și, totuși, teatrul lui Corneille, dacă vrem să fim cinstiți, rămîne o încintare. S-ar putea crede că e o antinomie între bogăția de rafinament quasi-senzuală a lui Oscar Wilde și sobrietatea eroică a lui Corneille. Lucru absolut inexact. Pretenții de snobi, care nu admit ca același suflet să guste și pe Debussy, și pe Beethoven; pretenții de seci cărturari, care dau sentințe istorice după manifestațiile de artă; și pretenții de critic caraghios, care ierarhizează valorile artistice după criterii sociale. Sufletul uman are o întinsă claviatură a simțirii. Oricît s-ar analiza cromatic subtilitatea voluptății efemere, pedala eroismului continuă să răsune majestuos.

*

A dat buzna peste mine, în lojă, artistul străjer.

— Domnule director, domnule director... mare bucurie! A căzut guvernul și a venit Goga...

*

Teatrul se agită ca un furnicar bătut de furtună. Artiștii pleacă, vin, aleargă. Repetițiile nu se mai țin, pe afișe apar banderole cu înlocuitori. Bonbon și cu Pomery au fugit la București fără concediu.

S-a schimbat guvernul!

Pe stradă mă întîmpină figuri ironice (nu mă credeam atît de cunoscut). Beneficiarii gratuităților sînt alarmați; iar gazetarii, care mă agrăiau cu: « Maestre și domnule director... », mă cam iau în balon: « Ce ne facem, șefule?... S-a schimbat guvernul... ».

În lojă au apărut figuri simandicoase, care de la « preluarea imperiului » n-au mai dat pe la teatru. Sînt candidații pentru locul în « spe », care țin să se arate obștei.

Eu mă simt însă tare. Am contract cu Ministerul pe cinci ani... și apoi, Lupaș, ministrul artelor, mi-e prieten.

(Va urma)

JURNAL

Ioan C. FILITTI
Un admirator al lui
Titu MAIORESCU

MARELE PRESTIGIU DE CARE S-A BUCURAT Titu Maiorescu este prea bine cunoscut¹ pentru ca o nouă mărturie să pară relevantă. Și, totuși...

Paginile jurnalului* ținut de istoricul I. C. Filitti — înalt funcționar în Ministerul de Externe la data redactării lor — includ aprecierile cuiva care îl prețuia pe Titu Maiorescu nu numai ca îndrumător artistic și cultural ci și ca om politic și diplomat. Această ipostază este cea care predomină în însemnările istoricului, și faptul este cu totul firesc.

Devenit la 28 martie/10 aprilie 1912 prim-ministru, Titu Maiorescu deținea și portofoliul Externelor, fiind deci șeful lui I. C. Filitti. Relațiile dintre cei doi au fost dublate de o afecțiune deosebită, înregistrată de jurnal.

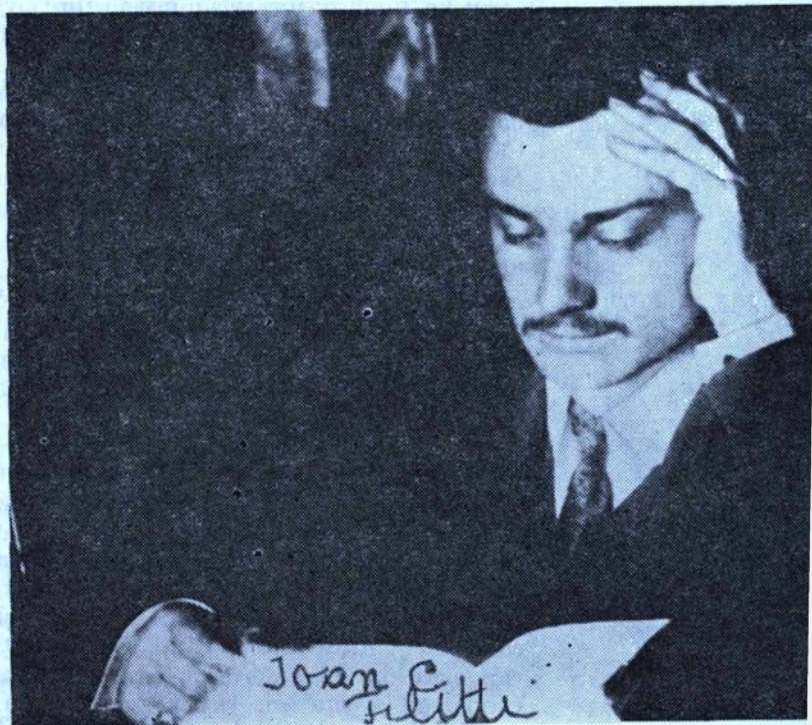
În momentul când s-a decis să-și înceapă notațiile zilnice, I. C. Filitti avea sentimentul că se află la o răscruce a existenței sale. Născut în 1879, făcuse o frumoasă carieră în diplomație, ajungând în 1912 director al afacerilor politice și contenciosului; paralel cu îndatoririle de serviciu, el a desfășurat o remarcabilă activitate de istoric interesat de epocile medii și modernă ale trecutului național, contribuțiile sale documentare și interpretative având să-și găsească recunoașterea în alegerea ca membru corespondent al Academiei Române în anul 1915.²

În 1913, când începe să-și țină jurnalul, I. C. Filitti voia să abandoneze cariera diplomatică, «nepotrivită firii mele», simțindu-se atras de politica internă. Decizia însă era greu de luat. În acest sens — notează el la 15 mai 1913 — *m-am hotărât azi, după multă șovăială,*

¹ Vezi pe larg, Z. Ornea — *Viața lui Titu Maiorescu*, 2 vol., Editura „Cartea Românească”, București, 1986—1987.

* Jurnalul se află în posesia fiului său, Manole Filitti, căruia îi rămânem recunoscători pentru bunăvoința cu care ni l-a pus la dispoziție, îngăduind publicarea fragmentelor ce urmează.

² Pentru viața și opera lui I. C. Filitti, vezi studiul introductiv al Georgetei Penelea la I. C. Filitti, *Opere alese*, „Editura Eminescu”, București, 1985.

a vorbi d-lui Titu Maiorescu, prim-ministru și ministru de externe, de a cărei deosebită bunăvoință m-am bucurat de când se află în capul departamentului afacerilor străine. M-a întâmpinat părintește.»

I. C. Filitti nu a consemnat discuția cu Titu Maiorescu. Avem însă tot temeiul să credem că a fost îndemnat să rămână în diplomație, deoarece își va continua activitatea în Ministerul de Externe, ca unul din colaboratorii cei mai apropiați ai lui Titu Maiorescu, care îl va numi secretar al Conferinței de pace de la București din anul 1913.

Însemnările lui I. C. Filitti îl surprind pe Titu Maiorescu la apogeul carierei sale politice: nu numai că deține postul cel mai înalt al ierarhiei administrative — șef al guvernului —, dar Conferința de pace de la București îi aduce și o aură internațională, făcând din el un fel de

«Literat, filosof, profesor, Maiorescu ... s-a dovedit diplomat deplin» [fragmente dintr-un jurnal politic]

Marti, 9/22 iulie 1913. Dimineata Maiorescu a convocat pe amicul meu Pisoski (ministru plenipotențiar, agent diplomatic la Cairo, aflator în aceste împrejurări la București) și pe mine și ne-a dictat telegrama de trimis la Belgrad și la Atena cu privire la părerea României că negociațiile de pace trebuie să se urmeze la București și nu la Niș, deoarece la Niș, departe de orice contact cu părerile marilor puteri, bănuiala acestora s-ar putea deștepta și ar putea provoca intervenția lor energetică. Dimpotrivă, la București, reprezentanții marilor puteri ar fi în curent cu negociațiile, și-ar putea da oficios părerea și astfel lucrările n-ar fi zădărnice. După amiază, pe cind Pisoski și eu cifram această telegramă, ministrul Italiei la București, baron Fasciotti, a predat lui Maiorescu o telegramă a leg[ăției] Italiei de la Sofia în care regele Ferdinand al Bulgariei ⁵ cerea ca România să intervieve la Belgrad și Atena pentru încheierea păcii cel mai tîrziu a 2-a zi dimineata. Pisoski a văzut în această telegramă un «*cri de détresse*» al regelui Ferdinand. Eu nu m-am emoționat așa mult și m-am arătat mai neîncrăzător deoarece perfidia bulgară mă făcuse sceptic. Mi-am adus aminte de fabula «*Au loup!*». Maiorescu s-a dus la rege cu această telegramă și apoi a trimis să mă cheme. M-am dus la el cu Pisoski. Am cifrat pînă seara la 9 telegrame la Belgrad și Atena cerind, în urma intervenției regelui Ferdinand, să se încheie armistițiu provizoriu la Niș.

10/23 iulie 1913. Grecia a primit și ea ca negociațiile de pace să se urmeze la București. Cere ca și armistițiul să se încheie tot la București. România e arbitru

⁵ Ferdinand de Saxa Coburg (1861—1948), principe (din 1887), apoi țar al Bulgariei (1908—1918).

arbitru al Europei de sud-est. Ca subaltern, I. C. Filitti îi urmărește, cu admirație, politica și îl secondează cu devotament; jurnalul său constituie, aici, un izvor de primă însemnătate.³

I. C. Filitti a continuat relațiile cu Titu Maiorescu și după ce acesta a părăsit funcțiile guvernamentale, la izbucnirea primului război mondial amindoi aflindu-se în tabăra adversarilor

³ Pentru acest capitol de istorie națională și europeană — care privește războaiele balcanice din anii 1912—1913 — mai dispunem de o altă sursă memorialistică: savuroasele amintiri ale diplomatului Dimitrie Ghica, viitor ministru de externe în guvernul N. Iorga (1931—1932), aflate în arhiva de la Hoover Institution on War, Revolution and Peace (U.S.A.) Profund implicat în desfășurarea crizei balcanice, D. Ghica aduce și el o mărturie de cel mai mare interes asupra situației interne și internaționale din timpul participării României la cel de al doilea război balcanic. (Vezi Gh. N. Căzan și Ș. Rădulescu-Zoner, *România și Tripla Alianță, 1878—1914*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979.) O confruntare a celor două mărturii va trebui să fie întreprinsă.

alianței cu Antanta.⁴ Poziția lui I. C. Filitti era determinată de teama ce i-o inspira Rusia țaristă. «*Adevărul* — nota el la 15 septembrie 1914 — este că Austria trebuie descompusă, e putredă, dar nu azi, căci ar fi în folosul Rusiei și nu trebuie să fie așa.»

Istoria a urmat alt curs. Titu Maiorescu n-a mai apucat să vadă împlinirea idealului unității naționale, stingindu-se din viață la 18 iunie/1 iulie 1917.

Însemnările lui I. C. Filitti luminează activitatea de om politic și diplomat a lui Titu Maiorescu, relevînd calitățile unei personalități complexe, care a avut un rol atît de mare în istoria noastră politică și culturală.

Georgeta PENELEA
Florin CONSTANTINIU

⁴ Au rămas amindoi la București, sub ocupație; I. C. Filitti a fost purtătorul unor mesaje ale feldmareșalului von Mackensen pentru Titu Maiorescu, pe care voia să-l întâlnească; acesta refuza. (Cf. Z. Ornea, *op. cit.*, vol. II, pp. 287—288).

păcei în Balcani. Carol I nu poate dori o mai strălucită încheiere a domniei sale, iar guvernul Maiorescu și deci partidul conservator și-au înscris o pagină de aur în istoria țării. Literat, filosof, profesor, Maiorescu, pus fără pregătire specială în fruntea departamentului de externe în împrejurări atât de grele, s-a dovedit diplomat deplin. Singele său rece, dibăcia sa în relațiile sociale au dus la acest rezultat care-l cinstește și pe el, mindrește partidul conservator și înalță țara.

Duminică 4 august stil vechi 1913. [...] Granița rectificată⁶, echilibrul balcanic stabilit sub egida noastră și în folosul nostru, pacea restabilită fără Europa și în opt zile numai, iată rezultatul tactului diplomatic al lui Maiorescu, servit de împrejurări întru atât întru cât conflictul între foștii aliați pe care-l prevăzuse — trenul pe care-l aștepta — a izbucnit mai repede decât se putea crede.

[...] Plină de învățăminte viața lui Maiorescu. Profesor, lovit în piinea sa de guverne adverse și silit a-și căuta agonisita nouă în avocatură; în politică, totdeauna pe al doilea plan, după șeful grupării sale; partizani personali, nu; camarilă, nu; sub acuzație în timpul războiului independenței⁷; mai mult în opoziție decât în guvern; gândindu-se acum șase ani să-și isprăvească zilele în străinătate; împrejurările îl ridică deodată la înălțimi pe care alții în zadar le-au visat o viață întreagă. Cum singur mi-o spune: «*Cu cât fugi mai mult după ceva, cu atât ești mai departe de a-l avea*».

Mie mi-a încredințat Maiorescu în ziua de 30 iulie protocolul secret pe care l-am copiat în patru exemplare și prin care România, Serbia, Muntenegru și Grecia își garantau mutual rezultatele tratatului de la București până la ratificarea lor [sic!] de către sobrana bulgărească. Am umblat pe la delegații care aveau să semneze acest act (pentru România Maiorescu, Take, Marghiloman și Dissescu⁸), iar exemplarul României l-am remis lui Maiorescu, care mi-a zis că-l va da în păstrare regelui. «*C'est donc vous l'homme de confiance*», mi-a zis Politis cu acest prilej. Și sint într-adevăr fericit de a mă fi bucurat de încrederea lui Maiorescu. Multe am învățat de la el în arta de a umbla cu lumea. De mi-ar da Dumnezeu răbdarea și calmul lui pentru a le pune în aplicare!

Semmering, 8/21 septembrie 1913. Viața este făcută într-adevăr dintr-o serie de întâmplări. «*C'est un grand mystère que celui des rencontres*» a scris Robert de Montesquiou.⁹ Pe Maiorescu l-am cunoscut acum vreo cinci ani. Mergeam cu familia la Berchtesgaden. Era în tren și Maiorescu. L-am fost prezentat și am vorbit cu el mult. Atunci mi-a spus între altele despre D. Sturdza¹⁰: «*C'est un homme qui est arrivé*

Mart. 9/22 Iulie 1913
Bismarck Maiorescu a convocat pe amic
meu Prosski (ministru plenipotențiar, apud
Diplomatic la Caiso, aflat în acata impen
la București) și pe mine și ne-a dictat telegr
me de trimis la Belgrad și la Alina cu
pînă la părea României că negocierile
de pace trebuie să se umeze la București, și
nu la Nis de overce. La Nis, departe
de orice contact cu părțile marilor puteri,
bunurile acestora s'ar putea deșerta și
putea provoca intervenții lor nepozi. Și

⁶ Referire la dobîndirea Cadrilatorului prin Pacea de la București (1913).

⁷ Membrii guvernului conservator — din care Titu Maiorescu făcuse parte — condus de Lascăr Catargiu, fuseseră dați în judecată în urma unui vot al Camerei deputaților, controlată de liberali; mai târziu, la intervenția primului ministru Ion C. Brătianu, acuzația a fost retrasă.

⁸ C. D. Dissescu (1854—1932), profesor de drept administrativ și constituțional, om politic conservator.

⁹ Robert de Montesquiou (1855—1921), poet și memorialist francez. În 1913 s-a aflat la București.

¹⁰ D. A. Sturdza (1833—1914), om politic liberal, de mai multe ori ministru și prim-ministru.

REVISTA ISTORICĂ ROMÂNĂ

J. C. FILITTI
DESPRE „LEGĂTURA”
LUI MIHAI VITEAZUL

MCMXXXII
VOL. II. FASC. II-III

LETTRES ET EXTRAITS CONCERNANT LES RELATIONS DES PRINCIPAUTÉS ROUMAINES AVEC LA FRANCE (1728-1810) PUBLIÉS PAR JEAN C. FILITTI

IMPRIMERIE „PROFESIONNELLE”, DEMETRE C. IONESCO
BUCUREȘTI
1915

par le travail dans un pays où l'on ne travaille pas. Cu o inteligență mediocră, dar cu o uriașă putere de muncă, Sturdza s-a impus. Maiorescu se gindea atunci să-și vinză casa din București și să se retragă în străinătate. Era în opoziție de la 1901! Liberalii erau la putere. Un an după, Ionel Brătianu înlocuise provizoriu la externe pe D. Sturdza, a cărui sănătate se zdruncinase. Am cerut să fiu transferat la Roma, știind că situația mea în administrația centrală va fi de așa natură că nu-mi va conveni. După 2 ani de ședere la Roma, guvernul liberal se retrage. Vine la cîrmă Carp, care era menit să aibă contra lui în alegeri și pe liberali și pe takiști și deci nu făgăduia a reuși. Externele sînt date lui Maiorescu. Atunci, după destulă ezitare, scriu unui prieten la București că aș reveni bucuros în administrația centrală într-o situație potrivită. Prietenul — Al. G. Florescu, mai apoi ministru la Atena — vorbește lui Maiorescu, care-și aduce aminte că am făcut bună impresie asupra-i cînd, cîțiva ani mai înainte, mă cunoscuse prima oară. Peste puține zile se primește la legăția din Roma — era ministru Nanu — telegrama lui Maiorescu că sînt numit director al cabinetului. Mai puțin ca un an după aceea sînt transferat la direcția politică în locul lui N. Filodor, pe care

Maiorescu îl găsisese puțin nimerit pentru funcția ce ocupa. Și astfel, printr-o întîlnire întîmplătoare în tren cu un om care nici nu se mai gindea să fie ministru, m-am ridicat mereu, am lucrat la multe chestiuni interesante, dar mi-am făcut și mulți vrăjmași.

2/15 noemvrie 1914. Zilele trecute Vassiliu m-a lăsat să înțeleg că Brătianu are oarecare temere că în parlamentul ce se va deschide la 15 nov[embrie] s-ar putea o coaliție pe sub mînă între Costinescu ¹¹, Filipescu ¹² și Take. Că ar fi bine deci dacă Maiorescu, Carp și Marghiloman ar vorbi pentru ca primul ministru răspunzînd să se poată bizui pe autoritatea lor și să-și asigure o majoritate în afară de cercul îngust al partidului.

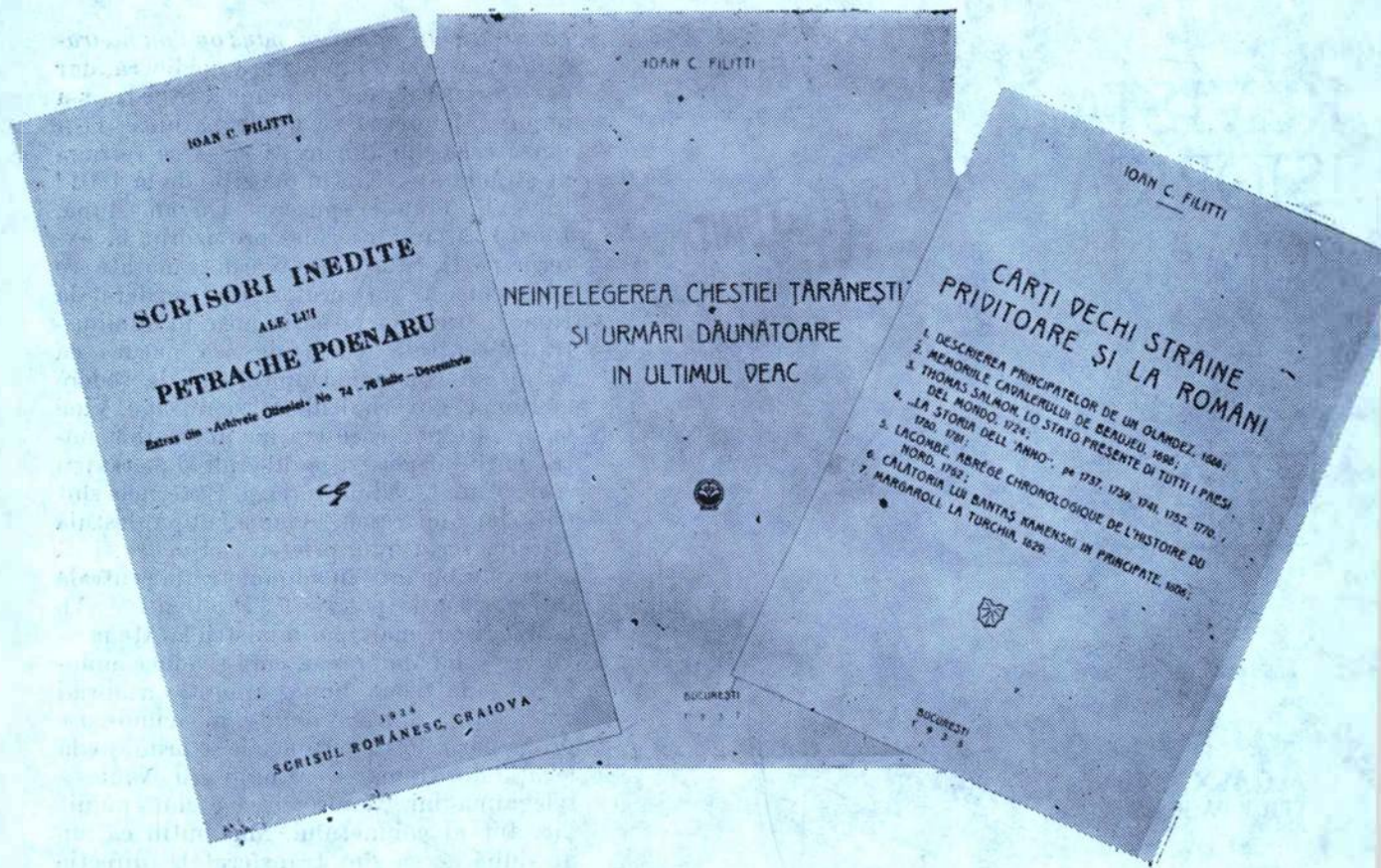
Am fost la Maiorescu azi dimineată. Mi-a spus că dacă sănătatea îi va permite, va vorbi în parlament în sensul să se acorde încredere guvernului, după cum și anul trecut liberalii au acordat încredere guvernului Maiorescu.

La 3 am văzut pe Carp. Acesta este intransigent. Dacă va vorbi, va vorbi numai spre a cere imediată intrare în acțiune contra Rusiei. Pe nici o altă bază, de neutralitate ori de așteptare nu este dispus a întinde o pirghie de ajutor lui Brătianu, pe care-l socotește prea slab.

Majoritatea comitetului executiv a dat tot azi dreptate lui Marghiloman împotriva nebuniilor lui Filipescu. Dar majoritatea este totodată de părere că guvernul Bră-

¹¹ Emil Costinescu (1844—1921), bancher și om politic liberal.

¹² N. Filipescu (1862—1916), om politic conservator.

tianu e prea slab și trebuie înlocuit.¹³ E mai mult chestie de politică internă. În realitate Brătianu vrea să mai aștepte și Marghiloman tot așa.

16 fevr[uarie]/1 martie 1915. [...] Pe cînd fiul meu ¹⁴ se naștea, eram la Maiorescu acasă. Mi-a spus că a rein[n]noit alianța noastră pe vremea cînd se discuta la Petersburg chestia Silistrei și aveam contra — vezi mai sus spusele lui Nanu ¹⁵ — Tripla Înțelegere. Nu era să dăm cu piciorul Triplei Alianțe și să rămînem ca « frunza pe apă. ¹⁶ »

Azi 28 mai 1915 am luat parte întîia oară la o ședință a Academiei. Am mulțumit pentru alegere și am dăruit cîteva acte vechi. M-am bucurat că era de față Maiorescu. Sănătos, vioi și cînd mă gîndesc că la congresul conservator generalul Argetoianu ¹⁷ l-a apostrofat că mai bine rămînea totdeauna la ale școalei și ale literaturii!

¹³ Evenimentele au validat politica preconizată și urmată de guvernul Brătianu. Anii de neutralitate au fost folosiți pentru pregătirea intrării României în război, în vederea împlinirii idealului unității naționale.

¹⁴ Barbu Filitti (1915—1970), viitor ofițer de cavalerie.

¹⁵ C. Nanu era pe atunci ministru la Petersburg. Îi spusese că Anglia « ne-a fost curat ostilă, Franța tot așa... neamțul a fost cel ce ne-a sprijinit ».

¹⁶ Tratatul secret al României cu Puterile Centrale (Austro-Ungaria, Germania și Italia) a fost reinnoit separat la 23 ianuarie/5 februarie 1913, 13/26 februarie 1913 și, respectiv, 20 februarie/5 martie 1913. Conferința marilor puteri, întrunită la Petersburg pentru a media în diferendul româno-bulgar, s-a desfășurat între 18/31 martie — 26 aprilie/9 mai 1913. Reinnoirea alianței cu Puterile Centrale urmărea obținerea sprijinului acestora pentru poziția României în ajunul celui de al doilea război balcanic (1913).

¹⁷ Ion Argetoianu (1841—1928), general, devenit după pensionare membru al partidului conservator; ministru de război pentru cîteva luni (martie—octombrie 1912) în guvernul prezidat de Titu Maiorescu.

Joi 29 oct[ombrie 1915]. Văzut pe Maiorescu. *À propos* de nebunia de la noi cu Franța, vorbește de nebunia ce a cuprins pe olandezi în sec. XVII pentru lalelele negre. După cîtiva ani, mulți oameni erau ruinați din pricina acestei nebulii.

[6]/19 noiembrie 1915. [...] În ipoteza victoriei Puterilor Centrale, Brătianu vrea să obție ceva numai fiindcă frontul nostru de la Prut e o barieră care servește acelor puteri prin simpla noastră neutralitate.

Maiorescu îl cred gata să facă un guvern contra Rusiei.¹⁸ Eu i-am spus că el ar putea realiza așa ceva. Carp și Marghiloman nu, căci persoanele lor sînt o provocare a opiniei publice.

Am plecat la țară în ziua de *sîmbătă 13 august*. A doua zi trebuia să fie Consiliu de Coroană. Nu credeam că va ieși mobilizare, credeam că va fi neutralitate. Cu vreo opt zile înainte văzusem pe Maiorescu. Îmi spusese că regele îl asigurase că nu va lua hotărîri fără a consulta și pe șefii ceilalți. A fost deci consiliu. Regele însă a venit cu un *fait accompli*, declarînd că ratifică actele guvernului său, adică aranjamentele cu Quadrupla. Regele a fost mișcător. Carp a spus că[-i] e teamă că vom fi învinși și atunci Brătianu va vedea că a greșit. Maiorescu și Marghiloman au spus că nu cred că momentul e bine ales și că ar trebui să se mai aștepte. Apoi toți s-au inclinat în fața hotărîrii suveranului.

8/21 sept[embrie] 1916. De la 10—11 interesantă conversație cu Maiorescu. Mă dusesem să-i exprim părerea unei necesități de a impune în împrejurările actuale lui Brătianu o colaborare cu celelalte partide. E inadmisibil ca, după greșala netăgăduită diplomatică și militară comisă de guvernul liberal¹⁹, să se încunune cu glorie dacă, în cele din urmă, nu prin meritul său, ci ca rezultat al coaliției universale contra Germaniei, va realiza idealul național. Atotputernicia Brătienilor, deja simțită dinainte, ar deveni intolerabilă. Dacă realizarea idealului național trebuie să predomine în cugetul oricărui român, viața viitoare în România mare trebuie să preocupe de asemeni pe oamenii de stat. Realizarea idealului național nu presupune neapărat cîrmuirea exclusivă a Brătienilor și prezența *oamenilor* lor, Iliescu²⁰ și Crăiniceanu²¹ în fruntea comandamentelor.

Maiorescu îmi zice că situația de pe fronturi nu arată că Germania ar fi îngenunchiată. Nici Lembergul n-a căzut. Se prea poate ca războiul să nu ducă la o lichidare generală și atunci statele mici, măcar acelea care n-au avut victorii, să se mulțumească a nu pierde nimic. Situația fruntariilor noastre iară nu este încurajatoare. Față de asemenea eventualități, e mai bine ca România să aibă o grupare politică de rezervă. Va fi interesant de urmărit alegerile din America. Dacă triumfă Wilson, dorința acestuia e, pare-se, de a stăruî pentru pace, la nevoie de a o impune, constatînd zadarnice vărsări de sînge. Faimosul rezervoriu de oameni din Rusia nu se vedește. Față de noi se prea poate ca Rusia să nici nu ne dorească victoria. Invers, dacă am fi mers contra Rusiei, ajutorul unguresc ar fi fost desigur într-adins tardiv și poate că Rusia hotăra pe bulgari împotriva noastră. Nu e sigur în fine că Anglia dorește descompunerea Austro-Ungariei și prezența Rusiei la Constantinopol. Apoi problema naționalităților în Austro-Ungaria e foarte complexă încît și din acest punct de vedere poate fi îndoială dacă în viitorul congres soluția va fi cum o dorim noi.

¹⁸ Referire la posibilitatea constituirii unui guvern conservator, ostil Antantei.

¹⁹ Guvernul condus de Ion C. Brătianu, cu a cărui politică autorul se afla — cum se poate constata din însemnările sale — în total dezacord.

²⁰ Dumitru Iliescu (1865—?), general, șef al Marelui Cartier General (1916).

²¹ Gr. Crăiniceanu (1852—1935), general, a comandat armata a II-a care a operat în Transilvania.

JURNAL

Tudor TEODORESCU- BRANIȘTE

Criticul și publicistul Eugen LOVINESCU

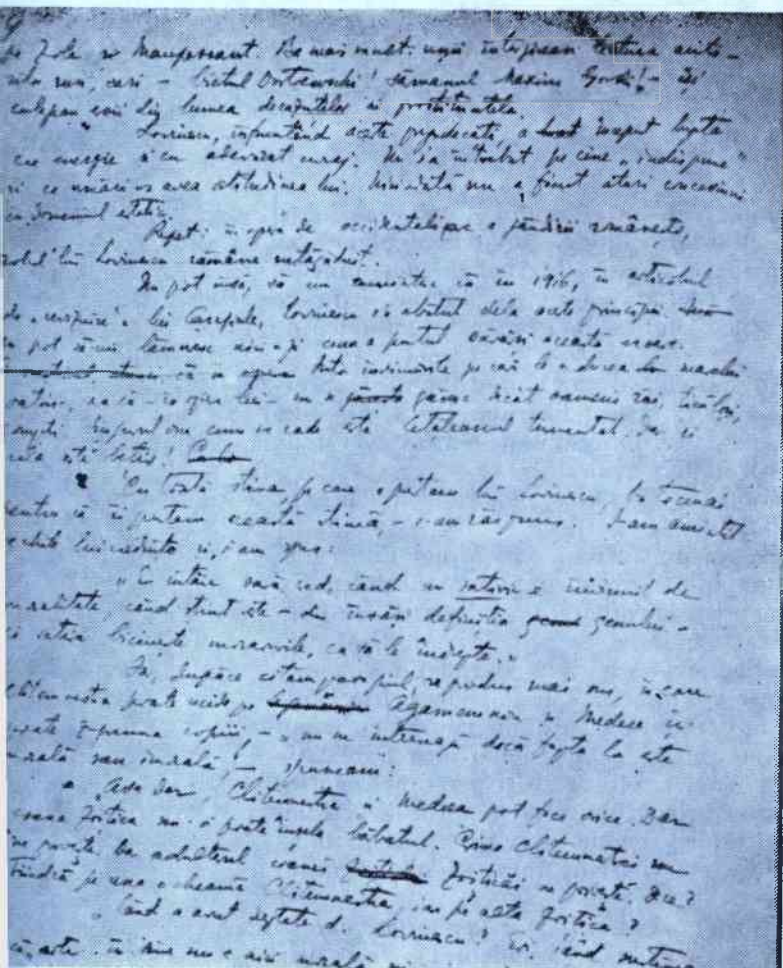
TUDOR TEODORESCU-BRANIȘTE ȘI-A făcut debutul publicistic în 1915, în coloanele ziarului „Rampa“, cu o serie de cronici și adnotări literare pe care le semna — fiind încă elev al liceului din Pitești — sub pseudonimul Andrei Braniște. Când, în 1922, își aduna în volumul *Oameni și cărți*, apărut la editura „Socec“, câteva din primele sale foiletoane critice publicate fie în „Rampa“, fie în alte periodice, tinărul cronicar literar se prezenta, în cele nu mai mult de zece rânduri ce țineau loc de prefață, printr-o foarte succintă, dar și destul de echivocă profesiune de credință. « *Cred — scria Braniște — că rolul criticei este explicativ. Sînt momente însă, cînd e nevoie să distrugi. Iar dacă cuvîntul mi-a depășit uneori — prin violență — gîndul, e că omul nu se poate totdeauna stăpîni* ».

De fapt, nici unul dintre comentariile sale din acei ani, pe marginea fenomenului literar, așa cum ne dezvăluie volumul apărut acum mai bine de șase decenii, nu ne lasă impresia unor însemnări de tipul recenziilor plate, « de serviciu » — cum li se spunea în limbajul gazetăresc. Dimpotrivă. Pana temerarului publicist de mai tîrziu începea să-și arate ascuțișul și în fața unor nume care, la vremea aceea, își aveau consolidat prestigiul în cîmpul literelor, românești. Exemplul cel mai concludent ni-l oferă foiletoanele sale critice la adresa lui Eugen Lovinescu, pe care-l prețuia ca un demn urmaș al lui Maiorescu pe linia estetismului, dar căruia nu i-a trecut cu vederea, cînd a fost cazul, unele exagerări și inconsecvențe în aprecieri. În două dintre aceste articole — unul intitulat *E. Lovinescu* (datat 14 noiembrie 1915), celălalt, apărut la 13 iulie 1916 sub titlul *În jurul lui Caragiale*, Braniște lua poziție netă împotriva « revizuirilor » expuse de Lovinescu în volumul III din *Critice* cu privire la satira teatrului lui Caragiale, anatemitată ca lipsită de originalitate și acuzată de imoralitate. Într-un al treilea articol inclus în volumul din 1922 — *Literatura unui critic* — Braniște aducea severe critici maestrului pentru romanul său *Lulu*, exprimîndu-și cu maliție regretul că « tim-

pul — destul de scurt de altfel — cheltuit (de autor *n.n.*) pentru a scrie *Lulu*, putea fi mai util întrebuințat în domeniul criticii ».

Aceste „atacuri“ încărcate de elan tineresc ale lui Braniște la adresa lui Lovinescu n-au împiedicat, în anii ce au urmat, statornicirea, între cei doi oameni ai condeiului, a unor relații de respect și chiar de cordialitate. Aflăm aceasta din studiul despre Lovinescu pe care Braniște l-a scris fără a-l fi dus la capăt, după stingerea cărturarului, în vara lui 1943. Într-adevăr, în

primele pagini ale acestui text, rămas până astăzi în manuscris, Branîște evocă unele momente ce au punctat legăturile sale cu mentorul „Sburătorului“. După ce amintește că s-au cunoscut personal după primul război mondial, în redacția unei reviste, unde își aduceau amîndoi foiletonul săptămînal, publicistul notează: « Din clipa aceea, pînă la sfîrșit, am avut cu Lovinescu relații corecte. Multă vreme, am colaborat la același ziar. Iar în 1937, eu fiind în conducerea ziarelor „Adevărul“ și „Dimineața“, a primit, la solicitarea mea, să fie nu numai colaborator zilnic, ci și să ocupe un loc în consiliul de administrație. Timp de un an de zile, Lovinescu a fost gazetar, da, gazetar adevărat — și articolele lui vor trebui scoase din colecțiile prăfuite și adunate în volum. Sint observații de fiecare zi, scrise cu eleganța și cu finețea caracteristice producției lui literare ».

Studiul despre Lovinescu — din care publicăm un fragment în numărul de față al revistei — se vrea o încercare de analiză, pe multiple planuri, a vastei opere lăsate culturii românești de către marele critic și istoric literar.

Este de notat că atunci cînd a început să-l scrie, Branîște nu era angajatul nici unei publicații, gazetarul militant de stînga refuzînd să colaboreze în presă sub dictatura antonesciană. Cum în paginile sale se întîlesc și destule referiri la personalități și aspecte ale momentului politic respectiv, se poate presupune că manuscrisul a fost voit abandonat, autorul fiind convins de imposibilitatea publicării lui sub regimul de cenzură impus de autoritățile fasciste.

După ce schițează portretul omului, profilul său moral, de mare noblețe sufletească, Tudor Teodorescu-Branîște face o trecere în revistă a marilor „bătălii“ pe care Lovinescu le-a dus, a fost nevoit să le ducă, pentru afirmarea crezului său în așezarea pe temeuri noi a actului critic, pentru lărgirea orizontului spiritual al scriitorului român. Publicistul se referă, în primul rînd, la curajoasa polemică pe care Lovinescu a purtat-o cu N. Iorga, în încercarea de a scoate literatura de sub influența sămănătorismului, polemică de pe urma căreia — observă Branîște — « Lovinescu nu va ajunge profesor universitar și nici academician ». « Lovinescu — scrie mai departe autorul studiului — va muri profesor de liceu și va cădea la Academie din lipsa unui singur vot. Lovinescu n-a pierdut nimic. Au pierdut însă Universitatea și Academia. Aceasta este sigur. » După lupta împotriva țărănismului excesiv al „Sămănătorului“, Branîște comentează atitudinea, tot atît de curajoasă, pe care Lovinescu a manifestat-o împotriva judecăților literare ale lui Mihail Dragomirescu, conducătorul „Convorbirilor critice“.

În paginile pe care le oferim spre lectură cititorilor revistei, autorul studiului se ocupă de poziția criticului față de cercul „Vieții românești“ și de ideologia poporanistă, încercînd totodată să fixeze liniile directoare care au caracterizat critica impresionistă lovinesciană.

Chiar dacă în ultimii ani exegeza asupra operei lui Lovinescu s-a îmbogățit cu noi și valoroase contribuții, punctul de vedere al lui Tudor Teodorescu-Branîște se înscrie ca o mărturie, încă actuală, a interesului de care s-a bucurat și se bucură creația de întinse proporții și de adînci rezonanțe a lui Eugen Lovinescu.

Constantin DARIE

Eugen LOVINESCU

.....
Cînd „*Viața Românească*“ a apărut ca tribună a poporanismului, Lovinescu iarăși a început lupta. De data aceasta, o luptă grea. Mai întîi, fiindcă Lovinescu colaborase, de la Paris, la „*Viața Românească*“, deci într-un fel aderase la formula poporanistă. În al doilea rînd, fiindcă Lovinescu încrucișa spada cu un mare critic literar, care era și un mare polemist — G. Ibrăileanu. În al treilea rînd, și mai cu seamă, fiindcă de data aceasta Lovinescu nu avea dreptate...

Poporanismul era, mai ales, o mișcare politică în cadrul partidului liberal. C. Stere numise astfel ceea ce, cu alte cuvinte, s-ar fi chemat stînga liberală. Ținta lui Stere era să aducă partidul liberal pe linia țărănească și să-l determine a realiza cele două mari reforme, împroprietărirea țăranilor și votul universal.

Spiritul fin al lui Ibrăileanu n-a luat, niciodată, în serios poporanismul literar. Nici nu s-a gîndit să-l înfăptuiască sau să-l definească.

În „*Viața Românească*“ au apărut versurile lui Ion Minulescu, Mihai Codreanu, D. Anghel, mai tîrziu Demostene Botez și Philippide, care, nu numai că nu sînt popora niști, dar reprezintă ultima expresie a rafinamentului modernist în poezia contemporană. În „*Viața Românească*“ și-au publicat paginile de proză I. Al. Brătescu-Voinești, Jean Bart, D. D. Pătrășcanu, Gala Galaction, care nu fac în nici un fel poporanism, ci redau diferite aspecte ale vieții, fiecare din punctul său de vedere. În „*Viața Românească*“ au scris T. Arghezi și N. D. Cocea, care nu aveau nimic comun cu poporanismul. Și tot în „*Viața Românească*“ s-au recenzat, ca în nici o altă publicație din țara noastră, cele mai bune reviste și cărți engleze, franceze și germane, căutîndu-se și în felul acesta o cit mai viguroasă lărgire a orizontului nostru cultural. „*Sămănătorul*“, da, era o publicație condusă de un spirit sectar. Era de ajuns să lauzi pe moș Ion sau pe baba Stanca, să te extaziezi în fața vieții de țară, să plîngi soarta țăranului ca să fii deîndată apreciat.

„*Viața Românească*“ însă, a avut norocul acelui admirabil *spiritus rector*, care a fost G. Ibrăileanu. El a imprimat revistei o notă cu adevărat occidentală. Ferit prin însăși structura lui intelectuală de orice lunecare spre sectarism, condus de un ferm simț al frumosului, larg înțelegător al fenomenului literar, Ibrăileanu va rămîne una din cele mai luminoase figuri ale scrisului românesc.

Din lupta cu Ibrăileanu, Lovinescu a ieșit învins. Nici nu se putea altfel: dreptatea era de partea lui Ibrăileanu.

Aceasta nu micșorează însă cu nimic meritul lui Lovinescu, în cele două campanii de mare curaj și de nobilă ținută: prima, împotriva erorilor „*Sămănătorului*“, a doua, împotriva exagerărilor lui Mihail Dragomirescu.

* * *

Cum am spus, sub influența criticii impresioniste a lui France și Lemaitre, înriurit — în același timp — și de Faguet și nu fără unele reminiscențe din *Intențiuni* și eseurile lui Oscar Wilde, — E. Lovinescu a intrat în scrisul românesc cu acele foiletoane puțin cam ușoare, uneori chiar ușuratece, care alcătuiesc primele lui două volume *Pași pe nisip*. Cel care și le mai amintește, n-ar fi bănuie niciodată că autorul lor va ajunge, mai tîrziu, la studiile compacte, masive, de bogată documentare și de solidă arhitectură, pe care le vom cerceta la rîndul lor.

Lovinescu pornea de la un principiu care nu este cu totul lipsit de temeii: relativitatea judecății critice. Dincolo de cîteva reguli fundamentale — atît de puține, atît de sărace, atît de discutabile chiar acestea! — care se învață în universități — ce

La Moscova, în 1946, printre membrii delegației culturale române. De la stînga la dreapta: Miron Radu Paraschivescu, Pavel Ghirtoacă, Gh. Dinu, George Macovescu, Dr. Grigore Graur, Ion Pas, G. Călinescu, Andrei Tudor, Cezar Petrescu, Sebastian Șerbănescu, Tudor Teodorescu-Brașiște, V. Bîrea.

este sigur, ce este rînduit, ce este definitiv în critica literară? Nimic. Totul se reduce la *impresia* pe care ți-o face o carte într-un anumit moment. Firește, nu vei confunda niciodată o carte rea, cu o carte bună. Dar cîte erori nu s-au săvîrșit în aprecierea critică? Pentru cei care cred că există, cum credea bietul Dragomirescu, o « știință a literaturii », ar fi de folos o antologie a erorilor, a gravelor erori săvîrșite de criticii cei mari. Maiorescu, în cadrul aceluiași articol « lansa » pe Eminescu alături de... Samson Bodnărescu. Cine mai știe azi, ceva, de Samson Bodnărescu? Lovinescu însuși « revizua » — cum ați văzut — pe Caragiale și, cam în același timp, tăgăduia talentul lui Gala Galaction, fiindcă acesta ar fi întrebuițat prea multe neologisme! Iar Gherea « desființa » pe Duiliu Zamfirescu, în atît de nedreptul articol *Pesimistul de la Soleni*, — ceea ce nu l-a împiedicat pe Zamfirescu ca prin *Viața la țară*, *Tănase Scatiu* și *În război* să fie unul din ctitorii romanului românesc, iar prin *O muză* să se înscrie între adevărații povestitori de mare rasă din țara aceasta.

Toate acestea dovedesc cit de relativă este aprecierea și cită dreptate au impresioniștii în atitudinea lor de un atît de inteligent scepticism în formularea judecăților lor.

Anatole France definise încă din 1897 (prefața vol. I din *La vie littéraire*, p. III și urm.), sensul criticii impresioniste.

« Critica este... un fel de roman, destinat spiritelor avizate și curioase; și orice roman, judecînd drept, este o autobiografie. Critic bun este acela care povestește aventurile sufletului său în lumea capodoperelor. Nu există critică obiectivă, cum nu există artă obiectivă și toți cei care se măgulesc că ar pune în opera lor altceva decît pe ei înșiși, sînt victimele celei mai înșelătoare iluzii. Adevărul este că nu poți ieși niciodată din tine însuși. Este una din cele mai mari mizerii ale noastre... Sîntem închiși în ființa noastră ca într-o temniță perpetuă... Vorbim despre noi înșine, or de cîte ori nu avem puterea de-a tăcea. Ca să fie sincer, criticul ar trebui să spună

— Domnilor, am să vă vorbesc de mine în legătură cu Shakespeare, ori Racine, ori Pascal, ori Goethe. E un prilej destul de frumos... (Criticul) are prilejul să arate facultățile intelectuale cele mai rare, cele mai diverse, cele mai variate. Și cînd el este un Staint-Beuve, un Taine, un J. J. Weiss, un Jules Lemaitre, un Ferdinand Brunetiére, el nu scapă acest prilej. Fără să iasă din el însuși, el face istoria intelectuală a omului. Critica este ultima, ca dată, din toate formele literare; ea va sfîrși poate prin a le absorbi pe toate.»

Astfel definea France metoda impresionistă, în 1897, — metodă pe care Lovinescu și-o va însuși în 1904 și căreia îi va rămîne credincios în toată prima jumătate a activității sale, adică pînă în 1914.

« Impresionism — spune Lovinescu — nu înseamnă numai relativism estetic, ci și metodă critică. Ca să exprime noțiunea sărutării, Rodin a eliminat în *Le Baiser* tot ce nu contribuia riguros la realizarea ei: a lăsat deci la o parte amănuntele de desen; linia spatelui se pierde neterminată; părul nu e studiat; întreaga viață sufletească se concentrează, astfel, în gurile extatic împreunate. Această reducere a expresiei unei idei la elementul său esențial, greu de realizat în artele plastice, poate constitui în critică o formă specifică de impresionism, cu mult mai legitimă. A merge de-a dreptul la principiile generatoare, ocolind accesoriul, a intui *totul* cu ignorarea *părților*, nu printr-o laborioasă analiză, ci pe calea simplei emoțiuni estetice, poate fi punctul de plecare al unei metode critice. »

Iar mai departe Lovinescu încheia:

« Dincolo de cadrele speculației, deosebirea dintre critica impresionistă și cea științifică devine o chestiune secundară, mai mult formală, subliniată destul de expresiv în cartea de față, în care elementele uneori esențiale, iar alteori intenționat fugitive și controversate ale operelor *nu sînt redade pe calea analizei, ci a emoției și prin mijloace pur artistice, din care nu-s eliminate fantezia și sugestia.* » (E. Lovinescu: *Critice*, II, *Metoda impresionistă*, Ed. „Ancora”, pg. 7—8).

Cu alt prilej, Lovinescu, spunea:

« Critica nu este o știință și, probabil, nu va fi niciodată. Iată adevărul. Toate criteriile de ordin obiectiv, chiar cînd sînt temeinice, n-au o valabilitate universală; *îndărătul lor stă gustul, variabil de la epocă la epocă, de la loc la loc, de la om la om.* Instrumentul critic nu este un instrument de precizie, ci e supus la aproximații simțitoare, chiar și în mîini pricepute și oneste, *pentru că gustul e o ecuație personală, determinată de un element mobil.* »

Sub semnul celei mai desăvîrșite bunecredințe, seismograful critic nu înregistrează încă judecăți universal valabile; eroarea e totdeauna posibilă.» (*Memorii*, III, Ed. „Adevărul”, pg. 267—268).

Astfel definită, metoda impresionistă este aceea, pe care Lovinescu o adopta integral și trufaș la început. În a doua perioadă a activității lui, va renunța la unele exagerări și, mai ales, la afirmarea lor trufașă. Va rămîne însă credincios aceleiași metode. El va vorbi, pînă la sfîrșit, de « creația critică », adînc convins — și pe drept cuvînt — că și critica este o creație, ca și opera de artă. În 1925, în prefața vol. I de *Critice* — ediția definitivă — el spune:

« Ediția definitivă a *Criticelor* se prezintă ca o completă refacere formală. Menținîndu-și armătura ideilor, cred că n-a rămas intactă o singură frază din ediția precedentă. Căci nu numai arta ci și critica este, în mare parte, expresie. »

* * *

În cadrul acestui impresionism critic, Lovinescu se făcea — cum era și natural — campionul artei pentru artă. El respingea cu energie tendința, teza. Opera de artă nu poate avea decît un singur scop: înfăptuirea frumosului.

Idealurile sociale, politice, naționale nu au ce căuta în opera de artă. Prin acest estetism, poate puțin exagerat, Lovinescu se designa, de la început, ceea ce a fost

după aceea: continuatorul lui Maiorescu, care — cu decenii înainte — trăsesese aceeași barieră între artă și viață, sub diversele sale aspecte — social, național etc.

De aci, decurgea a treia idee, care stă la temelia criticii din tinerețe a lui Lovinescu: nici morala nu are ce căuta în judecata operei de artă. În celebra prefață a *Portretului lui Dorian Gray*, Oscar Wilde spusese categoric: «nu există cărți morale și imorale, ci numai cărți bine sau rău scrise». Iar Maiorescu demonstrase cu logica lui de fier că atâtea opere consacrate, în literatură ca și în plastică, au subiecte imorale. Talentul autorilor respectivi a purificat, a înălțat aceste subiecte, ridicându-le la nivelul artei adevărate.

În studiul său *Arta și morala* (vol. II, *Pași pe nisip*), Lovinescu spune cu drept cuvânt:

«Persoanele îmi sînt așadar indiferente din toate punctele de vedere, ceea ce mă interesează pe mine e ca viața lor sufletească să fie bine redată... Orice strat social are dreptul la o reprezentare artistică, pentru că tot ce e viață omenească ne interesează în realitate, ca și în artă... Omorul transpus în ficțiune ne lasă indiferent din punctul de vedere al moralei. Morala rămîne la ușa ce ne duce la lumea ficțiunii... Religia sau morala nu-i pun (artei) nici o limită. Limitele ei sînt în adevăr și în frumos. Artistul are datoria să se cufunde în toate valurile acestea ale vieții ce curge, plină de noroi sau de lumină și să cuprindă în brațe cît va putea mai mult... Drep-tul însă de a introduce în lumea ficțiunii orice fel de caractere, rămîne bine stabilit, pentru că în această lume a ficțiunii nu e nimic imoral, decît ceea ce nu e adevărat și nu e organic... Arta nu e în serviciul nici al religiei, nici al moralei, nici al uti-lului.»

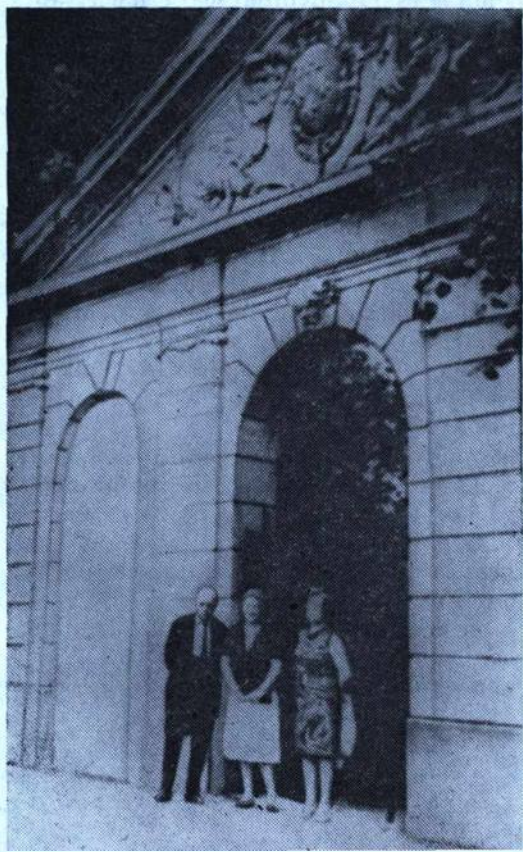
Iar în altă parte:

«Nimic din ceea ce e real, din ceea ce se petrece în lume, nu e moral sau imoral, odată ce e transpus prin artă în ficțiune. Clitemnestra poate deci să ucidă pe Aga-memnon, Medeea poate să-și sugrume copiii, căci noi nu le purtăm decît un interes emoțional. Nu ne interesează dacă fapta lor e morală sau imorală. Această rațiune

lipsește în adevărata artă pentru artă.»

Nici astăzi, aceste principii elementare, deplin statornicite în țările de reală cultură — nu sînt bine așezate în judecata intelectualității românești. În 1904 însă, adevărurile susținute de Lovinescu apă-reau nu numai cu un caracter senzațional ci de-a dreptul revoluționar. Să nu uităm că un critic dintre cei mai distinși — d. H. Sanielevici — om de întinse cunoștințe, de frumoasă inteligență și de mare talent, demonstra într-un studiu amplu că d. Sadoveanu este ... un scriitor imoral. D-sa publica, în chiar cuprinsul studiului, un tablou arătînd cîți popi curvari sau bețivi sînt în opera d-lui Sadoveanu, cite omoruri, cite pruncucideri, cite adultere etc. Să nu uităm că N. Iorga cerea artei scopuri naționale, naționaliste, ba direct țărăniste și infiera literatura franceză drept imorală. Să nu uităm că toți ciracii lui Iorga, fără măcar scuza uriașului lui talent și a nobilei lui pasiuni, denunțau oprobiului public pe Zola și Maupassant. Ba mai mult: unii interziceau lectura autorilor ruși, care — bietul Dostoievski!

La Paris, în 1907, cu soția.

sărmanul Maxim Gorki! — își culegeau eroii din lumea decăzuților și prostituațelor.

Lovinescu, înfruntînd aceste prejudecăți, a început lupta cu energie și cu adevărat curaj. Nu s-a întrebat pe cine «indispune» și ce urmări ar avea atitudinea lui. Niciodată nu a făcut atari concesiuni în domeniul estetic.

Repet: în opera de occidentalizare a gîndirii românești, rolul lui Lovinescu rămîne netăgăduit.

Nu pot însă, să nu amintesc că în 1916, în articolul de «revizuire» a lui Caragiale, Lovinescu s-a abătut de la aceste principii. Nu pot să-mi lămuresc nici azi cum a putut săvîrși această eroare. Între învinuirile pe care le aducea marelui satiric, era că — în opera lui — nu se găsesc decît oameni răi, ticăloși, corupți. Singurul om cumsecade este Cetățeanul turmentat, dar și acela este bețiv!

Cu toată stima pe care o purtăm lui Lovinescu, ba tocmai pentru că îi purtăm această stimă, i-am răspuns. I-am amintit vechile lui credințe și i-am spus:

«E întîia oară, cred, cînd un *satiric* e învinuit de imoralitate, cînd știut este — din însăși definiția genului — că satira biciuiește moravurile, ca să le îndrepte.»

Iar, după ce citam pasajul reprodus mai sus, în care Clitemnestra poate ucide pe Agamemnon și Medeea își poate sugruma copiii — «nu ne interesează dacă fapta lor este morală sau imorală», — spuneam:

«Așadar, Clitemnestra și Medeea pot face orice. Dar coana Zoîța nu-și poate înșela bărbatul. Crima Clitemnestrei nu ne privește. Dar adulterul coanei Zoîța ne privește. De ce? Fiindcă pe una o cheamă Clitemnestra, iar pe alta Zoîța?»

Cînd a avut dreptate d. Lovinescu? Ieri cînd susținea că „arta în sine nu e nici morală, nici imorală“, ori azi, cînd susține că „satira lui Caragiale e imorală?“ » (*Oameni și cărți*, pg. 25).

Lovinescu însuși pare a fi recunoscut, după aceea, că dreptatea era de partea mea. Adică, de partea lui Lovinescu din 1904, apărătorul artei pentru artă, iar nu a lui Lovinescu din 1916, acuzator al lui Caragiale pentru vina de imoralitate în artă.

N-am amintit acest detaliu, ca să relievez o contradicție a lui Lovinescu. Toți am avut, avem și vom avea asemenea contradicții. Într-o activitate scriitoricească mai amplă, de mai largă respirație, de mai vastă proporție, este cu neputință să nu aflî atari schimbări de opinii. Mai ales în viața intelectuală a României, ea însăși neînchegată, nefixată încă în așezările ei firești.

Contradicția aceasta vine însă să întărească și mai mult cit de adevărată este teoria impresionismului critic: toate judecățile noastre sînt relative. Dacă în aceeași problemă putem avea două opinii la un răstimp de cîțiva ani, cum am putea susține că fiecare opinie a noastră este definitivă? Că am descoperit adevărul unic?

Anatole France, cu blînda lui ironie, spunea: «Trebuie să îngăduim ca fiecare dintre noi să aibă deodată, două sau trei filosofii».

După atîția ani, nu pot să nu detest pe toți acei primejdioși îngimfați, care își închiuiesc că dețin puterea de a rosti numai judecăți eterne.

Lovinescu era prea inteligent și străbătuse prea adînc în cultura veacurilor, ca să se înșire în rîndurile întunecate ale acestora.

La o agapă, cu
N. D. Cocca.

M E R I D I A N E

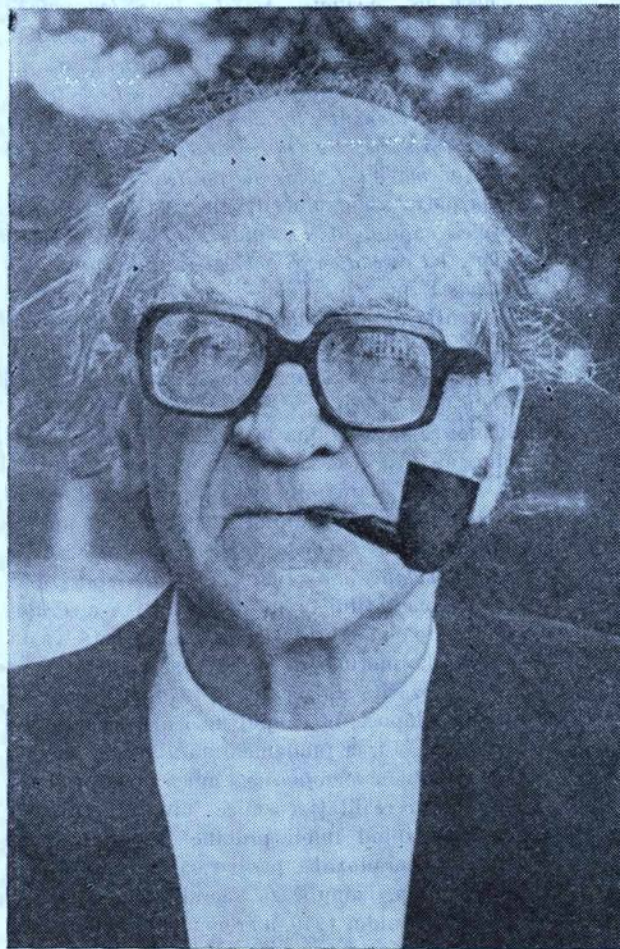
Mircea ELIADE

Un fascinant eseu... un erudit tratat

ÎN DUPĂ AMIAZA ZILEI DE 9 IANUARIE 1949, Editura „Payot” difuza în librăriile pariziene o carte monumentală: *Traité d'histoire des religions* de Mircea Eliade.

Prestigiul științific internațional al autorului fusese consolidat încă din 1936, anul apariției volumului *Yoga*, elogiât de zeci de orientaliști din întreaga lume. Revista „*Zalmoxis*” (1939—1942), condusă de Mircea Eliade, era deja o operă de referință pentru savanții francezi, germani, italieni, englezi și americani. Preocupările sale de istorie a religiilor datează din 1925—26, când Eliade publică recenzii în „*Revista universitară*”, „*Orizontul*”, „*Foaia tinerimii*”, „*Cuvîntul*”, „*Adevărul literar și artistic*”. Lucrările lui Renan, Pettazzoni, Tucci, Buonaiuti, Papini, Gentile, Formichi, Farinelli — budismul, orfismul, taoismul, tantrismul, ortodoxia — le dezbătuse, în diferitele lor laturi, înainte de plecarea în India (noiembrie 1928). „*Revista de filosofie*”, „*Logos*” și „*Ricerche Religiose*” au făcut cunoscute câteva din studiile și eseurile tinărului doctorand, în țara *Vedelor* și *Upanișadelor*.

Aprofundarea și sistematizarea problemelor de specialitate au devenit posibile (și necesare) începînd cu toamna anului 1933, după ce a fost numit suplinitor al catedrei de logică și metafizică. Eliade devine la vîrsta de 26 de ani profesor la Universitatea din București, aureolat de extraordinarul succes al romanului *Maitreyi*. În afară de istoria logicii și sanscrită, de la catedra amfiteatrului „Titu Maiorescu”, a Facultății de Litere și Filosofie din București, Mircea Eliade a ținut un curs de istorie a religiilor, vorbind cu competență despre *magie*,

carma, sankya, yoga, nirvana, orfism, iudaism, hermetism, Krisna, Confucius, Zarathustra. O mică parte a cercetărilor sale va vedea — în epocă — lumina tiparului în „*Universul literar*”: *Pămîntul și zeițele lui* și *Magna mater* (1 și 8 aprilie 1939), precum și în „*Revista Fundațiilor Regale*”: *Cîteva cărți de istoria religiunilor* (februarie 1937), *La moartea lui Rudolf Otto* (septembrie 1937), *Religia evreilor nomazi* (aprilie 1938), *Vechi controverse* (despre Paul Louis

Couchoud, aug. 1939), *Simbolismul arborelui sacru* (septembrie 1939).

Am arătat altă dată, pe larg, activitatea de profesor a lui Mircea Eliade.¹ Reținem acum doar un singur fapt: ultimul curs, început în ianuarie 1938, consacrat simbolismului religios, se va ocupa de simbolismul acvatic și cel al arborelui sacru. Prima parte a acestor prelegeri se păstrează în incitantul studiu apărut în „*Zalmoxis*“ (II, pp. 131–152): *Notes sur le symbolisme aquatique* (I — *La lune, la femme, les huttes*, II — *Les symboles de la fécondité* III — *La fonction rituelle des huttes, de la coquille marine et des perles*, IV — *Le rôle des coquillages dans les croyances funéraires*, V — *Coquillages chez les Quaternaires*, VI — *La perle dans la magie et dans la médecine*). Cea de-a doua parte a cursului o vom găsi în cel de-al optulea capitol al *Tratatului de istorie a religiilor: La végétation. Symboles et rites du renouvellement* (pp. 229–280).

Intenția de a stringe între copertile unei cărți aceste studii datează din decembrie 1937, când în diferite ziare găsim anunțată iminenta apariție a unei *Istории a religiilor* semnată de Mircea Eliade. Și totuși, pînă la materializarea proiectului, au fost necesari 12 ani.

«Fapte», date, observații, comparații, concluzii din cursurile anilor 1933–38, precum și din cărticelele *Cosmologia asiatică* (1935), *Cosmologia babiloniană* (1937) și *Mitul reintegrării* (1943) vom întâlni în forma definitivă a *Tratatului*. După mărturiile autorului, această vastă sinteză de morfologie și istorie a religiilor a fost întrezărită fulgerător în 1940, el aflindu-se într-un adăpost, în timpul unei alarme aeriene, la Londra. Ideea fundamentală a acestei lucrări o constituiau *hierofaniile*, adică manifestarea sacrului în realități cosmice (obiecte sau procese aparținând lumii profane). Acestea au o structură paradoxală, pentru că ele arată și, în același timp, camuflează sacralitatea.

În vara anului 1940, a creionat primele pagini din această carte pe care îi plăcea să o numească *Prolegomene de istoria religiilor*. A început s-o scrie la Londra mai întâi, documentîndu-se la „British Museum“, iar apoi la biblioteca de la Oxford. Miile de fișe scoase în anul cînt a stat în Anglia vor fi valorificate în Portugalia în 1943 și 1944. În cîteva călătorii reușite să-și

procure de la Paris cărți de specialitate, iar din Finlanda, Germania și Italia colecții întregi de reviste rarissime. Condițiile de lucru nu erau dintre cele mai prielnice. Nina, soția savantului, bolnavă de cancer, e internată într-un sanatoriu, la cîteva kilometri de Lisabona. După moartea ei (20 noiembrie 1944), Mircea Eliade, împreună cu Giza (fiica din prima căsătorie a Ninei), se mută la Cascaes, un sat de pescari, unde închiriază o casă veche, la cîteva metri de ocean. Vinde o parte din bibliotecă și reia lucrul la *Prolegomene* redactînd, paralel, *Cosmos și istorie*, cărtuile ce se va numi ulterior *Mitul eternei reîntoarceri*. Din mărturiile autobiografice aflăm că a lucrat cu furie la această carte, pînă la 19 iulie 1945, cînd a trebuit să se mute într-o casă situată în fața halei cu pește. «Și aici, îndată ce am găsit o masă de lucru m-am reîntors la manuscrisul *Prolegomenelor*, dar n-am izbutit să termin cartea.»

Ajuns la Paris, în septembrie 1945, deși duce o viață modestă, cunoaște pe cîteva savanți și devine membru al Societății asiatice. Georges Dumézil îl invită să țină un curs în cadrul catedrei de mitologie comparată de la celebra *École des hautes études*. Început la 6 februarie 1946, cu fragmente din capitolul consacrat *Cerului*, în fața cîtorva auditori (printre care Dumézil și tibetanista Marcelle Lalou), în acel an «cursul» lui Eliade va avea zece prelegeri, în cadrul cărora au fost prezentate primele patru capitole din *Traité* (= *Prolegomene*).

În timpul definitivării cărții, autorul studiază, observă, compară, trage concluzii. Viața zilnică a Parisului de după cel de-al doilea război mondial, cu fetișismul său religios, îl indignează. O notă ironică din *Jurnal* sublinia ridicolul situației:

«27 septembrie 1946

Nu-mi pot reține melancolia nici iritarea, în fața vitrinelor cu obiecte religioase. Cît fetișism, cîtă degradare în vulgar sentimentalism și infantilism, toate aceste iesle cu prunci, cu măgari, Fecioare și sfinți de ipsos, așezați unul lingă altul ca la un joc de păpuși și soldați de plumb! Cum să nu indigneze o asemenea religiozitate infantilizată? Îmi spun că pe noi, răsăriteni, icoanele ne-au ferit de fetișismul imaginilor antropomorfe. Naturalismul fals-naiv al acestor statuete și păpuși îmi amintește suspecta devoție vișnuită, atît de adesea debordată de sentimentalism și erotică, sau cultul elementar al imaginilor din satele indiene. Dar concepția indiană despre hierofanii e mai profundă decît

¹ Mircea Handoca, *Mircea Eliade profesor la Universitatea din București*, în „*Steaua*“, an XXXVI (1985), octombrie, nr. 10, pp. 26–29.

cea a creștinismului decadent de astăzi. Și totuși, misionarii le spun că el, Indienii, sînt fetiști, în timp ce creștinismul este etc. etc. Vitrinele din cartierul St. Sulpice nu au nici măcar scuza că sînt întoarnite pentru niște bleși „păgîni“ neluminați încă de mesajul evanghelic...»².

Fragmentul citat poate constitui un argument în plus asupra obiectivității cu care tinărul savant interpreta istoria religiilor și relevă spiritul științific al studiilor sale. Toate credințele sînt puse pe același plan, fără să se întrevadă preferința asupra vreuneia din ele. În același timp, nu ezită să arate caraghiosul religios, oriunde s-ar manifesta el.

Condițiile de viață în acești ani erau mai mult decît precare: fără un salariu asigurat, împrumutînd de la prieteni mici sume, obligat să amanezeze cele cîteva obiecte de oarecare valoare la muntele de pietate.

Jurnalul ne oferă amănunte asupra definiției cărții.

« 14 noiembrie 1946

Orgie de lecturi în legătură cu Prolegomenele, prelungite pînă la două dimineața.³»

În decembrie 1946, Dumézil citește și revizuieste traducerea franceză, mărturisindu-și entuziasmul. În urma recomandării lui, „Payot“ acceptă să-i publice cartea, cu condiția să-i schimbe titlul. Doar un *Tratat de istorie a religiilor* ar putea să aibă cititori, și nu niște *Prolegomene*.

Eliade acceptă, și-ncepe să muncească pe brînci pentru definitivarea ultimelor capitole. Cea mai autorizată sursă documentară asupra procesului de elaborare a cărții rămîne tot memorialistica.

« 13 decembrie 1947

Am lucrat toată ziua de ieri și toată noaptea, pînă la 6 dimineața (ca în timpurile bune ale tinereții mele).»

« 18 decembrie

M-am uitat în calendar să văd în ce zi sîntem. De o săptămînă lucrez ca un nebun, pînă la 6 dimineața. Cum mă deștept, vrînd-nevrînd pe la 11—12, am vreo 20 de ore deficit de somn. Dar azi, în sfîrșit, am terminat de revizuit manuscrisul, cu bibliografiile, titlurile, subtilurile.⁴»

² Mircea Eliade, *Fragments d'un Journal*, Ed. „Gallimard“, 1973, p. 37.

³ *Idem*, p. 49.

⁴ *Ibidem*, pp. 89—90.

Primele corecturi le face în septembrie 1948, înfruntînd oboseala și deznădejdea și în final, la 9 ianuarie 1949, volumul apare sub titlul de *Traité d'histoire des religions*.

Entuziasmul cu care a fost primit de savanți, critici și marele public e inimaginabil. Bachelard, Comaraswamy, Jung, Ernesto de Martino, Puech, Queneau, Papini, Pettazzoni, Tucci — în corespondență sau în articole — nu se sfîșie să folosească superlativale. Rînd pe rînd, elogiile apar în periodice de specialitate, ca și în reviste adresate marelui public: „*Revue d'Histoire des Religions*“, „*Gazette de Lausanne*“, „*Nouvelles littéraires*“, „*Livres et Lectures*“, „*Revue des Sciences Philosophiques et Théologiques*“, „*Revue d'Histoire et de Philosophie religieuse*“ etc. Pentru Paul Ricoeur, apariția *Tratatului*... a constituit un adevărat șoc și va face publică această impresie în omagiul rostit la 14 februarie 1976, atunci cînd i s-a remis lui Mircea Eliade doctoratul *honoris causa* al Sorbonei.⁵

Desprind din zecile de articole elogioase două scurte pasaje:

J. Daniélou: «*Acest tratat marchează o dată în istoria religiilor...*».

René Dussaud: «*Trebuie să mulțumim lui Mircea Eliade de a ne fi pus amplă sa știință în serviciul studiilor noastre, furnizînd filologilor și arheologilor elementele aprecierii faptelor religioase care se întîlnesc la fiecare pas... Opera este solid construită și serios gîndită, folosind cu profunzime documente bine alese... Trebuie s-o recomandăm cu căldură tuturor filologilor care se preocupă de chestiuni religioase*».

Nu numai aceste ramuri ale științei au avut de profitat de pe urma acestei lucrări, ci și cercetările de sociologie, psihologie, literatură, filosofie, estetică, antropologie. Gaston Bachelard a apreciat în mod deosebit *Tratatul* pe care l-a folosit în cursurile sale, deoarece îi oferea numeroase exemple pentru a analiza simbolismul apei, pămîntului și soarelui.⁶ La 19 august 1970 Eliade nota în *Jurnal* că Franklin Pease, directorul Muzeului Național de Istorie din Lima, i-a mărturisit că *Tratatul* l-a ajutat să înțeleagă concepția cosmic-religioasă andină.⁷

⁵ *Le Cahier de l'Herne*, no 33: *Mircea Eliade*, 1978, p. 276.

⁶ Apud: *Mircea Eliade, L'épreuve du labyrinthe, Entretien avec Claude-Henri Rocquet*, Ed. „Pierre Belfond“, 1978, p. 116.

⁷ Vezi *Mircea Eliade, Fragments d'un Journal*, II, Ed. „Gallimard“, 1981, p. 1.

Otto Höfler, profesor din Viena, erudit germanist, specialist în religiile nordului, e încântat că mai există istorici ai religiilor care se străduiesc să descifreze *semnificația* creațiilor religioase și nu se limitează numai la *istoria lor*. În cei aproape 40 de ani care au trecut, cartea lui Mircea Eliade a cunoscut numeroase traduceri, în zeci de ediții, *depășind tirajul de un milion de exemplare*. Amuzantă e relatarea pe care o găsim în *Jurnal*, la 25 iunie 1975:

«Între altele, profesorul Marrou îmi spune că *Traité d'Histoire des religions* dispăre cu regularitate din Biblioteca Sorbonei, și aproape în fiecare an trebuie cumpărate alte exemplare. Adaugă zîmbind: „N-aș fi crezut că un furt de cărți îmi face atîta plăcere“»¹.

Fără îndoială că *Tratatul...* este o operă de profundă erudiție, cu sute de trimiteri, cu o uriașă bibliografie exhaustivă. Oricine a parcurs paginile acestei încântătoare cărți și-a dat seama că are în față o operă originală în care viziunea personală a autorului domină uriașul material livresc. În timpul lecturii nu o dată mi-am amintit considerațiile lui Mircea Eliade despre imaginație:

«Înțelepciunea populară a exprimat adesea importanța imaginației pentru însăși sănătatea individului, pentru echilibrul și bogăția vieții sale interioare. Anumite limbi moderne continuă să deplîngă pe cel cărui îl lipsește imaginația ca pe o ființă mărginită, medioară, tristă, nenorocită. A avea imaginație este să te bucuri de o bogăție interioară, de un flux neîntrerupt și spontan de imagini. Dar spontanitatea nu vrea să spună invenție arbitrară. Imaginația imită modelele exemplare, le reproduce, le reactualizează, le repetă fără sfîrșit. A avea imaginație este a vedea lumea în totalitatea sa»². Fiecare pagină din *Tratat...* demonstrează că Mircea Eliade a avut o prodigioasă imaginație.

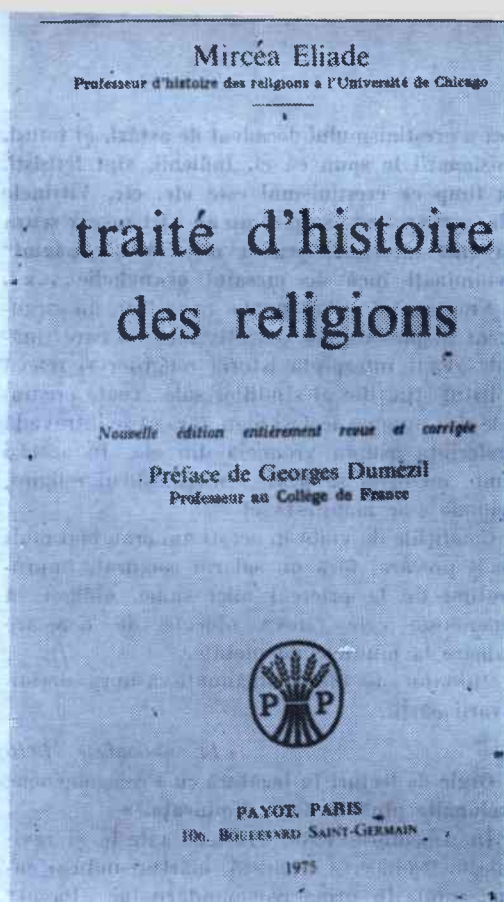
*

Textul pe care-l încredințăm — în serial — revistei „*Manuscriptum*“ mi-a fost dăruit de Mircea Eliade la Paris, în septembrie 1985, pentru ca Doamna Mariana Noica, traducătoarea în limba română a *Tratatului*, să poată confrunta versiunea D-sale cu originalul.

Manuscrisul, aflat în momentul de față la Biblioteca Academiei, conține 150 de foi «minis-

¹ Vezi Mircea Eliade, *Fragments d'un Journal*, II, Ed. „Gallimard“, 1981, p. 238.

² Mircea Eliade, *Images et symboles*, Ed. „Gallimard“, 1952, pp. 23—24.

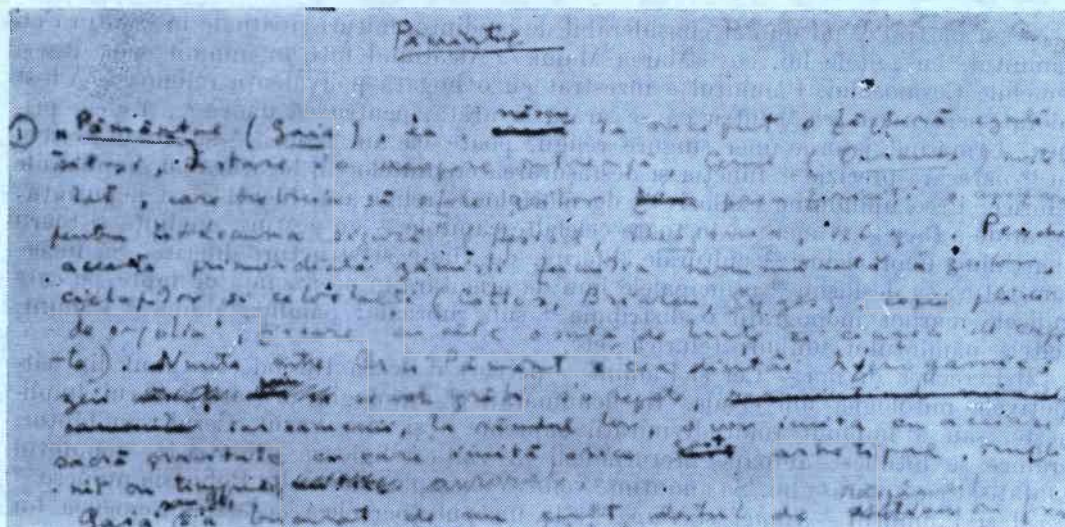
teriale», cu numeroase «lipituri» în josul și în partea laterală a paginii — totalizînd, împreună cu textul inițial, circa 220 de pagini dactilografiate.

Scrisă cu cerneală albastră, versiunea de față reprezintă ultima formă în limba română a *Prolegomenelor*, care au apărut în ianuarie 1949 la Editura „Payot“ sub titlul *Traité d'Histoire des religions*. După ce a fost făcută traducerea în limba franceză de Mihail Șora și alți cîțiva discipoli, Mircea Eliade a mai efectuat cîteva corecturi (suprimări, amplificări), așa că textul în revizia lui Dumézil nu este identic cu originalul pe care-l încredințăm tiparului.

Avem la dispoziție doar cinci, din cele 13 capitole ale volumului: *Cerul* (55 p.), *Apele* (28 p.), *Pămîntul* (15 p.), *Vegetația* (39 p.), *Agricultura* (29 p.). Am specificat în subsolul paginii cele peste 2000 de adaosuri, suprimări și modificări pe care le conține manuscrisul.

Tipărirea versiunii originare a acestui fascinant eseu, la peste patru decenii de la zămislirea lui, îmbogățește cultura românească cu o operă de referință.

Mircea HANDOCA

TRATAT DE ISTORIE A RELIGIILOR

Pământul

[I]

[1] «Pământul (*Gaia*), ea născu¹ la început o făptură egală sieși, în stare s-o acopere întreagă, Cerul (*Quranos*) instelat, care trebuia să ofere zeilor prea fericiți o așezare pentru totdeauna singură.» (Hesiod, *Theogonia*, 126 sq). Perechea aceasta primordială zămisi familia nenumărată a zeilor, ciclopilor și celorlalți (Cottos, Briaren, Gyges, «copii plini de orgoliu, fiecare cu cîte o sută de brațe și cincizeci de capete»). Nunta între cer și pământ este² cea dintii hierogamie; zeii³ se vor grăbi s-o repete⁴, iar oamenii, la rindul lor, o vor imita cu aceeași sacră gravitate cu care imită orice gest⁵ arhetipal, împlinit în timpurile aurorale.⁶

Gaia sau Ge⁷ s-a bucurat de un cult destul de răspîdit⁸ în Grecia, dar cu timpul i s-au substituit⁹ alte zeități ale Pământului. Etimologia pare a indica elementu, teluric sub forma lui cea mai imediată (sf. skr. *gō*, «pămînt, loc»; zend *gava*, gôthl *gawi*, *gauja*, «provincie»). Homer abia o menționează; în orizontul său olimpic anevoie își găsea¹⁰ loc o zeităte chtonică, aparținînd prin excelență substratului preterluric. Dar unul din himnurile «homerice» îi este închinat. «Voiu cînta pămîntul, mamă universală cu temeinice așezări, străbună venerabilă care hrănește pe solul său tot ce există... Ție ți se cade să dai viața muritorilor, și să le-o reiei... Fericit acela pe care tu-l cinstești cu bunăvoința ta! El are totul în abundență. Pentru el, țarina vieții — e grea de recoltă; pe cîmpurile sale, turmele prosperă, și casa lui se îndestulează de bogății.» Eschil, de asemenea o slăvește; ¹¹ căci ea «singură zămislește toate făpturile, le hrănește, apoi primește din nou germele fecund» (*Choeph[orele]*, 127). Vom vedea curînd¹² cit de adevărată¹³ și de arhaică este¹⁴ formula aceasta eschileană. Să mai amintim un străvechi imn pe care, după spusa lui Pausanias (X, 12, 10) îl cîntau Peleiadele din Dodona: «Zeus a fost, este și va fi, oh! mare Zeus; prin ajutorul tău Pămîntul ne dă roadele sale. Pe bună dreptate¹⁵ o numim mama noastră».

Ni s-a păstrat ¹⁶ un număr considerabil de credințe, mituri și rituale în legătură cu pământul, cu zeițele lui, cu « Marea Mamă ». Alcătuiind într-un anumit sens ineseși temeliile Cosmosului, Pământul e inzestrat cu o bogată polivalență religioasă. A fost adorat pentru că *era*, pentru că se arăta și arăta, pentru că dădea ¹⁷, rodea, primea. Urmărind istoria unei singure religii, poate că am izbuti ¹⁸ să circumscriem cu ¹⁹ oarecare precizie ²⁰ funcția și desfășurarea credințelor în legătură cu epifaniile telurice. Preocupându-ne exclusiv ²¹ de morfologia religioasă, lucrul e cu neputință; avem de-a face — și aici, ca în toate celelalte capitole — cu gesturi, credințe și teorii aparținând unor cicluri ²² culturale diferite, de vîrste și structuri diferite. Să încercăm totuși să deslușim ²³ principalele linii de orientare în acea sumă de fapte pe care indicele marilor monografii o distribuie ²⁴ sub rubricile: pământ, Mama ²⁵ Pământ, zeițele pământului, duhuri telurice etc.

[2] Perechea divină — Cer și Pământ — pe care o evoca Hesiod este unul din leit-motivele mitologiei universale. În nenumărate ²⁶ mitologii, în care ²⁷ Cerul implinește, sau a împlinit rolul divinității supreme — și, am văzut, Cerul sau făpturi uranice se întîlesc aproape pretutindeni în viața religioasă primitivă — pământul e înfățișat ca tovarășa lui. Să amintim ²⁸ câteva exemple. Maori din Polinesia numesc ²⁹ Cerul și Pământul — *Rangi* și *Papa* ³⁰; la început, perechea aceasta, asemenea lui Uranos și Gaia, se afla contopită într-o strînsă îmbrățișare. Copiii care se născuseră din nesfîrșita împreunare — *Tumata-nenga*, *Tane-mahuta* și alții — bijblind în întunec, insetați de spațiu și lumină, s-au hotărît să-și despartă părinții. Astfel, ei au tăiat, într-o bună zi ³¹ tendoanele care legau Cerul de Pământ și și-au împins tatăl tot mai sus, pînă ce Rangi fu zvîrlit în cer și lumina își făcu loc în lume ³². *Ne amin-tim că și în mitul hesiodic Cronos își emasculează tatăl dar din* ³³ *cu totul alte motive, pentru că Uranos* ³⁴ *zămisea în neștire* ³⁵ *făpturi monstruoase, pe care le ținea ascunse în trupul Gaiei. A. Lang a crezut că poate explica mitul grec prin cel maori. Dar în timp ce acesta din urmă este pur și simplu un mit cosmogonic, explicînd depărtarea dintre Cer și Pământ, mitul uranic se explică prin ansamblul ritual* ³⁶ *indo-european al suveranității. (Cf. Dumézil. Ouranos — Vārūna, Paris, 1934. [n.a.]*

Motivul cosmogonic al perechei primordiale Cer—Pământ este frecvent ³⁷ în toate culturile oceanice din Indonezia pînă în Micronezia. Îl regăsim în Borneo, în Minahassa din insulele ³⁸ Celebes septentrionale (*Luminuut*, zeița pământului apare aici ca divinitate principală; cf. Pettazzoni, *Dio*, I, 130), la Toradja din Celebes centrale (I-lai și I-dora) în nenumărate ³⁹ alte insule din Indonezia etc. Uneori reîntîlnim motivul despărțirii brutale a Cerului de Pământ; bunăoară, în Tahiti se crede că apariția aceasta a fost făcută de o plantă care crescînd, a înălțat Cerul (Krappe, *Genèse [des mythes]* ⁴⁰). Motivul e, de altfel, foarte difuz și în alte zone culturale (cf. Krappe, 78—79). Perechea primordială Cer—Pământ o întîlnim în Africa; bunăoară, *Nzambi* și *Nzemi Mpungu* ai tribului Bawili din Gabon (Pettazzoni, 210, 212), *Olorum* și *Oduna* (« neagra ») la Yoruba (*ib.* 246), perechea divină la Enie, Akwopim (*ib.* 41) etc. La o populație agricolă din Africa australă, Kumama, nunta dintre Cer și Pământ este înțeleasă în același chip de cosmică fecunditate cum o cîntau Peleielele din Dodona: « Pământul este Mama noastră, Cerul este tatăl nostru. Cerul rodește Pământul prin ploaie; Pământul produce cerealele și iarba. » (*cit.* Krappe, 78). Formulă care, așa cum vom vedea, ar putea rezuma o bună parte din credințele agricole. Perechea divină e de asemenea prezentă ⁴¹ în mitologia celor două Americi. În California meridională, cerul e numit *Tukinit* și Pământul *Tamaiovit* (Pettazzoni, 279), la Navaho întîlnim pe *Yadilqil hastqin* (« Cer bărbat ») și pe soția lui ⁴² *Nihosdzau esdza* (« Pământ femeie »); *ibid.* 282), la Pawni din America septentrională (p. 294), la Sioux, la Huroni (unul din triburile principale ale Irachezilor, p. 291, 315), la Hopi, la Zuñi, în Antile etc. ne întîmpină același binom cosmic.

În mitologiile Orientului clasic, perechea primordială joacă același important rol cosmogonic. Ahura-Mazda și Spēntē-Amaiti la Iranieni, « regina țărilor » (zeița de la Arinna) și soțul ei *U* sau *Im*, zeul furtunei, la Hitiți (Furlani, *La Religione degli*

Hittiti, Bologna, 1936, p. 18, 35), zeita pământului și zeul cerului la chinezi etc. La popoarele germanice, Frigg, soția lui Tyr, și mai târziu a lui Othin, este o zeiță telurică. Numai o întimplare⁴³ gramaticală (cuvîntul cer fiind de gen feminin)⁴⁴ a făcut ca la egipteni cerul să fie înfățișat printr-o zeiță, Nut, iar pământul printr-un zeu, Gebb⁴⁵.

[3] Exemplele ar putea fi ușor⁴⁶ multiplicare, dar fără nici un folos. Listele perechilor cosmologice nu ne vor putea revela nici structura divinităților telurice, nici intensitatea lor religioasă. În mitul cosmogonic, pământul joacă un rol pasiv, chiar dacă e primordial. Înainte de orice afabulație⁴⁷ mitică a pământului a existat *prezența* lui religios valorificată⁴⁸. Pământul, pentru o conștiință religioasă « primitivă », este un dat imediat; întinderea, soliditatea, varietatea lui orografică și a vegetației pe care o suportă el, alcătuiesc unitatea cosmică, vie și activă prin însăși « forma » ei⁴⁹ populată de tării, saturată⁵⁰ de sacru. Cea dintîi valorificare religioasă a pământului a fost « indistinctă »⁵¹ adică nelocalizată la stratul teluric propriu-zis, ci contopind într-o singură unitate toate revelațiile sacre care se împliniseră în mediul cosmic înconjurător — pământ, pietre, arbori, ape, umbre etc. Intuiția primară a pământului ca « formă » religioasă poate fi redusă la formula: Cosmos — receptacol al forțelor sacre difuze. Dacă în valorificările religioase, magice sau mitice ale Apelor se găsesc implicate ideile de germen, latențe și regenerare — intuiția primară a pământului⁵² ni-l înfățișează ca fundament al tuturor manifestărilor. Tot ce *este* pe pământ — este *laolaltă* alcătuiind⁵³ o mare unitate. Structura cosmică a acestor intuiții primare aproape că ne interzice să singularizăm⁵⁴ în ele elementul teluric. Mediul înconjurător fiind intuit ca o unitate, anevoie am putea distinge în aceste intuiții primare ceea ce aparține pământului propriu-zis și ceea ce este numai manifestat prin el: munți, păduri, ape, vegetație. O singură afirmație certă putem face despre aceste intuiții primare (a căror structură religioasă e inutil să o mai demonstrăm): că ele manifestă *forme*, că ele revelează realități, că s-au impus⁵⁵ cu necesitate, « lovind » conștiința omului. Pământul, cu tot ce susține⁵⁶ și rodește⁵⁷ el, ⁵⁸ a fost de la început un izvor neistovit de *existențe*, care se revelau omului în chip nemijlocit.

[4] Că structura cosmică a pământului a precedat structura⁵⁹ lui telurică, limitată, care s-a impus definitiv odată cu descoperirea agriculturii, ne-o dovedește istoria credințelor despre originea copiilor. Înainte de a se fi înțeles cauzele fiziologice ale concepțiunii, oamenii socoteau că maternitatea⁶⁰ se datorește⁶¹ inserțiunii directe a copilului în pîntecul femeii. Că această inserțiune se făcea sub forma foetusului — care pînă atunci trăise o viață pre-natală în grote, în crăpături, în puțuri, în pomi etc. — sau sub forma unui germen, sau a « sufletului strămoșului » etc., sunt chestiuni care nu interesează capitolul de față⁶². Ceea ce este primar este ideea că pruncii nu erau concepuți de tată, ci erau plasați — sub o formă mai mult sau mai puțin evoluată — în pîntecul matern printr-o atingere a femeii de un obiect sau un animal din mediul cosmic înconjurător. Deși problema aceasta aparține mai mult etnografiei decît istoriei propriu-zise a religiilor (dar, ⁶³ își găsește oare vreun sens etnografic în afara istoriei religiunilor?), am deschis-o aici pentru preciziunile pe care ni le poate aduce în legătură cu subiectul nostru. Omul nu intervine în creație. Părintele nu e tatăl copiilor săi decît într-un sens social, nu în sens biologic. Oamenii nu sînt legați între ei decît prin mame, și încă și această legătură e precară. Oamenii, însă, sînt legați într-un chip infinit mai strîns decît poate concepe o mentalitate modernă profană cu mediul cosmic⁶⁴ înconjurător. Ei sînt, în înțelesul concret, iar nu ⁶⁵ alegoric al expresiei⁶⁶ « oamenii locului ». Au fost aduși de animale acvatice (pește, broască, crocodil, lebădă etc.) au crescut în stînci, prăpăstii sau peșteri înainte de a fi proiectați, printr-o magică atingere, în pîntecul matern, și-au început existența pre-natală în ape, în cristale, în pietre, în arbori, au trăit — sub formă pre-umană, obscură, ca « suflete » de « copii-strămoși » — într-una din zonele cosmice imediate⁶⁷.

Astfel ca să amintim⁶⁸ numai cîteva exemple. Oamenii consideră pământul « pîntecul matern, din care s-au născut oamenii ». (Dieterich,]*Mutter Erde*, n.n.], 14).

Peruanii cred că descind ⁶⁹ din munți și pietre. (Nyberg, [*Kind und Erde*, n.n.], 62). Alte popoare identifică obârșia copiilor în peșteri, crăpături, izvoare etc. Și astăzi în Europa supraviețuiește credința că pruncii « vin » ⁷⁰ din bălți, izvoare, riuri, arbori etc. (Dieterich, 19 sq.) ⁷¹. Semnificativă în aceste superstiții este structura cosmică a « Pământului », care poate fi identificat în tot mediul înconjurător, în microcosmos, iar nu numai în regiunea telurică propriu-zisă. « Pământul » înseamnă aici tot ce este în preajma omului, tot « locul » — cu munții, apele și vegetația lui. ⁷³

Asemenea copii sunt doar *legitimați* de tată, printr-un ritual care are toate caracterele adopțiunii. Ei aparțin, în primul rând, « locului », adică microcosmosului înconjurător ⁷³. Mama i-a primit, doar; i-a « cules » și, cel mult, le-a desăvârșit forma umană. Este lesne de înțeles că, într-un asemenea stadiu al evoluției mentale — mai precis, înăuntrul unei asemenea valorificări a vieții umane — sentimentul de solidaritate cu cosmosul înconjurător, cu « locul », era un sentiment dominant. Într-un anume sens se poate spune că omul nu se născuse încă: el nu avea conștiința apartenenței lui totale la specia biologică pe care o reprezenta. Mai degrabă se poate considera viața lui ca o fază pre-natală; omul continua să participe, în chip nemijlocit, la o viață alta decât a lui, « cosmic-maternă ». Avea, am spune, o experiență « ontogenetică » obscură și fragmentată; ⁷⁴ afirma o dublă sau chiar triplă descendență. Nu e greu de înțeles că o asemenea experiență fundamentală implica o seamă ⁷⁵ de atitudini specifice față de cosmos și semenii. Precaritatea paternității umane era compensată de solidaritatea cu anumite ⁷⁶ forțe sau substanțe cosmice protectoare. Dar, pe de altă parte, această solidaritate cu « locul » ⁷⁷ nu putea promova ⁷⁸ sentimentul că omul e creator în ordinea biologică. Tatăl, legitimându-și copiii derivați dintr-un mediu cosmic oarecare, sau din « sufletele strămoșilor » — nu avea fii, ci doar noi membri ai familiei, noi unelte de lucru și de apărare. Legătura între el și progenitura sa era, în orice caz, *per proximi*. Viața lui biologică se sfârșea odată cu el, fără putința de a continua în urmași — așa cum interpretau, mai târziu, indo-europenii sentimentul de continuitate familială: ca o descendență directă biologică (părinții creează trupul, « substanța » copilului) și indirectă ancestrală (sufletele strămoșilor se încarnează în noii născuți, cf. K. A. Eckardt, *Irdische Unsterblichkeit*, passim).

« Pământul », deci, în cele dintâi experiențe ⁷⁹ religioase și intuiții mitice, era « tot locul » care înconjura pe om.

O seamă de cuvinte care desemnează « pământul » au etimologii ⁸⁰ reductibile la impresii spațiale — « loc », « loc întins », « larg », « provincie » etc. — sau arhaic — sensoriale: « ferm », « în stare pe loc » etc. (caută referințe).

O valorificare religioasă ⁸¹ teluric structurată a pământului n-a putut avea loc decât mai târziu; etnologic vorbind, în ciclul păstoresc și, mai ales, agricol. Până atunci, ceea ce s-ar putea numi « divinitățile pământului » erau mai mult divinități ale locului, înțeles în sensul de mediu cosmic înconjurător.

[5] Una din primele theofanii a pământului ca atare, ca strat teluric și adâncime chtonică, a fost « maternitatea » lui, neistovita lui capacitate de rodire. Înainte de a fi intuit ca o zeiță-mamă, ca o divinitate a fertilității, pământul s-a înfățișat direct ca Mamă ⁸², *Tellus Mater*. Evoluția ulterioară a cultelor agricole deslușind ⁸³ cu o fermitate tot mai accentuată profilul unei mari zeițe a vegetației și recoltei, a făcut să se șteargă urmele Mamei Pământ. În Grecia, lui Gê i s-a substituit ⁸⁴ Demeter. Totuși, străbat în documentele arhaice și etnografice resturi din cultul străvechi al pământului-mamă. ⁸⁵

Un profet indian din Priest—Rapids, pe Middle Columbia River, sfătuia pe discipoli ⁸⁶ săi să nu sape pământul, pentru că « e păcat să rănești sau să tai, să sfișii sau să zgirii mama noastră obștească prin munci agricole ». Și își justifica astfel atitudinea lui anti-agrară: « Îmi ceri să lucrez pământul. Oare trebuie să iau un cuțit și să sfișii sinul mamei mele? Îmi ceri să sap ca să scot piatră. Oare pot să sap sub pielea mamei, pentru oasele ei? Îmi ceri să tai iarba și finul, și să-l vind, și să fiu bogat asemenea albului. Dar cum aș îndrăzni eu să tai părul mamei mele? » (Frazer,

Adonis, ch. IV, §7). Devoțiunea aceasta mistică pentru Mama telurică nu e izolată. Un trib dravidian primitiv din India Centrală, Baiga, practică agricultura migratoare, mulțumindu-se să semene numai cenușa rămasă după ce incendiază anumite porțiuni din junglă. Și își iau toată această osteneală, pentru că privesc ca un mare păcat « să sfîșie sinul mamei lor Pămînt cu plugul » (*ibid.*)⁸⁷ Popoarele altaice cred de asemenea că este un mare păcat să se smulgă ierburi, pentru că Pămîntul suferă întocmai ca un om căruia i s-ar smulge părul sau barba. Wotyacii, care obișnuiesc să-și pună ofrandele într-o groapă, se rețin să repete operația aceasta toamna, pentru că atunci Pămîntul doarme. Tcheremisii cred că adesea pămîntul e bolnav, și atunci nu se așează pe el. Și dovezile despre persistența acestor credințe în legătură cu Mama Pămînt la popoarele neagrare sau numai sporadic agricole, pot fi multiplicare (cf. Nyberg, *Kind und Erde*, 63 sq.)⁸⁸

Religia pămîntului chiar dacă n-ar fi cea mai veche religie umană, cum cred unii învățați, este una din cele care mor anevoie. Odată consolidată în structurile agricole,⁸⁹ milenii trec peste ea fără s-o schimbe. Uneori, continuitatea din preistorie pînă în zilele noastre este neîntreruptă. Coliva, bunăoară, era cunoscută, sub același nume, antichității grecești, care o primise moștenire de la culturile pre-helenice preistorice. Alte exemple de continuitate în cadrul aceleiași ansamblu al religiei telurico-agrare, le vom aminti mai jos.

A. Dieterich a publicat în 1905 o carte, *Mutter Erde, ein Versuch über Volksreligion* (Leipzig—Berlin, ed. III, 1925, sporită și completată de E. Fehrle), care a devenit în scurt timp o lucrare clasică. Emil Goldmann (*Cartam levare*, 1914) și alții, iar acum în urmă Nillson (*Geschichte*, 427 sq.) au adus felurite obiecții teoriei lui Dieterich, fără a o putea invalida⁹⁰ însă, în totalitatea ei. Dieterich își începe cercetarea amintind⁹¹ trei obiceiuri care se practicau încă în antichitate — așezarea copilului nou născut pe pămînt, înhumarea pruncilor spre deosebire de arderea morților care depășiseră⁹² vîrsta fragedă, așezarea bolnavilor și agonizantilor pe pămînt — pentru a reconstitui profilul arhaicei zeițe pămînt, a « Pămîntului atot-Mamă » (*pammētôr Gē*) pe care o menționează Eschil (*Prometheus*, 88), a Gaiei lăudată de Hesiod. În jurul⁹³ celor trei practici arhaice s-au aglomerat un număr impresionant⁹⁴ de documente⁹⁵ și s-au purtat controverse pe care nu [le] putem nici măcar aminti aici. Să vedem însă ce ne spun faptele și în ce ansamblu religios se încadrează ele.

[6] S[aint] Augustin (*de Civit. Dei* IV, II) menționează după Varron numele unei divinități latine, Levana, care ridică copiii de pe pămînt; *levat de terra*. Dieterich amintește în legătură cu aceasta, obiceiul contemporan din Abruzzi de a pune copilul, îndată ce e îmbăiat și⁹⁶ înfășat, pe pămînt (*op. cit.* 7). Același ritual se împlinește și la scandinavii, la germani, la perși, la japonezi etc. Copilul este ridicat de tată (*de terra tollere*), ceea ce implică recunoașterea lui (Nyberg, *Kind und Erde*, 31). Ritul a fost interpretat de Dieterich ca o închinare a copilului Pămîntului; lui Tellus Mater, adevărata lui mamă. Goldmann obiectează că așezarea copilului (sau a bolnavilor și agonizantilor) pe pămînt nu implică neapărat descendența telurică, nici o oferire Mamei Pămînt, ci urmarea contactului cu puterea magică a Pămîntului. Alții (bunăoară, Rose: *Primitive Culture in Italy*, 133) cred că ritualul avea ca scop ca pruncul să-și dobîndească un suflet⁹⁷ care venea de la Tellus Mater.

Evident că avem de-a face cu interpretări felurite, numai aparent contradictorii, ale aceleiași concepții primordiale: pămîntul izvor de forță, de « suflete », de fecunditate, Pămîntul-Mamă. Nașterea pruncului pe pămînt (*humi positio*) este un obicei frecvent la foarte multe popoare; Guririi din Caucaz, ca și în unele⁹⁸ regiuni din China, femeile, îndată ce sunt apucate de durerile facerii⁹⁹, se așează jos pentru a naște de-a dreptul pe pămînt (Samter, *Geburt*, 5 sq.); femeile Maori, din Noua-Ze[e]landă, nasc la marginea unui pîriu, în tufiș; la foarte multe triburi africane se obișnuiește ca femeile să nască în pădure, așezate pe pămînt (izvoare în Nyberg, 131); același ritual¹⁰⁰ se reîntîlnește în Australia, în nordul Indiei, la aborigenii din Nordul Americii, în Paragvai, în Brazilia (Ploss-Bartels, II, 35 sq.) la Greci și la Romani,

observă Samter (p. 6) obiceiul dispăruse în timpurile istorice, dar existența lui nu poate fi pusă la îndoială; anumite statui de zeițe ale nașterii (Eileithyia, Damia, Auxia) ni le înfățișează ingenunchiate, exact în poziția femeii care naște pe pământ. În Evul Mediu germanic, la Japonezi, la unele comunități evreiești (din Caucaz, Nyberg, 133), în Ungaria, la Români (bunăoară Nerey, II, 266), la Scandinaui, în Islanda etc. — ne întîmpină același ritual. În limba egipteană expresia a se așeza pe pământ era folosită în textele demotice, pentru cuvîntul «naștere, a naște» (Nyberg, 134).

Fără îndoială că sensul primar al acestui ritual atît de universal era maternitatea pămîntului. Am văzut că în multe locuri se credea că pruncii sunt aduși din puțuri, ape, stinci, arbori etc.; de la sine înțeles, că în unele părți, copiii se socoteau «veniți din pământ» (cf. Dieterich, 14 sq. 5; mitul facerii omului din pământ la australieni, etc. Nyberg, 61). Copiii din flori erau numiți *terrae filius*.¹⁰¹ Mordvinii, cînd vor să adopte un copil, îl așează într-o groapă din curte, unde se crede că își are reședința zeița protectoare, Mama Pământ (Nyberg, 137). Asta înseamnă că, pentru a fi adoptat, copilul trebuie să se nască din nou; și aceasta se realizează¹⁰² nu mimînd nașterea pe genunchii mamei adoptive (ca la Romani, bunăoară), ci prin plasarea copilului în sinul adevăratei mame, care e pământul. Este firesc ca, ulterior, sensul acesta de¹⁰³ descendență telurică să fi fost înlocuit cu o idee¹⁰⁴ mai generoasă; pământul e protectorul copiilor, e izvorul tuturor tărilor, și lui (adică duhului matern, care îl locuiește) i se închină noii născuți.¹⁰⁵

Astfel se explică frecvența leagănului chtonic; — copiii sugaci sunt lăsați să doarmă sau să se odihnească în gropi, în contact direct cu pământul, sau cu așternutul de cenușă, paie și frunze întocmit¹⁰⁶ de mamă în fundul gropii. Leagănul-chtonic e cunoscut¹⁰⁷ atît societăților primitive ca australienii și unele neamuri turco-altaice, cit și¹⁰⁸ în culturile superioare (bunăoară, în imperiul Inca; cf. Nyberg, 160).¹⁰⁹

Copiii părăsiți nu sunt omoriți, ci, bunăoară la greci, lăsați pe pământ. Mama-Pământ le va purta de grijă; ea va hotări dacă vor trebui să moară sau să supraviețuiască (cf. Delcourt, *Stérilités mystérieuses*, 64).¹¹⁰

Un copil «expus», abandonat voinței elementelor cosmice — apele, pământul — este întotdeauna o sfidare a destinului. Încredințat pământului sau apelor, copilul, devenit orfan ca statut social, riscă să moară, dar are de asemenea șorți să-și dobîndească o altă condiție decît cea umană. Protejat de elementele cosmice, de cele mai multe ori copilul abandonat ajunge erou, rege¹¹¹ sau sfînt. Biografia sa legendară nu face dealtfel decît să imite mitul zeilor abandonati îndată după naștere. Să ne amintim că și Zeus, Poseidon, Dionysos, Hermes, Attis și alți nenumărați zei au împărțit aceeași soartă ca a lui Perseus, Ion, Atalanta, Amphion și Zethos, Oedip, Romulus și Remus etc. Moise, de asemenea, a fost abandonat în voia fluviului, ca și eroul maori Massi, care a fost zvîrlit în ocean, ca și eroul *Kalevalei*, Väinämöinen, care «plutea pe întunecatele valuri». Darab, eroul din *Shahnameh*, este așezat într-un coșuțel și lăsat pe apa Euphratului, întocmai ca pruncul fecioarei de rege, Prithā¹¹². Drama copilului abandonat e răscumpărată de măreția mistică a «orfanului», a copilului primordial, în absoluta și invulnerabila lui singurătate cosmică, în perfectă lui *unicitate*. Apariția unui asemenea «copil» coincide cu un moment auroral: crearea Cosmosului, crearea unei lumi noi, o¹¹³ nouă epocă istorică (*Jam redit et virgo...*), o «viață nouă» în care orice nivel al realului (cf. *Comentarii la legenda Meșterului Manole*, 54). Copilul abandonat Mamei Pământ, salvat și crescut de ea¹¹⁴ nu mai poate avea un destin comun uman, căci el repetă momentul cosmologic al începuturilor și crește în mijlocul elementelor, nu al familiei. De aceea eroii și sfinții se recrutează printre copiii abandonati; prin simplul fapt că l-a protejat și l-a scăpat de la moarte, Mama Pământ (sau Mamele Ape) i-a ursit un destin grandios, inaccesibil muritorilor de rînd.¹¹⁵

[7] Un ritual care se explică prin aceeași credință a Mamei Pământ este îngroparea cadavrelor¹¹⁶ pruncilor. Oamenii (mari) maturi¹¹⁷ sunt arși, dar copiii sunt îngropați pentru a se reîntoarce în sinul mamei telurice și a putea renaște¹¹⁸ mai tîrziu. *Terra*

clauditur infans (Juvenal XV, 140). Legile lui Manu prescriu ca pruncii mai mici de doi ani să nu se ardă, ci să se îngroape. Huronii din America de Nord îngroapă copiii morți sub drumuri, ca să se poată naște din nou furișându-se în ¹¹⁹ femeile care trec pe acolo (Dieterich, 22). În legătură cu aceste credințe trebuie amintită și « îngroparea sub formă de embrion », frecventă la foarte multe popoare și asupra căreia vom reveni când vom examina mitologia ¹²⁰ morții. Se dă cadavrului o poziție embrionară pentru ca Mama Pământ să-l poată naște din nou. De asemenea, în unele locuri se aduc ofrande zeiței Pământ, îngropându-se copiii de vii; așa, bunăoară, în Groenlanda se îngroapă pruncul în cazul când părintele e grav bolnav; în Suedia, doi copii au fost îngropați de vii în timpul unei epidemii de ciumă; la Mayos, asemenea sacrificii se aduceau când bintuia seceta (Nyberg, 181 sq.).

[8] Întocmai cum copilul e pus îndată după naștere pe ¹²¹ pământ pentru a fi legitimat de adevărata lui mamă, și a-și asigura astfel o divină protecție, tot așa sunt așezați și copiii și oamenii maturi, pe pământ, sau îngropați în pământ, în caz de boală. Ritul echivalează cu o nouă naștere. Îngroparea simbolică, parțială sau totală în pământ are valoarea magic religioasă a scufundării în apă, a botezului. Bolnavul e regenerat; el se naște din nou. Nu e numai o simplă luare de contact cu forțele pământului, ci o regenerare totală. ¹²² Operația e eficientă și în caz de culpă gravă, de maladie spirituală, tot atât de pernicioasă colectivității ca și crima sau boala fiziologică. Păcătosul este introdus ¹²³ într-o groapă ¹²⁴ de pământ, iar când iese « e născut a doua oară, din sinul mamei sale ». (Frazer, *Folklore*, 192).

De aceea la Scandinavi ¹²⁵ se crede că o vrăjitoare poate fi salvată dacă e îngropată de vie, se seamănă deasupra grîne și se seceră (Dieterich, 22 sq., Nyberg, 150). Același experiment pentru copiii rău bolnavi; dacă ar putea fi îngropați și să se semene deasupra grăunțe care să aibă timpul să încolțească și să crească, s-ar putea vindeca. Se înțelege clar sensul acestei credințe: omul (vrăjitorul sau bolnavul) are sorți ¹²⁶ să se nască din nou odată cu răsărirea vegetației ¹²⁷.

Un alt mit similar este ¹²⁸ trecerea copilului bolnav printr-o crăpătură de pământ, printr-o stîncă găurită sau scorbura unui copac (Nyberg, 144, sq.). Avem de-a face aici cu o credință mai ¹²⁹ complexă; pe de o parte se urmărește transferarea « bolii » într-un obiect înconjurător (pom, stîncă, pământ), pe de altă parte se imită actul nașterii (trecerea prin orificiu). Este probabil, chiar, că elemente de cult solar (roata = soarele) au intervenit, cel puțin în unele locuri (India), în acest ritual. Dar ideea fundamentală primordială era aceea de vindecare prin renaștere și am văzut că majoritatea credințelor populațiilor agricole ¹³⁰ leagă această renaștere de o luare de contact cu Mama-Pământ. Numai așa se explică o serie de credințe și obiceiuri în legătură cu purificările și terapeutica prin țărînă (Nyberg, 138 sq.). Pământul e imbibat de forță, cum crede Goldmann, dar această forță și-o datorește capacității sale de rodire, maternității sale.

[9] Am văzut că popoarele care obișnuiesc să-și ardă morții, își îngroapă totuși pruncii, în nădejdea că pîntecul teluric le va dărui ¹³¹ o nouă viață. Cuvîntul *whenna* înseamnă, la Maori, « pământ » și « placenta » (Dieterich 13, 43). Dar și îngroparea morților maturi ¹³² sau a cenușii lor, la popoarele care practică incinerarea, este făcută cu același scop. « Du-te la Mama, du-te în Pământ! », stă scris în *Rig-Veda*, X, 18, 10. « Pe tine, care ești pământ, te așez în pământ! » găsim în *Atharva-Veda*, XVIII, 4, 48). La îngroparea cenușii și a oaselor incinerate, acestea se amestecă cu semințe și se împrăștie pe o arătură atunci făcută, spunîndu-se: « Savitri, îți răspindește carnea în sinul mamei noastre, Pământul! » (*Satapatha Brah.*, XIII, 8. 2.). ¹³³ Credințele acestea indiene, însă, nu sunt totdeauna atât de simple pe cit par în textele mai sus citate. Regresiunea în Mama-Pământ a fost completată printr-o idee ulterioară: aceea de reintegrare a omului decedat în întreg Cosmosul, o *restitutio ab integro* a facultăților psihice și a organelor umane în Anthropocosmosul ¹³⁴ original (bunăoară, « răsufarea ta se duce spre Vînt, urechea ta i-e auzul spre punctele cardinale, oasele tale în Pământ » (*Aitareya Brāhmaṇa*, II, 6, 13) etc,

Această credință că morții locuiesc sub pământ, până ce se vor întoarce din nou la lumina zilei, într-o nouă existență, explică identificarea între țărimul morților și locul de unde vin copiii (bunăoară, mexicanii cred că se trag dintr-un loc numit Chicomsztoe, locul celor șapte grote (Preuss, *Arch. Relig. Wiss.*, VII, 234). Fie pentru că morții erau considerați știutori ai viitorului, fie pentru că pământul prin reabsorbirea periodică a tuturor făpturilor vii, era o putere oraculară — unele ¹³⁵ oracole arhaice din Grecia se aflau lângă crăpături sau grote telurice. Ni s-a păstrat amintirea unor asemenea oracole chtonice în Olympia și Delphi, iar Pausanias, VII, 25, 13 menționează în oracol la Aigei, în Achaia, unde preotesele lui Ge preziceau viitorul pe marginea unei crăpături. În sfârșit, nu mai e nevoie să amintim numărul enorm de incubațiuni care se dobindeau dormind pe pământ (Deubner, *De incubatione*, passim).

[10] Ce se desprinde din toate credințele sumar trecute în revistă până acum? Că pământul e Mamă, adică *născătoare* ¹³⁶ de forme vii, pe care le isvodește din propria-i ființă ¹³⁷. Pământul e « viu », pentru că în primul rînd e fertil. Tot ce se naște din el este inzestrat cu viață, și tot ce se reîntoarce în el redobîndește viață. Binomul *homo-humus* ce nu trebuie înțeles că omul e țărîină pentru că e muritor, ci ¹³⁸ că omul a putut fi *viu* ¹³⁹, pentru că derivă din pământ, pentru că s-a născut *din* și se va reîntoarce în Terra Mater [*s.n.*]. Solmsen a explicat ¹⁴⁰ pe vremuri (cf. Dieterich, 77) *māteries* prin ¹⁴¹ *māter*; chiar dacă etimologia nu e cea justă (sensul ¹⁴² primordial al « materiei » pare a fi fost « inima lemnului ») ea poate fi ¹⁴³ validată în viziunea mitic-religioasă: « materia » are destinul mamei fiind ¹⁴⁴ neconținut zămislitoare. Ceea ce noi numim viață și moarte sunt doar două ¹⁴⁵ momente diferite ¹⁴⁶ din destinul ¹⁴⁷ Mamei Pământ: viață înseamnă detașarea din pîntecul teluric, moartea se reduce la o reîntoarcere « acasă ». Dorința, atît de frecventă, de a fi îngropat în pământul patriei nu este decît o formă profană ¹⁴⁸ a sentimentului ¹⁴⁹ de autohtonie mistică, adică nevoia ¹⁵⁰ de a se întoarce la « casa sa ». Inscriptiile sepulcrale din ¹⁵¹ timpul imperiului roman pun în lumină bucuria de a fi îngropat în solul patriei: *hic natus hic situs est* (C I L, V, 5595); *hic situs est patriae* (VIII, 2885); *hic quo natus fuerat optans erat illo reverti* (V, 1703) etc. Precum altele, nu ascund mîhnirea de a nu fi avut această mîngiere ¹⁵² *altera contexit tellus dedit altera nasci* (XIII, 6429) etc. (cf. exemple în Brelich, *Aspetti della morte*, 36—37). În sfârșit, se refuza îngroparea trădătorului, pentru că, după explicațiile lui Philostrate, el era nevrednic « să fie sfințit » ¹⁵³ de pământ (cit. Harrison, *Prolegomene*, 599). ¹⁵⁴ Apa e purtătoare de germen; pământul poartă și el germen, dar ¹⁵⁵ în pământ totul rodește repede. Latentele și germenii rămîn uneori cicluri întregi în Ape, pînă se manifestă; pământul aproape că nu cunoaște odihnă; destinul lui e să zămislească neconținut, să dea formă și viață celor ce se întorc în el inerte și sterpe. Apele sunt la începuturile și sfîrșitul oricărui eveniment cosmic; pământul este la începutul și la sfîrșitul oricărei vieți. Orice manifestare se realizează *deasupra* Apelor, și se reîntegrează în amorful primordial prin cataclism istoric (potopul) sau cosmic (*mahâpra'aya*). Orice manifestare

Mircea Eliade

omajis amuz
al autohton

Mircea Eliade

Paris, Oct 1975.

biologică are loc datorită fecundității pământului; orice formă naște din el *vie* și se întoarce în el cînd și-a istovit partea de viață care i se cuvenea; se întoarce, ca să renască; dar, înainte de asta ¹⁵⁶ ca să se odihnească, să se purifice, să se regenereze. Apele preced orice creație și orice formă; pămîntul ¹⁵⁷ rodește forme vii. În timp ce destinul mitic al Apelor este să deschidă și să închidă cicluri cosmice sau eonice, cuprinzînd amănunțit cifra de ¹⁵⁸ miliarde de ani, destinul pămîntului este să deschidă orice formă biotică sau local istorică (a « oamenilor locului »). Timpul — oarecum somnoros în destinul Apelor — e viu ¹⁵⁹ și neodihnit în zămislirile pămîntului. Formele vii apar și dispar cu o fulgerătoare repeziciune. Dar nici o despărțire nu e decisivă, moartea formelor vii nefiînd decît un mod latent și provizoriu ¹⁶⁰ de existență; și niciodată forma vie, ca tip, ca specie, nedispărînd în răgazul îngăduit pămîntului de către Ape.

(Continuare în numărul viitor)

NOTE

- ¹ inițial: *creiă*
- ² inițial: *e* (schimbat cu creionul)
- ³ suprimat: *născuți prin (din)*
- ⁴ suprimat: *reamintînd neîncetat oamenilor*
- ⁵ inițial: *act*
- ⁶ inițial: *mitice* (corectat cu creionul)
- ⁷ ultimele două cuvinte adăugate ulterior
- ⁸ inițial: *intins* (corectat cu creionul)
- ⁹ suprimat cu creionul: *numele și structura i-au fost*, înlocuite cu: *i s-au substituit*, adăugat deasupra, în creion
- ¹⁰ inițial: *făcea*; apoi *avea* (corectate cu creionul)
- ¹¹ *aceasta*, suprimat
- ¹² inițial: *mai tîrziu*; apoi: *îndată*
- ¹³ inițial: *justă*
- ¹⁴ inițial: *era*
- ¹⁵ ultimele trei cuvinte adăugate ulterior, cu creionul
- ¹⁶ inițial: *transmis*
- ¹⁷ inițial: *da*
- ¹⁸ adăugat deasupra cu creion albastru; inițial: *putea*
- ¹⁹ *mai*, suprimat
- ²⁰ *rolul*, suprimat
- ²¹ inițial: *numai*
- ²² inițial: *zone*
- ²³ adăugat dedesubt cu creion negru; inițial: *indică*; *scrie* *cîteva*, șterse; *principalele*, scris deasupra, în creion negru
- ²⁴ inițial: *le clasează* (modificat cu creionul)
- ²⁵ inițial: *zeitatea*
- ²⁶ inițial: *majoritatea*
- ²⁷ inițial: *unde*
- ²⁸ inițial: *dăm*; *numai*, suprimat
- ²⁹ scris deasupra cu creion negru; inițial *numesc* (cerneală), *cunosc* (creion negru), șterse; urmează *perechea divină*, tăiat cu creionul.
- ³⁰ Următoarele rînduri sînt scrise pe o fișă lipită în stînga foi. Ele reprezintă transcrierea fragmentului imediat următor, lucrat intens, cu numeroase ștersături în cerneală, ulterior anulat cu creion verde. Semnul trimite la textul definitiv, de pe fișă adăugată.
- ³¹ Ultimele trei cuvinte adăugate ulterior.
- ³² Urmează cifra 1, în creion, marcînd finalul textului de pe fișă lipită, ce trimite în textul de bază la *Nota I*, nota autorului, culeasă în continuare cu caractere cursive.
- ³³ inițial: *pentru*
- ³⁴ suprimat: *Gaiu gemea*
- ³⁵ adăugat ulterior
- ³⁶ cuvînt adăugat ulterior

- 37 inițial: *difuz*
38 cuvânt adăugat ulterior
39 ultimele două cuvinte adăugate ulterior
40 adăugat ulterior, în creion negru
41 adăugat deasupra, în creion negru; inițial: *frecvență în cele, tăiate (cerneală)*
42 inițial: *soțul lui*
43 inițial: *fantezie*
44 paranteza adăugată ulterior
45 suprimat: *<Listele de zei> Listele de perechi divine ar putea continua, dar fără o precisă utilitate. Nu ne interesează, în acest capitol, cosmogonic, în care <cei doi> binomul primordial e împlinit...*
46 inițial: *comod*
47 adăugat deasupra în creion; inițial: *creație, intuiție, șterse*
48 ultimele trei cuvinte adăugate deasupra, în cerneală; inițial: *lui religioasă, șterse*
49 ultimele șapte cuvinte adăugate deasupra, în cerneală; inițial: *impresionantă prin ea însăși, șterse*
50 adăugat deasupra, în creion, inițial: *imbibată, șters*
51 suprimat: *contopind adică revelațiile care au avut loc pe pământ fie ele pietre, arbori, ape, umbre etc.*
52 *cuprinde, suprimat*
53 inițial: *alcătuiește*
54 scris deasupra în creion; inițial: *identificăm, șters*
55 inițial: *se impunea*
56 inițial: *purta*
57 inițial: *rodeu*
58 *cu sine, suprimat*
59 inițial: *intuiție*
60 inițial: *fecunditatea*
61 suprimat: *infiltrării în pintecul femeii*
62 ultimele trei cuvinte adăugate ulterior cu creion albastru, în locul lui *aici*, șters
63 suprimat: *are oare vreo dezlegare*
64 inițial: *cosmosul*
65 ultimele cinci cuvinte adăugate ulterior cu creion negru, în locul lui: *fără nici o, șterse*
66 ultimele două cuvinte adăugate ulterior (cu creionul)
67 suprimat: *cf. bogate referințe Nyberg, Kind u[nd] Erde, passim. Frazele următoare scrise pe o fișă lipită în dreapta (sus) a „foii mamă“.*
68 inițial: *dăm*
69 inițial: *ei au venit*
70 inițial: *sunt*
71 suprimat: *Ceea ce trebuie remarcat este că « Mama » acestor copii este*
72 *Aici se încheie textul adăugat pe fișă.*
73 ultimele trei cuvinte adăugate ulterior
74 omis: *viața lui*
75 inițial: *o precisă*
76 *un cosmos, omis*
77 inițial: *mediul*
78 inițial: *e vorba, creie și*
79 inițial: *intuiții*
80 *care, suprimat*
81 cuvânt adăugat ulterior
82 ultimele trei cuvinte, adăugate cu creionul negru, deasupra
83 inițial: *înfățișând*
84 inițial: *a fost dislocată de*
85 Rîndurile următoare scrise pe o jumătate de pagină lipită în dreapta „foii mamă“.
86 inițial: *credincioșii*
87 *Aici se încheie textul de pe pagina lipită alăturat. Urmează semn de continuare cu un alt text aflat pe o altă fișă lipită tot în dreapta foii de bază.*
88 *Aici se încheie cea de-a doua completare și se revine la „foaia mamă“.*
89 *ea înfruntă cu, suprimat*
90 inițial: *infirma*
91 inițial: *analizînd*
92 inițial: *au trecut*
93 *acestor, suprimat*
94 inițial: *considerabil (corectat cu creionul)*
95 inițial: *fapte*
96 ultimele două cuvinte adăugate ulterior
97 ultimele șase cuvinte adăugate ulterior, cu creionul, în loc de: *însușirea copilului cu suflet, șterse*

- 98 inițial: *multe*
99 inițial: *nașterii*
100 inițial: *lucru*
101 Propoziție adăugată ulterior, în josul paginii, semn de includere aici.
102 inițial: *se naște din nou*
103 *de*, adăugat ulterior
104 inițial: *noțiune*
105 Frazele următoare sînt scrise pe o fișă lipită în stînga (sus) a foii de bază.
106 inițial: *potrivit*
107 suprimat: *popoarelor turco-altaice, e folosit în Australia și*
108 *unei*, suprimat
109 Se revine la foaia inițială.
110 Urmează un lung text (pe 3/4 de foaie) lipită în dreapta foii mame — e cea mai încărcată
foaie din tot manuscrisul, lipituri în dreapta și stînga.
111 cuvînt adăugat ulterior
112 *abandonat*, suprimat
113 suprimat: *Abandonarea noilor născuți pe apă și încredințarea destinului lor Mamei Pămînt a*
114 suprimat: *are statură spirituală supra-umană, ca orice viață crescută direct din*
115 Se revine la foaia de bază; cifra 7, care urmează, ca și toate celelalte, marcînd început de
paragraf, trecute ulterior, în creion albastru.
116 cuvînt adăugat ulterior
117 cuvînt adăugat ulterior (cu creion albastru)
118 inițial: *reapare*
119 ultimele două cuvinte adăugate cu creion negru; inițial: *prin*, șters
120 inițial: *concepte*
121 inițial: *după*
122 Cele ce urmează sînt scrise pe o fișă lipită în stînga (jos) a foii inițiale.
123 inițial: *pus*
124 inițial: *butoi*, apoi *hîrdău*
125 suprimat: *era obiceiul ca vrăjitoarele să fie îngropate*
126 inițial: *are șanse* (corectat cu creionul)
127 adăugat cu creionul, inițial *viața care*, șters
128 inițial: *alte rituri similare sunt*
129 cuvînt adăugat ulterior
130 inițial: *primare*
131 inițial: *da*
132 suprimat: *la popoarele*
133 Frază scrisă după cea care urmează, inclusă ulterior, prin trimitere, aici.
134 inițial: *Cosmos*
135 cuvînt adăugat ulterior
136 inițial: *creatoare*
137 inițial: *substanță*
138 suprimat: *e viu*
139 ultimele șase cuvinte adăugate ulterior
140 inițial: *aprofundat*
141 inițial: *de*
142 inițial: *mater*
143 inițial: *e o sugestivă*
144 suprimat: *e în neconținut fecundită de a fi*
145 cuvînt adăugat ulterior
146 inițial: *felurite*
147 inițial: *viața*; apoi: *activitatea*
148 inițial: *laică*
149 inițial: *solidarității*
150 inițial: *dorința*
151 inițial: *la*
152 inițial: *avut acest noroc*
153 inițial: *consacrat*
154 suprimat: *Elementul de unitate al tuturor credințelor amintite mai sus este garnisirea pămînt-*
155 *tului cu viață*.
156 *se grăbește*, suprimat
157 inițial: *în același timp*
158 suprimat: *creează și formează. Pămîntul are el însuși o formă*
159 inițial: *distanțe de timp*
160 inițial: *concret*
161 ultimele două cuvinte adăugate ulterior

RESTITUIRI: Grigore TOCILESCU

Gr. G. Tocilescu

Ne pot încheia mai bine asta scrisoré, decât prin a vă exprima felicitările mele pentru anul nou ce vine, dorindu-vă sănătate mai înainte de toate, și rugându-vă a comunica și celor-alți onor. domni ai delegației mele mulțămiri, și recunoștință, pentru buna-voință și interesul cu care apreciați silințele mă de până acum.

Alte revelații documentare

CERCETAREA ARHIVEI LUI GRIGORE Tocilescu scoate la suprafață amănunte noi și interesante în legătură cu prodigioasa lui activitate de arheolog și istoric. Descoperirile privitoare la scrierile și activitatea lui Dimitrie Cantemir, provocate de trimiterea acestuia în Rusia de către Societatea Academică Română, în 1877, alcătuiesc un capitol aparte al activității sale, care s-a întins în timp până în anul morții savantului — 1906.

În afară de aceste preocupări directe, o serie de alte conexiuni luminează din unghiuri neașteptate opera cantemiriană. Ne propunem, în cele ce urmează, să oferim cititorului scrisorile adresate de Grigore Tocilescu lui Alexandru Odobescu imediat după primele descoperiri, la Moscova, ale unor manuscrise cantemiriene, scrisori menite să ilustreze un întreg complex de relații între oamenii de cultură și de știință ai Rusiei și României, precum și să evidențieze

caracteristicile operei lui D. Cantemir, judecate de unul dintre cei mai avizați specialiști români.

De asemenea, dăm publicității o serie de scrisori ale secretarului purtătorului de cuvânt («bailul») Veneției la Constantinopol, scrisori care, sub un pretext comercial, vehiculau informații politice de strictă actualitate. Deoarece relațiile bănești ale țărilor române cu Poarta erau reglementate prin băncile venețiene, scrisorile sînt importante pentru istoria noastră. Ele sînt copiate de altă mînă decît a lui Tocilescu însuși, iar prima dintre ele lipsește. Cea de-a doua datează din 18 octombrie 1670, ultima fiind din februarie 1760. Reproducem aici scrisorile care interesează atît domnia lui Dimitrie Cantemir, cît și relațiile sale cu Țara Românească și cu celelalte state implicate în războiul rusoturc de la Prut, din 1711.

Ecaterina ȚARĂLUNGĂ

«Am făcut cunoștință și cu celebrul istoric Soloviev...»

[Scrisori către Al. ODOBESCU]

I

Stimabile Domnule Odobescu,¹

Marți, 15 Noembrie 1877

Până în momentul de față cred că veți fi primit prima mea epistolă prin care vă anunțam despre cele ce am făcut până acum aicea.

Vinerea trecută, fiind ședință la Societatea arheologică din Mosc[o]va, s-a-ntors de la proprietatea sa d. Conte Uwarof[f], și cu această ocaziune am căutat neapărat a mă duce să-l vizitez și să-i prezint prețioasa d[umi]tale scrisoare de recomandățiune. Contole a rămas încintat de această vizită; mi-a spus că se simte fericit d-a putea face ceva pentru un recomandat al bunului și stimatului d[omniei]-sale amic, d. Odobescu, și în consecință mi-a și promis pentru Dumineca viitoare când se va rentoarce în Mosc[o]va, a-mi aduce toate manuscrisurile și hirtiile cantemirane ce posedă D[omnia]-sa. S-a mîrat văzînd că-i vorbești de o scrisoare ce i-ai trimis, căci d[omnia]-sa nu a primit nici una, și m-a însărcinat cu tot dinadinsul a te încunoștința că nu i-a parvenit acea scrisoare în cestiunea manuscriptului lui Cantemir *Istoria ieroglifică*. Că încă mai zilele trecute cugeta la D[umnea]ta și zicea: «Cum se poate ca d. Odobescu să nu-mi scrie nimic pentru trimiterea unei publicațiuni ce i-am făcut?».

La ședința de vineri seară am simțit o adevărată mulțumire și mare surpriză cînd m-am văzut propus de membru corespondinte de către toți membrii prezenți, 18 persoane—ceea ce după regulament n-ar fi trebuit decît trei membri ca să se facă propunerea. Astfel mă pot considera de pe acum ca membru corespondinte — deși votul de admisiune se va da peste o lună.

Togmai [*sic!*] acum termin primul volum din *Chronicul lui Cantemir*, și mă gătesc a-ncepe pe cel de-al doilea.

Datoresc foarte mult amabilității d[omnu]lui Baron de Bühler, care mi-a dat camera sa ca să lucrez pe tot timpul cit voi sta aci; căci alt feliu cu regula d-a nu fi deschisă Archiva decît 5 zile pe săptămînă și numai dela 11 — 3 ore, se-nțelege că mai nimica n-aș fi putut face.

Deosebiri între textul publicat² și originalul manuscript sunt nenumărate; și aceste deosebiri nu constă numai în ortografie, punctuațiune, modernizare sau dialectizare a cuvintelor, dară chiar în omisiuni, unele lungi, omisiuni parte intenționate, parte din nebăgare de seamă. Cele intenționate sunt de tot curioase; toate pasagele în care principele autor vorbește ca un hain al prea puternicii împărății de la Constantinopole, oriunde pana sa se revoltă contra tiraniei Otomane și deplînge robia în care se află țările creștine, editorii *Chronicului* au socotit de cuviință să lase la o parte acele pasage.

¹ Scrisorile aparțin arhivei Gr. G. Tocilescu înregistrată la Biblioteca Academiei la cota *III varia 1 — Corespondență*. Scrierea este cea etimologizantă, adoptată de Societatea Academică Română. Am renunțat la următoarele redări etimologice ale sunetelor: ê, â pentru î; ç pentru ț; ê pentru â; î pentru I; û pentru u; d pentru z; uâ pentru o; ô pentru ea; ss intervocalic pentru s; s intervocalic pentru z; sce, sci pentru ște, și la finalul cuvintelor; l-am eliminat pe û final, apostroful, unele semne de punctuație care contravin normelor în vigoare. Am păstrat exprimarea de epocă, majusculile unor cuvinte etc. Literele absente au fost puse între paranteze drepte. Fragmentar, aceste scrisori au fost publicate în revista „*Magazin istoric*”, nr. 6/1980, de către Ioan LĂCUSTĂ. Le reproducem aici integral, marcînd cu corp 10 textul inedit.

² E vorba de ediția Seulescu din 1835. Următoarea ediție (și ultima pînă astăzi) a fost dată de Tocilescu, fiind al VIII-lea și ultimul volum din ediția de *Opere ale Principelui Demetriu Cantemir* scoase de Societatea Academică în perioada 1872—1901. Această ediție, științific alcătuită de mai mulți cercetători, păcătuiește prin scriere etimologizantă, ca și prin faptul că nu conține toate lucrările identificate astăzi ca aparținînd lui Cantemir. O parte din ele nu sînt traduse din latină în română.

Ecce buni-oară, pentru a da o idee, ce omisiune face editorul la pag. XLV din Pri-doslovie, t. I: «Aşa, din zi în zi Bălaurul acest vavylonesc îngrăşindu-să şi îngroşin-du-să, de ciia toată lumea, ca cum pre strimptă peşteră să-i fie socotind, nici care loc să-l mai încapă avind, skizmitu-s-au, ca cum chipul, şi firea cea de şearpe Bălaur învininat ş-ar fi lepădat, însă alta de scorpie au înbrăcat, pentru ca ce cu colţii a muşca şi cu fălcile a îndupăca n-au putut, coada cu venin şi toapsăc într-armindu-şi cu acel de moarte purtătoriu ac a împunge şi a pătrunde s-au apucat, Spurcatul: şi ce ca un vrăjmaşi Leu a spinteca n-au avut cum, ca o pré vicliană vulpe, cu amăgele şi vicleşuguri a isprăvi s-au căznit... ».

La pag. XLVII, unde în textul tipărit se zice: «Cinstea bisericească, credinţa creş-tinească şi legea orthodoxiei neimată şi nespurcată şi-au ferit», în manuscript se ci-teşte: «Cinstea bisericească, credinţa creştinească şi legea orthodoxiei, de turbată şi lunatecă bunguitura Muhamediniască neimată şi nespurcată şi-au ferit». Editorul a sacrificat chiar sensul, numai să poată plăcea Turcilor.

Şi apoi, imediat după asta, s-a[u] lăsat la o parte următoarele: «Nici, vii fiind, au putut suferi că vreodată steaua cea cornorată, de asupra a pré svint sămnelui krucii să să ridice».

La pag. XLI, în fine, unde să află în textul tipărit: «după ce au început pré puter-nicul Monarch al Turcilor», în original citim: «După ce au început Zmăul cu şapte capete Turcul». La pag. 91, t. I, tot aşa.

La pag. XLVII: «i-au cîntat Monarchului» trebuie: «i-au cîntat Tiranului» etc. etc. La pag. 92, în loc de: «şi mai apoi şi cu Turcii» trebuie «şi mai apoi şi cu vrăjmaşii Lupi Turcii». Tot acolo, în loc de: «deşi împărăţiei Turcului bani a da obligate sunt», trebuie «de şi groazei Lumii, împărăţiei Turcului» etc. etc.

Uneori se vede un fel de vinătoare contra cuvintelor slavice, întrebuiţate de Cantemir. Aşa: «slujitori» neplăcînd lui Seulescu, înlocuieşte el cuvîntul, cînd cu «ostaşii», «ostăşeşte», cînd cu «servitori»; «vremuri» prin «timpuri» şi altele.

Nici chiar titlu[l] manuscriptului un l-au dat corect căci el sună astfel: *Chronicul vechimei a Romano-Moldovlahilor, intii pre limba lătiniască izvodit, iară acmu pre limba româniască scos cu truda şi osteninţa lui Dimitrie Cantemir Voevodul şi de moşie domn a Moldovii, şi a svintei rosi-eştii Împărăştii Kniaz. În Sankt Petersburg anul 1717.* La Seulescu se citeşte: *Hronicul Romano-Moldo-Vlahilor, alcătuit de domnul Moldaviei Dimitrie Cantemir la 1710!* De unde va fi scos pe 1710 eu nu ştiu, căci în original e prea lămurit 7325 (φc̃ke) şi 1717.

Nu ştiu ce voi găsi în volumul al doilea, pe care nădăjduesc să-l finesc pînă marţi 22 Noembrie. De atunci pînă la 8 sau 9 Decembre sper a rămîne tot aci a copia unul din m[anu]scriptele latineşti sau poate *Istoria ieroglică*. Însă mă cam simţ strimtorat de bani, şi nu ştiu dacă Minis-terul Cultelor îmi va trimite curînd bursa pe Octobre, după cum am solicitat-o.

Alt nu mai am ce vă comuŃca, decît că mă aflu sănătos, muncesc neînterupt şi cu o nese-cată plăcere, şi caut a dobîndi cît mai multe cunoştinţe printre bărbaŃii de ştiinţă de aci.

Aşa, sunt invitat în fie-care seară la cîte unul den aceşti bărbaŃi şi apoi aci găsesc alŃi mulŃi reuniŃi şi-ncep toŃi a mă descoase ca pe Christos înaintea lui Caiapha: «de ce am lepădat bucoavnele? de ce ne plac mai mult Francezii decît Ruşii? de ce gonim cuvintele slavone din limbă? care este originea noastră? nu suntem oare veniŃi în ţările de azi togmai după secolul [al] XIII-lea» şi altele.

Am făcut cunoştinţă şi cu celebrul istoric Soloviev, căruia i-am dat toate vinerile seara — pentru că în serata la dînsul se strînge multă lume luminată, şi cam botezată puŃin şi în ştiinţa germană.

Mă opresc aci, stimat D[omnu]le Odobescu, căci poate m-am întins prea cu prisosinţă asupra a tot felul de detaliuri.

Te rog a bine-voi să-mi dai un răspuns la prima-mi epistolă, şi să primeşti salutările cordiale ale devotatului D[omniei]-tale.

Gr. G. TOCILESCU

Mosc[o]va, 26 Decembre, 1877

Stimabile Domnule Odobescu,

Scrisoarea D[umi]tale, care conține atâtea lucruri încurajatoare pentru mine, am primit-o de mai multe zile; însă răspuns n-am putut să dau la dînsa pînă acum din cauza raportului către Academie. Acest raport îl trimit D[umi]tale cu rugăciune a-l citi și a-l pune în vedere Onor. Delegațiunii.

Am luat curagiul de a cere un subsidiu de 1500 franci, în loc de 1000, în vederea cheltuielilor pentru execuțiuni fotografice, litographice etc., și mai ales pentru descoperirea de manuscrise și alte documente ce am aflat și voi afla încă. Dacă suma de 500 franci,

ce cer în plus, nu va fi toată întrebuințată, nu voi avea decît a o restitui Societății.

Lucrările ce am făcut pînă acuma le-am arătat în alăturatul raport.

Mine chiar plec pentru Mănăstirea Sf. Sergiu unde, dacă nu voi avea norocirea să aflu originalul manuscript al *Descrierii Moldovei*, voi afla însă cu toată siguranța un alt studiu al lui Cantemir: *Loca obscura in Catechisi quae ab anonimo auctore Slaveno idiomatica edita et Первое учение отрокомъ intitulata est, dilucidata auctore principe Demetrio Cantemirio*.

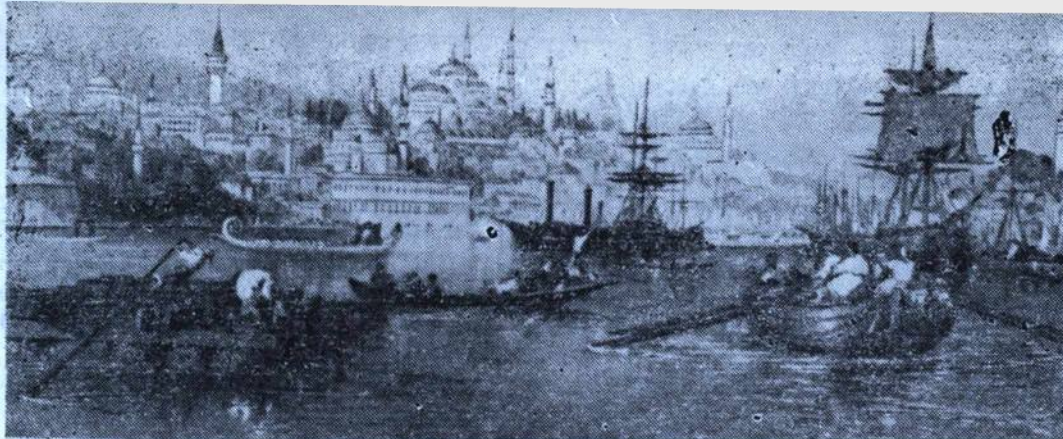
Această polemică a strălucitului principe a avut un mare răsunet, căci ea era îndreptată contra lui Theophan Prokopovici cel cu idei religioase prea progresiste, prea protestante chiar pentru timpul de astăzi.

Cantemir reprezintă în această scriere adevăratul orthodoxism cum îl înțelege biserica și cum îl înțelegea pe atunci întregul partid contrariu reformelor lui Petru cel Mare. Totuși manuscriptul pînă acum nu s-a tipărit, și Societății Academice române va cădea dar onoarea a-l da pentru întâia oară la lumină prin tipar.³ Cred că peste 5 sau 6 zile mă voi reîntoarce la Mosc[o]va spre a-mi continua ocupațiunile la arhivă și Bibliotece, întrerupte din cauza lungelor praznice ce au să țină pînă la 8 de Ianuarie și din cauză că Baronul e dus la Petersburg de vreo 6 zile.

În cestiunea banilor, te rog foarte mult Domnule Odobescu, ca suma de 250 franci din lucrarea catalogului transformîndu-se în ruble de hîrtie, să mi-o trimiteți aci la Mosc[o]va într-un plic recomandat, fără a se declara pe dînsul conținutul, pentru că: am mare nevoie de bani; și fiind monedă sunătoare sau valoare declarată, trebuie să perd mult timp pe la Comisii a-mi legaliza semnătura și pe la vamă a-mi primi banii. Pe cînd alt feliu, într-o scrisoare recomandată, mi-ar putea sosi rublele cel mult în 8 zile. De aceea te rog, dacă se poate, pînă la 15 de Ianuarie să primesc suma cu care aș întâmpina cheltuielile necesitate prin ducerea la Petersburg. În ori-ce caz nu pot pleca de aci înainte de a nu primi ceva bani. Pentru cei 1000 sau 1500 franci ce veți binevoi a-mi mai acorda, ar fi bine să mi se trimită la Petersburg, post-restant, trei din patru părți. Tot în ruble de hîrtie dacă în București polul imperial merge mai mult de cît 8 ruble 40 kopeici.

În ce privește catalogul epigrafic, nu se poate socoti ca terminat decît numai ceea ce am scris pe foi deosebite, și anume — dacă nu mă înșel — Tituli sacri; căci ceea ce este în cași jet, sunt numai copiile după inscripțiuni, astfel după cum le-am citit, fără a completa lectura. Aceasta aveam de gînd a o face în studiul deosebit ce începusem și pe care nu l-am finit. Dacă mi s-ar trimite cași jetul cel mic, aș putea continua lucrarea la Petersburg, și-n două săptămîni ar fi gata. Din toate inscripțiunile aflătoare în Muzeul nostru, togmăi celei ce mi-ai trimis nu am fost în stare a-i da de căpătii; și

³ Lucrarea n-a figurat totuși deloc în ediția de *Opere* menționată mai sus. Ea a fost tradusă și publicată abia în 1973, de către pr. Teodor Bodogae în „Biserica ortodoxă română“ nr. 9—10.

o țin pînă acum de o curată mistificațiune. De un lucru sunt sigur: de esactitatea copiei mele. Nu-ncape-ndoială dară, că ceea ce da Desjardins, și după dînsul Mommsen, trebuie a se respinge. Atunci copia-mi fiind esactă, nu-i aflu nici-un înțeles. Mai întîi: cele două litere de la-nceput, IV, de ce-or fi fost ciocănite? căci ciocăneala datează din vechime pe ăst monument; apoi, dacă-n primul rînd se citește: IVNIVS HERMIS, în al doilea se însemnează: I IVIOBI BVOT? să fie duumviro? Chiar așa de ar fi, ce [în]semnează: BI BVOT? tot astfel rîndurile 3 și 4. În rîndul al IV-lea T este primus sau prima; dar IBI? Oricum mă-nvîrtesc, nu-i pot afla vre un înțeles.

Pentru memoriul despre Daci, aș dori mult ca să nu se publice întocmai cum se află astăzi, căci: îi lipsește mai întîi o introducere; apoi multe pasaje l-am omis la prescriere, din lipsa de timp, partea ultimă a probelor: archeologia trebuie și altfel dispusă. Te rog dar foarte mult ca să fii îngăduit pînă la finele lui februarie, cînd sper a reveni în țară. Și trebuie să reviu, căci nu numai împrejurările financiare mă silesc la aceasta, dar și două procese ce-n scurt timp mi s-au intentat de către soția mea; prin primul reclamă despărțirea de mine, că mă ocup cu știința, cu archeologia, cu excursiuni sau în bibliotecă; prin cel de-al doilea reclamă o sumă foarte simțitoare ca pensiune alimentară, deși eu la plecare-mi i-am lăsat tot venitul dotal și peste acesta încă alți bani. Cu voie fără-voie dar, îmi pare c-ar trebuie să revin în București înainte de a pleca la Paris. Conte Uvarow posedă multe manuscripte încă nepublicate, însă toate ale lui Antioch Cantemir. Pentru Dimitrie are o singură stofă bogat țesută,⁴ care reprezintă România și Moldova prin două suplicante înaintea lui Petru cel Mare, călare, care le-ntinde mîna, călcînd în picioare steagul semi-lunei. Compozițiunea este a lui Dim[itrie] Cantemir. Mi-a promis a-mi da un desen după această reprezentațiune gigantească. Ea servia mai înainte drept acoperămînt al sf. pristol într-o biserică de pe lîngă Mosc[ovo]va. Graful vizitînd acest locaș sfînt — tot pentru același sentiment religios — cu care altădată la noi un archeolog român scotocise toate cuibulețele pravoslavnice ale Sf. Athos — de sigur pentru a deveni hagi — zărește gigantul cal și d-asupra-i pe Petru cel Mare. Nu a trebuit multă cheltuială de elocință sacră și de argumente convingătoare pentru a face pe bietul popă să-nțeleagă că nu s-ar cădea într-o biserică, și tocmai d-asupra sf. pristol, să se afle: un cal, un împărat și două fete!...

Așa, pinza a ajuns în stăpînirea grafului. Zilele acestea nu l-am putut vedea pentru a-i exprima complimentele d[umii]tale și a-l întreba despre al II-lea volum din monumentele megalitice. Cu cea mai proaspătă ocaziune nu voi uita a vă scrie în aceasta.

Graful mi-a atras atențiunea, ca și stim[abilul] d. Dim. Sturdza, asupra colecțiunei numismatice de la Ermitagiul, zicîndu-mi că se află aci 3 monede romane inedite și necunoscute încă pe care avea însuși de gînd, putîndu-se a se duce la Petersburg, să le copieze. Dorește prea mult a avea un exemplar din publicațiunea numismatică a d[omnu]lui Sturdza, mai ales cînd i-am spus că se vorbește și despre d[umnea]lui acolo. Ar rămîne dar prea îndatorat cînd i s-ar procura acel exemplar.

⁴ În arhivele Gr. Tocilescu nu există alte referiri la această tapiserie lucrată după desenul lui Cantemir, deci probabil un desen al ei n-a fost adus în țară. Alte surse documentare nu se referă la această tapiserie.

Nu pot încheia mai bine astă scrisoare decît prin a vă exprima folicitățile mele pentru *anul nou* ce vine, dorindu-vă sănătate mai înainte de toate și rugindu-vă a comunica și celorlalți Onor. domni ai delegațiunei viuele mele mulțămiri și recunoștință pentru bună-voință și interesul cu care apreciază silințele-mi pînă acuma.

Iar D[umnea]voastră vă rog a primi încredințarea despre devotamentul și afecțiunea ce pururea vă port.

Gr. G. TOCILESCU [pp. 35—38 v.]

III

Duminecă, 27 Decembre (seara)

Mosc[o]va, Слoбянской Базарь, 34

Stimabile Domnule Odobescu,

Răspund imediat doritei D[umi]tale epistole primită astăzi. Am terminat încă de marți seara (22 Noembre) volumul [al] II-lea din *Chronic*: același soi de erori și de omisiuni ca cel semnalat în precedentă-mi scrisoare.

Voi cita numai unul, la pag. 115, unde se citește: « let 570 născutu-s-au Muhamed, carele au alcătuit legea și cartea Kuran-ului, născutu-s-au în luna... ».

Manuscriptul însă ne spune: « *Let 970, născutu-s-au chipul viperii, Părintele Minciunii, fiu Intunerecului, împelițat chipul Diavolului, silța Satanii, gura Tartarului, ucigașul sufletelor, vrăjmașul adevărului, ocara Lumii, carile din suflarea și șoapta Satanii au scornit legea și cartă Kuranului, căzut-au din pîntecile mine-sa în luna...* ».

Manuscriptul *Chronicului* în mare parte este scris de o altă mină decît a lui Cantemir. Acesta însă a copiat singur *Prefatia* și partea finală a *Chronicului* (cele două cărți din urmă plus *Tabla de materie* și cea *chronologică*) și a corectat, adăogit pe la margini textul și numele autorilor. Se vede că pînă în ultimul timp al vieții sale Cantemir s-a ocupat cu revederea acestui manuscript, pentru că aflăm unele notițe scrise cu diferită cerneală și *relative la lucruri ce nu le putea el ști înainte de expedițiunea în Persia (anul 1722)*; Așa la pag. 318 singur spune, vorbind despre *năvala Turcilor și rumperea porții de fier*: « pe care la anul 1722 cu înkinăciune împăratul Peter Alexievici cu cîteva alte cetăți pe marginea mării Kaspiei pînă la țara Gilianului supt stăpînire sa o au adus ». Aceasta, ca și notița următoare, sunt scrise pe margine cu aceeași cerneală, deci în același timp: pag. 319: « Tragu-să cîmpii aceștia din apa Domnului pînă la Hina, trecînd peste apa Volgăi alătura cu Uzbekul, pe care dusu-ne-au vreme și pre noi a-i vidé ».

Scăpat de *Chronic* m-am azvîrlit cu nesațiu pe *Istoria ieroglifică*. Mărturisesc că la prima esamînare a acestui manuscript, văzînd numai numiri de paseri și tot soiul de sentenții, mi-am făcut ideea că ar fi *mici* istorioare cu precepte morale, — și aceasta v-am scris-o D[omniei]-voastre. Astăzi citind cu amănunțisul manuscriptul întreg, pot a mă rectifica: *Istoria ieroglifică* nu e alt decît *istoria* neînțelegerilor dintre Brâncoveanu și prințul Dimitrie Cantemir, în care toate persoanele sunt figurate prin dobitoace sau paseri: Moldovenii — prin dobitoace în genere; Muntenii prin paseri; și apoi anume vin diferiți boiari cari au jucat [un] rol, desemnați prin: lupi, cerbi, vidră, vultur, cioară etc. Autorul spune în prefață că s-a sfiit a întrebuița chiar numele proprii ale persoanelor; a avut însă grijă la fine a face o tabelă esplicătoare, însă în accest chip: vidra, d[e] es[emplu] și apoi în dreptul său cifre arabice: 2, 4, 80, 70 etc... Acestea se pot lesne explica: după semnificațiunea ce are ca tîfră orice literă din alphabetul slavonesc. Așa am înțeles ușor tot meșteșugul său ieroglific.

Manuscriptul este de un interes nespus, nu numai istoric, căci ne oglindește minunat intrigele și societatea-n genere, dar literariu mai cu seamă. Nicăiri nu se vede limba mai curată, mai spornică, mai virtuoasă și în același timp plină de eleganță și d-o suflare modernă, ca în *Istoria ieroglifică*. Ar crede cineva că nu citește limba română de la 1700, ci o scriere eșită din peanna (iartă-mi mărturisirea) D[umi]tale.

Autorul ne spune: că scopul său a fost nu atît istoric, cît literariu, ritoricesc și s-a silit a înflori stilul, a-și împodobi voroava, cum zice el. Întrebuințează multe neologisme,

multe în raport cu acel timp; are și mai multe versuri, între cari: un cîntec ce se cîntă a- mo mi. la și a- u uros ulu st ofă din Descriptio Moldaviae:

A lumii cînt cu jale
Cumplita viață,
Cum se rupe și se taie
Ca cum ar fi o ață.

Nostim este cîntecul lăutarilor la nunta fetei lui Brâncoveanu și-n care aflăm: Mireasă nevastă, nevastă mireasă...

Citind această scriere a lui Cantemir nu ne mai putem mira că fiul său Antioch e părintele satyrei în Rusia.

Copiarea acestui manuscript însă mai reclamă cel puțin 22 zile de aci înainte, și o ocupațiune de cel puțin 8 ore pe zi, pentru că sunt 641 file plus 20 tabla tilcuitoare, adică 661 peste tot. După încercarea făcută nu pot pe zi mai mult de 22, 23 file a copia, scrierea fiind măruntă, rindurile dese, multe prescurtări.

Asfelu că, D[omnu]le Odobescu, luna Decembre ar trebui să o petrec toată la Mosc[o]va, căci lucrul nu se finește numai cu Istoria ieroglifică. În Archivă se mai află alte acte interesante pentru scrierea vieții Cantemireștilor; la Bibliotheca Rumiantzew, unită cu cea Certkow și Tolstoi sunt: alte manuscripte de mare interes pentru noi, cum și cele două dicționare de care a vorbit răpos[atul] Al. Hasdeu (pe care însă eu pînă acum n-am avut timp a le căuta). La Bibliotheca Synodală se află: textul grec (originalul) al felicitățiunii fiului lui Cantemir pentru Petru cel Mare — scrisă de principele Dimitrie⁵, și, după cum aud, încă alte manuscripte ce ne interesează. La Mănăstirea Sf. Sergiu, două ore cu drum de f[i]er, departe de Mosc[o]va, a spus părintele Episcop Melhisedec că s-ar găsi originalul manuscript al Descrierii Moldovei, căci testul publicat de răpos[atul] D. Papiu e numai o copă. ⁶ Acolo poate c-am mai afla și alte lucruri folositoare pentru știința istorică. La Târlă, o stațiune ferată lîngă Mosc[o]va, se află biserica ridicată de Cantemir⁷, pe proprietatea sa dăruită de Împăratul Petru cel Mare.

La biserica grecească din Mosc[o]va, ce se află chiar în aceiaș[i] stradă cu al meu Otel, zac oasele ilustrului principe. ⁸

Ceva urme despre dînsul cată a se afla și aci. Toate văd bine că nu pot să le fac după cum mi-ar fi dorința, căci trebuie să cuget că la Petersburg m-așteaptă poate altele și de mai viu interes. Dacă voi primi bursa, sunt decis a rămîne luna Decembre în Mosc[o]va, iar Ianuarie la Petersburg, pentru că fiind sănătos, cu finea lui Ianuarie să-nchei și misiunea-mi dată de Societ[atea] Academică printr-un raport detaliat pe care sau eu îl voi aduce, sau vi-l voi trimite în caz d-a pleca din Petersburg la Berlin.

În orice caz vă rog, Stim[abile] D[omnu]le Odobescu, ca să faceți ca cei 1000 de lei noi să mi se dea mai tîrziu, dacă nu mai curînd, căci viața este foarte scumpă, și mai ales acum iarna, cînd trebui să-mi scutur pozunarele pentru a-mi cumpăra o de urs șubă pentru a nu mai fi luat drept un neamț scăpătat, cum obicinuesc Moscoviții a considera pe ori și cine nu are haină de blană și căciulă de blană.

Apoi cată să mă țin tot d-a una la înălțimea misiunei ce mi s-a dat, și care a fost destul de bine apreciată aci, vorbind patru ziare pînă acum despre dînsa, cu termeni des-

⁵ E vorba de *Panegyricum*..., rostit de Șerban Cantemir în 1714, cu prilejul venirii familiei Cantemir la Moscova.

⁶ E vorba de primul volum din ediția de *Opere* a Societății Academice, versiunea latină, 1872, tradus de Al. Papiu-Ilarian în volumul al II-lea, 1875.

⁷ Cantemir a desenat planurile bisericilor construite pe moșiile sale, a avut grijă de împărțirea interioarelor palatelor în care a locuit, construind băi fastuoase în stil turcesc, a dat nume moșiilor după numele său al și al fiilor săi: Dimitrovka, Antiohia, Constanția (numele celui mai mic și mai mare dintre fii). Planurile s-au pierdut. Tocilescu n-a ridicat relevee. Mărturii despre toate acestea există în jurnalul secretarului personal al lui Cantemir, Ivan Ilinski, cu titlul *Notationes quotidianae* (vezi „*Manuscriptum*“, anul XVIII, nr. 2(67)/1987, pp. 97—102).

⁸ Biserica avea hramul Sf. Nicolae, ca și aceea din Iași unde fusese încoronat domn. Oasele lui Dimitrie Cantemir au fost aduse în țară grație demersurilor lui Nicolae Iorga, în 1935, și depuse la biserica Trei Ierarhi, în Iași.

tul de măgulitori; n-aș putea să-mi aleg o lăcuință mai estină decât care o am acum, nici a face economii mai multe de cît fac acum.

Astăzi dedei peste o neașteptată scriere a lui Cantemir: *Дивныя революціи Праведнаго Божія отмищенія на фамилію Кантакузинуыхъ в Валахіи славныхъ ѣ и Бранкованову.*⁹

Mergînd să-mi cumpăr șuba în acel tîrg vestit Suharovna Bazara, unde poate cineva afla orice i-ar trece prin minte, și orice ar avea trebuință, m-am împiedicat de niște bukeniști cu cărți bune și estine. Între acestea aflai și Jurnalul lui Petru cel Mare, edițiunea din 1772. Eu căutasem în zadar în edițiunea nouă (cea din 1854) a [a]cestui Jurnal, menționata scriere a lui Cantemir, despre care aveam indicațiune pozitivă (din cartea lui Pekarski și Bantysch-Kamenski) că s-ar afla în partea [a] doua a Jurnalului. Caut și aflui în fine, în edițiunea primă, nu mai puțin de 12 foi în 4° pe cari neapărat că sunt scutit acum de a le mai copia, cumpărînd cartea, nu cu mai mult de trei ruble de hîrtie (2 volume mari, peste 1200 pagini). Originalul trebuie să se afle la Petersburg prin hîrtiele Împăratului Petru, căci în Jurnal p. 313 se zice că manuscrisul se află în Archiva Cabinetului nr. 14. Voi controla testul imprimat cu originalul.

Îmi rămîne încă de găsit — și dorința d-a le găsi mi-este așa de mare, că am visat de două ori pînă acuma că le am înaintea ochilor, următoarele opere cantemiriene:

- a) Theologo-physica
- b) Monarchiarum phisica examinatio
- c) Istoria celor două case Brâncoveanu și Cantacuzen.

Auzii mai zilele trecute că un urmaș al Bantișilor posedă o parte din biblioteca lui Dimitrie Cantemir, iar cu un urmaș al acestuia chiar avui onoare a vorbi. Numai nu-și mai aduce aminte ce rudă să vină cu Dimitrie...

Raport onor. Delegațiunii[i] — dacă îl crezi d[umnea]ta necesariu, îl pot face oricînd. Pînă atunci însă te rog a comunica și celorlalți onor. domni din Delegațiune cîte ceva din cele ce simt deosebita plăcere a vă scrie.

Portretele Cantemireștilor sunt gata. Vă trimit cîte un exemplar din cele patru, plus o fotografie a unui tablou ce se află în Archiva de aci (și care pare a fi fost făcut de un dibaci portretist): Adunarea națională din 1831. Trebuie să recunoști cred mai multe figuri din boerii noștri. Mi s-a părut interesant, și de aceia am dispus fotografiarea lui, în 8 exemplare. Dacă Onor. delegațiune Academică îmi va găsi vre o vină întru aceasta, iau asupra-mi costul, nefiînd mai mult de 10 ruble. Fac-similul după scrierea lui Cantemir s-a făcut în 600 exemplare.

În manuscriptul Istoria ieroglică se află o vinieta destul de frumoasă și care e lucrată de însăși mina lui Cantemir,¹⁰ căci acesta era și bun desenator, și prea bun caligrafu. Trebui-vă să iau copie după dinsa? Pe scoarța manuscriptului *Chronicului* se găsește frumos impresă marca principelui Cantemir, mai mare și mai elegantă de cit cum o dă edițiunea Seulescu; mi-a cerut pentru a o desena 5 ruble; am recuzat căci — dacă mi-ați da autorizațiune — aș preferi xilografiera ei.

D. Baron Bühler a scris deja la Petersburg d[omnu]lui Baron Ghirs, despre sosirea mea; a răspuns că și d[umnea]lui m-așteaptă cu plăcere pentru a-mi arăta nu mai puțin amabilitate de cit d. Bühler. Acest onor[abil] Baron arde de nerăbdare de a ști dacă cumva marele Cancelar ar avea intențiune — și dacă dr. Baron Stuart știe de astă intențiune — a-l numi (pe Baronul Bühler) în locul vacant de Director al Arhivelor din Petersburg. D[umnea]ta poate c-ai putea afla despre asta, și m-aș plăti și eu cu ceva pentru bunăvoința ce-mi arată.

Dar am uitat că aste rinduri îți răpesc un timp prețios, și mă opresc aci salutîndu-vă devotat cordial.

Gr. G. TOCILESCU [pp. 40—45 v.]

⁹ Evenimentele Cantacuzinilor și ale Brâncovenilor. Originalul nu s-a găsit. Lucrarea a circula în timpul lui Cantemir în copii rusești.

¹⁰ Vinieta a fost xilografiată. Ea este reproducă în ediția de *Opere* a Societății Academice. Reprezintă Bosforul, pe care, stilizată, e o corabie cu vîsle avînd la mijloc «cetatea epithimiei», cu palatul sultanului în mijloc. Acoperișurile sînt în roșu, umbrele în hașuri negre, ferestrele cu auriu. Pe cele două laturi ale desenului sînt motive florale lucrate cu bronz auriu ca în miniaturile orientale,

[Scrisori venețiene despre domnia lui Dimitrie Cantemir (1670 — 1760)]

« *Dispaccio* N. 20 del predetto Bailo Guerini da Constantinopoli 1672, 22 febbraio (filza 156).

Nacque improvvisa sommossa nella Moldavia contro i baroni di quella provincia ed il principe Domenico che dovette fuggire con la moglie e figliuoli e si ritirò a Ponte Focsan nella Valachia. Dubitasti che questo moto riceva fomento dai Polacchi, pertanto il visir ha dato ordini al Bassa di Silistria che immediate passasse il Danubio e rimettesse quel principe nel suo principato.

Il visir per dar più vigore all'impresa ha indotto ad avvanzarsi in persona in vicinanza di Moldavia per attirarlo occultamente al confine.

È giunto il tributo di Moldavia consistente in 80.000 reali e venne confermato quel principe per un altro triennio. Antonio già Principe di Valacchia portò personalmente il suo tributo di 150.000 reali offrendone maggior somma per continuar nel comando, ma gli furono fatti prigionieri 4 del suo seguito; e dichia-

« *Scrisoare de negoț* ¹ nr. 20 a susnumitului bail Guerini din Constantinopol, 1672, 22 februarie (*fascicula 156*).

Așadar o răscoală neprevăzută în Moldova contra baronilor acelei provincii și principelui Ștefan ², cel care a trebuit să fugă cu soția și fiii și se retrase la Podul Focșani în Valahia. E îndoienic că această rebeliune primește instigarea polonezilor, totuși (*Marele*) Vizir a dat ordine Pașei de Silistra să treacă imediat Dunărea și să-l repună pe acel principe în principatul său.

Vizirul, spre a da mai multă tărie acțiunii, a început să avanseze în persoană în vecinătatea Moldovei pentru a-l atrage în chip ocult la graniță.

Tributul Moldovei a ajuns să conste în 80.000 de reali și tocmai a fost confirmat respectivul principe pentru încă trei ani. Antonie ³, deja Principe al Valahiei, își duse personal tributul de 150.000 de reali oferindu-ne majorarea sumei pentru a continua în comandă, dar au fost arestați patru

¹ Textele sînt copiate de un copist. Prima foaie lipsește și deci lipsește și indicarea locului de unde provin. Aceste manuscrise se găsesc la Biblioteca Academiei, sub cota Arh. Gr. Tocilescu II varia 3. Prima scrisoare existentă poartă cifra de ordine 2 și e datată 18 octombrie 1671, iar ultima, februarie 1760. Prin confruntare cu *Documente privitoare la istoria românilor* vol. IX, partea I (1650—1747), București, Socec, 1897, culese de Eudoxiu Hurmuzaki, a rezultat că aceste scrisori reprezintă o primă versiune, mai concisă, uneori cu informații culese sub imperiul clipei, pe care versiunea publicată în 1897 nu le conține. Hurmuzaki a copiat scrisorile sale din Arhiva de stat a Veneției. Sînt complet noi, față de acelea scrisorile, numerotate la Tocilescu cu numerele 20/1672; 56/1704; 1/1715. Toate celelalte sînt inedite sub aspectul textului, deși informația este în mare aceeași. Hurmuzaki n-a tradus nici una din scrisori

² Ștefan Petriceicu (1672—1673).

³ Antonie Vodă din Popești (1669—1672). Creșterea continuă a tributului arată că acesta era, mai degrabă, motivul real — scrisorile vor arăta-o — al uciderii lui Brâncoveanu.

rato Principe Guigorasco il quale a Demotica fu rivestito dal Gran Signore di quel Principato ed in brevi giorni vi si recherà. Egli apertamente dichiara che la Repubblica favorì a lui il conseguimento del Principato per cui molti dei principali Valacchi si recarono dal Bailo per ringraziarlo ed assicurare la Repubblica che essi si sentivano verso di essa obbligati. » [p. 176]

« *Disp[accio]* N. 90 del predetto Soranzo dalle Vigne di Pera 1703, 23 giugno (filza 167).

Il primo Visir ha chiamato dalla Valacchia quel Vaivoda Giovanni Costantino Bassarabachi che con pretesto di indisposizione ha differito arrivare in Andrianopoli sperando con maneggi e denari allontanare il pericolo.

E però in questi ultimi giorni arrivato col seguito di 700 persone e fu alloggiato in un villaggio vicino alla città dove ebbe la visita di Mauro Cordato al quale regalò una Veste di Zebellini un cavallo e mille zecchini in una borsa. Non ha ancor veduto il Primo Visir che gli ordinò di eleggere alcuni dei principali Valacchi per trattare col Chiaia sui motivi della di lui chiamata. L'uno è l'accrescimento della popolazione della Valacchia per l'immigrazione delle famiglie che abitavano presso al Boristene e per conseguenza la diminuzione del carazo o che veniva contribuito al Gran Signore per cui dovrebbe questi essere ritardato aumentando il tributo annuale della Valacchia senza stabilirne per ora la somma essendo da quel Vaivoda fatta l'offerta di cento borse ossia 50.000 reali non come tributo, ma come regalo. Non è contento di questa somma il Primo Visir e dichiara che bisogna accrescerla. Questo al primo motivo; il secondo dicesi sia per intavolare trattato di un gran donativo che dovrà fare il Vaivoda per una volta tanto. Questi aveva esibito 800 mille reali per non far il viaggio fino in Andri[a]nopol, ma ritenuti che dovrà esborsarli lo stesso e sarà con questo mercato se potrà salvare la vita e conservarsi nel suo principato. » [p. 190]

« *Disp[accio]* N. 92 del predetto Soranzo delle Vigne di Pera 1703, 4 luglio (filza 167).

din suita sa; a fost declarat principe Grigorașcu⁴ cel care la Demotica a fost reinvestit de Sultan cu acel Principat și în câteva zile i se va atribui. El declară deschis că Republica⁵ îi favorizează obținerea Principatului pentru care mulți din principalii valahi se duc la bail spre a asigura Republica de faptul că se simt obligați față de ea. »

« *Scrisoare de negoț nr. 90* a susnumitului Soranzo delle Vigne din Pera, 1703, 23 iunie (*fascicula 167*).

Primul Vizir l-a chemat din Valahia pe acel voievod Ioan Constantin Basarabachi care sub pretextul unei indispoziții s-a ferit să ajungă la Adrianopol, sperind să îndepărteze pericolul cu uneltiri și bani. Totuși în aceste ultime zile a sosit cu o suită de 700 de persoane și a fost găzduit într-un sat lângă oraș, unde ar fi avut vizita⁶ lui Mavrocordat, căruia tocmai i-a dăruit o haină de zibelină, un cal și o mie de țechini într-o pungă. Nu l-a văzut încă pe Primul Vizir care i-a ordonat să-i aleagă pe unii din principalii valahi pentru a trata cu chehaiaua în legătură cu motivele chemării sale. Unul este creșterea populației Valahiei prin imigrarea familiilor care locuiau lângă Boristhenes și prin urmare scăderea tributului cu care aceștia contribuiau față de Sultan, din care motiv ar trebui ca acestea să fie recuperate mărind tributul anual al Valahiei fără a ne stabili deocamdată suma, fiind făcută din partea celui voievod oferta unei sute de pungi, adică 50.000 de reali, nu ca tribut, ci ca peșcheș. Primul Vizir nu e mulțumit cu această sumă și declară⁷ că e nevoie să fie sporită. Aceasta ca prim motiv; se zice că al doilea ar fi discutarea unui acord al unui peșcheș pe care trebuie să-l dea voievodul încă o dată. Aceștia au oferit 800 de mii de reali spre a nu face drumul până la Adrianopol, dar să reținem că va trebui să dea el însuși pungi și numai cu acest negoț va putea să-și salveze viața și să-și conserve principatul. »⁸

« *Scrisoare de negoț nr. 92* a susnumitului Soranzo delle Vigne din Pera, 1703, 4 iulie (*fascicula 167*)

⁴ Grigore Ghica (1672—1673).

⁵ Republica Veneția mijlocea operațiile lancare între Țările Române și Pcarță pentru plata tributului și a celorlalte datorii. De aceea era direct interesată în mișcările politice de pe aceste teritorii și informația a fost probabil trimisă în partidă dublă, ceea ce explică diferența de text între versiunile Hurmuzaki și Tocilescu.

⁶ În versiunea Hurmuzaki rezultă că vizita avusese loc și Mavrocordat nu se dovedise tocmai prieten. De altfel, Alexandru Mavrocordat Exaporitul, mare dragoman al Porții, viza să-și aducă fiii domni în Principate. Nicolae Mavrocordat a și inaugurat domniile fanariote în ambele țări române: Moldova — 1709—1710; 1711—1715; Țara Românească — 1715—1716, 1719—1730.

⁷ În versiunea Tocilescu rezultă clar că Marele Vizir pretinde creșterea sumei. La Hurmuzaki acest fapt era prezentat ca o ofertă a domnitorului.

⁸ În versiunea Hurmuzaki e vorba de a rămâne în posesia guvernului său.

Il Bassarabachi passerà in Valacchia. Ebbe l'udienza dal Primo Visir avendo esibito di acrescer 120 borse alle 273 che corrispondeva annualmente quella provincia. Il Visir voleva che il tributo fosse portato fino alle 500 cioè circa 114 mille reali più del solito oltre un regalo per una sol volta di 200 borse al Gran Signore, e di 50 alla Regina madre, promettendo al Voivoda se acconsente a tali esborsi, un Catzerifo del Gran Signore col quale verra sollevata quella Provincia da ogni aggravio e contribuzione, enello stesso tempo da ogni regalo ai ministri compreso lo stesso Visir. Il che non ebbe luogo perché ha dovuto tributare di nascosto più di 600 mille reali in donativi al Primo Visir ed altri ministri. Convenute e pagate dette obbligazioni fu introdotto il Vaivoda alla presenza del Sultano e poi licenziato partì verso il di lui governo

Giovanni Costantino Vaivoda di Moldavia non può sperare i vantaggi di quello di Valacchia. Furono dati ordini secretissimi a Iusuf Seraschier di arrestarlo, perciò spedì questo un Aga in Iassi, sotto pretesto di passare in Ucraina, e colà giunto arrestò il Vaivoda con tutta la sua famiglia e gli condusse nelle carceri di Andrianopoli. Fu sostituito nel governo un tal Rosetti col carico di Tesoriere, dandone la spointendenza al principe di Valacchia. Provvedimenti tutti che danno poca speranza di salvezza a Giovanni Costantino. » [pp. 190 — 191]

« *Disp[accio]* N. 56 del predetto Giustinian da Pera di Constantinopoli 1704, 21 febraio mare veneto (filza 168).

Nel giorno 12 febraio fu dato il Caftano di Principe di Moldavia a Cantimir che fu già in quel posto da 4 in 5 anni, essendo stato rimesso quello che eravi stato collocato l'anno addietro. » [p. 191v.]

« *Disp[accio]* N. 209 del predetto Giustinian da Pera di Constantinopoli 1709, 18 novembre (filza 169). Si va amassando milizia in Constantinopoli e mano

Basarabachi⁹ va trece în Valahia. Tocmai a fost audiența la Primul Vizir, oferind să crească 120 de pungi la cele 273 care corespundeau anual acelei provincii. Vizirul voia ca tributul să fie urcat pînă la 500, adică circa 114 mii de reali în plus față de obișnuit în afară de un peșcheș dat o singură dată Sultanului, de 200 de pungi, și de 50 de pungi Sultanei Valide, promițînd Voievodului, dacă el consimte să dea pungile, un hatiserif al Sultanului prin care va fi liniștită acea provincie de orice mărire de contribuție; în același timp cite un peșcheș fiecărui ministru, fiind subînțeleș Vizirul însuși. N-a avut încotro pentru că a trebuit să plătească în ascuns mai mult de 600 de mii de reali în peșcheșuri Primului Vizir și celorlalți miniștri. Convenite și plătite zisele obligații a fost introdus Voievodul în prezența Sultanului și apoi concediat plecă spre guvernul său.

Ioan Constantin, voievodul Moldovei,¹⁰ nu poate spera în avantajele celui al Valahiei. Au fost date ordine foarte secrete serascherului să-l aresteze, pentru care acesta a expediat un agă în Iași, sub pretextul că trece în Ucraina, și ajuns acolo arestă voievodul cu toată familia sa și-l conduse în carcerile din Adrianopol. Guvernului i-a fost substituit un oarecare Ruset¹¹ cu însărcinarea de vistiernic, dîndu-i superintendența principelui Valahiei. Toate măsuri care dau puțină speranță de salvare lui Ion Constantin. »

« *Scrisoare de negoț* nr. 56 a susnumitului Giustinian din Pera Constantinopolului, 1704, 21 februarie, marea venetă (fascicula 168).

În ziua de 12 februarie a fost dat caftanul Principelui Moldovei, Cantemir¹², care deja a fost în acel post acum 4 sau 5 ani, rămînînd cel ce¹³ era investit anul trecut. »

« *Scrisoare de negoț* nr. 209 a susnumitului Giustinian¹⁴ din Pera Constantinopolului, 1709, 18 noiembrie (fascicula 169).

⁹ Constantin Brâncoveanu (domn 1688—1714) se trăgea din părinții Popa Cantacuzino și Stauca din Brâncoveni. După Cantemir relația lui cu Basarabii era precară. Se prefigurează, pe linia raporturilor Țărilor Române cu Poarta, conflictul care va duce la uciderea lui Brâncoveanu. În 1703, cînd au loc aceste evenimente, Cantemir nu înregistrează nimic (după cum reiese din *Istoria ieroglifică*), deși se afla la Constantinopol.

¹⁰ Constantin Duca-Duculeț (1700—1703).

¹¹ Unul din frații lui Scarlat Ruset (Cameleonul din *Istoria ieroglifică*): Mihalache sau Iordache. Coincidența faptelor cu cele relatate de Cantemir probează ideea lui Tocilescu din scrisoarea adresată lui Odobescu în legătură cu faptul că *Istoria ieroglifică* nu este pur și simplu un roman, ci un fragment de istorie: anii 1703—1705.

¹² Antioh Cantemir (1695—1700; 1705—1707).

¹³ Mihai Racoviță (1703—1705). El este Struțocămila din *Istoria ieroglifică*.

¹⁴ În versiunea Hurmuzaki informația e transmisă de Lorenzo Tiepolo, iar scrierea, care poartă aceeași dată, e copiată de pe fascicula 194, nu 169. E posibil deci ca sursa lui Tocilescu să fi fost tot arhiva venețiană, sistemul fasciculelor fiindu-i specific. Probabil s-a abătut pe la Veneția la întoarcerea de la Paris. Există în arhivele sale indicii că s-a oprit să studieze vestigii arheologice pe insula Torcello, lângă Veneția.

*Disp. N 90. del predetto Soranzo dalla Vigna
di Pera 1703. 23 giugno (filza 164)
Il Primo Visir ha chiamato
dalla Valacchia quel Vairoda Giovanni Costan-
tino Baparatachi che con pretesto d'indisposizio-
ne ha differito arrivar in Costantinopoli. An-
drinofoli sperando con maneggi e denari*

mano si la spedisce ai confini di Moldavia e Valacchia per evitare confusionsi e sconcerti; che riuscirono terribili verso la Moldavia perché un corpo di Moscoviti che trovavasi al confine per impedire il passaggio al Ré di Svezia, si era inoltrato entro il confine Turchesco avendo fatto prigionieri 900 soldati che sotto nome de 'Svedesi s'erano avvanzati a quella parte.» [p. 192v]

«Disp[accio] N. 40 del predetto Mocenigo da Pera di Constantinopoli 1710, 27 novembre (filza 170).

Si prevede prossima la guerra e ciò per le seguenti cause: la fabbrica di una fortezza ai confini della Crimea; l'adunarsi di un'armata navale nella palude Meotide; il non voler disfarsene di essa per parte dello Czar ad onta dei fattigli inviti, e finalmente per l'inseguimento delle truppe dal Re di Svezia per ben 30 leghe entro il confine dell'impero Ottomano passando per la Moldavia.

Il Cam. intanto valendosi del suo credito alla Corte ha fatto rimuovere il Maurocordato dal Principato di Moldavia e dicesi che abbia anche ottenuto comandamento per togliere il Principato a quel lodi Valacchia.

Fu nominato principe di Moldavia Cantimir fratello cadetto di quel Cantimir che fu per innanzi Principe di Moldavia.» [p. 193]

Tocmai se masează oaste în Constantinopol și puțin cite puțin se expediază la granițele Moldovei și Valahiei pentru a evita erorile și tulburările; fie să reușească extraordinar spre Moldova pentru că un corp de moscoviți care se găsea la graniță spre a împiedica trecerea regelui Suediei, înaintase peste granița turcească făcând prizonieri 900¹⁵ de soldați care sub numele de suedezi avansaseră în partea aceea.»

«Scrisoare de negoț nr. 40 a susnumitului Mocenigo din Pera Constantinopolului, 1710, 27 noiembrie (fascicula 170).¹⁶

Se prevede un război imediat și asta pentru următoarele motive: construirea unei fortărețe la granițele Crimeii; adunarea unei armate navale în mlaștina Meotidă¹⁷; voința, din partea țarului, de a n-o împrăstia, în ciuda invitațiilor insistente și, în sfârșit, pentru urmărirea trupelor regelui Suediei la mai bine de 30 de leghe dincolo de granița Imperiului Otoman trecind prin Moldova.

Caimacamul¹⁸ între timp, prevalindu-se de creditul său la Curte, l-a făcut din nou să se miște pe Mavrocordat din Principatul Moldovei și se zice că ar fi și obținut poruncă pentru a-și schimba Principatul cu cel al Valahiei.¹⁹

A fost numit principe al Moldovei Cantemir, fratele mai tânăr²⁰ al celui Cantemir care a fost pe vremuri Principe al Moldovei.»

¹⁵ La Hurmuzaki, 800 de soldați.

¹⁶ La Hurmuzaki fascicula 171. Toate scrisorile reproduse de acesta au locul trimerii, data și semnătura (nume, prenume) cu funcția notate la sfârșit.

¹⁷ Petru I, deși angajat încă în războiul nordului, își întărea pozițiile pe granița de sud, ceea ce neliniștea Poarta. Conflictul între cele două părți s-a deschis însă abia în 1721, la Marea Caspică. Dimitrie Cantemir a participat la el ca responsabil cu partea civilă, a lăsat texte și hărți.

¹⁸ Caimacam era atunci Ioan Buhuș.

¹⁹ Nicolae Mavrocordat n-a putut lua domnia Țării Românești decât după uciderea lui Constantin Cantacuzino Stolnicul și a fiului său Ștefan, domnitorul țării, în 1716. Soția lui Ștefan, împreună cu cei doi fii, a ajuns, după multe avaturluri, la Petersburg. Fuga ei din Constantinopol se pare că i-a sugerat lui Dimitrie ideea de a-l răpi pe fratele său Antioh și de a-l aduce în Rusia.

²⁰ Dimitrie Cantemir (1710—1711).

« *Disp[accio]* N. 62 del predetto Mocenigo da Pera di Constantinopoli 1711, 3 luglio (filza 170).

Fu fatto assicurare Maurocordato Principe di Moldavia che si trova nascosta in casa dell'ambasciator di Francia e fu invitato, senza presentarsi a Corte, a partire per l'armata non facendogli conoscere se ciò dispenda per restituirlo al Principato, o per avvicinarlo al Primo Visir. » [p. 194]

« *Disp[accio]* N. 65 del predetto Mocenigo da Pera di Constantinopoli 1711, 14 luglio (filza 170).

Giungono lettere dal campo del 6 luglio che avviano essere passato in Moldavia un corpo di 15.000 cavalli moscoviti sotto Czeremet; che quel Principe Cantimir arruolasse gente col soldo dello Czar che era atteso colla fanteria; che tutta l'armata ammontava a 60.000 combattenti; e che il giorno 9 il Primo Visir era per entrare in Moldavia col suo esercito. » [p. 194]

« *Disp[accio]* N. 66 del predetto Mocenigo da Pera di Constantinopoli 1711, 9 agosto (filza 170).

Moscoviti passarono in 40.000 nella Moldavia e la occuparono tutta. Il Czar diede il governo di quella provincia al Principe Cantimir per cui Maurocordato spedirà colà del Primo Visir per sostenere il posto di Vaivoda fino a nuova nomina non ha potuto entrarvi ne riuscire i Boiari che si trovano ai confini. Seguendo l'esempio di Cantimir s'era avvicinato al general moscovita Czeremet anche Tommaso Cantacuzeno, nepote del Principe di Valacchia il quale per scusare la fuga del nipote ha dovuto esborsare 250 borse. » [p. 194v]

« *Disp[accio]* N. 3 del predetto Mocenigo da Pera di Constantinopoli 1711, 22 settembre (filza 170).

Esiste motivi di credere che le condizioni tra la Moscovia e la Turchia accordate in Moldavia non

« *Scrisoare de negoț* nr. 62 a susnumitului Mocenigo din Pera Constantinopolului 1711, 3 iunie (fascicula 170).

S-a dat asigurarea că Mavrocordat, Principele Moldovei, care se găsește ascuns în casa ambasadurului Franței²¹ a și fost invitat la Curte, fără a se prezenta, ca să plece cu armata, nefăcându-l să știe dacă această cheltuială e pentru a-l restitui Principatului, ori pentru a-l aborda pe Primul Vizir. »

« *Scrisoare de negoț* nr. 65 a susnumitului Mocenigo din Pera Constantinopolului, 1711, 14 iulie (fascicula 170).

Ajung scrisori de pe cîmpul (de luptă) al lui 6 iulie care înștiințează că a trecut prin Moldova un corp de 15.000 de cai moscoviți conduși de Șeremet²²; că acel principe Cantemir înrolase lume cu solda țarului, care era așteptat cu infanteria; că întreaga armată se urca la 60.000 de combatanți; și că în ziua de 9, Primul Vizir se pregătea să intre în Moldova cu armata sa. » [p. 194]

« *Scrisoare de negoț* nr. 66 a susnumitului Mocenigo din Pera Constantinopolului, 1711, 9 august (fascicula 170).²³

40.000 de moscoviți trecură în Moldova și o ocupară în întregime.²⁴ Țarul dă guvernul acelei provincii Principelui Cantemir, drept care Mavrocordat, expediat acolo de Primul Vizir pentru a-și susține postul de voievod pînă la o nouă numire, n-a putut să intre, nereușind datorită boierilor care se găseau la granițe. Urmind exemplul lui Cantemir, s-a însoțit cu generalul moscovit Șeremet și Toma Cantacuzino²⁵, nepotul principelui Valahiei, care, spre a scuza fuga nepotului, a trebuit să dea 250 de pungi. » [p. 194v]

« *Scrisoare de negoț* nr. 73 a susnumitului Mocenigo din Pera Constantinopolului, 1711, 22 septembrie (fascicula 170).²⁶

Există motive să credem că între Moscova și Turcia condițiile acordate în Moldova n-au să aibă

²¹ Din *Istoria ieroglifică* aflăm că Dimitrie Cantemir însuși stătuse ascuns la ambasadurul Franței, marșizul de Chateaufort, căruia îi va scrie peste ani, la Paris, rugîndu-l să-i sprijine spre a-l trimite la studii în capitala Franței pe fiul său, Constantin.

²² Cavaleria lui Șeremetev.

²³ La Hurmuzaki, fascicula 189 crt. 66.

²⁴ Conform tratatului de la Luțk, din primăvara lui 1711, între Petru I și Dimitrie Cantemir (comparînd cu versiunea dată de Ion Neculce înțelegem că boierii nu cunoșteau toate articolele) alianța presupunea eliberarea țării de turci, păstrarea integrității ei teritoriale și domnia ereditară a Cantemireștilor (ceea ce nu știau boierii).

²⁵ Toma Cantacuzino, « Șoimul » din *Istoria ieroglifică*, a emigrat în Rusia, unde a murit în 1720, cu grația de general. Dimitrie Cantemir a avut grijă de fiul său în timpul expediției la Marea Caspică.

²⁶ La Hurmuzaki, fascicula 179 crt. 75.

abbiano ad aver luogo ma abbiano ad insorgere motivi di nuove differenze ed impegni tra le due nazioni. » [p. 195]

« *Disp[accio]* N. 75 del predetto Mocenigo da Pera di Constantinopoli 1711, 10 ottobre (filza 170).

Mavrocordat fu rimesso nel posto di Principe di Moldavia, dopo che Cantemir è passato al partito Moscovita. Ottiene ciò coll'appoggio del fratello assai accetto al Primo Visir, dovendo però pagare 53 borse al titolo di regalo del Bairam per lo scorso anno. Avendo esso però dichiarato di non poter pagare, fu arrestato da uno degli Emini mentre era per recarsi a casa. Dopo dieci ó dodici giorni durante i quali raccogliera danaro fu posto all'improvviso in libertà e gli fu dato il Caftano in segno della sua destinazione a Principe di Moldavia. Non si prevede però che abbia ad essere in posto molto tempo avendo contrarii tutti li baroni di quel Principato, il che potrebbe causare disgusti con la Porta. » [p. 195]

« *Disp[accio]* N. 77 del predetto Mocenigo da Pera di Constantinopoli 1711, 2 novembre (filza 170).

La pace con Moscoviti è sempre incerta dacche il Primo Visir si è fermato lungo tempo in Moldavia e non è staccato che lentamente con l'armata. » [p. 195]

« *Disp[accio]* N. 83 del predetto Mocenigo da Pera di Constantinopoli 1711, 16 dicembre (filza 171). Lo Czar stando al trattato concluso col deposto Primo Visir Mehmet Bassa in Moldavia a spedito ordini per la resa e demolizione delle Piazze. » [p. 195v]

« *Dispaccio* N. 93 del predetto Mocenigo da Pera di Constantinopoli 1712, 9 marzo (filza 171).

Il Czar non mostrò molta sagacia nel rendere la piazza di Assach senza prima assicurarsi delle nuove prete[n]se dei Turchi. Fu partito di necessità l'accetar ogni cosa nello stato in cui si trovava l'armata in

loc, dar au să se ivească motive de noi diferend și obligații între cele două națiuni. »

« *Scrisoare de negoț* nr. 75 a susnumitului Mocenigo din Pera Constantinopolului, 1711, 10 octombrie (fascicola 170).

Mavrocordat a fost repus în postul de principe al Moldovei, după ce Cantemir a trecut în partida moscovită.²⁷ Obține deja cu sprijinul fratelui său destulă acceptare din partea Primului Vizir, trebuind totuși să plătească 53 de pungi cu titlu de peșcheș al Bairamului pentru anul scurs. Totuși, deoarece declarase că nu poate plăti, a fost arestat de unul din Emini, în timp ce se îndrepta spre casă. După zece sau douăsprezece zile în timpul cărora strinse bani, fu pus pe neașteptate în libertate și îi fu dat caftanul ca semn al destinației sale de Principe al Moldovei. Nu se prevede totuși să aibă de stat mult timp în post, avînd împotriva sa toți baronii acelui principat, ceea ce ar putea cauza neplăceri cu Poarta. »

« *Scrisoare de negoț* nr. 77 a susnumitului Mocenigo din Pera Constantinopolului, 1711, 2 noiembrie (fascicola 170).²⁸

Pacea cu moscoviții e încă incertă, de vreme ce Primul Vizir s-a închis mult timp în Moldova și nu s-a desprins decît încet cu armata. »²⁹ [p. 195]

« *Scrisoare de negoț* nr. 83 a susnumitului Mocenigo din Pera Constantinopolului, 1711, 16 decembrie (fascicola 171).³⁰

Țarul rămînînd la tratatul încheiat cu fostul Prim Vizir Mehmet Pașa în Moldova a expediat ordine pentru capitularea și demolarea fortărețelor. »³¹

« *Scrisoare de negoț* nr. 93 a susnumitului Mocenigo din Pera Constantinopolului, 1712, 9 martie (fascicola 171).

Țarul n-a demonstrat multă înțelepciune redînd fortăreața Assach fără a se asigura mai întîi de noile pretenții ale turcilor. A plecat de la necesitatea de a accepta fiecare lucru în stadiul în care se găsea armata în Moldova, dar țarul trebuia totuși să ia

²⁷ Toată informația scrisorii are accente diferite față de versiunea Hurmuzaki.

²⁸ La Hurmuzaki, fascicola 179 crt. 77. Textul are informații care apar la Tocilescu în scrisoarea 93/1711.

²⁹ Turcii au avut o armată de 250.000 de oameni. În *Istoria Imperiului Otoman* Dimitrie Cantemir spune 300.000.

³⁰ În versiunea Hurmuzaki, fascicola 190 crt. 83.

³¹ Prin pacea de la Prut, Petru I se angaja să dărîme toate fortificațiile de la Marea de Azov. În finalul *Istoriei Imperiului Otoman* Cantemir precizează că țarul a făcut acest lucru, dar nu l-a extrădat. Din context rezultă că se temea să nu aibă soarta lui Carol al XII-lea al Suediei.

Moldavia, ma doveva però lo Czar prender altre misure per assicurare i proprii interessi. » [p. 195v]

« *Disp[accio]* N. 105 del predetto Mocenigo da Pera di Constantinopoli 1712, 30 giugno (filza 171).

El Re di Svezia richiede il pagamento di 1200 borse oltre le 800 che gli furono prestate. Dopo qualche con tradizione fu deliberato di darne 260 ed il restante da riscuotersi dai Principi di Moldavia e Valacchia. » [p. 195v]

« *Disp[accio]* N. 130 del predetto Mocenigo da Pera di Constantinopoli 1713, 3 marzo (filza 171).

Stanislao Re di Polonia udite le voci di guerra della Porta colla Moscovia si era avanzato per venir ad unirsi allo Sveco, ma appena giunto in Moldavia fu fermato per ordine del Principe Maurocordato che lo tenne in qualità di prigioniero. » [p. 196]

« *Disp[accio]* N. 176 dei predetti Mocenigo e Memmo da Pera di Constantinopoli 1714, 26 maggio (filza 171).

Si fa dinaro da ogni parte. Tra i proventi della cassa si annovera lo spoglio dei beni del Principe di Valacchia Costantino Basaraba depresso che assieme alla moglie e figliuoli fu rinchiuso nelle sette torri. Tutti i suoi beni stabili e mobili si vendono al pubblico incanto. Corre voce anche che si voglia sequestrarli i danari che tiene in esteri stati: e vuolsi che la causa delle sua caduta sia appunto l'esser egli molto ricco per cui non potrà salvarsi che con l'intero spoglio di tutti i suoi beni. » [p. 197]

« *Disp[accio]* N. 6 del predetto Memmo da Pera di Constantinopoli, 1714, 13 luglio (filza 172).

Costantino Basaraba Principe di Valacchia fu condotto colla moglie, figli ed un suo genero nel luogo dei tormenti dove furono tutti barbaramente martirizzati ad onta che le donne abbiano fatto il sacrificio delle loro gioie. Avendo esso Principe detto che teneva 30.000 zecchini in mani di un suo agente in Andria-

alte măsuri spre a-și asigura propriile interese. »

« *Scrisoare de negoț* nr. 105 a susnumitului Mocenigo din Pera Constantinopolului 1712, 30 iunie (fascicula 171).

Regele Suediei pretinde plata a 1200 de pungi peste cele 800 care i-au fost împrumutate³². După care, conform tradiției, s-a deliberat să ne dea 260 și ce rămîne să retragem de la Principii Moldovei și Valahiei. »

« *Scrisoare de negoț* nr. 130 a susnumitului Mocenigo din Pera Constantinopolului, 1713, 3 martie (fascicula 171).

Stanislav, regele Poloniei, auzind voci de război între Poartă și Moscova, înaintase spre a veni să se unească cu suedezul, dar, ajuns cu greu în Moldova, a fost arestat din ordinul Principelui Mavrocordat, care-l ține în calitate de prizonier. »³⁴

« *Scrisoare de negoț* nr. 176 a susnumiților Mocenigo și Memmo din Pera Constantinopolului, 1714, 26 mai (fascicula 171).

Se string bani de fiecare parte. Între rentele casei se cuprinde vărsămîntul bunurilor Principelui Valahiei Constantin Basarab cel deus, care împreună cu soția și fiii a fost închis la șapte turnuri. Toate bunurile sale fixe și mobile se vind la licitație publică. Circulă vorbe și că se dorește să i se sechestreze banii pe care-i deține în țări străine: și se vrea drept cauză a căderii sale să fie tocmai faptul de a fi prea bogat spre a se putea salva altfel decît cu întreaga renunțare la toate bunurile sale. »

« *Scrisoare de negoț* nr. 6 a susnumitului Memmo din Pera Constantinopolului, 1714, 13 iunie (fascicula 172). »³⁵

Constantin Basarab, Principe al Valahiei, a fost condus cu soția, copiii și unul din ginerii săi la locul torturii, unde au fost martirizați în chip barbar, în pofida faptului că femeile au făcut sacrificiul plăcerilor lor.³⁶ Zicînd acel principe că ținea 30.000

³² De către băncile venețiene care-l creditau.

³³ Polonia se afla în conflict cu Rusia și Imperiul Otoman pentru Ucraina. Stanislav a fost luat prizonier la Iași și închis de către Nicolae Mavrocordat, supus Porții.

³⁴ La Hurmuzaki, e adăugată o apreciere despre « Carnavalul de la Bender (reședința regelui Suediei aflat în refugiu).

³⁵ La Hurmuzaki, fascicula 171 crt. 6.

³⁶ Această idee nu figurează în versiunea Hurmuzaki, unde se spune că femeile n-au fost interogate, ci torturate, aceste lucruri fiind « alcune poche gioie » pe lângă ceea ce i se întîmpla lui Brâncoveanu și fiilor săi,

Veduta della Chiesa di S. Maria della Salute e del Monastero de' Padri Somaschi in Venezia.

nopoli fu mandato a cercare e non avendogli trovata la intera somma essendone una parte in mano d'un Dragomano d'Inghilterra fu mandato a cercare questo e condotto carico di ferri alle mani ai piedi ed al collo in Divano, come il peggiore malfattore.

Si disse anche che teneva 300 borse cioè 150 milla reali in Venezia, notizia ricevuta con piacere dal Primo Visir che disse che esso Principe teneva in Venezia 15.000 borse. Non poterono però ritrar nulla dal Principe che disse che [s]i[a] può di queste 300 borse li devolveva alla chiesa di S. Giorgio di Valacchia. Tra tormenti confessó pure di aver 200 borse in Ungheria. Il Bailo teme che per queste confessioni abbia la Republica a soffrire disturbi. » [p. 197v]

« *Dispaccio* N. 11 del predetto Memmo da Pera di Constantinopoli 1714, 31 agosto (filza 172).

Il Vecchio Principe di Valacchia³⁷ fu decapitato con tutti i suoi figliuoli maschi alla presenza del Gran Signore. La rendita dei suoi beni, dicesi, sia salita a più di due milioni di piastre, non computati i terreni che possedeva entro e fuori dello stato. Pochi giorni prima il Bostangi Bashiche lo teneva in custodia gli aveva fatto sperare la liberazione e la reintegrazione nel

de țechini în mina unuia din a enții săi la Adria nopol, a fost lăsat să încerce și negăsind întreaga sumă, fiind o parte în mina unui dragoman al Angliei, a fost trimis să caute acesta și adusă acuzația că face cu orice chip piedici Divanului, mai rău ca un criminal.

S-a spus și că ținea 300 de pungi, adică 150.000 de reali, în Veneția, știre primită cu plăcere de Primul Vizir, care a spus că zisul Principe deținea în Veneția 15.000 de pungi. Nu putem totuși să reținem nimic de la Principe, care zise că fie ce-o fi, din acestea, 300 de pungi le-a destinat Bisericii Sf. Gheorghe din Valahia. În chinuri a mărturisit de asemenea că are 200 de pungi în Ungaria. Bailul se teme ca din cauza acestor confesiuni Republica să nu aibă neplăceri. »

« *Scrisoare de negoț* nr. 11 a susnumitului Memmo din Pera Constantinopolului, 1714, 31 august (fascicula 172).

Fostul Principe al Valahiei a fost decapitat cu toți copiii săi de sex masculin³⁷ în prezența Sultanului. Renta bunurilor sale se zice să fie ridicată la mai mult de două milioane de piaștri, nesocotind terenurile pe care le avea în interiorul și în afara statului. Până acum puține zile Bostangiul care-l ținea în custodie l-a făcut să spere eliberarea și rein-

³⁷ La Hurmuzaki e indicată și uciderea marelui vistiernic (« il tresoriere »).

principato purché avesse fatto venire da Venezia 20.000 borse cioè circa 11 milioni. Al che adirato il principe pronunciò parole di sdegno contro il Gran Signore e questo causò la sua perdita, che gli fu accresciuto avendo dovuto essere spettatore della morte di tutti i suoi figli, e soffrire ancora di vedere il secondo genito abiurare la religione cristiana facendosi Turco, cosa che non gli giovò punto non avendo il Gran Signore conservargli la vita. Della moglie delle figlie e dei generi non fu ancora nulla deciso. Furono fatti schiavi due bambini figli del primo e secondo genito e condotti in serraglio tenuti in vita colla speranza che possano un giorno entrare nel regio erario molta somma di danaro sparsa nei varii stati di cristianità e che spetterebbe loro in eredità. Furono fatte tradurre le carte che furono portate della Valacchia per quello riguarda i depositi che aveva quel Principe sopra i banchi di Venezia. » [p. 198]

« *Disp[accio]* N. 14 del predetto Memmo da Pera di Constantinopoli 1714, 24 ottobre (filza 172).

Il Re di Svezia si è fermato a Trigisito in Valacchia dove trova scuse per non proseguire il viaggio. » [p. 198]

« *Disp[accio]* N. 16 del predetto Memmo da Stagli [sic!] 1714, 25 novembre (filza 172).

Il Re di Svezia dopo aver recato moltissimi danni ad alcuni villagi della Valacchia ne è partito con 7 soli dei suoi improvvisamente lasciando colà il resto del suo equipaggio. » [p. 198v]

« *Dispaccio* N. 1 del Segretario Domenico Franceschi delle Sette Torri 1715, 28 maggio (filza 172).

Fa la narrazione del saccheggio praticato da Turchi nella casa bailaggia con l'arresto del Bailo e di tutta la sua corte essendo il segretario con dragomani e portalettere condotti e rinchiusi nelle sette Torri in numero di 42. Per consolarli i Turchi fanno sempre loro presente il trattamento fatto al decapitato Principe di Valacchia. » [p. 198v]

tegrarea în Principat, drept care făcuse să vină de la Veneția 20.000 de pungi, adică circa 11 milioane. La care, miniat, principele pronunță cuvinte de dispreț contra Sultanului și asta cauză pieirea sa, care fu sporită trebuind să fie spectator al morții tuturor fiilor săi, și să sufere încă văzînd pe al doilea născut abjurîndu-și religia creștină, făcîndu-se turc, lucru care nu-i folosi deloc, Sultanul nepăsîrîndu-i viața. Cu soția, fiicele și ginerii încă nu s-a decis nimic. Au fost făcuți sclavi doi copii, fii ai primului și ai celui de-al doilea născut, și duși în serai, ținîți în viață cu speranța că pot într-o zi să intre în stăpînirea averii, o mare sumă de bani risipită în diferite state ale creștinătății și care i-ar aștepta la moștenire. Au fost traduse documentele care au fost aduse din Valahia în ceea ce privește depozitele pe care le avea acel principe asupra băncilor din Veneția. »

« *Scrisoare de negoț* nr. 14 a susnumitului Memmo din Pera Constantinopolului, 1714, 24 octombrie (fascicula 172).

Regele Suediei s-a închis la Tirgoviște în Valahia, unde găsește scuze spre a nu-și continua călătoria. »

« *Scrisoare de negoț* nr. 16 a susnumitului Memmo din Stagli [sic!], 1714, 25 noiembrie (fascicula 172)

Regele Suediei, după ce a produs foarte multe pagube unor sate din Valahia, a plecat de acolo în chip improvizat, numai cu 7 din ai săi, lăsînd acolo restul echipajului său. »

« *Scrisoare de negoț* nr. 1 a secretarului Domenico Franceschi de la Șapte Turnuri, 1715, 28 mai (fascicula 172).

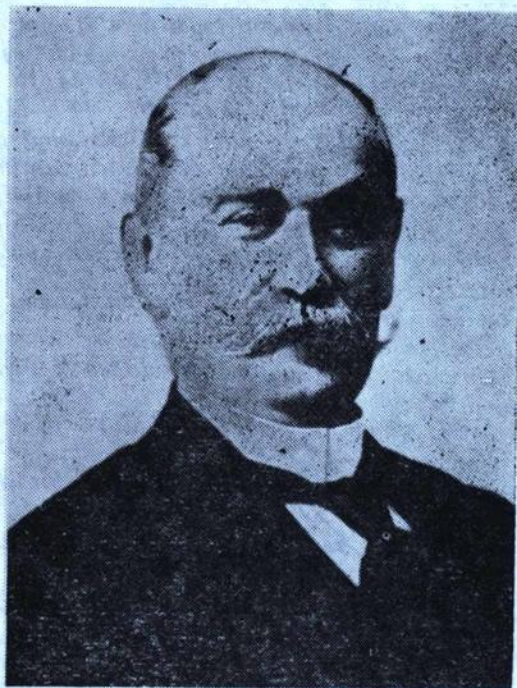
Face expunerea prăzii practicate de turci în sediul guvernatorului, cu arestarea Guvernatorului și a întregii sale curți, fiind secretarul cu dragomanii și mesagerii duși și închiși în șapte Turnuri în număr de 42. Pentru a-i consola, turcii le fac în prezent tratamentul făcut decapitatului Principe al Valahiei. »

Desen din seria «venețienelor» lui A. E. Baconsky.

Iosif VULCAN

Membru al
Societății literare
„Kisfaludy“

CERCETĂRI RECENTE AU ÎNTREGIT CU-
noștințele noastre privind alegerea lui Iosif
Vulcan (1841—1907) ca membru « exterior » al
Societății literare „Kisfaludy“. De fapt bazele
asociației au fost puse în anul 1836, cu scopul
de a eterniza memoria poetului Kisfaludy
Károly (1788—1830). Mai târziu, asociația și-a
lărgit preocupările, devenind un promotor al
literaturii maghiare și a popularizării operelor
remarcabile ale literaturii universale.

La 25 ianuarie 1871, președintele Toldy
Ferenc a pus în discuție problema alegerii noilor
membri. Graguss Agost, secretarul societății,
l-a propus pe Iosif Vulcan, iar romancierul
Iókai Mór pe Karl Maria Kertbeny, traducător
al literaturii maghiare în germană. La scrutin,
din cele 16 voturi exprimate, Iosif Vulcan a
obținut 13. Celălalt candidat nu a întrunit
voturile necesare. În ședința din 1 martie, în
prezența lui Iosif Vulcan, secretarul a raportat
că « dl. Iosif Vulcan a primit alegerea lui de
membru extern și oferă societății colaborarea
lui ».

Deși statutele nu-l obligau să țină discurs de
recepție, Iosif Vulcan a profitat de ocazie pen-
tru a populariza într-un cerc distins valorile
literaturii populare românești.¹ Nu putem
uita că cititorul maghiar, pînă la acea dată,
putea cunoaște poezia populară românească
doar din modesta culegere editată de Ács Ká-
roly în 1858 și din traducerile răzlețe publicate

de Ember György, Iulian Grozescu, Iosif Vulcan
și alții.²

¹ Amintim culegerea *Virágok a román népköltészet mezejéről* (Flori alese de pe cîmpul poeziei populare românești), Ed. Ács. Károly, caiet I, Pesta 1858.

Fragmente din poezia populară românească au mai
apărut în traducerea lui Ember György în „*Bihar-
megyei Közlöny*“ („Buletinul din Comitatul Bihor“) în
numerele 1, 9, 25, 26, 52, 71, 98/1871, și „*Nagyváradi*“
 („Oradea“) 45/1874, 104, 274/1875, 125, 147/1877
„*Köszögi Ellenzék*“ („Opoziția de drept public“) 24/1877
etc. Iulian Grozescu a publicat în „*Szépirodalmi Köz-
löny*“ („Buletinul de literatură beltristică“) 31/1859,
„*Ország Tükre*“ („Oglinda țării“) 20/1862, „*Magya-
rország és a Nagyvilág*“ („Ungaria și lumea mare“) 1/1867,
„*Hazánk és Külföld*“ („Patria noastră și străi-
nătatea“) 8, 16, 24/1872 etc. Iosif Vulcan a tipărit în
„*Nefelejse*“ („Nu mă uita“) 25/1871, „*Alföld*“ („Sesul“) 125/1871,
„*Magyarország és a Nagyvilág*“ 11/1879,
„*Kisfaludy Társaság Évtapjai*“ („Foile anuale ale
Societății Kisfaludy“) seria nouă, vol. VIII/1873,
„*Életrajzok*“ („Imagini din viață“), 40, 125/1876 etc.

¹ Procesele verbale ale ședințelor Societății „Kisfaludy“ se găsesc la secția manuscrise a Bibliotecii Academiei de Științe Maghiare. V. anul 1871.

« A vélemény-adás végett nékem kiadott román ... »

Tekintetes Társaság! *

A vélemény-adás végett nékem kiadott román népköltészeti fordításokat illetőleg, van szerencsém a következő jelentést tenni;

Figyelemmel átvizsgálva a mindkét fordító által benyújtott darabokat, azon eredményre jutottam, hogy a szavakbani értelem visszatükrözése mindkettőnek többé kevésbé sikerült: de az eredeti szellem, a sajátosság zamat nemigen található fel bennük.

Általában Ember György fordításai hívebbek, de talán épen a szószerinti fordítási igyekezet okozta, hogy nyelvezete nélkülöz úgy szollván minden simaságot és költői dallamosságot, mi az eredetieknek kiváló sajátossága, — de ezen még segíthetni.

Gyűjteményéből a következő számokat ajánlom felvenni a Tek. Társaság által kiadandó kötetbe: 2. 12. 16. 17. 18. 20. 35. 43. 44. 49. 55. 57. 61. 63. 64. 68. 71. 75. 86. 87. 88. 90. 91. 95. 96. 102. 103. 105. 106. 108. 110. 116. 122. 127. 132. 133. 135. 138. 140. XXI. XXIII. XXVII. miután fordító azokat ujólag átnézte és gondosan kijavította volna.

A többi vagy nem népdall, s ilyen van majd harmincz, vagy töredék vagy teljesen sikerületlen, s semmi irodalmi becszel nem bírta rimpengetés.

A jegyzetek, miket fordító itt ott munkájához csatol, fájdalom, csak arról tanuskodnak, hogy ő román népköltészetet és szokásokat soha sem tanulmányozta komolyabban.

Grozescu Julián fordításai költőiebb hangzásuak, azonban az eredetiektől elütőbbek, sőt némely darabnál fordító nagyon is sok szabadságot vett magának.

Az eredetiek nem lévén mellékelve, s magam sem bírván mindet megszerezni, a gyűjtemény némely darabjának fordításáról nem adhatok véleményt, s így azokat a füzetben csak * — al jelöltem meg.

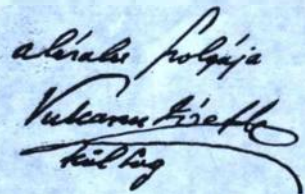
A kiadható darabokat, valamint a nem népdalokat szintén a gyűjteményben magában jelöltem ki.

A Tekintetes Társaságnak

Pesten 1872 januar 31-én

alázatos szolgája

VULCANU József
kültag

* Document aflat la Biblioteca Academiei de Științe Maghiare, Budapesta, Secția manuscrise. Corespondența Societății „Kisfaludy”, caseta 4—6/1872.

La ședința din 31 mai, prezidată de dramaturgul Szigligeti Ede s-au prezentat pe lângă membrii societății și mulți reprezentanți ai coloniei române din Pesta. Toate ziarele menționează gestul secretarului Graguss care a readus în actualitate uzanța de a saluta noul membru. În schimb, tocmai această cuvîntare de salut a fost criticată vehement de ziarele democratice. Astfel, ziarul „Ellenör”,³ a observat: «Ce bine ar fi fost dacă și de această dată s-ar fi uitat [cuvîntarea de salut] și nu l-ar fi gratulat pe scriitorul român cu o salutare stingace și fără tact». Ziarul subliniază că de fapt s-a făcut apologia politicii reacționare a guvernanților în problema națională.

Iosif Vulcan s-a mărginit să mulțumească la salut cu cîteva cuvinte și apoi a trecut la prezentarea comunicării *Poezia populară românească*, publicată în anul următor în buletinul asociației.⁴

În cadrul amplei comunicări, autorul a căutat să evidențieze două idei majore. A subliniat valoarea europeană a poeziei populare românești și interesul față de ea, materializată prin traducerile în limbile de mare circulație. Totodată, a susținut ideea continuității și romanității poporului român. Auditorul l-a ascultat cu mare atenție și, potrivit relatării ziarului „Ellenör”, în final l-a și ovaționat.

* A román népköltészetéről (Despre poezia populară românească). „Kisfaludy Társaság Évtárlapja”, seria nouă, vol. VII/1872, pp. 146—167.

³ „Ellenör” („Controlul”), numărul din 1 iunie 1871.

«Cu privire la traduceri din poezia populară românească...»

Respectabilă Societate!

Cu privire la traduceri din poezia populară românească încredințată mie spre a da o părere, am onoare a înainta următorul raport:

Revizuirea cu atenție bucățile prezentate depuse de ambii traducători am ajuns la concluzia că le-a suris, la amândoi, mai mult sau mai puțin, să oglindească sensul cuvintelor; dar spiritul inițial, izul specific nu prea se poate descoperi în ele.

În general, traduceri ale lui Ember György sînt mai fidele; poate că tocmai străduința de a traduce cuvînt cu cuvînt a făcut ca limbajului său să-i lipsească aproape orice suplețe, calitatea poetică, ceea ce este specificul deosebit al originalelor — dar în acest sens am mai putea ajuta și noi.

Din alegerea lui propun să fie cuprinse următoarele poziții în volumul ce urmează să fie editat de respectabila Societate: 2.12.16.17.18.20.35.43.44.49.55.57.61.63.64.68.71.75.76.86.87.88.90.91.95.96.102.103.105.106.108.110.116.122.127.132.133.135.138.140.XXI.XXIII.XXVII, după ce traducătorul le-a revăzut și le-a corectat cu grijă.

Celelalte, fie că nu sînt cîntece populare, și asemenea sînt aproape treizeci, fie că sînt fragmente, sau cu totul nereușite, fiind simple jocuri cu rimele fără vreo valoare literară.

Notele pe care traducătorul, ici-colo, le atașează lucrării lui, din păcate fac mărturie doar de faptul că el nu a studiat niciodată mai serios poezia populară și obiceiurile românești.

Traduceri ale lui Iulian Grozescu au o rezonanță mai poetică, dar ele se depărtează mai mult de cele originale, iar la unele piese traducătorul și-a luat chiar prea multă libertate.

Originalele nefiind alăturate, și nici eu nu am putut să le obțin pe toate, de aceea nu pot să dau părere despre traducerea unor bucăți ale culegerii și le-am însemnat în caiet numai, cu *.

Piese ce pot fi editate precum și cele ce nu sînt cîntece populare la fel le-am însemnat chiar în alegere.

Serv. umil al respectabilei Societăți

Iosif VULCANU

membru exterior

Pesta la 31 ianuarie 1872.

Alegerea lui Iosif Vulcan a dat un nou impuls proiectului societății privind editarea unei culegeri de poezii populare românești în versiunea maghiară. Într-adevăr, în 1877 a apărut volumul *Cîntece populare românești. Traduse de Ember György, Iulian Grozescu și Iosif Vulcanu. Introducere de Iosif Vulcanu.*⁵

Documentul pe care îl publicăm, provenit din arhiva Societății „Kisfaludy”, dovedește că lucrarea a fost coordonată de Iosif Vulcan care a triat materialele prezentate și de ceilalți autori. Deși referențialul avea rețineri și în legătură cu cele acceptate, din sumarul volumului reiese că și colaboratorii au avut un aport considerabil (Ember György poz. 1—31, Iulian Grozescu

poz. 32—74), ceea ce denotă continuarea străduințelor depuse de Iosif Vulcan care dorea apariția unei lucrări revelatoare. Contribuția lui Iosif Vulcan la volum a fost substanțială (poz. 75—104).

Importanța culegerii constă în faptul că ea justifică plenar ideile avansate de Iosif Vulcan în discursul inaugural privind valoarea europeană a poeziei populare române. De asemenea, nu putem uita nici faptul că, pînă în anul 1961, această alegere a servit ca principal izvor cititorilor de limbă maghiară, care au dorit să cunoască poezia populară românească.⁶

Eugen GLÜCK

⁵ În orig. *Román népdakok, Fordították Ember György, Grozescu Julián, Vulcanu Iószef, Budapest 1877, 164 pag.*

⁶ Vezi: Domokos Samuel, *Magyar-román irodalmi kapcsolatok (Relații literare maghiaro-române)*, Budapest 1985, p. 24.

Georges DUMÉZIL

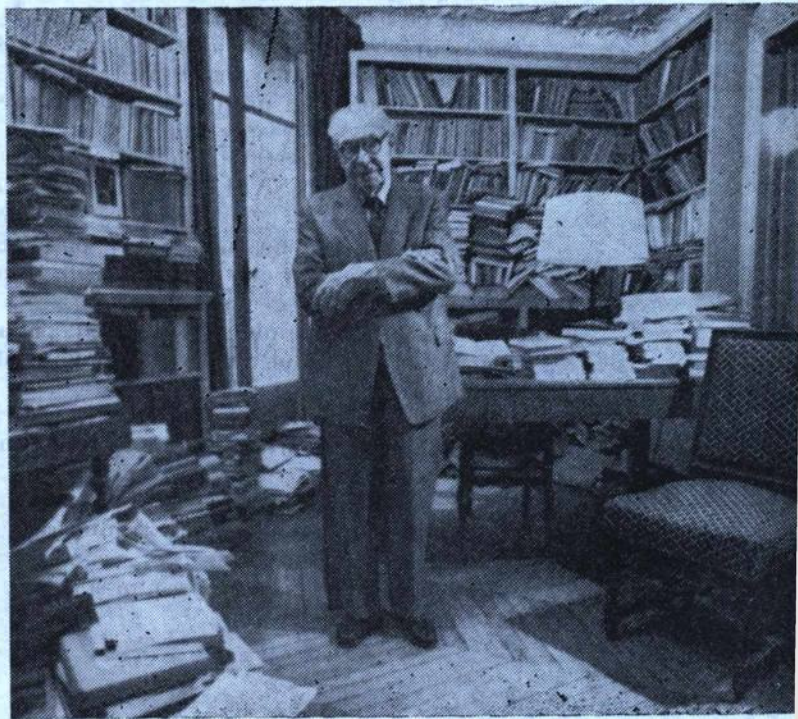
În corespondență cu Mircea ELIADE

GEORGES DUMÉZIL, UNA DIN AUTORITĂȚILE de necontestat în domeniul mitologiei comparate, și-a început activitatea cu studii de lingvistică.¹

Erudiția acestui savant poliglot, specialist în mitologia romană, germanică, scandinavă și caucasiană, îi era cunoscută lui Mircea Eliade încă de la începutul deceniului al patrulea, când făcea referiri la studiile sale în prelegerile rostite de la catedra amfiteatrului „Titu Maiorescu” a Facultății de Litere și Filosofie din București.

Pentru prima oară, opera lui Dumézil a fost prezentată publicului românesc tot de Mircea Eliade, într-un articol intitulat *Eféméride orientale*². «Admirabila cârtică» a învățatului francez, *Flamen-Brahman*, va fi recenzată elogios în primul număr din „*Zalmoxis*”.³

După un deceniu, o altă prestigioasă revistă publica sub aceeași semnătură articolul despre cartea lui Dumézil, *Mitra Varua*, subliniind importante descoperiri ale eminentului comparatist «privind gândirea politică, religioasă a triburilor indo-europene».⁴

Concomitent, Eliade va atrage atenția asupra unicității și originalității întregii creații a savantului francez într-o sinteză intitulată: *Pour une histoire générale des religions indo-européennes* („*Annales. Economies. Sociétés. Civilisations*”, 1949, nr. 2, pp. 183—191).

Autorul *Religiei romane arhaice* (1966) își are un loc bine stabilit în disciplina pe care-o reprezintă.

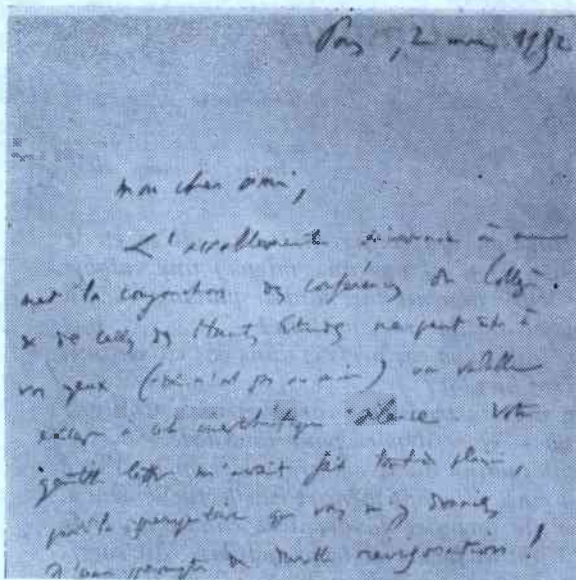
Cel de-al doilea capitol al volumului lui Mircea Eliade *La nostalgie des origines* este intitulat *Istoria religiilor de la 1912 până în zilele noastre*. Un paragraf special este consacrat strălucitelor studii ale lui Dumézil asupra instituțiilor religioase și mitologiei indo-europene în comparație cu excesele lui Max Müller. Exemplul primului din ei e fundamental, întrucât e arătat felul în care «se poate completa o minuțioasă analiză filologică și istorică a textelor prin cunoștințe

¹ O prezentare de sinteză asupra contribuției științifice a lui Georges Dumézil găsim în Ion Goian, *De la mit la mitologie comparată*, în „*Secolul 20*”, 1978, nr. 2—3, pp. 116—122. Bibliografia operelor lui se află în *Homage à Georges Dumézil*, Bruxelles, 1960, pp. XI—XXIII.

² „*Revista Fundațiilor Regale*”, an IV (1937), august nr. 8, pp. 417—423.

³ M. Eliade, *Flamen-Brahman*, în „*Zalmoxis*”, pp. 241—243.

⁴ „*Critique*”, 1949, nr. 35, pp. 342—349 reprodus în *Baiser le toit de la maison*, Ed. „Gallimard”, Paris, 1986.

extrase din sociologie și psihologie. El a demonstrat de asemenea că numai descifrind sistemul ideologic fundamental, servind drept bază instituțiilor sociale și religioase, se poate înțelege în mod corect o figură divină partoulară, un mit sau un ritual»⁵.

Încă din septembrie 1945, la câteva zile după sosirea lui Mircea Eliade la Paris, Dumézil, unul din entuziaștii admiratori ai tratatului Yoga apărut în 1936, îl introduce pe mai tânărul său coleg în cercurile științifice franceze, stăruind pe lângă „Gallimard” să-i publice o nouă ediție a cărții sale de succes. Îl recomandă să fie primit în „Societatea asiatică”, și-i propune să țină câteva conferințe la „Haute Études”. În lunile următoare, citește și corectează traducerea franceză a *Prolegomenelor*, entuziasmiindu-se de această carte. «Prevede că voi fi imitat, plagiat, furat», notează Eliade în Jurnalul său.⁶ Prefața scrisă de savantul francez la *Traité d'histoire des religions* subliniază unicitatea acestei opere de sinteză, tradusă ulterior în peste 20 de limbi.

Images et symboles, cartea lui Eliade care înmănușează câteva eseuri asupra simbolismului magico-religios, a fost și ea prefatăată de același cercetător. Dumézil își exprimă

⁵ Mircea Eliade, *La nostalgie des origines. Méthodologie et histoire des religions*, Ed. „Gallimard”, 1971, p. 79.

⁶ Mircea Eliade, *Fragments d'un Journal*, Ed. „Gallimard”, 1973.

bucuria că un public larg va lua cunoștință de aceste eseuri, «cele mai originale ale timpului nostru care nu ne lasă să uităm vreodată că autorul lor a fost și rămâne un scriitor și un poet.»⁷

Pe prima pagină din „Le Monde” din 17 iulie 1976 se publică un articol al aceluiași Dumézil despre Istoria credințelor și ideilor religioase, intitulat *O nouă Legendă a secolelor*: «Après un quart de siècle, voici que se découvre le second bras de l'étreinte où Mircea Eliade, professeur, écrivain philosophe, poète, enveloppe fidèlement, passionnément le faits religieux... Peu d'auteurs pourraient avoir aujourd'hui l'audace d'entreprendre solitairement une telle oeuvre: les manuels courants d'histoire des religions sont collectifs, des spécialistes y juxtaposant leurs savoirs sans beaucoup de concertation. Mircea Eliade assume la tâche dans son ensemble et — c'est le plus nouveau — dans son unité...»⁸

Primind de la Chicago, după câteva zile, acest magnific articol, Mircea Eliade notează, nu fără orgoliu, în Jurnal, la 25 iulie 1976: «Oricare ar fi reacția altor savanți, adeziunea lui Dumézil mi-e de ajuns: știu acum că n-am făcut fausse route...»⁹

Georges Dumézil figurează împreună cu alte personalități în sumarul volumului îngrijit de J. W. Kitagawa și Charles Long, *Myth and Symbol, Studies in Honor of Mircea Eliade*, University of Chicago Press, 1969.

Atunci când și Franța îl omagiază pe savantul român, publicând masivul volum *Cahier de l'Herne*, numele lui Dumézil se alătură celorlalți exegeți. După ce în 1970 caracterizase volumul *De la Zalmoxis la Genghis-Han*, de data aceasta, eseul său compară *Miorița* cu o baladă caucaziană, referindu-se la strălucita analiză făcută de Mircea Eliade capodoperei folclorului românesc: «Eliade, colindătorul lumii, face aici un pelerinaj la izvorul lui dintii. După ce a explicat atitor grupări omenești, ilustre sau

⁷ *Images et symboles*, Ed. „Gallimard”, 1984, p. 8.

⁸ «Iată că după un sfert de secol apare cea de-a doua direcție în care Mircea Eliade, profesor, scriitor filosof, poet, îmbrățișează fidel, cu pasiune, faptul religios. Puțini autori ar putea avea astfel îndrăzneala de a întreprinde, de unul singur, o asemenea operă: manualele curente de istorie a religiilor sint colective, specialiștii își expun problemele fără putere de sistematizare. Mircea Eliade își asumă această sarcină în ansamblul ei și — aici e nou-tatea — în unicitatea ei.» (lb. franceză).

⁹ *Fragments d'un Journal*, II, Ed. „Gallimard”, 1981, p. 281 (citată după originalul în limba română).

«...à la chaire de sanskrità de Upsala»

I

Paris, 2 mars 1952

Mon cher ami,

L'accablement saisonnier où me met la conjonction des conférences du Collège et de celles des Hautes Études ne peut être à vos yeux (et n'est pas aux miens) une valable excuse à cet inesthétique silence. Votre gentille lettre m'avait fait tant de plaisir, par la perspective que vous m'y donniez d'une prompte et durable revigoration !

Il est impossible que le midi magicien n'ait pas fait, dans vos nerfs et dans vos vaisseaux, son office habituel. J'espère que vous nous reverrez bientôt ?

Ma géhenne, mon bain s'achève le 20 mars, avec la trentième conférence au Collège : nous pourrons vous voir, avant — j'espère aussi — votre départ pour la Suède.

J'ai reçu de Widengren une lettre cruelle, inhumaine où il enterre allègrement Votre ami Wikander qui a cessé de lui plaire : « il est fini, physiquement et intellectuellement », ose-t-il m'écrire — sans doute pour se justifier de torpiller la dernière candidature de Wikander, à la chaire de sanskrità de Upsala ! C'est la forme moderne, odieuse, du sacrifice humain. Gardez cela pour vous, mais quand vous serez dans le Nord, ne l'oubliez pas !

Dites mes respectueux hommages à madame Eliade. En toute sympathie et amitié

DUMÉZIL

CARTE POSTALE

[Data poștei:]

Expédié par :

17.3.1952.

M. G. DUMÉZIL

Paris, Bd. Montparnasse

82 rue N. D. des Champs

[Adresa destinatarului:]

Paris, 6-e

Monsieur Mircea ELIADE
chez Mselle Desjardins
11 rue Duhesme
Paris 18-e

modeste, învecinate sau îndepărtate, dinamica fantasmelor lor, constanta în diversitatea locurilor și-a timpului, el își adună cugetările de atâtea ori reluate și adâncite — oprindu-se la opt probleme privitoare la țara lui ; după treizeci de ani de peregrinări intelectuale, Eliade se apleacă acum asupra unei patrii pe care trei decenii de încercări și de despărțire i-au făcut-o poate mai apropiată, mai inteligibilă. Din toată culegerea, esul care manifestă această pietate lucidă în felul cel mai emoționant este, după mine, ultimul, cel închinat Mioriței, baladei populare care — de când există o intelectualitate românească — spirite nu odată pasionate au căutat să deslușească un revelator al sufletului național. Român, poet

și savant, Eliade epurează pasiunea în admirație și, refuzând excesele lirice și generalizările pripite, curăță cu o seninătate de filolog acest mic giuvaer folcloric, făcându-l să-și arate propria strălucire ». ¹⁰

O convorbire între cei doi savanți având drept temă lumea miturilor și interpretării lor a fost publicată în toamna anului 1978. ¹¹

¹⁰ Georges Dumézil, *Le message avant la mort*, în *Cahier de l'Herne*, Mircea Eliade, dirigit par Constantin Tacou, 1978, p. 88, traducere de Mihaela Slăvescu, în „Secolul 20”, 1978, nr. 2—3, p. 35.

¹¹ Vezi „Les Nouvelles littéraires”, 27 oct. — 2 nov. 1978.

«...la catedra de sanscrită de la Upsala»

I

Paris, 2 martie 1952

Dragul meu prieten,

Impovăărarea periodică — la care m-a adus suprapunerea conferințelor ținute la „Collège“ cu cele de la „Haute Études“, nu poate să fie pentru dumneata (și nici pentru mine) o scuză valabilă a acestei neplăcute tăceri. Amabila dumitale scrisoare mi-a făcut mare plăcere, prin perspectiva pe care mi-o dai asupra unei grabnice și durabile însănătoșiri.

Este imposibil ca sudul vrăjitor să nu-și fi făcut obișnuita datorie în nervii și singele dumitale.

Sper că ne vei revedea în curînd!

Iadul, ocna mea se sfîrșește la 20 martie, cu cea de-a treizecea conferință la „Collège“; sper să te putem vedea înainte de plecarea dumitale în Suedia.

Am primit de la Widengren o scrisoare dură, inumană — prin care îngroapă cu ușurință pe prietenul dumitale Wikander de care nu-i mai place: «este sfîrșit fizic și intelectual» — îndrăznește să-mi scrie —, fără indoială pentru a-și justifica torpilarea ultimei candidaturi a lui Wikander, la catedra de sanscrită de la Upsala. Este o formă modernă, odioasă, de sacrificiu uman. Păstrează aceasta pentru dumneata, dar atunci cînd vei fi în Nord, să n-o uiți.

Transmite respectuoasele mele omagii doamnei Eliade. Cu toată simpatia și prietenia.

DUMÉZIL

CARTE POȘTALĂ

Expedită de:

Dl. G. Dumézil

Str. N. D. des Champs, nr. 82

[Data poștei:]

17.3.1952

Paris, Bd. Montparnasse

[Adresa destinatarului:]

Paris 6

Domnului Mircea ELIADE

La D-șoara Desjardins

Str. Duhesme, 11

Paris, 18

La 14 iunie 1979, Eliade asistă la discursul inaugural de primire a lui Dumézil în Academia Franceză, cînd i-a răspuns Claude Lévy-Strauss. Apoi, la recepția de la „Collège de France“ se întreține îndelung cu sărbătoritul, care, deși trecuse de mult în cel de-al noulea deceniu de viață, era «lucid, energic și creator.»

*

Cele două scrisori pe care le publicăm ne-au fost dăruite de destinatar, în septembrie 1985.

Facem cîteva precizări. Într-o scrisoare a lui Stig Wikander către Mircea Eliade (25 februarie 1952) — aflată și ea în arhiva noastră — îi comunică printre altele: «Mă pregătesc acum

pentru concursul unei catedre de sanscrită la Upsala, procedură ridicolă și penibilă care se va desfășura în a doua săptămînă a lunii martie».

Cu toată „torpilarea“ colegului, candidatul va reuși să ocupe catedra de la Upsala, confirmîndu-i-se numirea la abia peste un an, la 13 martie 1953. Din epistolele de față se întrevăd legăturile amicale dintre cei doi învățați.

În speranța că în anii următori vom avea acces și la celelalte scrisori inedite ale lui Dumézil, sintem convinși că această corespondență va lumina noi laturi din biografia spirituală a savantului român.

Mircea HANDOCA

II

17 mars 1952

*Mon cher Ami,
Une fièvre qui m'a empêché de faire mes cours jeudi et m'a tenu au lit encore vendredi, m'a, de plus, un peu abattu : dimanche je n'ai pas encore osé sortir et j'ai été privé du plaisir de vous entendre analyser ces structures de représentations et d'actions que vous connaissez si bien. Ce fut un crève-cœur.*

Emportez à Ivar [?] mes amicales pensées.

Dites mes respectueux hommages à madame Mircea Eliade.

En toute sympathie

DUMÉZIL

II

17 martie 1952

Dragul meu prieten,
O febră care m-a împiedicat să-mi țin joi cursurile și m-a ținut la pat și vineri, m-a sleit un pic: în plus duminică n-am îndrăznit încă să ies și am fost lipsit de plăcerea de a te auzi analizând aceste structuri ale reprezentărilor și acțiunilor pe care le cunoști atât de bine. Am fost distrus!

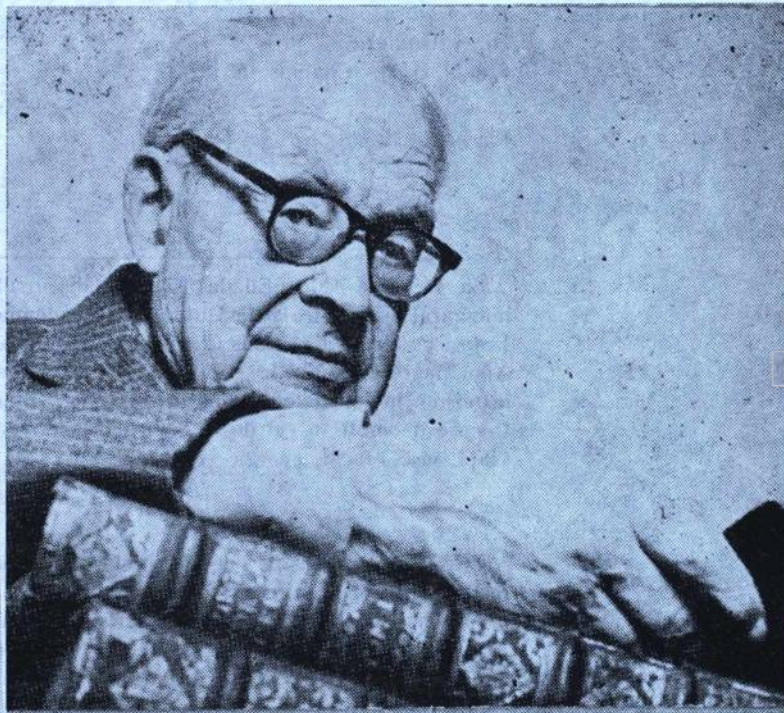
Comunică-i lui Ivar [?] prieteneștile mele gânduri.

Transmite doamnei Eliade respectuoasele mele omagii.

Cu toată simpatia

DUMÉZIL

Fotografiile Georges Dumézil, publicate în aceste pagini, au fost reproduse după revista „Lire” (nr. 182 — septembrie 1986 și, respectiv, nr. 181 — noiembrie 1986), prin amabilitatea Bibliotecii Franceze din București.

FIȘIER BIBLIOGRAFIC

(octombrie — decembrie 1987)

A

ARGHEZI, Tudor

- Rogojanu, Ion C. — [autograf pentru Adrian Maniu pe volumul de versuri *Hore*, 1939]. „*Revista noastră*“, anul XVI, serie nouă, nr. 131—133, oct.—dec. 1987, p. 2452.
- Scurtu, Nicolae — [o scrisoare către Mihai Moșandrei, dec. 1940]. „*Suplimentul literar artistic al Științei tineretului*“, anul VII, nr. 44(319), 31 oct. 1987, p. 4.
- Țurlea, Petre — [corespondență cu Nicolae Iorga]. „*Manuscriptum*“, anul XVIII, nr. 4, (69)/1987, pp. 113—114.

B

BLAGA, Lucian

- Băncilă, Ileana — [corespondență cu Vasile Băncilă din anii 1935—1938]. „*Revista de istorie și teorie literară*“, anul XXXV, nr. 1—2, ian.—iun. 1987, pp. 320—330.
- Țurlea, Petre — [corespondență cu Nicolae Iorga, două scrisori: 1919; 1928]. „*Manuscriptum*“, anul XVIII, nr. 4(69)/1987, p. 114.

BLECHER, M.

- Scurtu, Nicolae — *Febră, Mab, Dragoste* [proze]. „*Manuscriptum*“, anul XVIII, nr. 4 (69)/1987, pp. 79—83.

BOGDAN-DUICĂ, G.

- Ilin, Stancu — [corespondență cu Liviu Rebreanu, două scrisori din anul 1925]. „*Manuscriptum*“, anul XVIII, nr. 4(69)/1987, pp. 149—150.

BOTEZ, Demostene

- Scurtu, Nicolae — [o mărturisire]. „*Suplimentul literar-artistic al Științei tineretului*“, anul VII, nr. 49(324), 5 dec. 1987, p. 4.

BRANCOVICI, Gheorghe

- Ene, Ileana — *Cronica slovenilor Illiricului, Mysiei cei de sus și cei de jos Mysiei...* „*Manuscriptum*“, anul XVIII, nr. 4(69)/1987, pp. 38—41.

BRĂTESCU-VOINEȘTI, Al.

- Scurtu, Nicolae — [o scrisoare către Constanța Marino-Moscu, apr. 1928]. „*Suplimentul literar-artistic al Științei tineretului*“, anul VII, nr. 48(323), 28 nov. 1987, p. 4.

C

CAZIMIR, Otilia

- Țurlea, Petre — [corespondență cu Nicolae Iorga, o scrisoare din iun. 1943]. „*Manuscriptum*“, anul XVIII, nr. 4(69)/1987, p. 117.

CHIVU, Gheorghe

- Cristofor, Ion — [cinci poeme: *Piinea țării, În roza vinturilor, Semn, Logosul de taină, Osmoza*]. „*Tribuna*“, anul XXXI (1619), nr. 53, 31 dec. 1987, p. 5.

CIPARIU, Timotei

- Ploșteanu, Grigore — [o scrisoare adresată lui Stephan Moldovan, protopop al Mediașului, 22 nov. 1848]. „*Vatra*“, anul XVII, nr. 11(200), nov. 1987, p. 20.
- Popa, Mircea — [discurs inaugural la Casina din Sibiu; ciorna unui articol despre însemnătatea Unirii Principatelor; răspuns polemic la adresa unui publicist maghiar]. „*Transilvania*“, anul XVI(XCIII) serie nouă, nr. 10, 1987, pp. 37—38.
- Popa, Mircea — *Istoria literaturii românești* [fragment]. „*Manuscriptum*“, anul XVIII, nr. 4(69)/1987, pp. 119—130.

CONSTANTINESCU, Pompiliu

- Scurtu, Nicolae — [o scrisoare către I. Valerian, oct. 1926]. „*Suplimentul literar-artistic al Științei tinereții*“, anul VII, nr. 46(321), 14 nov. 1987, p. 4.

D

DAVILA, Al.

- Țurlea, Petre — [corespondență cu Nicolae Iorga, o scrisoare din iul. 1929]. „*Manuscriptum*“, anul XVIII, nr. 4(69)/1987, p. 117.

DOBROGEANU-GHEREA, C.

- Chiriac, Bucur — [Corespondență cu V. G. Korolenko, 1906—1907]. „*Manuscriptum*“, anul XVIII, nr. 4(69)/1987, pp. 174—177.

DRAGOMIRESCU, Mihail

- Țurlea, Petre — [corespondență cu Nicolae Iorga, apr. 1931]. „*Manuscriptum*“, anul XVIII, nr. 4(69)/1987, p. 116.

DUMITRIU, Dana

- Cristea, Valeriu — *Un duh fierbe în mine* (fragment de roman). „*România literară*“, anul XX, nr. 42, 15 oct. 1987, pp. 14—15.

E

ELIADE, Mircea

- Handoca, Mircea — *Amintiri, vol. II* (text stabilit de autor pentru ediția românească). „*Revista de istorie și teorie literară*“, anul XXXV, nr. 1—2/1987, pp. 187—194.
- Handoca, Mircea — *Cosmical Homology and Yoga* [eseu]. „*Manuscriptum*“, anul XVIII, nr. 4(69)/1987, pp. 151—164.
- Handoca, Mircea — [corespondență cu C. G. Jung]. „*Manuscriptum*“, anul XVIII, nr. 4(69)/1987, pp. 178—181.
- Țurlea, Petre — [corespondență cu Nicolae Iorga, iul. 1931]. „*Manuscriptum*“, anul XVIII, nr. 4(69)/1987, p. 118.

EFTIMIU, Victor

- Scurtu, Nicolae — [o poezie]. „*Suplimentul literar-artistic al Științei tinereții*“, anul VII nr. 43(318), 24 oct. 1987, p. 4.

EMINESCU, Mihai

- Vatamaniuc, Dimitrie — *Despre psihologia popoarelor*. „*Manuscriptum*“, anul XVIII nr. 4(69)/1987, pp. 15—20.

G

GHERGHINESCU, Vania

Scurtu, Nicolae — [o scrisoare către Cincinat Pavelescu, mai 1934]. „*Suplimentul literar-artistic al Scintei tineretului*“, anul VII, nr. 50 (325), 12 dec. 1987, p. 4.

GHIBU, Onisifor

Nistor, Gheorghe — *Pe urmele lui Gheorghe Lazăr* [prefață la cel de-al doilea *Anuar Pedagogic*]. „*Transilvania*“, anul XVI(XCIII) serie nouă, nr. 11/1987, pp. 45—47.

Nistor, Gheorghe — [o scrisoare către asesorul consistorial la Sibiu, Mateiu Voileanu, iul. 1907]. „*Vatra*“, anul XVII, nr. 10(199)/oct. 1987, pp. 199 A.

GOGA, Octavian

Ilin, Stancu — [corespondență cu Liviu Rebreanu, o scrisoare nedată]. „*Manuscriptum*“, anul XVIII, nr. 4(69)/1987, p. 148.

Șerb, Ioan — *Jurnal politic — 1931*. „*Revista de istorie și teorie literară*“, anul XXXV, nr. 1—2, ian.—iun., 1987, pp. I—VIII.

I

IACOBESCU, Al.

Scurtu, Nicolae — [extras din registrul actului de naștere]. „*Suplimentul literar-artistic al Scintei tineretului*“, anul VII, nr. 41(316), 10 oct. 1987, p. 5.

IORGA, Nicolae

Dimiu, Claudia — *Cea mai bună* (comedie, actul II). „*Manuscriptum*“, anul XVIII, nr. 4, (69)/1987, pp. 104—111.

vezi: Blaga Lucian; Cazimir Otilia; Davila Al.; Dragomirescu Mihail; Eliade Mircea; Sadoveanu Mihail (Țurlea Petre) — „*Manuscriptum*“, anul XVIII, nr. 4(69)/1987, pp. 112—118.

ISPIRESCU, Petre

Dateu, Iordan — [o scrisoare adresată lui Gr. Tocilescu, datată 9 sept. 1880]. „*Transilvania*“, anul XVI(XCIII), serie nouă, nr. 12/1987, p. 43.

L

LABIȘ, Nicolae

* * * *Fragmente* [poem]. „*Pagini bucovinene*“, supliment al revistei „*Convorbiri literare*“ anul VI, nr. 12(72)/dec. 1987, p. 1.

M

MACEDONSKI, Alexandru

* * * [autograf pe volumul *Le calvaire de feu*, 1906, dedicat lui Mihail Cruceanu, fotocopie] „*Ramuri*“, nr. 12(282)/dec. 1987, p. 9.

MAIORESCU, Titu

Rădulescu-Dulgheru, Georgeta — «...*chiar în această vreme de război...*» (pagini de jurnal). „*Manuscriptum*“, anul XVIII, nr. 4(69)/1987, pp. 21—33.

MILLO, Matei

Nestorescu, Andrei — *Haine vechi, zdrențe politice* (canțonetă comică). „*Revista de istorie și teorie literară*“, anul XXXV, nr. 1—2, ian.—iun./1987, pp. 297—300.

MINULESCU, Ion

Scurtu Nicolae — [o scrisoare către Ion Ojog, oct. 1922]. „*Suplimentul literar-artistic al Scintei tineretului*“, anul VII, nr. 45(320), 7 nov. 1987, p. 4.

N

NOICA, Constantin

- * * * *La Ipotești* [eseu]. „*România literară*“, anul XX, nr. 50, 10 dec. 1987, p. 19.

O

ODOBESCU, Alexandru

- Bichis, Rodica — Mihai, Florența — « ...poate mi-ar trebui multe calități pe care nu le am... » [scrisori de familie 1858—1888]. „*Manuscriptum*“, anul XVIII nr. 4(69)/1987, pp. 131—144.

P

PAVELESCU, Cincinat

- Scurtu, Nicolae — [o scrisoare de la Montfort Eugène]. „*Manuscriptum*“, anul XVIII, nr. 4(69)/1987, pp. 171—173.

PETRESCU, Cezar

- * * * *Spre cămin* [fragment dintr-o proză de la doisprezece ani]. „*Suplimentul literar-artistic al Scintei tineretului*“, anul VII, nr. 48(323)/28 nov. 1987, p. 10.
Apetroaie, Ion — *Vinovatul ; Ceas rău ; Cadoul lui Ionel* (schife) [pagini de jurnal]. „*Manuscriptum*“, anul XVIII, nr. 4(69)/1987, pp. 68—78.

PREDA, Marin

- Crăciun, Victor — « ...Am mai fost prin părțile Hușului » (discuție consemnată în iunie 1978). „*Revista noastră*“, anul XVI, serie nouă, nr. 131—133/oct.—dec. 1987, pp. 2460—2461.

R

REBREANU, Liviu

- Ilin, Stancu — « Nu știu dacă ați citit ceva din ce am scris » [corespondență cu Octavian Goga și G. Bogdan-Duică, 1909—1925]. „*Manuscriptum*“, anul XVIII, nr. 4(69)/1987, pp. 145—150.

ROBESCU, Marius

- * * * *Duhuri pe autostradă* [poeme]. „*Convorbiri literare*“, anul XCIII, nr. 10 (1214)/oct. 1987, p. 8.

S

SADOVEANU, Mihail

- Goci, Aureliu — « Orice hotărâre ai lua rămânem prieteni » [corespondență cu Petre Locusteanu, 1910—1914]. „*Manuscriptum*“, anul XVIII, nr. 4(69)/1987, pp. 63—67.
Țurlea, Petre — [corespondență cu Nicolae Iorga 1929—1932]. „*Manuscriptum*“, anul XVIII, nr. 4(69)/1987, pp. 115—116.

SEVASTOS, M.

- Bardieru, Alexandru — *La spital ; Visul ; La spital* [poeme]. „*Ateneu*“, nr. 10(214)/oct. 1987, p. 4.

SLAVICI, Ioan

- Popovici, Violeta — *Peștera Ialomiței ; Milionul* (pagini de proză) ;
Sârghie, Anca — « Nota caracteristică a vieții noastre ... simțămîntul de unitate națională » (dialog epistolar cu memorandumul Nicolae Cristea) ;
Coloșenco, Mircea — « ...rodul îndelungatei mele lucrări » [petiție către ministrul culturii] ;
Ene, Ileana — [scrisori către Ana CONTA-KERNBACH]. „*Manuscriptum*“, anul XVIII, nr. 4(69)/1987, pp. 43—62.

STĂNESCU, Nichita

- Condeescu, Alexandru — *Ronul, Impuls sabiei, Reconstituire, Peisaj, Sunet* [poeme]. „*Manuscriptum*“, anul XVIII, nr. 4(69)/1987, pp. 7—10.

- * * * *Cintec; Steaua* [două poeme]. „*Familia*“, anul 23(123), nr. 12(268)/dec. 1987, p. 5.
* * * [un poem dedicat lui Mihai Beniuc din *Carlea vorbită*, în alcătuirea lui V. Crăciun]. „*Familia*“, anul 23(123), nr. 11(267)/nov. 1987, p. 7.
* * * *Nuntă de iarnă; Împerechere* — „*Luceafărul*“, nr. 52, 26 dec. 1987, p. 6.

T

TITEL, Sorin

Ciobanu, Nicolae — *Melancolie* (fragment de roman). „*Manuscriptum*“, anul XVIII, nr. 4(69)/1987, pp. 84—91.

V

VIANU, Tudor

Scurtu, Nicolae — [o scrisoare către Mihai Moșandrei, nov. 1940]. „*Suplimentul literar-artistic al Scintei tineretului*“, anul VII, nr. 44(319)/31 oct. 1987, p. 4.

VISSARION, I. C.

Scurtu, Nicolae — [o scrisoare către Constantin Pelmuș, dec. 1923]. „*Suplimentul literar-artistic al Scintei tineretului*“, anul VII, nr. 40(315)/3 oct. 1987, p. 5.

Ofelia CONDEESCU

Iconografie

AUTOGRAFE: A. E. BACONSKY (104, 106, 108); Dan BOTTA (87, 88); Al. CHRISTOFI (19, 22, 27); O. W. CISEK (99); Pompiliu CONSTANTINESCU (81, 82); Georges DUMÉZIL (179); Mircea ELIADE (80, 147, 154); Ioan C. FILITTI (132); Nicolae LABIȘ (28, 30, 33, 34); Constantin NOICA (79); PERPESICIUS (79); D. POPOVICI (54, 56, 59, 60, 62); Tudor TEODORESCU-BRANIȘTE (137); Grigore TOCILESCU (158, 161, 169); Iosif VULCAN (176).

FOTOGRAFII: Tudor ARGHEZI (83); Camil BALTAZAR (83); Al. CHRISTOFI (17); Șerban CIOCULESCU (83); Pompiliu CONSTANTINESCU (83); Petru COMARNESCU (83); G. CĂLINESCU (139); Georges DUMÉZIL (178, 182); Ioan C. FILITTI (130); Mihai GAFIȚA (112, 115, 117, 118, 120, 121); Veturia GOGA (121); Mircea IORGULESCU (118); Victor PAPILIAN (122, 124, 127); D. POPO-

VICI (51); Veronica PORUMBACU (118); Marin PREDA (112); Mihail SADOVEANU (120); Petre SĂLCUDEANU (115); Eugen SIMION (112); Vladimir STREINU (83); Tudor TEODORESCU-BRANIȘTE (136, 142); Dragoș VICOL (117); Iosif VULCAN (175). **DESENE:** A. E. BACONSKY — (105, 111), acuarelă (detaliu) — 174; Nicolae LABIȘ — Portretul lui P. P. Erșov (28).

STAMPE: Imagini ale Constantinopolului (86, 162), reproduse după volumul *L'empire ottoman illustré. Constantinople ancienne et moderne*, illustré d'après les dessins pris sur lieux par Thomas Allom esq. Fisher. Fils et C-ie. À Paris, Quai de l'école; et à Londres. (BARSR, Stampe, AG.II.31).

Veneția în sec. al XVII-lea (166, 178). Litografii păstrate la Cabinetul de stampe al Bibliotecii Academiei,

● **The Noble Duty** — editorial by *Fănuș BĂILEȘTEANU* ● **M. EMINESCU**: The last stanza of the posthumous poem *The World is Divided* (Documentary explanations by *Oxana BUSU-IOCEANU*); *German Pages* — *The Psychology of the People*, XI (Transliteration and foreword by *D. VATAMANIUC*; translation by *G. PINTEA*) ● *The Literature and the Revolution* — Memorial from exile: **Al. CHRISTOFI** in correspondence with Christian TELL: «... the discussion between Mr. Magheru and Mr. Eliade...» — a letter from 1854 (communicated by *Nicolae ISAR*) ● *Poetry/Prose/Theatre* — **Nicolae LABIȘ** translating from ERȘOV — *The Hunchbacked Poney* — story in verse, part I (Text established and preface by *Nicolae CĂRLAN*); **Zaharia STANCU**: *The Delicate Black Bird* — fragment of novel (Preamble by *Diana CRISTEV*); **D. POPOVICI**: *The King of Propontide* — other dramatic fragments (Presented by *Ioana Em. PETRESCU*) ● *Akadosmos' Garden* — **G. CĂLINESCU** in the topical interest. Symposium at the Romanian Literature Museum with the participation of: *Dumitru MICU*, *Cornelia ȘTEFĂNESCU*, *Geo ȘERBAN*, *Paul CORNEA* and *Nicolae CIOBANU* (Transcription from the magnetic tape by *Ofelia CONDEESCU*) ● *The Passion for the Essay* — **Tudor VIANU**: [*Edmund Burke and his epoch*] — introduction to an aesthetics treatise (Foreword by *Nicolae SCURTU*); **Pompiliu CONSTANTINESCU**: *The Ideal Critic* — theoretical approximations (Preface by *Ecaterina VAUM*); **Dan BOTTA**: *An argument* for the translation of the *Snowdrifts* by EURIPIDE and other translation notes (Transcription and commentaries by *Claudia DIMIU*); **Dan** and **Emil BOTTA**: Photographs of epoch — album leaves ● **O. W. CISEK**: [*At the death of Rainer Maria RILKE*] — conference (presented by *Simona CIO-CULESCU*); **A. E. BACONSKY**: *A latin Decadent of America* (Ezra POUND) and *Two Motives of the Medieval Fantastic* — studies (Introduction by *Mircea MARTIN*); **Mihai GAFIȚA** Preface at *Liviu REBREANU's Diary* (Text communicated by *Gabriel GAFIȚA*) ● *Century* — **Victor PAPILIAN**: *Shows register. Memories from the theatre* (1948), I (Preamble by *Alexandru OLARU*) ● *Diary* — **Ioan C. FILITTI**: «Man of letters, philosopher, professor, Maiorescu [...] proved to be a perfect diplomat» — fragments from a political diary (Commentaries by *Georgeta PENELEA* and *Florin CONSTANTINIU*); **Tudor TEODORESCU-BRANIȘTE**: *Eugen Lovinescu* — portrait sketch (Preface by *C. DARIE*) ● *Meridians* — **Mircea ELIADE**: *The Earth* (I) — fragment from *The Treatise on the History of the Religions* (Initial text, presentation by *Mircea HANECCA*) ● *Restitutions* — **Grigore TOCILESCU**: «I have met the famous historian Soloviev...» — letters to **Al. ODOBESCU**; *Venetian Letters* — documents referring to **Dimitrie CANTEMIR's** rule (Annotations by *Ecaterina ȚARĂLUNGĂ*) ● *Romanian Writers in Foreign Archives* — **Iosif VULCAN**: «Concerning the translations from the romanian popular poetry...» — report in the collection of Budapest (Translation and notes by *Eugen GLÜCK*) ● *Foreign Writers in Romanian Archives* — **Georges DUMÉZIL** in correspondence with **Mircea ELIADE** (*M. HANDOCA*) ● *Bibliographical Index* (*Ofelia CONDEESCU*) ● *Iconography* — Summary (in English, French, German and Russian). *Memento*; **Șerban CIOCULESCU**, **Mihai BENIUC**, **George IVAȘCU** ●

● **Noble devoir** — éditorial par **Fănuș BĂILEȘTEANU** ● **M. EMINESCU**: La dernière strophe de la poésie posthume *L'humanité est divisée* (Précisions documentaires par **Oana BUSUIOCEANU**); *Pages allemandes* — *Sur la psychologie des peuples*, XI (Translittération et préface par **D. VATAMANIUC**; traduction par **G. PINTEA**) ● *La littérature et la révolution* — Mémorial d'exil: **Al. CHRISTOFI** en correspondance avec **Christian TEIL**: «...explication de Monsieur Magheru avec Monsieur Eliade...» — une lettre de 1854 (publiée par **Nicolae ISAR**) ● *Poésie/Prose/Théâtre* — **Nicolae LABIȘ** en traduisant **ERȘOV** — *Le petit cheval bossu* — conte en vers, I-ère partie (Text soigné et préfacé par **Nicolae CĂRLAN**); **Zaharia STANCU**; *Le frele oiseau noire* — fragment de roman (Préambule par **Diana CRISTEV**); **D. POPOVICI**: *Le roi de Propontide* — autres fragments dramatiques (présentés par **Ioana Em. PETRESCU**) ● *Jardin d'Akademos* — **G. CĂLINESCU** en actualité. Symposion au Musée de la Littérature Roumaine. Participants: **Dumitru MICU**, **Cornelia ȘTEFĂNESCU**, **Geo ȘERBAN**, **Paul CORNEA** et **Nicolae CIOBANU** (Transcription de la bande magnétique par **Ofelia CONDEESCU**) ● *La passion d'essai* — **Tudor VIANU**: [*Edmund Burke et son temps*] — introduction pour un traité d'esthétique (Avant-propos de **Nicolae SCURTU**); **Pompiliu CONSTANTINESCU**: *Le critique idéal* — des approximations théoriques (Préface par **Ecaterina VAUM**); **Dan BOTTA**: *Argument* pour la traduction de *Troïens* d'**EURIPIDE** et autres notes de traducteur (Transcription et commentaires de **Claudia DIMIU**); **Dan et Emil BOTTA**: Photos d'époque — feuilles d'album ● **Oscar Walter CISEK**: [*A la morte de Rainer Maria Rilke*] — conférence (Présentée par **Simona CIOCULESCU**); **A. E. BACONSKY**: *Un décadent latin de l'Amérique* (**Ezra POUND**) et *Deux thèmes du fantastique moyen-âgeux* — études (Introduction de **Mircea MARTIN**); **Mihai GAFIȚA**: *Préface* au *Journal* de **Liviu REBREANU** (Text communiqué de **Gabriel GAFIȚA**) ● *Centenaire* — **Victor PAPILIAN**: *Cahier de spectacles. Souvenirs de théâtre (1948)*, I (Préambule de **Al. OLARU**) ● *Journal* — **Ioan C. FILITTI**: «*Homme de lettres, philosophe, professeur, Maiorescu... s'est montré un diplomate complète*» — fragments d'un journal politique (Commentaires de **Georgeta PENELEA** et **Florin CONSTANTINIU**); **Tudor TEODORESCU-BRANIȘTE**: *Eugen Lovinescu* — esquisse de portrait (Préface de **C. DARIE**) ● *Méridiens* — **Mircea ELIADE**: *La Terre* (I) — fragment du *Traité d'histoire des religions* (Text initial présenté de **Mircea HANICCA**) ● *Restitutions* — **Grigore TOCILESCU**: «*J'ai fait la connaissance avec le célèbre historien Soloviev...*» — lettres vers **Al. ODOBESCU**; *Lettres de Venise* — des documents concernant la regne de **Dimitrie CANTEMIR** (Annotation de **Ecaterina ȚARĂLUNGĂ**) ● *Ecrivains roumains dans des archives étrangères* — **Iosif VULCAN**: «*Sur les traductions de poésie populaire roumaine...*» — rapport dans les collections de Budapest (Traduction et notes de **Eugen GLÜCK**) ● *Ecrivains étrangers dans des archives roumaines* — **Georges DUMÉZIL** en correspondance avec **Mircea ELIADE** (**M. HANDOCA**) ● Fichier bibliographique (**Ofelia CONDEESCU**) ● *Iconographie* ● *Sommaire* (en anglais, français, allemand, russe) ● *Memento*: **Șerban CIOCULESCU**, **Mihai BENIUC**, **George IVAȘCU** ●

● **Die edele Pflicht** — Leitartikel von *Fănuș BĂILEȘTEANU* ● **M. EMINESCU**: Die letzte Strophe der Postume *Ist zerteilt die Welt* (Dokumentare Präzisierungen von *Oxana BUSUIOCEANU*); *Deutsche Blätter* — *Über die Volkerpsychologie*, XI (Transkription und Vorwort von *D. VATAMANIUC*; Übersetzung von *G. PINTEA*) ● *Literatur und Revolution* — Memorial aus Exil; **Al. CHRISTOFI** in Briefwechsel mit Christian TELL: «... die Rechenschaft, die Herr Magheru mit Herrn Eliade gehabt hat...» — ein Brief seit 1854 (mitgeteilt von *Nicolae ISAR*) ● *Dichtung/Prose/Theater* — **Nicolae LABIȘ** übersetzend aus ERȘOV — *Das höherige Pferdlein* — Erzählung in Verse, I. Teil (Versorgung des Textes und Vorwort von *Nicolae CĂRLAN*); **Zaharia STANCU**: *Die schwächliche schwarze Vogel* — Roman — fragment (Vorwort von *Diana CRISTEV*); **D. POPOVICI**: *Der König von Propontide* — andere dramatische Fragmente (Vorstellung von *Ioana Em. PETRESCU*) ● *Der Garten von Akademos* — **G. CĂLINESCU** in Aktualität. Symposium beim Museum der Rumänischen Literatur: Teilnehmern: *Dumitru MICU*, *Cornelia ȘTEFĂNESCU*, *Geo ȘERBAN*, *Paul CORNEA* und *Nicolae CIOBANU* (Umschreibung aus dem Magnettonband von *Ofelia CONDEESCU*)

● *Die Passion für Essai* — **Tudor VIANU**: [*Edmund Burke und seine Epoche*] — Einleitung bei einem Traktat von Estetik (Vorwort von *Nicolae SCURTU*); **Pompliu CONSTANTINESCU**: *Der ideale kritiker* — theoretische Annäherungen (Vorwort von *Ecaterina VAUM*); **Dan BOTTA**: *Argumentum* für die Übersetzung der *Troianinnen* von EURIPIDE und andere Übersetzungserinnerungen (Überschreibungen und kommentare von *Claudia DIMIU*); **Dan und Emîl BOTTA**: Zeigenösischen Fotos — *Albumblätter* ● **O. W. CISEK**: [*Beim Rainer Maria Rilke's Tod*] — Konferenz (Vorgestalt von *Simona CIOCULESCU*); **A. E. BACONSKY**: *Ein lateinischen Dekadent von Amerika* (*Ezra POUND*) und *Zwei Gründe der medievalen Phantastik* — Studein (Vorwort von *Mircea MARTIN*); **Mihai GAFIȚA**: Vorwort bei dem *Journal* von *Liviu REBREANU* (Text mitgetelt von *GABRIEL GAFIȚA*) ● *Centenarium* — **Victor PAPILIAN**: *Register von Spektakeln. Erinnerung aus Theater* (1948), I (Vorwort von *Al. OLARU*) ● *Journal* — **Ioan C. FILITTI**: «*Literat, Philosoph, Profesor* [...] *Maiorescu sich ein vollständigen Diplomat erweist*» — Fragmente aus einem politischen Journal (Kommentar von *Georgeta PENELEA* und *Florin COSTANTINIU*); **Tudor TEODOR-RESCU-BRANIȘTE**: *Eugen Lovinescu* — Skizze von Porträt (Vorwort von *C. DARIE*) ● *Meridiane* — **Mircea ELIADE**: *Die Erde*, I — Fragment aus dem *Traktatus von Geschichte der Religionen* (Initial Text, vorgestellt von *Mircea HANDOCA*) ● *Wiederhertstellungen* — **Grigore TOCILESCU**: «*Ich habe mit dem berühmten Historiker Soloviev Bekanntschaft gemacht...*» — Briefe an *Al. ODOBESCU*; *Venetianische Briefe* — Dokumente über die Herrschaft von *Dimitrie CANTEMIR* (Anmerkungen von *Ecaterina ȚARĂLUNGĂ*) ● *Rumänische Schrifsteller in fremde Archive* — **Iosif VULCAN**: «*Zu der Übersetzungen aus der rumänischen Volkdichtung...*» — ein Referat aus *Budapăstcollection* (Übersetzung und Anmerkungen von *Eugen GLÜCK*)

● *Fremde Schrifsteller in rumänische Archive* — **Georges DUMÉZIL** in Briefwechsel mit *Mircea ELIADE* (*M. HANDOCA*) ● *Bibliographische Zettelkartei* (*Ofelia CONDEESCU*) ● *Ikonographie* ● *Inhalt* (in englisch, französisch, deutsch, russisch) ● *Memento*; Șerban CIOCULESCU, Mihai BENIUC, George IVAȘCU ●

● **Благородная обязанность** — от редакции Фэнгуш **БЭЙЛЕШТЯНУ** ● **М. ЭМИНЕСКУ**: Последняя строфа посмертной поэзии *Разделенное человечество* (Документальные уточнения *Оксана БУСУЮЧАНУ*); *Немецкие страницы* — О психологии народов, XI (Транслитерация и введение слово *Д. ВАТАМАНСК*; перевод *Г. ПИНТЯ*) ● *Литература и Ревелция* — Воспоминания изсылки: Ал. **ХРИСТОФИ** в переписке с Кристиан ТЕЛЛ: «... объяснение г. Магери с г. Элиаде...» письмо 1854 г. (*Н. ИСАЯ*) ● *Стихи [Проза] Театр* — Николае **ЛАБИШ** переводит ЕРШОВА — *Конек горбунок* — сказка в стихах, часть I (Текст под редакцией и предисловие Николае **КЫРЛАН**); Захария **СТАНКУ**: *Хрупкая чёрная птица* — отрывок романа (Введение Диана **КРИСТЕЕ**); Д. **ПОПОВИЧ**: *Король Пропонтиды* — другие драматические отрывки (представленные Иоана Эм. **ПЕТРЕСКУ**) ● *Сад Академоса* — Г. **КЭЛИНЕСКУ** в актуальности. Симпозиум при Музее Румынской Литературы: Участвуют Думитру **МИКУ**, Корнелия **ШТЕФЭНЕСКУ**, Джео **ШЕРБАН**, Паул **КОРНЯ** и Николае **ЧОБАНУ** (Перепись с магнитной плёнки *Офелия КОНДЕЕСКУ*) ● *Страсть к эссе* — Тудор **ВИАНУ**: [Эдмонд Бурке и его эпоха] — введение к трактату по эстетике (Вводное слово Николае **СКУРТУ**); Помпилиу **КОНСТАНТИНЕСКУ**: *Идеальный критик* — теоретические приближительности (Предисловие Екатерина **ВАУМ**); Дан **БОТТА**: *Довод к переводу Троянок ЭВРИПИДА* и другие примечания переводчика (Перепись и комментарии Клаудия **ДИМИУ**); Дан и Эмил **БОТТА**: Фотографии из эпохи — страницы альбома; Оскар Вальтер **ЧИЗЕК**: (*На смерть Райнера Марии Рильке*) — лекция (представляет Симона **ЧОКУЛЕСКУ**); А. Е. **БАКОНСКИ**: *Латинский декадент Америки* (Эзра **РУНД**) и Два основания средневековой фантастики — исследования (Введение Мирча **МАРТИН**); Михай **ГАФИЦА**: Предисловие к *Дневнику Ливиу РЕБРЯНУ* (Текст, сообщённый Габриелом **ГАФИЦА**) ● *Столетие* — Виктор **ПАПИЛИАН**: *Книга спектаклей. Театральные воспоминания* (1948) (Введение Ал. **ОЛАРУ**) ● *Дневник* — Иоан К. **ФИЛИТТИ**: «Литератор, философ, профессор, Майореску... оказался настоящим дипломатом» — отрывки из политического дневника (Комментарии *Джеорджета ПЕНЕЛЯ* и Флорин **КОНСТАНТИНИУ**); Тудор **ТЕОДОРЕСКУ-БРАНИШТЕ**: Еуджен *Ловинеску* — набросок портрета (предисловие К. **ДАРИЕ**) ● *Меридианы* — Мирча **ЭЛИАДЕ**: *Земля, I* — отрывок из *Трактата истории религий и религиозных верований* (Понзачальный текст, представленный Мирча **ХАНДОКА**) ● *Возвращения* — Григоре **ТОЧИЛЕСКУ**: «Я познакомился и с известным историком Соловьёвым...» — письма к Ал. **ОДОБЕСКУ**; *Письма из Венеции* — документы о господстве Димитрия **КАНТЕМИРА** (Аннотации Екатерина **ЦАРЭЛУНГЭ**) ● *Румынские писатели в иностранных архивах* — Иосиф **ВУЛКАН**: «О переводах из румынской народной поэзии...» — Будапештские документы (Перевод и примечания Еуджен **ГЛЮК**) ● *Иностранцы писатели в румынских архивах* — Жорж **ДУМЕЗИЛ** в переписке с Мирча **ЭЛИАДЕ** (*М. ХАНДОКА*) ● *Библиографическая карточка* (*Офелия КОНДЕЕСКУ*) ● *Иконография* ● *Содержание* (на английском, французском, немецком, русском языках) ● *Мементо*: Шербан **ЧОКУЛЕСКУ**, Михай **БЕНЮК**, Джордже **ИВАШКУ** ●

MEMENTO

Celebra frază a lui Marin Preda a făcut ravagii în acest sfârșit de iunie (de foc?!). «Timpul n-a mai avut răbdare» și, în decurs de câteva zile, s-au stins din viață trei dintre personalitățile de frunte ale culturii românești contemporane. În ordine: George IVĂȘCU (21/22 iunie); Mihai BENIUC (24 iunie) și Șerban CIOCULESCU (25 iunie).

Ca prieteni devotați și colaboratori de prestigiu ee ne-au fost, de-a lungul timpului, Le aducem, și pe această cale, Omagiul nostru călduros, întocmindu-Le, în felul specific revistei noastre, succinte fișe de istorie literară.

Șerban CIOCULESCU. Critic și istoric literar, editor, profesor universitar, academician. Născut la 7 sept. 1902 în București. Fiu de inginer. După Facultatea de Litere și Filosofie din București (1920—1923), a studiat filologia romanică la Paris (1926—1928). Profesor de liceu la Găești (1924—1935) și București (1935—1946), apoi cadru universitar (1946—1974), la Iași, Pitești și București. Redactor șef la „Viața Românească” (1965—1966), apoi director al Bibliotecii Academiei (1967—1974). Membru corespondent al Academiei (1966—1974), apoi membru titular. Conducător și animator al „Rotondelor 13” de la Muzeul Literaturii Române și președinte al „Juriului celor 13” pentru decernarea Premiului „Perpessicius” al revistei noastre (1971—1987). A debutat în „Facla literară” a lui N. D. Cocea. A colaborat la „Adevărul”, „Revista Fundațiilor Regale”, „Kalende” (pe care a și condus-o), apoi, în perioada postbelică, la majoritatea publicațiilor culturale, printre care „România literară” (rubrica permanentă „Breviar”) și „Ramuri”. Debut editorial: Corespondența dintre I. L. Caragiale și Paul Zarifopol (1935). Bibliografie: Viața lui I. L. Caragiale (1940); Aspecte lirice contemporane (1942); Istoria literaturii romane moderne (1944 — în colaborare cu Tudor Vianu și Vladimir Streinu); Dimitrie Anghel. Viața și opera (1945); Introducere în poezia lui Tudor Arghezi (1946, 1971); Varietăți critice (1966); Medalioane franceze (1971); Aspecte literare contemporane (1972); Itinerar critic (4 vol. — 1973, 1976, 1979, 1984); Caragialiana (1974, 1977, 1987); Amintiri (2 vol. — 1975, 1981); Eminesciana; Argheziana (1985); Dialoguri literare (1987). A continuat ediția lui Paul Zarifopol (vol. VI—VII) și, împreună cu Al. Rosetti și Liviu Călin, a semnat ediția critică (4 volume) a Operelor lui I. L. Caragiale. A tradus din Stendhal. Serieri despre: Șerban Cioculescu interpretat de ... (1987).

Mihai BENIUC. Poet, prozator, eseist, traducător, profesor, psiholog, academician. Născut la 20 noiembrie 1907 la Sebiș — Arad. Facultatea de Filosofie din Cluj (1932). Studii de specializare la Hamburg în domeniul psihologiei animalelor (1932—1933). Carieră universitară (din 1943) la Cluj și București (după 1966). Funcții de conducere în Uniunea Scriitorilor (1949—1965). Deputat de mai multe ori. Se numără printre fondatorii Muzeului Literaturii Române (1957). Debut publicistic în revista Liceului „Moise Nicoară” din Arad (1926 — cu o traducere) și în „Biletele de papagal” ale lui Tudor Arghezi. Bibliografie (selectivă): I. Versuri: Cîntece de pierzanie (1938); Cîntece noi (1940); Poezii (1943); Orașul pierdut (1944); Un om așteaptă răsăritul (1946); Steaguri (1953); În frunte comunistii; Mărul de lingă drum; Partidul m-a nvățat (1954); Trăinicie (1955); Azimă (1956); Inima bătrînului Vezuv (1957); Cu un ceas mai devreme (1959); Cîntecele inimii (1960); Materia și visele (1961); Culoarele toamnei (1962); Pe coardele timpului (1963); Cu faruri aprinse (1964); Colți de stîncă și Zi de zi (1965); Poezii (1966); Alte drumuri (1967); Mozaic (1968); Inima-n zale (1969); Lumini crepusculare (1970); Etape (1971); Arderi și Turn de veghe (1972); Pămînt-pămînt (1973); Rămîne pururi vatra (1974); Patrulă de noapte (1975); Țara amintirilor (1976); Vă las ca frunza (1978); 75 poeme (1982); Rugul poeziei (1985); Serieri (I—VII, 1972—1976). II. Proză: Ură personală (nuvelă — 1955); Pe muche de cuțit (roman — 1959); Disparația unui om de rînd (1953); Explozie înăbușită (1971). III. Dramaturgie: În Valea Cucului și Întoarcerea (farse — 1959—1960). IV. Publicistică: Despre poezie (1953); Poezia noastră (1956); Meșterul Manole (1957); Un bătrîn către un tînăr cărturar (1973). V. Traduceri: din Pușkin, Apollinaire, Cîntecul oastei lui Igor. VI. Serieri despre: V. Fanache — Poezia lui Mihai Beniuc (1972).

George IVĂȘCU. Gazetar, critic și istoric literar, profesor și șef de catedră (o vreme) la Universitatea din București. Născut în comuna Certestii — Vaslui la 24 iulie 1911. Licențiat al Facultății de Litere din Iași (1932), unde a fost bibliotecar, asistent la Catedra de filologie română, secretar al Institutului de filologie română „Al. Philippide” din Iași (1935—1937). Colaborator apropiat al lui G. Călinescu la „Jurnalul literar” (1939). Stabil în București din 1940. Redactor și apoi director al revistei „Contemporanul” (1946—1967). Director al revistei „România literară” (1967—1988). Bibliografie: Confruntări literare (studii și articole) și Reflector peste timp (antologie a presei românești interbelice — 1966); Din istoria criticii literare românești, I. (1967); Istoria literaturii romane, I. (1969); Jurnal ieșean (1971); C. Dobrogeanu-Gherea și Titu Maiorescu (monografii — 1972); 101 tablete (1974); Cumpăna cuvîntului (antologie comentată, în colaborare cu Antoaneta Tănăsescu — 1977). Sub tipar: Confruntări literare (vol. II). (Red.)

Proiect de copertă imaginată de Nicolae LABIȘ (acuarelă) la traducerea basmului *Călușul cocoșat* de P.P. ERȘOV.

(Diapozitiu color de Mihai Petru UNGUREANU)

Fotoreproduceri: Magdalena BUZĂ
Retuș foto: Florica PRICIU-BRAICU

Din sumarul numărului viitor:

- Gheorghe ȘINCAI — Samuil MICU — scrisori și cuvântări
- Titu MAIORESCU — alte «insemnări zilnice»
- Octavian GOGA la Universitatea clujeană
- Onisifor GHIBU — amintiri din epoca Unirii de la Alba Iulia
- Sextil PUȘCARIU în corespondență cu Lucian BLAGA
- Mihail SORBUL — o farsă tragică
- Dimitrie STELARU — o comedie lirică
- Mircea ELIADE — studii și mărturii
- Nichita STANESCU — ocazionale

„MANUSCRIPTUM“

Revistă editată de
MUZEUL LITERATURII ROMÂNE

SECRETAR RESPONSABIL DE REDACȚIE
FANUȘ BAILEȘTEANU

COLECTIV REDACȚIONAL

ADRIAN BOTA
DIANA CRISTEV
RUXANDRA MIHAILA
(responsabil de număr)

MANUELA TANĂSESCU

SECRETARIAT DE REDACȚIE
FLOREA VLAD

«Suie iute ici pe mine,
Numai vezi, ține-te bine,
Căci deși la rost sunt mic
Bat un cal cât de voinic;
Căci de fug, zarea împung
Și pe dracu îl ajung.»

(Căluțul cocoșat de P. P. ERȘOV
în traducerea lui Nicolae LABIȘ)

WALLS